



**LUDOVIKA**  
EGYETEMI KIADÓ

XV. évfolyam (2022)  
3. szám

# NEMZET ÉS BIZTONSÁG

## BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

ISSN 2559-8651 (elektronikus)



# Impresszum

## Nemzet és Biztonság

Biztonságpolitikai Szemle

A Nemzeti Közszerzői Egyetem  
lektorált biztonságpolitikai folyóirata

Megjelenik évente 4 alkalommal

Főszerkesztő:  
Dr. Tóth Péter

Szerkesztője titkár:  
Dr. Hádai Béla

Szerkesztők:  
Dr. Csiki Varga Tamás és Etl Alex

Szerkesztőbizottság:  
Dr. Balogh István, Dr. Csiki Varga Tamás,  
Dr. Forgács Balázs, Prof. Dr. Gazdag  
Ferenc, Dr. Hádai Béla, Dr. Kaiser Ferenc,  
Dr. Marsai Viktor, Dr. Németh Gergely  
(elnök), Dr. Rácz András,  
Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet,  
Dr. Siklósi Péter, Szöllösi Antal,  
Prof. Dr. Szenes Zoltán

Kiadó: Nemzeti Közszerzői Egyetem,  
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel:  
Deli Gergely rektor

Tördelőszerkesztő:  
Fehér Angéla

Olvasószerkesztők:  
Bruckner Nóra, Bujdosó Hajnalka,  
Resofszi Ágnes

A szerkesztőség címe:  
1101 Budapest, Hungária körút 9–11.  
Telefonszám: +36 (1) 432 9092  
Fax: +36 (1) 432 9058  
E-mail: nemzetesbiztonsag@uni-nke.hu  
<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb>

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

A megrendelés nélkül közlésre  
küldött kéziratokat lehetőségeink  
szerint gondozzuk.

# Tartalom

## Kommentár

Egeresi Zoltán

**Előszó** ..... 2

## Biztonságpolitika

Ördögh Tibor

**Egy non-paper margójára** ..... 4

Orosz Anna

**Bosznia-Hercegovina útja válságból válságba** . . 20

Lőrinczné Bencze Edit

**A Nyugat-Balkán transznacionális  
biztonságpolitikai kihívásai** ..... 43

Ármás Julianna

**Észak-Koszovó, a brüsszeli dialógus kulcsa(?)** . . 56

## Védelempolitika

Harangozó Dániel

**Atlanti sasok: Albánia a NATO-ban**

**(2009-2022)** ..... 74

Márkus László

**A koszovói háború és a KFOR békefenntartó  
misszió** ..... 89

## Reflektorfényben

Pintér Attila

**Szerbia szomszédságpolitikája** ..... 105

## Kitekintő

Pap Norbert – Wittmann Tamás

**A magyarok Balkán-képe** ..... 124

Reményi Péter – Sümegegy Dávid

**Bosznia-Hercegovina választási**

**földrajza – a pártok támogatását befolyásoló  
társadalmi törésvonalak** ..... 142

Egeresi Zoltán<sup>1</sup>

## Előszó

A *Nemzet és Biztonság* jelen különszáma a Magyarország biztonsága és külkapcsolatai miatt az utóbbi években egyre inkább felértékelődő Nyugat-Balkánt választotta fókuszául. A különszámban összesen 11 neves szerző: kutatók, egyetemi oktatók, jelenlegi diplomataák járnak körül különböző témákat, ezzel átfogó képet vázolva a régió biztonsági kihívásairól.

Pap Norbert és Wittmann Tamás a magyarországi Balkán-kép változását és főbb jellemzőit mutatja be saját kutatási eredményeiket publikálva. Ebből kirajzolódik, hogy számos sztereotípiát alakítja a magyar társadalom véleményét a régióról, kezdve a Balkánnak Magyarország történelmében játszott szerepétől, az elmaradottság és fejletlenség imázsáig, amelyet az utóbbi években már árnyalnak a fejlődő turizmus és a régióba látogató magyarok helyi tapasztalatai.

Jugoszlávia széthullása óta a régió jelentős mértékben átalakult, számos állama csatlakozott a nyugati gazdasági (Európai Unió) és katonai szövetségi (NATO) rendszerhez. Ez az integráció jelentős mértékben javította az országok biztonsági helyzetét, illetve további reformokra készítette őket. Harangozó Dániel a NATO és Albánia kapcsolatát mutatja be esettanulmányként, megvizsgálva a 2009-ben csatlakozott ország katonai reformjait és képességeinek fejlődését az utóbbi bő tíz évben – rámutatva arra, hogy mely területeken szükségesek további erőfeszítések.

A NATO jelenléte továbbra is stabilizáló tényező a Nyugat-Balkánon. Márkus László a koszovói függetlenségi mozgalmak történetét és az ország függetlenedésében kulcs szerepet játszó KFOR-misszió szerepét járja körül, aminek külön apropóját az adja, hogy a misszió parancsnoki posztjára Kajári Ferenc vezérőrnagy személyében 2021 őszén magyar vezető került. Ármás Julianna szintén Koszovó helyzetét vette górcső alá, a jelenlegi kihívásokra fókuszálva a szerb–koszovói kapcsolatot mutatja be, amely egyelőre messze van a rendezéstől.

Pintér Attila a Nyugat-Balkán kulcsállamának számító Szerbia szomszédságpolitikáját mutatja be, főként az utóbbi évek fejleményeinek tükrében. Belgrád jelenleg a régió egyik stabilizátoraként igyekszik megjelenni, jó kapcsolatok kiépítésével próbálja növelni befolyását, ami olyan formában is jelentkezik, mint a koronavírus-járvány idején demonstrált vakcinadiplomácia.

Noha a jugoszláv háborúk lezárultával és a különböző katonai misszióknak köszönhetően a régióban alapvetően kevés az esélye egy nyílt konfliktus kirobbanásának, Ördögh Tibor a felszín alatt megbúvó területi vitákat tárja fel a 2021-ben a szlovén uniós elnökség idején készített, nagy polémiát generáló úgynevezett non-paper apropóján. A dokumentum által keltett politikai hullámverés jól rezonál a régióban továbbra is meglévő etnikai

<sup>1</sup> Egeresi Zoltán a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutató Intézet tudományos munkatársa. E-mail: [Egeresi.Zoltan@uni-nke.hu](mailto:Egeresi.Zoltan@uni-nke.hu)

feszültségekkel. A továbbra is napirenden lévő szerb–koszovói probléma mellett az utóbbi években ráadásul Bosznia-Hercegovina kap egyre nagyobb nemzetközi figyelmet, emiatt a különszám is nagyobb teret szánt a nyugat-balkáni országnak, két tanulmány is foglalkozik vele.

Orosz Anna a boszniai bel- és külpolitikai folyamatokat elemzi, kezdve a boszniai szerb entitás szeparatista törekvéseivel, s folytatva a 2022 februárjában indult ukrajnai orosz agresszió hatásaival. Reményi Péter és Sümeghy Dávid tanulmányában pontosan az etnikai alapon szerveződő pártszervezetet és politikai törésvonalakat mutatja be Bosznia-Hercegovina választási földrajzán keresztül.

A különszámot végül Lőrinczné Bencze Edit hiánypótló tanulmánya zárja, amely a régió transznacionális biztonságának a magyar szakirodalomban kevésbé hangsúlyozott dimenzióját, a szervezett bűnözés helyzetét, annak nemzetközi beágyazottságát, a „balkáni út” jellemzőit járja körül.

Ördögh Tibor<sup>1</sup>

## Egy non-paper margójára<sup>2</sup>

A 2021 tavaszán megjelent non-paper kapcsán számos találgatás látott napvilágot a készítő személyét illetően, vagy akár azzal, hogy kikkel és milyen módon történt az egyeztetése. Az elképzelés szerint Bosznia-Hercegovina feldarabolásával létrejöhetne Nagy-Horvátország és Nagy-Szerbia, valamint Koszovó és Albánia egyesülésével Nagy-Albánia. Mindezen koncepciók beleillenek a nemzetek nacionalizmus-történetébe, ugyanis a nagyállami elképzeléseiket már évszázadok óta szeretnék megvalósítani, amelyekért háborúkat is vívtak egymással. A probléma gyökere ketős: egyrészt Bosznia belső működésének zavarait jelzi, másrészt a szomszédok határvitáinak rendezetlensége is elvezethet a határok átrajzolásához. Tanulmányomban ezekre kívánom helyezni a hangsúlyt: a non-paperben megfogalmazottak miként jelentek meg a nacionalista tervekben, és a határok visszás helyzete hogyan alakul ma a térségben.

**Kulcsszavak:** Balkán, non-paper, határok, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Európai Unió

### *In the Margin of a Non-Paper*

When the non-paper was published in the spring of 2021, a number of speculations were made about the identity of the author or even with whom and how it was negotiated. Its idea is that the partition of Bosnia and Herzegovina could lead to the unification of Greater Croatia and Greater Serbia, as well as the unification of Kosovo and Albania. All these concepts fit into the history of nationalism of the nations, which have been trying to realise their ideas of a great state for centuries, and for which they have fought wars with each other. The root of the problem is twofold: on the one hand, it marks the disruption of Bosnia's internal functioning, and on the other hand, the disarray of its border disputes with its neighbours could lead to the redrawing of borders. In my study, I would like to focus on how the non-paper's ideas have been translated into nationalist plans and how the volatile situation of borders is evolving in the region today.

**Keywords:** Balkan, non-paper, borders, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, European Union

<sup>1</sup> Ördögh Tibor a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar egyetemi docense. E-mail: [ordogh.tibor@uni-nke.hu](mailto:ordogh.tibor@uni-nke.hu)

<sup>2</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

## Bevezetés

A Balkán az elmúlt 30 évben mit sem változva továbbra is Európa lőporos hordója. A problémák körét a fennmaradó társadalmi feszültségek, a felerősödő nacionalizmus és a területi viták rendezetlensége jelenti. 2021-ben napvilágot látott egy olyan informális diplomáciai javaslat, amely a balkáni határok újrarajzolását irányozta elő.<sup>3</sup> Mivel az egykori Jugoszlávia felbomlása erőszakos módon történt és két háborút is eredményezett a 20. század végén, ezért a megoldatlan kérdések biztonságpolitikai vetületet is tartalmaznak.

Az első délszláv háború nyomán világossá vált, hogy a Jugoszlávia korábbi tagállamainak belső, közigazgatási határai nemzetközi határokként fognak a jövőben funkcionálni, azonban ezek pontos meghúzása több utódállam között is vita tárgyát képezi. A legutóbbi non-paper valójában olyan javaslatot tartalmazott, amely a nacionalista igényeket kiszolgálva Nagy-Szerbia, Nagy-Horvátország és Nagy-Albánia létrehozatalára tesz kísérletet. Tanulmányomban azt szeretném bizonyítani, hogy valójában a régi „álmok” ismételt felmerüléséről beszélhetünk, mivel ezek a „nagyállami” koncepciók az elmúlt évszázadokban is léteztek. Ennek bizonyítására kívánom röviden összegezni a három nemzet eddigi terveit és gyakorlati lépéseit, majd rátérek azon határviták szemléltetésére, amelyek szintén hozzájárulnak a határok átszabásához a régióban.

### A 2021-es balkáni non-paper

2021 tavaszán a koronavírus-világjárvány elleni küzdelem mellett a határok átrajzolása is borzolta az egykori jugoszláv utódállamok politikusainak és polgárainak a kedélyét. Április közepén jelent meg az az informális dokumentum, amelyet Janez Janša szlovén kormányfőhöz kötöttek, és a kiszivárgott információk szerint az Európai Unió Tanácsa elnökének, Charles Michelnek címezték a leendő szlovén soros elnökség részéről.<sup>4</sup> A dokumentum a horvát–szerb–albán nacionalisták igényeinek megfelelően némileg átrajzolná a Balkán eddig ismert térképét.<sup>5</sup> Első ránézésre olyan területi módosításokat tartalmaz, amelyekkel a három közösség is létrehozhatná régóta dédelgetett „nagyállami” formációját. A javaslat egyik sarokköve szerint a mai Bosznia-Hercegovinát három részre osztanák: a Szerb Köztársaság entitása Szerbiához csatlakozna, a boszniai horvátok lakta területek Horvátországhoz, a bosnyákok önálló államban élnének tovább. A non-paper másik sarkalatos pontját Koszovó Albániával való egyesülése jelenti. A dokumentum tartalmaz olyan további „kiigazításokat” is, mint az albánok lakta észak-macedón és montenegrói területek Albániához csatolása (1. ábra).

<sup>3</sup> A teljes dokumentum megtalálható itt: Cirman, Primož – Vuković, Vesna: *Janša in Plenković skupaj proti Sarajevu*. [online], 2021. 04. 14. Forrás: necenzurirano.si [2022. 06. 17.].

<sup>4</sup> Srecko Latal: *Disputed Non-Paper is Stirring Dangerous Dreams in the Balkans*. [online], Balkan Insight, 2021. 04. 21. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 17.].

<sup>5</sup> Bukovics Martin: *Mit szólnának ahhoz, ha feloszlalnánk az országukat?* [online], 2021. 04. 16. Forrás: Azonnali [2022. 06. 17.].





1. ábra: A Balkán új határai

Forrás: <https://szmsz.press/2021/04/15/orban-es-vucic-ujrarajzolnak-a-balkan-terkepet/>

A non-paper bevezetőjében megemlíti „a szerbek, albánok és horvátok megoldatlan nemzeti kérdéseit”, amelyek Jugoszlávia felbomlása után kerültek felszínre.<sup>6</sup> A szerzők hangsúlyozzák, hogy még a háború utáni béke, az ígért európai perspektívák, valamint az Észak-Macedónia és Montenegró által ebbe az irányba tett előrehaladás után is „a kulcsfontosságú kérdések megoldatlanok maradnak” a régióban:

- az 1995-ös daytoni megállapodás, gyakorlatilag elismerte a háború eredményét;
- jelenleg nehéz elképzelni Szerbia és Koszovó európai perspektíváját;
- Bosznia-Hercegovina EU-tagsága teljesen kizárható;
- időközben Törökország kihasználta az üres teret, és növelte befolyását Bosznia-Hercegovinában és Észak-Macedóniában;
- Törökországon kívül senki sem elégedett a bosznia-hercegovinai helyzettel.

<sup>6</sup> Cirman–Vuković 2021.

Ezután a problémák javasolt „megoldása” következik a tervezetben. A dokumentum szerzői külön hangsúlyozták, hogy Szerbiának, Horvátországnak és Albániának jelenleg stabil kormányai vannak, és választott politikusaik képesek stratégiai döntéseket hozni:

- Koszovó és Albánia egyesítése. Koszovóban a lakosság 95%-a szeretné az egyesülést; hasonló arányt találunk Albániában is. Gyakorlatilag napjainkban sincs határ a két terület között. Koszovó szerbek lakta része különleges státuszt kapna Dél-Tirol példáját követve.
- A Boszniai Szerb Köztársaság területének egyesítése Szerbiával. A szerb nemzeti kérdés nagyrészt megoldható, ha az említett entitás csatlakozna Szerbiához. Ebben az esetben Szerbia kész lehet beleegyezni Koszovó és Albánia egyesülésébe.
- Horvátország nemzeti ügye megoldható a Bosznia-Hercegovinában élő horvát kantonok többségének Horvátországgal való egyesítésével vagy Bosznia-Hercegovina horvát részének különleges jogállás biztosításával (a dél-tiroli modell alkalmazásával).

Ezek a „megoldások” a szerzők szerint felgyorsítanák a nyugat-balkáni országok EU-tagságáról és a NATO-hoz való csatlakozásáról szóló tárgyalásokat. Azonban ezek olyan kényes javaslatok, amelyeket az Amerikai Egyesült Államokban, Németországban, Franciaországban és más európai országokban határozottan elleneznek. A nemzetközi közösség hangsúlyozza Bosznia-Hercegovina területi integritásának fontosságát, és ellenzi új határok meghúzását a volt Jugoszlávia területén, ugyanis ez kinyitná Pandora szelencéjét, és valószínűleg új háborúkhöz vezetne.

A dokumentum létezését egy ideig senki sem ismerte el, illetve annak alkotóját mindmáig homály fedi. Meg nem erősített információra hivatkozva jutott el oda a sajtó, hogy a leendő szlovén soros elnökség lehetett az, aki februárban elküldte az állam- és kormányfőket tömörítő Európai Tanács elnökének a *Nyugat-Balkán – az előre vezető út* című tervezetet.<sup>7</sup> A javaslat megfogalmazásában többen a magyar kormány közreműködését is sejtették.<sup>8</sup> A kezdeti tagadás után azonban egyesek mégis kiálltak a nyilvánosság elé és a javaslat létét elismerték. Albániából Edi Rama kormányfő volt az első, aki nyíltan elmondta, hogy történtek egyeztetések vele a témában.<sup>9</sup> Bosznia-Hercegovina Elnökségének horvát tagja Željko Komšić már arról beszélt, hogy Borut Pahor szlovén elnök korábbi látogatása alkalmával megkérdezte őt egy lehetséges békés szakításról Bosznia-Hercegovinában. Pahor kabinetje később tagadta, hogy ez irányú lett volna a látogatás célja és tartalma. Időközben az oknyomozó újságírók arra is fényt derítettek, hogy korábban három hasonló javaslat is megfordult Bosznia-Hercegovinában, miután a szlovén törvényhozás a külügyminiszter meghallgatását kezdeményezte.<sup>10</sup> Annyi bizonyos, hogy bosnyák szemszögből nézve a hercegovinai horvátok belpolitikai követelései és Milorad Dodik szeparatista retorikája azonos időben indult el, és célja a föderáció megszüntetése volt.

<sup>7</sup> Cirman–Vuković 2021.

<sup>8</sup> Latal 2021.

<sup>9</sup> Vesna Pusić – Sonja Biserko: *The 'Non-Paper' Carving Up Balkans and Undermining Europe*. [online], EU Observer, 2021. 05. 04. Forrás: euobserver.com [2022. 06. 17.].

<sup>10</sup> Cirman–Vuković 2021.



## A balkáni államok nagyállami tervei

A non-paperben megjelenő „nagy államokra” vonatkozó elképzeléseknek történelmi múltjuk van, amelyek a nemzeti ébredések időszakáig nyúlnak vissza és a nacionalizmus talaján jöttek létre. Az elmúlt két évszázad folyamán ugyan megváltozott az elérendő eszközök köre, de a tartalma és célja változatlan maradt mindmáig. A Balkánon szinte mindegyik mai nemzetnek van hasonló nagy területi elképzelése,<sup>11</sup> viszont témánk szempontjából csak a szerbek, a horvátok és az albánok eddigi elképzeléseit összegezzük annak érdekében, hogy lássuk a jelen javaslat mögöttes okát.

### Nagy-Szerbia

A Nagy-Szerbia kifejezés létrejött a szerb nemzeti ébredésig vezethető vissza, ugyanis a 19. századi nacionalizmus ideológiája a szerbség egy államban való egyesítését tűzte ki célul. Ennek nyomán az összes szerbek lakta terület (legyen az adott időben vagy történelmileg szerbek által uralt rész) irányítására való törekvést jelent. A nagyszerb ideológia a mai Szerbián kívül számos területet foglal magában, beleértve Horvátország, Albánia, Bulgária, Magyarország és Románia egyes részeit is. Az alapot a 14. századi Szerb Birodalom egykori létezése adja.



2. ábra: Szerbek lakta területek az első délszláv válság idején

Forrás: *Serbia in the Yugoslav Wars – Greater Serbia*. [online], é. n. Online: Wikipédia [2022. 06. 17.]

<sup>11</sup> Ez alól kivételt jelentenek a montenegróiak és az északmacedónok, mivel lélekszámuk és a szomszédos országok határterületein élésük nem hozott elő ilyen követeléseket.

A megvalósításra számos történelmi példát is találunk az elmúlt évszázadokból. Szerbia területi terjeszkedésének gondolata Ilija Garašanin 1844-ben megjelent *Načertanije* dokumentumában jelent meg először (lásd 2. ábra).<sup>12</sup> A titkos politikai tervezet értelmében az új szerb államba a szomszédos Montenegró, Észak-Albánia, Bosznia-Hercegovina területei is beletartoznának. A 20. század elején a Szerb Királyság összes politikai pártja egy Balkán Föderáció létrehozását tervezte, általánosságban elfogadták azt az elképzelést, hogy az összes szerbet egyetlen szerb államban egyesítsék, amely Szerbia része lesz. A Balkán-háborúk befejeztével a Szerb Királyság elérte a déli irányú terjeszkedést, ám az eseményeket vegyes reakciók jellemezték, mivel az Adriai-tengerhez való kijutásra vonatkozó ígéretek nem teljesültek.<sup>13</sup> Ehelyett Szerbia megkapta Vardar Macedónia területeit, amelyek a Bolgár Királyság részévé kívántak válni, és a szerb hadseregnek el kellett hagynia azokat a part menti területeket, amelyek az újonnan megalakult Albánia részévé váltak. Ez az esemény, valamint Bosznia osztrák–magyar annektálása megghiúsította a szerb törekvéseket, mivel még mindig sok szerb maradt a királyságon kívül.

A szerbek első világháborús győzelme után nyílt vita alakult ki a Nagy-Szerbia-doktrína hívei között: egyesek az Osztrák–Magyar Monarchia szerbek lakta részeiért kívánták elcsatolni, míg mások olyan területeket is, amelyeken más délszláv nemzetek is éltek. Létrejött a Karađorđević szerb királyi család által irányított új állam, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, amelyet 1929-ben Jugoszláv Királyságra kereszteltek át.<sup>14</sup> Kezdetben a Nagy-Szerbia-doktrína hívei elégedettek voltak, mivel a főleg szerbek lakta területek egyesítése egy szerb monarchikus dinasztia uralma alá megvalósult.

A második világháború után Josip Broz Tito idején a relatív előnyök taktikáját kihasználva a szerbek egyenrangúakká váltak a többi délszláv államalkotó nemzettel, így nem merült fel a kiemelkedésük lehetősége, tanulva a két világháború közötti feszültségekből. Azonban a hidegháború idején a szerbek elnyomva érezték magukat, és azt hangoztatták, hogy vezető nemzet helyett kihasználják őket, így az 1980-as évek közepére már megnövekszik a szerbek körében a nacionalizmus. 1986-ban a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia memoranduma adott végső lökést a szerbség számára, amelyben igyekeztek alátámasztani a szerbek céljait.<sup>15</sup> Az első délszláv háború kitörése után szintén a nagyszerb gondolat vált fő motivációvá egy újjászervezett Jugoszlávia esetére. Slobodan Milošević háborús célja 1994-ig abban merült ki, hogy az egykori Jugoszlávia területén élő szerbeket próbálja meg Szerbia részeként megtartani, ami a horvátországi és a boszniai háború során követelt nagy áldozatot (lásd 2. ábra). Az 1995-ös daytoni megállapodás után a 21. században azt látjuk, hogy a szerb politikai elit letett Nagy-Szerbia létrehozásáról, még ha ennek vannak is olyan kilengései, mint Milorad Dodik boszniai szerb vezető szeparatista gondolatai.

<sup>12</sup> Garašanin, Ilija: *Načertanije*. [online], é. n. Forrás: rastko.rs [2022. 06. 17.].

<sup>13</sup> Ördögh Tibor (2015): Nacionalizmus és patriotizmus Szerbiában. In Vargha Márk (szerk.): *Kis népeskönyv*. Budapest: Europa Varietas Institute, 178.

<sup>14</sup> Ördögh Tibor (2018): *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990–2016 között*. Budapest: Dialóg Campus, 18.

<sup>15</sup> Ördögh 2015: 190.

Dodik a Boszniai Szerb Köztársaságban kezdte politikai karrierjét a háborút követően. Először az entitás miniszterelnöke volt 1998 és 2010 között, majd annak elnöki tisztségét tudhatta magáénak 2018-ig. Ezután a föderáció elnökségének szerb tagjává vált. Politikai múltjában mindig is megjelentek nacionalista és szeparatista felhangok, amelyeknek gyakorlati következménye kevésbé volt, inkább a szavazóknak szóltak, amikor népszerűsége csökkenően volt. 2021 nyarán és őszén azonban kemény konfliktusra került sor a föderáció vezetésében, ugyanis Dodik kilátásba helyezte országrészének a kiválását, és erre vonatkozóan az entitás törvényhozása decemberben fel is hatalmazta a kormányt, hogy készítsen elő egy menetrendet a föderatív intézményekből való kivonulásra. Úgy tűnik, hogy ez is blöff volt Dodik részéről, mivel a határidő lejártá után mindmáig nem készült el a kért dokumentum, sőt a kiválás elhalasztását jelentette be.<sup>16</sup>

Folyamatosan napirenden lévő kérdésként fontos látnunk, hogy az esetleges egyesülés milyen következményekkel jár, azon túl, hogy a boszniai szerbek jelentős része az anyaállamhoz kerülne. A boszniai entitás gazdasági fejlettsége gyenge, vagyis Szerbiának kellene „eltartania” a polgárokat és fejlesztenie az ottani területeket, és ez nagy megterhelést jelentene a szerbiai költségvetésnek, amely egyébként is kitett a nemzetközi viszonyoknak. Az egyesülés politikai szempontból sem lenne kifizetődő, ugyanis az eddig függetlenségpárti ünnepektől Dodik visszaszorulna a politikai osztályon belül, elveszítené vezető szerepét és maximum törvényhozási képviselőként politizálhatna tovább Szerbiában.

## Nagy-Horvátország

A Nagy-Horvátország gondolata a szerbhez hasonlóan szintén nacionalista alapokon nyugszik, azonos célt kívánnak megvalósítani, csak másik délszláv népet alapul véve. A nagyhorvát állam koncepciójának modern eredete az illír mozgalomra vezethető vissza, amelynek gyökerei a kora újkorban gyökereznek, és amelyet a 19. század első felében fiatal horvát értelmiségiek egy csoportja elevenített fel a nemzeti ébredés eszközeként.<sup>17</sup>

A Nagy-Horvátország koncepciójának alapjait Pavao Ritter Vitezović 17. század végi és 18. század eleji művei fektették le (3. ábra).<sup>18</sup> Ő volt a horvát nemzet első ideológusa, aki kijelentette, hogy minden délszláv horvátot egy államban kellene egyesíteni. Műveit arra használták fel, hogy legitimálják a Habsburg Birodalom terjeszkedését keletre és délre azáltal, hogy érvényesítették annak történelmi jogait Illíria követelésére. „Illyria” mint Vitezović által tervezett szláv terület végül nemcsak Délkelet-Európa nagy részét, hanem Közép-Európa egyes részeit, például Magyarországot is magában foglalta.<sup>19</sup> A későbbiekben Magyarország magyarosítási folyamatokba kezdett a horvátok körében, aminek hatására Ljudevit Gaj létrehozta az illír mozgalmat.<sup>20</sup> E mozgalom célja az volt, hogy

<sup>16</sup> *A boszniai Szerb Köztársaság elhalasztotta a szövetségi intézményektől való elszakadást.* [online], Szabad Magyar Szó, 2022. 06. 07. Forrás: szmsz.press [2022. 06. 17.].

<sup>17</sup> Allcock, John B. – Milivojević, Marko – Horton, John Joseph (1998): *Conflict in the Former Yugoslavia: An Encyclopedia.* Denver: ABC-CLIO, 105.

<sup>18</sup> Allcock–Milivojević–Horton 1998: 105.

<sup>19</sup> Banac, Ivo (1988): *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics.* Cornell University Press, 73.

<sup>20</sup> *Ljudevit Gaj Biografija.* [online], 2017. 07. 19. Forrás: biografija.org [2022. 06. 17.].

a horvát nemzeti jelenlétet megteremtse Ausztria-Magyarországon belül a délszlávok nyelvi és etnikai egysége révén. Ez volt a horvát történelem első és legjelentősebb pánszláv mozgalma.



**3. ábra: Horvátok lakta területek**

*Forrás: Gow, James (2003): The Serbian Project and Its Adversaries: A Strategy of War Crimes. London: C. Hurst & Co. Publishers, 229.*

A Nagy-Horvátország koncepcióját Ante Starčević és Eugen Kvaternik fejlesztették tovább, akik 1861-ben megalapították a nacionalista Jogok Pártját (HSP).<sup>21</sup> Ellenzői voltak Horvátország szerbekkel és szlovénokkal való egyesülésének; ideológiájuk fokozatosan népszerűvé vált a két világháború közötti időszakban, ahogy a feszültség nőtt a Jugoszláv Királyságban a horvát és a szerb politikai vezetők között. Az ideológia körüli események a második világháborús konfliktusban csúcspontot értek el a Független Horvátország és ellenfelei között.

Nagy-Horvátország első megjelenése a Független Horvátország létrejöttével következett be. Miután 1941-ben megszállták az országot a tengelyhatalmak, Slavko Kvaternik, az usztasa mozgalom helyettes vezetője kihirdette az új állam létrehozását. Az 1929-ben alapított usztasa mozgalom, az ultranacionalista és fasiszta mozgalom a Drina folyóig és Belgrád pereméig terjedő Nagy-Horvátországot támogatta. Ante Pavelić a mozgalom vezére 1927 óta tárgyalt a fasiszta Olaszországgal arról, hogy Olaszország támogassa a független Horvátországot cserébe a dalmáciai területekért. A megállapodás sikerrel

<sup>21</sup> Jelavich, Charles – Jelavich, Barbara (2012): *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*. Seattle-London: University of Washington Press, 252.

járt, sőt Mussolini felajánlotta Pavelićnek azt a jogot, hogy Horvátország annektálja egész Bosznia-Hercegovinát, amit Pavelić el is fogadott.<sup>22</sup>

Nagy-Horvátország legutóbbi megnyilvánulása Jugoszlávia felbomlásakor volt, amikor a többnemzetiségű Bosznia-Hercegovina 1992-ben kikiáltotta függetlenségét. A boszniai háború kezdetén a horvátok és a bosnyákok szövetséget kötöttek a Jugoszláv Néphadsereg és a Boszniai Szerb Köztársaság hadserege ellen. A fő horvát hadsereg a Horvát Védelmi Tanács, a bosnyák hadsereg pedig a Bosznia-Hercegovinai Köztársaság volt. 1991 novemberében megalakult a Herceg-Bosznia Horvát Közösség autonóm horvát területi egységként Bosznia-Hercegovinán belül. A Horvát Védelmi Erők, a Horvát Jogok Pártja félkatonai szárnya vett részt a Horvátország és Bosznia-Hercegovina közötti konföderációban. Idővel a horvátok és a bosnyákok viszonya megromlott, ami a horvát-bosnyák háborút eredményezte, amely 1994 elejéig tartott, és a washingtoni megállapodás aláírásával ért véget. (A horvát lakta területeket lásd 3. ábra). Franjo Tuđman horvát elnököt kritizálták, amiért megpróbálta kiterjeszteni Horvátország határait, leginkább Bosznia-Hercegovina egyes horvát többségű részeinek annektálása révén. 2013-ban a volt Jugoszláviával foglalkozó Nemzetközi Törvényszék többségi döntése értelmében a horvát vezetésnek az volt a célja, hogy a határokkal összhangban Bosznia-Hercegovina területeit egy „Nagy-Horvátországhoz” csatolja.<sup>23</sup> 2017. november 29-én a fellebbviteli tanács arra a következtetésre jutott, hogy Tuđman közös végső célja az volt, hogy „egy horvát entitást hozzon létre, amely helyreállította volna a korábbi határokat, és elősegítette volna a horvát nép újraegyesítését”.<sup>24</sup>

A boszniai felfokozott politikai helyzetben nemcsak a szerbek, de az ott élő horvátok is elkezdtek a jövőjükkel szemben gondolkodni. Legnagyobb problémát az jelenti számukra, hogy lélekszámuk csökken a népszámlálási adatok szerint, ami miatt a bosnyákok felvetették, hogy az eddigi államalkotó státuszukból vissza kellene venniük, így nem egyenlő arányban képviselnék őket a szövetségi intézményekben. A felháborodás óriási volt a kijelentéssel kapcsolatban. A legutolsó választások alkalmával többen csalásra is hivatkoztak, mivel az államelnökség horvát tagjának megválasztott Željko Komšić nem a HDZ BiH színeiben nyert, amely tradicionálisan a boszniai horvátokat képviselő párt, hanem a Demokratikus Front jelöltjeként. Több horvát is csalásra hivatkozott, aminek értelmében valójában bosnyákok választották meg az illetőt, hogy számukra szimpatikus döntéseket hozzanak. Az ellentét odáig fajult, hogy 2021-ben a horvátok közössége a választások reformját sürgette a politikai képviseletük átláthatóbb megszervezéséért, másrészt ezek a lépések az etnikai szavazást továbbra is bebetonozták az egyébként is polarizált társadalomban. A boszniai horvátok követelései nem találtak támogatásra a nemzetközi közegben sem, így ennek a feszültségnek a megoldása is a jövőben várható.

<sup>22</sup> Lampe, John – Mazower, Mark (2006): *Ideologies and National Identities*. Budapest – New York: Central European University Press, 54–109.

<sup>23</sup> United Nations: *Separate and Partially Dissenting Opinion of Presiding Judge Jean-Claude Antonetti Volume 6 of 6*. [online], 2013. 05. 29. Forrás: icty.org [2022. 06. 17.].

<sup>24</sup> *Trial Judgement Summary for Prlić et al.* [online], 2017. 11. 29. Forrás: icty.org [2022. 06. 17.].

## Nagy-Albánia

Nagy-Albánia az albánok nacionalista területszervező elvét jelenti, amely Koszovón kívül a szerbiai Preševo-völgyet, dél-montenegrói, északnyugat-görögországi területeket és Észak-Macedónia nyugati részét foglalná magába.



4. ábra: Nagy-Albánia

Forrás: CNN: *The Great Albania, Myth, Reality, Future...* [online], 2016. 12. 24. Forrás: *preshevajone.com* [2022. 06. 17.]



Az oszmán uralom összeomlása és a balkáni háborúk során bekövetkezett katonai vereség arra készítette az Ismail Qemali által képviselt albánokat, hogy Vlorëban 1912. november 28-án kikiáltásuk függetlenségüket az Oszmán Birodalomtól (4. ábra).<sup>25</sup> A függetlenség fő motivációja az volt, hogy megakadályozzák a balkáni albánok lakta területek Görögországhoz és Szerbiához csatolását. Olaszország és az Osztrák–Magyar Monarchia támogatta Albánia függetlenségét, mivel aggodalmaik szerint az albán tengerparttal rendelkező Szerbia rivális hatalom lenne az Adriai-tengeren, és nyitott lenne szövetségese, Oroszország befolyására. A geopolitikai érdekeken kívül néhány nagyhatalom vonakodott több oszmán, balkáni albán lakta területet bevonni Albániába, mert attól tartottak, hogy ez lesz az egyetlen muszlim uralta állam Európában. Az orosz–francia javaslatok egy Közép-Albániára épülő csonka Albánia létrehozására irányultak, főleg muszlim lakossággal, amit Szerbia és Görögország is támogatott, akik szerint csak muszlimok lehetnek albánok.<sup>26</sup> Ahogy egyre több albán lett a szerb és a görög állam része, a nacionalista szemléletű albán tudósok az albán nacionalista mozgalom részleges győzelmeként értelmezik a függetlenség kikiáltását.

1939-ben Benito Mussolini vezetésével Olaszország megszállta Albániát, sőt a szerbiai Koszovó területét, valamint Észak-Macedónia nyugati részét is közösen igazgatták az albánokkal.<sup>27</sup> Ezzel egy nem demokratikus időszakban, de létrejött valójában az első Nagy-Albánia. A háború lezárásával mindegyik államrész visszakerült az eredeti ország fennhatósága alá.

Az 1990-es években a szerb nacionalizmussal párhuzamosan a koszovói albánok is elindultak ezen az úton. A kudarcok nyomán megalakult a Koszovói Felszabadítási Hadsereg, amely ismét egy Nagy-Albánia létrehozására törekedett a korábbival azonos területrendezéssel (lásd 4. ábra). Koszovó önállósága nyomán az Albániával való egyesülés kérdése folyamatosan napirenden van mindkét állam részéről. Kisebb-nagyobb intenzitással a politikusok is említést tesznek a létrehozatalról. Koszovóban az Önrendelkezés (Vetëvendosje) politikai párt az, amely a koszovói–albán kapcsolatok szorosabbra fűzését és a pánalbán önrendelkezést támogatja.<sup>28</sup> Albánia részéről pedig Edi Rama kormányfő szokott hasonló nyilatkozatokat tenni.<sup>29</sup> Nagy-Albánia továbbra is főként a politikai retorika szférájába tartozik, és az albánok általánosságban az uniós integrációt tekintik a bűnözés, a gyenge kormányzás, a civil társadalom elleni küzdelem és a különböző albán lakosság összehozása megoldásának.

<sup>25</sup> Gawrych, George (2006): *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874–1913*. London: IB Tauris, 197–200.

<sup>26</sup> Guy, Nicola C. (2007): Linguistic Boundaries and Geopolitical Interests: The Albanian Boundary Commissions, 1878–1926. *Journal of Historical Geography*, 34(3), 454.

<sup>27</sup> Judah, Tim (2008): *Kosovo: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press, 47.

<sup>28</sup> Crowcroft, Orlando: *I Would Vote to Unify Albania and Kosovo, Election Winner Albin Kurti Tells*. [online], Euronews, 2021. 02. 16. Forrás: euronews.com [2022. 06. 17.]

<sup>29</sup> Janjevic, Darko: *Albania's Edi Rama Floats Joint President Idea in Kosovo*. [online], Deutsche Welle, 2018. 02. 19. Forrás: dw.com [2022. 06. 17.].

## Határviták napjainkban<sup>30</sup>

A non-paper javaslata a Balkán egyik évtizedes problémája miatt alakulhatott ki, nevezetesen azon határviták miatt, amelyek az elmúlt 30 évben megoldatlanok voltak. Az alábbiakban röviden ezeket kívánom felvázolni.

### *Horvát–szlovén határvita*

A leghosszabb ideje húzódó, napjainkig megoldatlan határviták egyik legtipikusabb példáját a horvát–szlovén konfliktus okozza. 1991-ben ugyan mindkét állam elismerte a másik határát, azonban szárazföldi és tengeri határok hovatarozásának kérdése néhány helyen vitatott maradt közöttük.

A szárazföldi határvita egyik pontját a Mura folyó medrének változása jelenti, Szlovénia északkeleti részén, a hotizai határátkelőnél. A folyómeder változását a földhivatali nyilvántartások nem tartalmazzák, ezért Szlovénia vitatja azt a horvát álláspontot, amely szerint a folyó bal partja és Hotiza közötti terület Horvátország részét képezné, szerintük a helyes meghatározás a Mura középvonalán halad.<sup>31</sup> A második vitatott szárazföldi részt a Szamobori- (Žumberak) hegység legmagasabb pontjának, a Sveta Gera és az ott létesített laktanyának hovatarozása jelenti. A laktanya a horvát nyilvántartás szerint Horvátország része, viszont szlovén katonák állomásoztak benne. 2004-ben a horvát televízió a laktanya civil hasznosításának lehetőségét is felvetette, ami szerint szállodát kellene kialakítani az épületből.<sup>32</sup> A harmadik vitás területet a Dragonja folyó torkolata jelenti, amely a Pirani-öböl bejáratánál található. Az itt fekvő Mlini, Škrile, Bužini és Škodelin hovatarozása képezi a vita tárgyát.<sup>33</sup> A tengeri határ témájában a Pirani-öböl képezte a csörte alapját, illetve a határvonal meghúzása.<sup>34</sup> A horvátok szerint a középvonalnál szükséges a meghatározás, míg a szlovének méltányossági kérelemmel éltek.

2017. június 29-én a hágai Nemzetközi Bíróság úgy döntött határozatában, hogy a Dragonja folyó torkolatánál fekvő Mlini, Škrile, Bužini, Škodelin, valamint a Szamobori- (Žumberak) hegységen lévő Sveta Gera Horvátország területéhez tartozik, míg a Pirani-öböl meghatározásánál a szlovén érvelést fogadták el, így az öböl 80%-a Szlovéniához tartozik, illetve kijáratot kapnak a nemzetközi vizekre.<sup>35</sup> Habár a felek a fórum létrehozásakor elismerték kötelezőnek a leendő döntést, később változott a politikai helyzet, mivel a horvátok szlovén befolyásolást véltek felfedezni a bíróság működésében. Horvátország mind a mai napig nem ismeri el és tartja be a bíróság ítéletét, amiből diplomáciai vita alakult ki a felek között.

<sup>30</sup> Az alfejezet Ördögh Tibor (2021): Határtalanul – Határviták a Balkánon. In Ördögh Tibor (szerk.): *Autonómia és önrendelkezés a Balkánon*. Budapest: Ludovika. című fejezetén alapul.

<sup>31</sup> Ördögh Tibor (2020): Játék határok nélkül – A horvát-szlovén határvita margójára. In Koudela Pál – Simándi Irén (szerk.): *Történelem, régió, politika: Tanulmányok Lőrinczné Bencze Edit születésnapjára*. Székesfehérvár: Kodolányi János Egyetem – Alba Civitas Történelmi Alapítvány, 142.

<sup>32</sup> Ördögh 2020: 143.

<sup>33</sup> Ördögh 2020: 143.

<sup>34</sup> Ördögh 2020: 143.

<sup>35</sup> Ördögh 2020: 147.

## **Horvát–boszniai határvíta**

A két ország közötti legnagyobb vitát a Pelješac-híd építése jelentette. Ennek megépülése esetén végig autópályán lehetne megközelíteni a két horvát államterületet (Horvátországot és Dél-Dalmáciát), amelyet ma még a Bosznia-Hercegovina tengeri kikötőjeként szolgáló neumi korridor megszakít. A híd építése kínai hitelből és közreműködéssel valósult meg, ami számos egyéb vitát is kiváltott az Európai Unióban.<sup>36</sup> 2022. július 27-én a forgalom számára is átadták az építményt.

## **Horvát–szerb határvíta**

Horvátország és Szerbia 241 kilométer hosszú közös határszakasszal rendelkezik. A probléma gyökere megegyezik a szlovén–horvát konfliktus természetével. A nemzetközi jog alapján a Duna sodrásvonala jelenti a határt, viszont ez nem egyezik meg a földhivatali nyilvántartásokkal. Szerbia ragaszkodik a nemzetközi jogi meghatározáshoz, míg Horvátország ragaszkodik a valós helyzet rögzítéséhez. Miután 2017-ben közjátékként megjelent Liberland<sup>37</sup> kikiáltása, hirtelen Aleksandar Vučić szerb államfő előállt a közös vegyes szakértői bizottság felállításának ötletével. 2018. február 12-én pedig Kolinda Grabar Kitarović horvát és Vučić szerb elnök Zágrábban találkozott, ahol többek között kétéves moratóriumot adtak a határvíta rendezésére, amennyiben ez nem valósulna meg, akkor döntőbíráshoz fordulnak. A határidő lejárt, azonban semmilyen lépés nem történt a megoldás érdekében.

## **Horvát–montenegrói határvíta**

A horvát–montenegrói konfliktus az 1991-ben kezdődő délszláv háborúig nyúlik vissza. Dubrovnik ostromának idején a jugoszláv erők foglalták el a Prevlaka-félszigetet, de a horvát védelmi erők is rövid időre ellenőrzésük alá vonták, mielőtt visszakerült volna Jugoszlávia szuverenitása alá. Az ENSZ BT 1992. évi 779. számú határozata kiterjesztette az UNPROFOR mandátumát e területre. Montenegró 2006-ban önállóvá vált, az ideiglenes megállapodás továbbra is érvényben maradt. 2008-ban egy horvát–montenegrói vegyes bizottság jött létre, amelynek feladata volt, hogy előkészítse a végleges megállapodást. A határrendezés keretein belül a két államnak lehetősége volt kétoldalúan is megoldani a kérdést, vagy a nemzetközi választott bírósági eljárás keretében a hágai Nemzetközi Bíróságon. 2013-ban felállt a közös szakértői csoport annak érdekében, hogy ne kelljen a választott bírósági fórumra vinni az ügyet. A Prevlaka-félsziget hovatartozása napjainkig rendezetlen.

---

<sup>36</sup> Chapple, Amos: *A Boszniát elkerülő hatalmas híd, amely átforgalmazza a balkáni utazást.* [online], Szabad Európa, 2022. 05. 22. Forrás: szabadeuropa.hu [2022. 06. 17.].

<sup>37</sup> Lásd: <https://liberland.org/en/>

## **Boszniai–montenegrói határvíta**

Az 1878-as berlini kongresszus Boszniának két kijáratot garantált az Adriai-tengerre. Az egyiket Neumnál és egy 7 km-es szakaszt a Sutorina völgyében, ahol a folyó a Topalski-öbölbe torkollik.<sup>38</sup> A vitatott Sutorina völgye egészen a második világháborúig Bosznia részét képezte, majd a háborúban Montenegróhoz került. A vita az 1990-es években ismét napirendre került, azonban nem túl jelentősen és inkább a szélsőségek oldaláról. 2015-ben, Bécsben a két kormány aláírta a határmegállapodást, amelyben a Sutorina feletti szuverenitást Montenegrónak ismerték el. Montenegró parlamentje 2015. december 28-án, Bosznia-Hercegovina elnöksége pedig 2016. január 12-én ratifikálta az egyezményt.<sup>39</sup> A megállapodás 2016. április 20-án lépett hatályba.

## **Koszovói–montenegrói határvíta**

Az Európai Bizottság 2012-ben a vízummentes utazáshoz szükséges reformlépésekről javaslatot készített Koszovó számára, amelyben megfogalmazódott a határok kezelésének követelménye is, így a szomszédos államokkal fennálló viták rendezésének szükségessége is.<sup>40</sup> Az elvárásnak megfelelően a koszovói kormányzat kétoldalú egyeztetéseket kezdett 2012 végén Montenegróval a köztük lévő határ nemzetközi egyezményben való rögzítéséről. 2013-tól megkezdte működését a közös szakértői bizottság, amelynek feladata a részletek kidolgozása volt. A tárgyalások eredményeként sikerült kompromisszumra jutniuk a feleknek, amely szerint 8200 hektárnyi földterület kerülne Montenegró szuverenitása alá, a megállapodást a két kormány 2015 nyarán, Bécsben alá is írta.<sup>41</sup> Az egyezményt a montenegrói kormány 2015. szeptember 10-én támogatta, a parlament pedig október 12-én ratifikálta.<sup>42</sup> A koszovói félnél azonban nehézségbe ütközött a ratifikáció és belső politikai válságot eredményezett. A koszovói parlamenti ellenzék obstrukciója nyomán 2015 októberétől több hónapra keresztül ellehetetlenült a törvényhozás általi elfogadás. A határkérdés rendezése Koszovóban politikai instabilitáshoz vezetett. 2016 őszén Isa Mustafa miniszterelnök előterjesztette parlamenti szavazásra a megállapodást, később azonban visszavonta azt. A kormányfő egy független bizottságot állított fel Hivzi Islami, a Koszovói Tudományos Akadémia elnökének vezetésével, amelynek feladatául a határmegállapodásban foglaltak tényeknek való megfelelését szabta. A szakértői bizottság 2017. február 21-én hozta nyilvánosságra jelentését, amely szerint nem kell területvesztéssel számolnia Koszovónak, amennyiben ratifikálja a Montenegróval megkötött egyezményt.<sup>43</sup> A belpolitikai válság azonban előrehozott választások kiírását

<sup>38</sup> Ördögh 2021: 139.

<sup>39</sup> Ördögh 2021: 141.

<sup>40</sup> Ördögh 2021: 142.

<sup>41</sup> Ördögh 2021: 142.

<sup>42</sup> Ördögh 2021: 142.

<sup>43</sup> Ördögh 2021: 143.

tette szükségessé 2017-ben. A ratifikációra végül 2018-ban került sor. Az első februári parlamenti ratifikáció még sikertelennek bizonyult, viszont második nekifutásra, március 21-ére már pontosan a képviselők kétharmada (120-ból 80 fő) támogatta a megállapodást.<sup>44</sup>

## Következtetés

A 2021 tavaszán megjelent non-paper kapcsán egy dolog bizonyossá vált, mégpedig az, hogy mindmáig nem tudjuk, kitől származott és ki látta valójában. Az Európai Tanács elnökének hivatala mindmáig nem nevezte meg a betervezőt, és kevés balkáni politikus volt, aki nyíltan kiállt és elmondta, hogy találkozott már a dokumentummal. Különös ez, mivel az abban megfogalmazottak messzire vezetnének. Gondoljuk csak arra, hogy a Boszniai Szerb Köztársaság elszakadásával legitimálnák a háború etnikai tisztogatásait vagy Koszovó függetlenségi eljárását. Másrészt az „anyanemzethez” való csatlakozás nem mindig jár pozitív következménnyel. Mi történe Albin Kurti vagy Milorad Dodik politikai karrierjével? Annyi bizonyos, hogy már nem lennének vezető személyiségek egy nagy anyaállamban.

Bizonyossá vált, hogy a nagyjátszó koncepciók mindig is jelen voltak a térségben (sőt Nyugat-Európában is), azonban az európai integrációval és a határok megszűnésével valójában okafogyottá váltak. Talán a térség csatlakozása hasonló következménnyel járna, és a hasonló koncepciók is értelmetlenné válnának. Mindehhez természetesen sok munka vár még a politikusokra, elvárásként a jó szomszédi kapcsolatok rendezése, amelybe beletartozik az államhatárok világos kijelölése. Bár láthatunk példát arra, hogy a befagyott konfliktus ellenére is megtörténhet a belépés az EU-ba (lásd a szlovén–horvát ellentétet), azonban ennek inkább kivételnek és nem precedensnek kellene lennie. A régió államai közötti határviták azonban egytől egyig megoldatlanok, és nem is látunk politikai szándékot megoldásukra.

A viták rendezetlensége, a társadalmi frusztráció növekedése és a nacionalizmus erősödése azonban ismét válságba sodorhatja a térséget, amelyre megoldást kellene találni. Az egyik lehetőséget a határok átrajzolása és új államok születése jelentheti, míg a másik irányt a határok nélküli Európai Unió. Valójában a térség társadalmainak a kezében van a döntés, hogy melyik irányba indulnak el.

## IRODALOMJEGYZÉK

- A boszniai Szerb Köztársaság elhalasztotta a szövetségi intézményektől való elszakadást.* [online], Szabad Magyar Szó, 2022. 06. 07. Forrás: szmsz.press [2022. 06. 17.]
- Allcock, John B. – Milivojević, Marko – Horton, John Joseph (1998): *Conflict in the Former Yugoslavia: An Encyclopedia*. Denver: ABC-CLIO.
- Banac, Ivo (1988): *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca and London: Cornell University Press.

---

<sup>44</sup> Ördögh 2021: 144.

- Bukovics Martin: *Mit szólnának ahhoz, ha felosztlanánk az országukat?* [online], Azonnali, 2021. 04. 16. Forrás: [azonnali.hu](http://azonnali.hu) [2022. 06. 17.]
- Cirman, Primož – Vuković, Vesna: *Janša in Plenković skupaj proti Sarajevu.* [online], 2021. 04. 14. Forrás: [ne-cenzurirano.si](http://ne-cenzurirano.si) [2022. 06. 17.]
- Chapple, Amos: *A Boszniát elkerülő hatalmas híd, amely átformálja a balkáni utazást.* [online], Szabad Európa, 2022. 05. 22. Forrás: [szabadeuropa.hu](http://szabadeuropa.hu) [2022. 06. 17.]
- CNN: *The Great Albania, Myth, Reality, Future...* [online], 2016. 12. 24. Forrás: [preshevajone.com](http://preshevajone.com) [2022. 06. 17.]
- Crowcroft, Orlando: *I Would Vote to Unify Albania and Kosovo, Election Winner Albin Kurti Tells.* [online], Euronews, 2021. 02. 16. Forrás: [euronews.com](http://euronews.com) [2022. 06. 17.]
- Garasanin, Ilija: *Nacertanije.* [online], é. n. Forrás: [rastko.rs](http://rastko.rs) [2022. 06. 17.]
- Gawrych, George (2006): *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874–1913.* London: IB Tauris.
- Gow, James (2003): *The Serbian Project and Its Adversaries: A Strategy of War Crimes.* London: C. Hurst & Co. Publishers.
- Guy, Nicola C. (2007): Linguistic Boundaries and Geopolitical Interests: The Albanian Boundary Commissions, 1878–1926. *Journal of Historical Geography*, 34(3), 448–470. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2007.12.002>
- Janjevic, Darko: *Albania's Edi Rama Floats Joint President Idea in Kosovo.* [online], Deutsche Welle, 2018. 02. 19. Forrás: [dw.com](http://dw.com) [2022. 06. 17.]
- Jelavich, Charles – Jelavich, Barbara (2012): *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920.* Seattle–London: University of Washington Press.
- Judah, Tim (2008): *Kosovo: What Everyone Needs to Know.* Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/wentk/9780195376739.001.0001>
- Lampe, John – Mazower, Mark (2006): *Ideologies and National Identities.* Budapest – New York: Central European University Press.
- Latal, Srečko: *Disputed Non-Paper is Stirring Dangerous Dreams in the Balkans.* [online], 2021. 04. 21. Forrás: [balkaninsight.com](http://balkaninsight.com) [2022. 06. 17.]
- Ljudevit Gaj Biografija.* [online], 2017. 07. 19. Forrás: [biografija.org](http://biografija.org) [2022. 06. 17.]
- Ördögh Tibor (2015): Nacionalizmus és patriotizmus Szerbiában. In Vargha Márk (szerk.): *Kis népeskönyv.* Budapest: Europa Varietas Institute, 169–209.
- Ördögh Tibor (2018): *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990–2016 között.* Budapest: Dialóg Campus.
- Ördögh Tibor (2020): Játék határok nélkül – A horvát–szlovén határvita margójára. In Koudela Pál – Simándi Irén (szerk.): *Történelem, régió, politika: Tanulmányok Lőrinczné Bencze Edit születésnapjára.* Székesfehérvár: Kodolányi János Egyetem – Alba Civitas Történeti Alapítvány, 142–148.
- Ördögh Tibor (2021): Határtalanul – Határviták a Balkánon. In Ördögh Tibor (szerk.): *Autonómia és önrendelkezés a Balkánon.* Budapest: Ludovika, 125–151.
- Pusić, Vesna – Biserko, Sonja: *The 'Non-Paper' Carving Up Balkans and Undermining Europe.* [online], EU Observer, 2021. 05. 04. Forrás: [euobserver.com](http://euobserver.com) [2022. 06. 17.]
- Serbia in the Yugoslav Wars – Greater Serbia.* [online], é. n. Forrás: Wikipédia [2022. 06. 17.]
- Trial Judgement Summary for Prlić et al.* [online], 2017. 11. 29. Forrás: [icty.org](http://icty.org) [2022. 06. 17.]
- United Nations: *Separate and Partially Dissenting Opinion of Presiding Judge Jean-Claude Antonetti Volume 6 of 6.* [online], 2013. 05. 29. Forrás: [icty.org](http://icty.org) [2022. 06. 17.]



Orosz Anna<sup>1</sup>

## Bosznia-Hercegovina útja válságból válságba<sup>2</sup>

2021. júliustól Bosznia-Hercegovina szerb entitásának, a Republika Srpskának a vezetése több olyan lépést tett, amely az országból való gyakorlati kiválással fenyegetett. Ezért az ország egyik, a Daytoni rendszer fennállása óta tapasztalt legkomolyabb válságáról beszélnek. A szerb lépések a korábbi nemzetközi főképviseelő utolsó intézkedésére adott válaszreakciók voltak, mivel Valentin Inzko kriminalizálta a genocídium tagadását. Milyen belpolitikai és nemzetközi tényezők vezettek az ország jelenlegi helyzetéhez? A tanulmány célja a fő tendenciák felvázolása, a legfontosabb aktorok szerepének elemzése, illetve kitérünk az ukrajnai háború hatásaira is.

**Kulcsszavak:** Bosznia-Hercegovina, politikai válság, euroatlanti integráció, konszociális demokrácia

### *Bosnia and Herzegovina's way from one crisis to the next*

Since July 2021 the leadership of the Serbian entity, the Republika Srpska had made several steps that threatened with secession from the country. Therefore, the current situation is often considered to be one of the biggest crises of the country since Dayton. The Serbian actions were reactions to the last move of the former international High Representative, Valentin Inzko who criminalised the refusal of genocide. What domestic and international factors concluded into the current situation? This paper aims to outline the main tendencies, analyse the role of the most important actors, and the impact of the Ukrainian war.

**Keywords:** Bosnia and Herzegovina, political crisis, Euro-Atlantic integration, consociational democracy

## Bevezetés

1995-ben a daytoni békemegállapodás vetett véget a háborúnak Bosznia-Hercegovinában, amely Európában a második világháború óta nem látott emberi áldozattal járó konfliktus volt. A megállapodás egyben lefektette a Bosznia-Hercegovina leendő alkotmányos kereteit is, a végrehajtás felügyeletét pedig a nemzetközi közösség kezébe adta. Az etnikai megosztottságon és a jogosítványok kényes egyensúlyán alapuló állami struktúrárt és működésképtelenségét rendszeresen érték és érik kritikák, ugyanakkor a rendszer reformjának kívánatos irányáról nincs egyetértés sem az államalkotó népek képviselői, sem a nemzetközi közösség tagjai között.

<sup>1</sup> Orosz Anna a Külügyi és Külgazdasági Intézet kutatója. E-mail: [anna.orosz@ifat.hu](mailto:anna.orosz@ifat.hu)

<sup>2</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK pályázat „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” pályázat keretében készült.

2021 júliusa óta a Boszniai Szerb Köztársaság (*Republika Srpska*, RS) – Bosznia-Hercegovina szerb entitásának – nemzetgyűlése, valamint a boszniai szerb politikusok, köztük az állam elnökségének szerb tagja, Milorad Dodik abba az irányba tettek lépéseket, hogy az RS kivonuljon az állami intézményekből, beleértve a haderőt, az adóhatóságot és az igazságügyi szektort. Noha Dodik hangsúlyozta azt, hogy csak békés megoldásokban gondolkodnak, az egyoldalú lépések komoly felzúdulást okoztak a nyugati partnerek, valamint a boszniai horvát és bosnyák politikusok körében. A legfőbb aggodalom egy lehetséges fegyveres konfliktus kirobbanását övezi, amely mind az országra, mind az egész Nyugat-Balkánra negatív hatással lenne.

Dodik már számos alkalommal fenyegetőzött az RS Bosznia-Hercegovinából való kiválásával, az azt célzó referendum megtartásával, mindez azonban eddig csak retorikai szinten maradt. Miért tekintik mégis a jelenlegi helyzetet Bosznia-Hercegovina legnagyobb válságának, amely komoly konfliktussal fenyeget? Milyen hazai és nemzetközi tényezők és folyamatok állnak annak a háttérben, hogy az ország képtelen meghaladni a működési problémáit, és megtenni azokat a reformintézkedéseket, amelyek az EU-hoz való csatlakozáshoz elengedhetetlenek. Az elemzés ezeket tekinti át, illetve nyújt kitekintést a jövőre nézve az ukrajnai háború fényében.

## A daytoni rendszer és a 2010-ig terjedő időszak jellemzői

A boszniai háborúban résztvevő bosnyák, horvát és szerb fél közötti viszonyt a daytoni békemegállapodás rendezte, amelyet erős nemzetközi nyomásra (különösen az USA Németország, Franciaország, Egyesült Királyság, Olaszország, és Oroszország részéről) sikerült tető alá hozni 1995-ben. A megállapodás a háború lezárása érdekében egy, az etnikai alapon nyugvó, jogosítványok kényes egyensúlyára épülő államigazgatási rendszert hozott létre. Az állam alkotmánya a megállapodás negyedik melléklete. A megállapodás – noha véget vetett a háborúnak – valamennyi résztvevő részéről kompromisszumot igényelt, és egyik népcsoport sem érezhette magát győztesnek.

A daytoni megállapodás révén létrejött állami intézményi struktúra tipikus példája a konszociális demokráciának, amely alapvetően átmenetet képező struktúra, amely lehetővé teszi megosztott, poszt-konfliktusos társadalmak feletti közös kormányzást. Lényege, hogy valamennyi etnikai/nyelvi csoport elitjének képviselote biztosított, érvényesül a lakosság szerinti arány a képviselőben, mindegyik fél vétőjoggal tudja kontroll alatt tartani a döntéshozatalt (létfontosságú nemzeti érdekek érvényesítése), viszont cserébe közösen (értsd nagykoalícióban) kell kormányozniuk. Egy ilyen struktúra képes lehet liberális demokráciává alakulni abban az esetben, ha a társadalomban kialakul egy közös identitás- vagy összetartozás-tudat, ugyanakkor ezzel ellentétes tendencia is érvényesülhet, amely a törésvonalak elmélyülését vonja maga után.<sup>3</sup> Bosznia-Hercegovinában ez utóbbi szcenárió látszik megvalósulni, noha 1998 és 2006 között még sikerült olyan reformokat

<sup>3</sup> Stojanović, Nenad (2020): *Democracy, Ethnoocracy and Consociational Democracy*. [online], *International Political Science Review*, 41(1), 30–43.

megvalósítani, amelyek az etnikai megosztottsággal szemben a centralizáció irányába hatottak.

Bosznia-Hercegovinában a három államalkotó nemzet a bosnyák, szerb és a horvát, amelyeknek a lakosságon belüli aránya a 2013. évi census szerint sorrendben a következő: 50,1%, 30,8%, 15,4% (3,7% az egyéb kategóriába tartozó lakosság). Bosznia-Hercegovina két entitásból áll: a döntően horvátok és bosnyákok lakta, kantonális rendszerű Bosznia-Hercegovinai Föderációból (FBiH) – az ország területének 51%-a –, és a többségében szerbek lakta, centralizált intézményrendszerű Boszniai Szerb Köztársaságból (RS) – a terület 49%-a. Különleges jogi státusszal rendelkezik Brčko Körzet, amelynek stratégiai elhelyezkedése miatt nem sikerült annak végső jogállásáról megállapodni, így az nem tartozik egyik entitáshoz sem.

A legfőbb állami intézményekben mindhárom nemzetiség képviselve van. A háromtagú állami szintű elnökségben egy bosnyák, egy szerb és egy horvát tag kap helyet, akiket közvetlenül választanak: a szerb tagra az RS polgárai szavazhatnak, míg a bosnyák és a horvát tagot a Föderációban élők választhatják meg. Az ország parlamentje kétkamarás. A Népek Házában mindhárom nemzetiség 5-5 képviselővel rendelkezik, míg a Képviselők Házában arányos képviselet van: a 42 mandátum kétharmada a Föderációé, míg egyharmad az RS-é. A Képviselők Házába közvetlenül választják a képviselőket. A legtöbb szakpolitikai terület és jogosítvány az entitások szintjén található, és az állami szinthez hasonlóan mindkét entitás rendelkezik egy elnökkel, két alelnökkel, két kamarás parlamenttel és kormánnyal. A Föderáció kantonjai szintén rendelkeznek parlamenttel és kormánnyal. Az elnököt és az alsóházi képviselőket választják meg közvetlenül a lakosok. A kormányzati pozíciók elosztásában is paritásos rendszer működik.<sup>4</sup>

Az államépítés első lépései állampolgársági törvény, az új állami szimbólumok elfogadása, illetve a Központi Bank megszervezése és az egységes nemzeti valuta (konvertibilis márka) bevezetése voltak, amelynek kiharcolásában komoly szerepet játszott a Főképviseleti Hivatal. Ez utóbbi a békefolyamat nem katonai elemeinek a végrehajtását felügyeli. Emellett az első lépések között el kellett érni, hogy az államalkotó népek egyikét se érje diszkrimináció az állam azon területein, ahol kisebbségben voltak, és számukra is biztosított legyen a képviselet. Ez többnyire meg is valósult a 2000-es évek elejére.<sup>5</sup>

A nyugati partnerek elképzelése ugyanakkor az volt, hogy Daytoni struktúra felállítását követően a működőképesség javítása érdekében szélesítsék az állami szinten lévő politikákat és jogköröket. Mindehhez az első lépés a boszniai horvát és szerb függetlenedési törekvések feladása volt. Noha a 2002-es választások a nacionalista pártok ismételt megerősödését eredményezték, 2003-ban valamennyien együttműködtek az uniós integráció előmozdítása érdekében. 2003 szeptemberében mind a Szerb Demokratikus Párt (*Srpska demokratska stranka*, SDS), mind a bosznia-hercegovinai Horvát Demokratikus Közösség

<sup>4</sup> Megjegyzés: A leírás még a 2022. októberi választásokat követő változtatások előtti állapotra vonatkozik. Bosznia-Hercegovina politikai rendszeréről részletesebben ld. Kemenszky Ágnes (2019): Bosznia-Hercegovina politikai rendszere. In Koller Boglárka – Ördög Tibor (szerk.): *Délkelet-Európa politikai rendszerei (1990-2017)*. Budapest: Dialóg Campus, 69–92.

<sup>5</sup> Márkus László: *Bosznia-Hercegovina: tizenöt évvel Dayton után*. [online], 2010. 11. 03. Forrás: *Nemzet és Biztonság*. [2022. május 10.], 5–6.

(*Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovina*, HDZ BiH) bejelentette, hogy lemondanak azon elképzelésükről, hogy kiváljanak Bosznia-Hercegovinából és csatlakozzanak az anyaországukhoz, Szerbiához és Horvátországhoz.<sup>6</sup>

Ugyanezen szereplők közreműködtek abban is, hogy a 2000-es évek közepére létrejöhesse a közös Biztonsági Minisztérium, az egységes haderő és a Honvédelmi Minisztérium, a közös adóhatóság és egy állami szintű bíróság.<sup>7</sup> Ezek a lépések sokakat meglepve jelezték, hogy a három nemzetiség vezetői bizonyos, közös ügyek érdekében – nevezetesen EU-integráció, NATO Partnerség a Békéért programba való felvétel, gazdasági fejlesztési támogatás – képesek politikailag egységesen fellépni, még ha az egységes álláspont létrejöttében jelentős szerepet játszott a nemzetközi nyomás is.

2006-tól azonban megakadtak az állami reformok, amelynek két sarkalatos eleme a választási törvény, illetve a további centralizáció. Márkus László 2010-ben a 2006-tól kezdődő negatív trendet a következő tényezőkre vezette vissza:

1. A nemzetközi közösség által elkövetett hibák a békefolyamat menedzselése során, különösen a Főképviseleti Hivatal bezárásának túl korai belengetése, illetve ezzel párhuzamosan a túlzott ambíciók megfogalmazása a rendőrség és az alkotmány reformja kapcsán.
2. A regionális környezet negatív alakulása (Montenegró függetlenedése, Koszovó függetlenségének kikiáltása).
3. Nemzetközi környezetben bekövetkezett negatív fordulatok (például dezintegrációs törekvések Belgiumban, Abházia és Dél-Oszétia kiválásának orosz támogatása).
4. Negatív belpolitikai fejlemények: nacionalista politikai szereplők visszatérése Bosznia-Hercegovinában (Milorad Dodik szerb és Haris Silajdžić bosnyák oldalon).<sup>8</sup>

Ezért a továbbiakban először a belpolitikai aspektusok kerülnek górcső alá, majd a nemzetközi és regionális szempontok elemzésével folytatódik a tanulmány.

## **A belpolitikai erőviszonyok alakulása és a főbb szereplők reformokhoz való viszonya: választási törvény és a srebrenicai genocídium elismerésének kérdései**

### **Az alkotmány és a választási törvény módosítása**

„Az etnikumok közötti egyensúlyozási, az etnikai mérnökösködési kísérletek eredményeképpen [...] napjainkig nem módosult az a gyakorlat, hogy az emberi jogok alapvetően a három fő etnikum jogait jelentik, amely következtében a képviseleti rendszer különböző szintjein a képviselők nem magát az állampolgárt, hanem egy-egy adott etnikumot képviselnek. E jelenség elsősorban annak tudható be, hogy a politikai értelemben vett állampolgárt az állami szintű

<sup>6</sup> Bideleux, Robert – Jeffries, Ian (2007) : *The Balkans: a post-communist history*. New York: Routledge, 388.

<sup>7</sup> Bideleux–Jeffries 2007: 388.

<sup>8</sup> Márkus 2010: 6–7.

alkotmány normatív része – a preambulum rendelkezésének ellentmondva – tulajdonképpen megsemmisíti az etnikai értelemben vett állampolgár javára.”<sup>9</sup>

Ezt a gyakorlatot támadta meg az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt 2006-ban Dervo Sejdić és Jakob Finci, mivel ők roma és zsidó származásuk miatt nem lehettek jelöltek az államelnökségi és a Népek Háza képviselőinek a választásain. 2009-ben az EJEB meg is állapította, hogy Bosznia-Hercegovina állam jogsértő gyakorlatot folytat, és kötelezte annak megváltoztatására. Az EJEB döntését azóta számos másik követte,<sup>10</sup> ennek ellenére nem valósult meg az alkotmány és a választási törvény módosítása, noha az az uniós integráció feltételei közé is bekerült. 2009 után egy ideig próbálta is az Európai Unió nyomás alá helyezni a politikai döntéshozókat azzal, hogy a Stabilizációs és Társulási Megállapodás (röviden: STM) hatálybalépését is a módosítás megvalósulásához kötötte, de végül lemondott erről, és 2014 novemberében egy új megközelítéshez nyúlt, amelyet az Egyesült Királyság és Németország kezdeményezett, s amelynek fókuszában a gazdasági, munkaerőpiaci és szociális helyzet javítása állt.<sup>11</sup>

Ahogy azt már fentebb említettük, a háromtagú állami szintű elnökségben egy bosnyák, egy szerb és egy horvát tag kap helyet, akiket közvetlenül választanak: a szerb tagra az RS polgárai szavazhatnak, míg a bosnyák és a horvát tagot a Föderációban élők választhatják meg. Ugyanakkor ez a gyakorlat a bosnyák népesség jóval magasabb aránya miatt lehetővé teszi, hogy a horvát tagot is bosnyákok szavazzák meg – amennyiben a bosnyákok elegendő szavazót tudnak mozgósítani egy horvát nemzetiségű jelölt javára. Éppen ezért a magukat a horvátok autentikus képviselőjének tekintő pártok és politikusok – külön kiemelve a HDZ BiH-et és vezetőjét Dragan Čovićot – azt követelik, hogy hozzanak létre egy olyan harmadik entitást vagy szavazási gyakorlatot, amely garantálja, hogy az államelnökség horvát tagját csak a boszniai horvátok választhatják meg. Željko Komšićot, az államelnökség 2018-ban és 2022-ben is megválasztott horvát tagját támadják a fenti okból.<sup>12</sup> A horvát, szociáldemokrata politikus támogatói amúgy inkább a balközép nézetekre nyitott, kevésbé vallásos szavazók közül kerülnek ki, de tény, hogy ezeknek egy jelentős része bosnyák. A jelenlegi választási rendszer a szerbek számára biztosítja, hogy szerb vezetése legyen a szerb entitásnak, így különösebben nem érdekeltek a reformokban, a horvátok törekvései pedig csak erősítik az etnikai szemléletet, ami összhangban van a szerb döntéshozók azon törekvéseivel, hogy minél több jogkör maradjon az entitásoknál, így az RS-nél is, ezzel biztosítva annak széles autonómiáját. Mindennek következtében az alkotmány és a választási törvény EJEB-döntés szerinti módosítása leginkább a bosnyák pártok preferenciáival esik egybe.

<sup>9</sup> Horváth László (2019): *Választások Bosznia-Hercegovinában – újabb elvesztegetett négy év előtt állunk? Parlamenti Szemle*, 1, 76.

<sup>10</sup> European Commission: *Bosnia and Herzegovina 2021 Report, 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Brussels, [online], 2021. 10. 19. Forrás: European Commission [2022. 06. 10.].

<sup>11</sup> Jukic, Elvira M.: *UK, Germany Launch Joint Initiative on Bosnia*. [online], 2014. 11. 05. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 08. 29.].

<sup>12</sup> Vladisavljevic, Anja: *Komsic Victory in Bosnia Draws Criticism in Croatia*. [online], 2018. 10. 10. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 06. 10.].

Noha történetek lépések a választási reform irányába – munkacsoport felállítása –, érdemi megállapodás nem született, így a 2018-ban és 2022-ben is a korábbi választási törvény szerint zajlottak le a választások. A reformok kapcsán az is egy nemzetközi jogi elvárás, hogy azok megfelelő időben szülessenek meg a politikai szereplők közös akarataként. Ez utóbbira nem látva esélyt, a 2021 nyarán hivatalba lépő Christian Schmidt – amerikai támogatással a háta mögött<sup>13</sup> – úgy döntött, hogy élni fog bonni jogosítványával. 2022 júliusában jelentette be Schmidt, hogy lépéseket fog tenni a választási törvény módosítása és a választások utáni döntéshozatal (kormányalakítás, kinevezések stb.) hatékonyabbá tételére, hogy megelőzhetőek legyenek a korábbi választásokat követően kialakult végeláthatatlan politikai alkudozások. Többek között arról szóltak a hírek, hogy a Föderáció kantonjaiban 3%-os küszöböt vezetne be, és azon népek, amelyek ezen küszöb alatt vannak, nem kapnak képviselőt a felsőházban a föderációban. A javaslatok háromnapos tüntetéshez vezettek a bosnyákok körében, mivel úgy vélték, hogy a javaslatok csak a HDZ BiH erősítését szolgálják. Végül az OHR elállt ezen szándékától, lehetőséget adva még a pártoknak a megállapodásra.<sup>14</sup> A megállapodás elmaradt, és Schmidt a 2022. október 2-i választások urnazarása után közvetlenül bejelentette, hogy módosítja az ország választási törvényét és a Föderáció alkotmányát, a közvetlen választott képviselők és intézmények kapcsán, annak érdekében, hogy biztosítani lehessen a Föderáció és Bosznia-Hercegovina működőképességét. Ennek következményeként megnövelte a Föderáció felső kamarájának létszámát (a szerbek, bosnyákok, horvátok mind-mind 23 képviselői helyet kapnak 17 helyett, az Egyéb csoportba tartozók 7 helyett 11-et), illetve határidőkhöz kötötte az egyes intézmények megalakítását, pozíciók betöltését (például alkotmánybírók kinevezése).<sup>15</sup>

Weber és Bassuener szerint Schmidt – és Washington is – ezzel feladta az EJEB-döntés által kijelölt célkitűzést, és a horvát pártoknak kedvező, az aktuális patthelyzetet rövid távon megoldást nyújtó döntést hozott, mindezt ráadásul a legrosszabb időzítéssel.<sup>16</sup> Schmidt ezzel szemben azt hangsúlyozta,<sup>17</sup> hogy a cél nem Dayton megreformálása, hanem a Föderáció működőképességének helyreállítása volt. Az előbbit csak a helyi politikai erők tehetik meg. Ugyanezen érveket sorakoztatta fel az Egyesült Államok is a választások után kiadott közleményében.<sup>18</sup> A fentiek alapján összességében az tapasztalható, hogy noha volt javulás a képviselet teljességét tekintve a több mint 25 év alatt, az etnikai elv meghaladásának továbbra sem adtak a feltételei. Ehelyett – részben a nemzetközi

<sup>13</sup> Statement of the United States on the High Representative's use of Bonn Powers. [online], 2022. 10. 02. Forrás: U.S. Embassy in Bosnia and Herzegovina [2022. 12. 10.].

<sup>14</sup> Kurtic, Azem: High Representative Gives Bosnia Leaders Ultimatum to Change Election Law. [online], 2022. 07. 27. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 10. 06.].

<sup>15</sup> Kurtic, Azem: What Exact Changes Has the OHR Imposed on Bosnia?. [online], 2022. 10. 06. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 10. 08.].

<sup>16</sup> Weber, Bodo – Bassuener, Kurt: US Reinvests in Ethnic Oligarchy in Bosnia, Abandoning Support for Integration. [online], 2022. 10. 05. Forrás: *Just Security* [2022. 12. 10.].

<sup>17</sup> A Brit Parlament Külügyi Bizottsága előtti online meghallgatásán is többek között ezzel érvelt Christian Schmidt 2023. január 30-án. A meghallgatás elérhető: [parliamentlive.tv](https://parliamentlive.tv)

<sup>18</sup> Statement of the United States on the High Representative's use of Bonn Powers. [online], 2022. 10. 02. Forrás: U.S. Embassy in Bosnia and Herzegovina [2022. 12. 10.].



szereplőknek és folyamatoknak is köszönhetően – az etnikai alapon szerveződő nacionalista pártok képesek érvényesíteni akaratukat, kihasználva az állami intézményi struktúra sebezhetőségeit.

## **A genocídium el(nem)ismerése és a centralizációs törekvésekre adott szerb reakciók**

A háború eseményeinek, illetve a felelősök megítélése mind a mai napig politikai konfliktusok forrása Bosznia-Hercegovinában. A háborús bűnösöket a saját etnikai csoportjukban továbbra is hősként kezelik, míg az áldozatok oldaláról felelősségre vonást követelnek. A hágai székhelyű nemzetközi törvényszék, az ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia) már számos döntést hozott, amelynek alapját a genocídium ténye adta. A törvényszék 2001-ben állapította meg, hogy a srebrenicai események jellemzői megfelelnek a népirtásnak. Ezt követően erre alapozva hozhatott már ítéleteket. Ezek közül kiemelendő a 2016. márciusi ítélet Radovan Karadžić perében, amelyben bűnösnek találták a korábbi szerb politikai vezetőt többek között népirtás büntetében, és életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték.<sup>19</sup> Ratko Mladićot, a boszniai szerb hadsereg katonai vezetőjét 2017. novemberében találta bűnösnek a törvényszék.<sup>20</sup>

A törvényszék döntései ellenére sem közeledtek az álláspontok a politikai szereplők között Bosznia-Hercegovinában, ami a boszniai szerb politikusok részéről gyakran a genocídium nyilvános tagadásában is megmutatkozik. Az eltérő megközelítés a médiában és az oktatásban is megjelenik, szélesítve a szakadékot a lakosságon belül. Az oktatás révén pedig a háború alatti megosztottság újratermelődik, aláásva az egységes boszniai identitás megteremtésének a lehetőségét. A közterek és közintézmények elnevezései között is számos háborús bűnös vagy az ICTY által perbe fogott személy neve szerepel. A Föderáció területén megtiltották a háborús bűnösök utáni elnevezéseket, de ugyanez a törvény nem érvényesül az RS területén.<sup>21</sup> A 2010-es évek óta pedig a jobboldali retorika szélsőségesebbé válásával párhuzamosan egyre nagyobb teret kaptak a genocídiumot tagadó megnyilvánulások. A bosnyákokkal szembeni negatív retorikát csak tovább fokozta, hogy a Balkánról nagy számban csatlakoztak muzulmánok szélsőséges iszlám csoportokhoz Irakban és Szíriában.<sup>22</sup>

A genocídium tagadása azonban nem csupán a népirtásnak mint eseménynek a tagadásáról, az azzal való szembenézésről szól. A háborút követően kialakított állami struktúrát a bosnyák döntéshozók jelentős része amiatt kritizálja vagy éppen kérdőjelezi meg, mert az a háború és a genocídium eredményeit konzerválta, és annak

---

<sup>19</sup> *Case Information Sheet: Radovan Karadžić.* [online], Forrás: UN ICTY [2022. 07. 30.].

<sup>20</sup> *Case Information Sheet: Ratko Mladić.* [online], Forrás: UN ICTY [2022. 07. 30.].

<sup>21</sup> Dzaferovic, Nejra: *Bosnian Streets and Squares Named After War Criminals.* [online], 2020. 05. 19. Forrás: *Balkans Insight* [2022. 09. 10.].

<sup>22</sup> Karčić, Hikmet: *Islamophobia in Bosnia and Herzegovina. National Report 2018.* In Bayrakli, Enes – Hafez, Farid (szerk.): *European Islamophobia Report 2018* [online], 167–187.

alapjain nyugszik.<sup>23</sup> Egyes pártok (például a Demokratikus Akciópárt és a Párt Bosznia-Hercegovináért) kifejezetten az etnikai alapon létrejött entitások felszámolását tűzték ki célul.<sup>24</sup> Bosznia-Hercegovinában az RS biztosítja a szerbek politikai autonómiáját, így annak fenntartásához ragaszkodnak, illetve igyekeznek megakadályozni, hogy jogköröket és jogosítványokat vonjanak el tőle, erősítve ezáltal a központi állami szervek szerepét és erejét az entitásokkal szemben. Márkus László a KKI podcastjában rávilágít arra, hogy a genocídium tényét megerősítő bírósági döntések, mint amelyek például Ratko Mladić, Radovan Karadžić perében születtek a bosnyák álláspont megalapozását segítik, amelyek az RS felszámolásához is hozzájárulhatnak. Ugyanakkor a másik oldalon a szerbek előrehajtottak azáltal, hogy az RS elszakadásának ötletét pedzegetik.<sup>25</sup>

Az erősödő nacionalista megnyilvánulásokat, valamint az egyre gyakoribb genocídiumtagadást és a háborús bűnösök éltetését a nemzetközi főképviselő, Valentin Inzko számos alkalommal jelezte a nemzetközi közösség felé, ugyanakkor komolyabb szankció nem sújtotta a szerb politikusokat.<sup>26</sup> Mivel Paddy Ashdownt követően a nemzetközi főképviselőket inkább passzív szereppel látták el, illetve be is jelentették a hivatal – feltételekhez kötött – bezárásának tervét, 2006-ot követően a bonni jogosítványokat nem, vagy csak nagyon korlátozottan érvényesítették, noha Milorad Dodik számos esetben alkalmazott olyan retorikát, amely sértette az állam szuverenitását és egységét. A cselekvés halogatása ezzel párhuzamosan egyre nehezebbé tette a főképviselők számára a határozott fellépést.<sup>27</sup> Ezért is volt kínos és meglepő, amikor a hivatalból való távozása előtt közvetlenül, 2021. júliusban Inzko a bonni jogosítványokat alkalmazva azonnali hatállyal módosította Bosznia-Hercegovina büntetőtörvénykönyvét, kriminalizálva a genocídium tagadását.<sup>28</sup>

A lépés heves indulatokat váltott ki a boszniai szerb politikusok részéről, akik az állami szintű intézmények általános bojkottja mellett döntöttek, illetve visszautasították a Bt. módosításának alkalmazását a szerb entitás területén. Milorad Dodik – akkoriban a háromtagú elnökség szerb tagja – megjegyezte, hogy ez egy utolsó lökés az RS-nek az országból való kiváláshoz.<sup>29</sup> Dodik 2021. szeptemberben kilátásba is helyezte, hogy kivonulnak a központi intézményekből. 2021. decemberben az RS parlamentjében az SNSD-s többség támogatta is azokat a javaslatokat, amelyek ezeket a lépéseket célozták. Az ellenzéki pártok – részben az országon belüli feszültség eszkalálódásától tartva – elutasították az SNSD

<sup>23</sup> E megközelítés szerint érvelt Dževada Šuško is, a Bosznia-Hercegovinai Iszlám Közösség Nemzetközi Együttműködési Irodájának vezetője, illetve a Szarajevói Nemzetközi Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék professzorának előadásában, amelyet a Külügyi és Külgazdasági Intézet (KKI) és a Habsburg Ottó Alapítvány „Quo vadis, Bosznia-Hercegovina? Vallás, identitás és államiság viharos időkben” címmel rendezett konferenciáján tartott 2022. május 23-án.

<sup>24</sup> Kemenszky 2019: 77, 81–82.

<sup>25</sup> Kilátás a hegyről 2021/14: *Mi újság Bosznia-Hercegovinában? II. Új Főképviselő, régi problémák*. kki.hu, 2021.

<sup>26</sup> Részletekért ld. a főképviselő jelentéseit, amelyek elérhetőek a Főképviselői Hivatal weboldalán: [www.ohr.int/cat/hrs-reports/](http://www.ohr.int/cat/hrs-reports/)

<sup>27</sup> Márkus 2010.

<sup>28</sup> *HR's Decision on Enacting the Law on Amendment to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina*. [online], 2021. 07. 23. Forrás: OHR hivatalos oldala [2022. 09. 29.].

<sup>29</sup> *Bosnian Serb Parties Boycott State Institutions Over Ban On Genocide Denial*. [online], 2021. 07. 27. Forrás: *Radio Free Europe – Radio Liberty (RFE/RL)* [2022. 09. 29.].

kezdeményezését, azzal vádolva Dodikot és a pártját, hogy a 2022-es választásokra akar csak támogatást szerezni a választóktól.<sup>30</sup> A decemberi döntést követően az RS-ben több parlamenti határozatot is hoztak a központi intézményekből való kivonulásról, párhuzamos intézmények felállításáról, egyúttal blokkolták a központi intézmények döntéshozatali folyamatát. A központi intézményekből való kivonulást az ukrajnai háborúra tekintettel halasztották el.<sup>31</sup>

A függetlenségi referendum megtartásával és a kiválással való fenyegetések rendszeresen visszatértek Milorad Dodik politikájában 2010 után, de azok rendre politikai ígéret szintjén maradtak. 2011-ben, 2012-ben is hangsúlyozta már Dodik, hogy az RS függetlenedni fog, és hogy megtartják a referendumot. Ezt követően 2015-ben – arra hivatkozva, hogy a bosnyák többség alássa az RS jogköreit és autonómiáját – 2018-ra helyezte kilátásba a referendum megtartását abban az esetben, ha az RS autonómiáját nem állítják helyre 2017-ig. Már ekkoriban is arról cikkeztek, hogy komoly válságban van az ország. 2017-ben azonban megint elhalasztották a 2018-ra tervezett népszavazást. A kritikák középpontjában rendszerint az állami szintű alkotmánybíróság döntései, és az abban lévő nemzetközi jelenlét (a bírák között három külföldi bíró kap helyet) álltak. Egyrészt az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte az RS napját,<sup>32</sup> január 9-ét, amelyet ünnepnapként kezelnek a szerb entitásban. Először 2015. novemberben döntött így a bíróság, míg 2016-ban az ünnepnapról tartott népszavazást találta alkotmányellenesnek. 2019-ben ismét hasonlóan döntött az alkotmánybíróság. 2020. februárban újra kiéleződött a feszültség, amikor az állami Alkotmánybíróság eltörölte az RS egyik törvényét arra hivatkozva, hogy a Bosznia-Hercegovinában lévő termőföldek nem az RS-hez, hanem az államhoz tartoznak. A szerb képviselők – egy kivétellel valamennyi szerb ellenzéki képviselő is – ezután kivonult az állami törvényhozásból. Még ugyanebben a hónapban Dodik Belgrádba látogatott politikai támogatásért. Aleksandar Vučić, szerb államfő ugyanakkor békés és törvényes eszközök alkalmazására kérte a boszniai politikusoktól.<sup>33</sup> A figyelmet a referendumról ezután a pandémia vonta el, de a szerb döntéshozók viszonya az állami intézményekhez nem változott már érdemben.

Az ukrajnai háború következtében 2022-ben ismét jegelve lett a referendum és a függetlenedés kérdése, viszont – ha az elmúlt 12 év eseményeit vizsgáljuk – fokozatosan nő a kockázata annak, hogy a szerb politikai szereplők a centralizációval szembe menve gátolni fogják az állami szintű intézmények működését. A függetlenedés kapcsán ugyanakkor nem egységesek a szerb döntéshozók álláspontjai, illetve annak komoly kockázatainak vannak az RS-re nézve is (például nemzetközi szankciók, országon belüli konfliktus eszkalálódása). A konfliktus feloldásának kilátásait azonban rontja az a körülmény, hogy a genocídium elutasításában, valamint a centralizációs törekvésekkel szembeni határozott

<sup>30</sup> Bezar, Aleksandar: [Bosnian Serb Entity Assembly in Favour of Withdrawing From Central Institutions in Bosnia](#). [online], 2021. 12. 11. Forrás: *Euronews* [2022. 10. 10.].

<sup>31</sup> [Bosnian Serb Leader Says Secession Plan Delayed By War In Ukraine](#). [online], 2022. 06. 06. Forrás: *RFE/RL*. [2022. 10. 30.].

<sup>32</sup> 1992. január 9-én Szarajevóban döntöttek a boszniai szerbek a Boszniai Szerb Köztársaság létrehozásáról azzal a céllal, hogy kiváljanak Bosznia-Hercegovinából.

<sup>33</sup> Kőbányai Dénes: [Can the Republika Srpska Become Independent?](#) [online], 2021. 02. 20. Forrás: *Biztonságpolitika*. hu [2022. 11. 30.].

fellépésben egységesnek mutatkoznak a szerb politikai szereplők, és ebben nem is várható érdemi változás a jövőben.

## ***A reformokat nehezítő egyéb belpolitikai tényezők***

Az etnikai elvre épülő állami struktúra és választási rendszer következtében az etno-nacionalista pártszerveződés meghaladása rendkívül nehéz Bosznia-Hercegovinában. A multietnikus pártok – amelyeket leginkább a bosnyák lakosság körében preferálnak – érvényesülésének lehetősége emiatt sokkal korlátozottabb. A közös nemzeti identitás megteremtésének politikai támogatottsága is rendkívül alacsony, és ezen tovább ront az a körülmény, hogy a horvát és a szerb lakosság számára az elsődleges politikai és nemzeti közösséget továbbra sem Bosznia-Hercegovina, hanem Horvátország és Szerbia, valamint a horvát és a szerb nép jelenti.<sup>34</sup>

A 2000-es évek nemcsak bizonyos nacionalista politikai szereplők megjelenését és visszatérését hozta, hanem az egyes pártokon belüli szakadások, illetve új pártok megjelenése a politikai tér további fragmentálódásához is vezetett, ami egyre inkább megnehezítette a választások utáni kormánykoalíciók létrejöttét. A 2010. októberi választásokat követően 16 hónapig tartott, hogy felálljon az új, hat párt kompromisszuma révén létrejött kormány, amely aztán el is vérzett a rossz gazdasági és szociális helyzet miatt 2014-ben fellángoló tüntetéssorozat,<sup>35</sup> és a szintén 2014-ben kialakult súlyos árvízhelyzet hibás kezelése miatt. Ez különösen a multietnikus profilú SDP támogattságának visszaesését eredményezte, ami lehetőséget adott a legfőbb bosnyák párt, a Demokratikus Akciópárt (Stranka demokratske akcije, SDA) pozíciójának az ismételt javítására. Az SDP gyengüléséhez Željko Komšić kiválása,<sup>36</sup> és saját pártjának, a Demokrata Frontnak (*Demokratska fronta*, DF) a megalakulása is hozzájárult.

A HDZ BiH támogatottsága a 2006-os pártszakadás miatt átmenetileg valamelyest csökkent, illetve a párt vezetése körüli korrupciós botrányok is meggyengítették annak szavazói bázisát. A horvát szavazatok szétforgácsolódása pedig lehetőséget adott a bosnyák pártoknak arra, hogy a horvát pártokat egymással szemben kijátszva gyengítsék a HDZ BiH-et és a HDZ 1990-et. 2010-ben a boszniai Szociáldemokrata Párt (*Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine*, SDP BiH) egy kisebb horvát párt bevonásával alakított kormányt és választotta meg az elnököt a Föderációban, amit a két legnagyobb horvát politikai párt meg is támadott a választási bizottság előtt. A bizottság a horvát pártok javára döntött, de az akkori főképviselő, Valentin Inzko semmissé tette a döntést.<sup>37</sup> 2010-től kezdődően – részben az EJEB döntése, részben pedig a boszniai SDP

<sup>34</sup> A horvátok esetében a pártközi kapcsolat és befolyás (a horvátországi HDZ, a HDZ BiH és a HDZ 1990) is erősíti a megosztó tendenciát.

<sup>35</sup> 2014 februárjában a 2000-es évek bukott privatizációs folyamata és a romló munkaerőpiaci helyzet miatt robbant ki egy tüntetéshullám Tuzlából, amely aztán pár hónap után kifulladt.

<sup>36</sup> Komšić kiválását részben az ösztönözte, hogy az SDP akkori elnöke, Zlatko Lagumdžija beleegyezett volna olyan alkotmánymódosításba, amely vele szemben a horvát etnikai pártokat hozta volna helyzetileg előnybe a közvetlen választásokon.

<sup>37</sup> International Crisis Group: *Bosnia: State Institutions under Attack*. [online], 2011. 05. 06. Forrás: International Crisis Group [2022. 06. 05.], 2–3.

megerősödése miatt – a vezető horvát etnikai pártok politikai válságokat generáltak, akadályozták a Föderáció alkotmánybírának a megválasztását, a kormányalakításokat annak érdekében, hogy jobban érvényesüljön az etnikai elv a horvátok képviselésében. Így nem véletlen, hogy a HDZ BiH a horvát nemzeti érdek legfőbb védelmezőjeként próbál fellépni, illetve ezt a szemléletet erősíteni.

Milorad Dodik az 1997. novemberi parlamenti választások után került először kormányra, köszönhetően azon törekvéseknek, hogy kiszorítsák Radovan Karadžićot és híveit az RS hatalmi pozícióiból. Dodik és pártja, a Független Szociáldemokraták Szövetsége (*Savez nezavisnih socijaldemokrata*, SNSD) mindössze két mandátummal rendelkezett az RS Nemzetgyűlésében, így jelentős mértékben támaszkodott a helyi horvát és bosnyák képviselők támogatására is. A Szerb Demokrata Párt (SDS) nem is ismerte el, és nyugati bábnak, árulónak tekintették Dodikot. Ehhez képest a 2000-es évek közepétől a szerb politikus az egyik legkonfrontatívabb, nacionalista politikussá lépett elő. Az SNSD Milorad Dodik vezetésével 2006 óta van kormányzó pozícióban a szerb entitásban, illetve – egy ciklust leszámítva – a háromtagú államelnökség szerb tagját is ez a párt adja. A párt azonban fokozatosan veszített az RS parlamenti mandátumaiból: 2006-ban még 41-et, 2018-ban már csak 28-at szereztek meg a 83-ból. A pártot övező korrupciós botrányok, a Covid-járvány kezelésének hiányosságai elkezdtek aláásni a párt támogatottságát. Egy fiatal szerb férfi, David Dragičević 2018. márciusi halálának tisztázatlansága, a rendőrség korrupt működése komoly elégedetlenséget váltott ki a boszniai szerb lakosság körében, aminek következtében rendszeresekké váltak a tüntetések.<sup>38</sup> A Covid-járvány kezelése körül is komoly korrupciós botrányokra derült fény, így a pandémia árnyékában megtartott 2020-as önkormányzati választásokon a párt viszonylagos előnyét megőrizte, de Banja Lukában az akkor 27 éves ellenzéki jelölt, Draško Stanivuković nyert. Így a párt egyik legfőbb stratégiája – noha eredetileg egy szociáldemokrata pártként jött létre –, hogy egyre szélsőségesebb retorikát vet be, amivel elterelheti a figyelmet az RS valós problémáiról.

A multietnikus és baloldali ellenzéki pártok időről időre sikereket képesek elérni, de leginkább azokban az időszakokban, amikor a társadalmi elégedetlenség a nacionalista pártok büntetésére sarkallja a szavazókat. A 2020-as önkormányzati választásokon több jelentős városban is (például Szarajevó) megverték a nacionalista pártokat, ami leginkább a koronavírus-járvány kezelése hiányosságainak és az annak során tapasztalható visszaéléseknek volt köszönhető. Ez nem jelentette a politikai térkép teljes átrajzolását, viszont ahogy a 2022-es választásokon történt, a balközép pártok összefogással már esélyt szereztek arra, hogy ismét kormányzó pozícióba kerüljenek. Érvényesülésüket nehezíti továbbá az is, hogy a régóta erős hatalmi pozíciókkal rendelkező etnikai alapon szerveződött pártok már az egész társadalmat átszövő patronázsrendszert alakítottak ki, így közvetlen ráhatásuk van a választók egy jelentős részének mindennapi megélhetésére. Ezen felül a médiára is nagy befolyással vannak (például saját szolgáltatókkal rendelkeznek), így a közvélemény formálásában is előnyt élveznek.<sup>39</sup>

<sup>38</sup> Kovacevic, Danijel: [Protests Over Youth's Death Rattle Bosnian Serb Entity](#). [online], 2018. 04. 27. Forrás: *Balkan Insight*, [2022. 09. 20.].

<sup>39</sup> Kemenszky 2019: 82.

## A nemzetközi környezet negatív alakulása, valamint a nemzetközi szereplők közvetlen jelenléte

A nemzetközi környezet romlása 2010 után tovább folytatódott, ami elsősorban a nyugati államok és az Európai Unió befolyásának jelentős gyengülésével és eszköztárának a szűkülésével járt. 2014-től az ukrajnai válság, illetve a Krím annexiója miatt elmérgesedő Nyugat–Oroszország viszony komolyan éreztette hatását a régióban és Bosznia-Hercegovinában is: egyrészt Moszkva egyre gyakrabban lépett fel zavart okozó szereplőként – ez a teljes régióra érvényes –, másrészt a nemzetközi jelenlét egységét megbontva, a döntéseket akadályozva gyengítette annak hatékonyságát. A következő alfejezet erre a szempontra tér ki. Utána pedig az EU-integráció lassulása, az USA- és a NATO-kapcsolatok, valamint a nemzetközi verseny fokozódásának értékelése következik.

### A közvetlen nemzetközi jelenlét és felügyelet kihívásai

Bosznia-Hercegovina a daytoni békemegállapodás értelmében mind ez ideig nemzetközi felügyelet alatt állt. A Békevégrehajtó Tanács (*Peace Implementation Council, PIC*) és a Nemzetközi Főképviseelő voltak megbízva azzal, hogy nyomon kövessék a megállapodás civil elemeinek a végrehajtását, illetve a bonni jogosítványokat alkalmazva a Főképviseelő közbe is avatkozhatott, amennyiben a helyi szereplők megsértették a daytoni békemegállapodást, és veszélyeztették az ország egységét és területi integritását.

A Nemzetközi Főképviseelő és Hivatalának a fenntartása visszatérő vitatéma a boszniai belpolitikai és a nemzetközi szereplők között. A 2000-es évek eleji sikereken felbuzdulva idejekorán bejelentették az OHR 2006-ra tervezett bezárását, ami elhibázott lépésnek bizonyult, és a Hivatal megszüntetésére azóta sem került sor.<sup>40</sup> 2008. február 27-én Brüsszelben a PIC Irányító Bizottsága elfogadta az „5+2 célkitűzéseket”<sup>41</sup>, amelyek azokat a feltételeket tartalmazzák, amelyek az OHR bezárásához szükségesek. Ezek azóta sem teljesültek maradéktalanul, és a biztonsági és a politikai helyzet rendszeres ingadozása miatt a nyugati államok, illetve elsősorban a bosnyák fél nem támogatja a hivatal megszüntetését, sőt még határozottabb fellépést is szorgalmaznak. A bonni jogosítványok alkalmazásával szemben azonban nagyon sok aggály merült fel a nyugati partnerek részéről is

<sup>40</sup> Márkus 2010: 6–7.

<sup>41</sup> Az „5+2 célkitűzések” feltételek közé az alábbiak tartoznak:

1. Elfogadható és fenntartható megoldás az állam és más kormányzati szintek közötti vagyonmegosztás kérdésében.
2. A védelmi tulajdon elfogadható és fenntartható megoldása.
3. Brcko helyzetének rendezése.
4. Fiskális fenntarthatóság (egy, az állandó ITA-együttható módszertanról szóló megállapodás és a Nemzeti Költségvetési Tanács létrehozása révén).
5. A jogállamiság megerősítése (amelyet a háborús bűnök elleni nemzeti stratégia elfogadása, a külföldiekről és a menedékgjogról szóló törvény elfogadása, valamint a nemzeti igazságügyi ágazati reformstratégia elfogadása.

A fenti öt feltételen felül még két másikat is meghatároztak az OHR bezárásához:

- Stabilizációs és Társulási Megállapodás aláírása.
- A PIC irányítótestületének pozitív értékelése a tekintetben, hogy a daytoni megállapodás megfelelően végre van hajtva.

[5+2 Agenda](#) [online], Forrás: OHR hivatalos weboldala, [2022. 08. 02.].



(például hogy az gátolja a politikai felelősségvállalás [„*local ownership*”] erősödését, illetve a demokratikusan megválasztott képviselők rendszeres eltávolítása is kifogásolható), ezért sem tudott határozottan fellépni az OHR az elmúlt 15 évben,<sup>42</sup> s emiatt volt meglepő az előző Főképviseelő távozása előtti utolsó lépés a genocídium tagadásának kriminalizálása kapcsán.

2021. júliusban Peking és Moszkva egy olyan határozattervezetet nyújtott be az ENSZ Biztonsági Tanácsnak, amely korlátozta volna az OHR jogosítványait és előirányozta volna a Hivatal 2022-es bezárását.<sup>43</sup> Ennek fényében nem járultak hozzá Christian Schmidt megválasztásához sem, így elmaradt az új kinevezés BT általi láttamozása. A nyugati partnerek elutasították a tervezetet, a PIC Irányító Bizottsága pedig megválasztotta Schmidtet új Főképviseelőnek, akinek a legitimitációját azonban mind Peking, Moszkva, mind a boszniai szerb vezetők is megkérdőjelezik.

Az ENSZ BT tagjaként Oroszország és Kína nemcsak a civil nemzetközi jelenlétre, de a katonai, békefenntartó műveletekre is hatással tud lenni. A boszniai nemzetközi katonai misszió vezetését 2004-ben vette át a NATO-tól az Európai Unió. A misszió létszáma a biztonsági helyzet viszonylagos stabilitása miatt fokozatosan csökkent (a kezdeti 3500-ról 600-ra), és a viszonylag stabil biztonsági helyzetre tekintettel az ENSZ BT évente dönt a misszió mandátumának meghosszabbításáról. Az EUFOR megszüntetését boszniai bosnyák és a nyugati politikusok továbbra is kockázatosnak tartják, ezért annak fenntartása prioritást élvez a számukra.

Az OHR körüli vita az EUFOR-ra vonatkozó döntéshozatalra is hatással volt. 2021-ben például azzal a kikötéssel volt hajlandó Moszkva támogatni a misszió fenntartását, hogy az OHR-re vonatkozó hivatkozásokat eltávolították a szövegből. 2022. márciusban az egyre romló politikai és biztonsági helyzet, valamint az ukrajnai háború negatív hatásai elleni fellépésként meg is növelték a misszió létszámát 500 fővel. Mivel nem destabilizálódott a helyzet Boszniában, Moszkva erre hivatkozva belengette, hogy 2022 novemberében nem fogja támogatni az ENSZ Biztonsági Tanácsában a misszió mandátumának meghosszabbítását. Erre azonban nem került sor, mert a NATO kilátásba helyezte a csapatai visszatérését Boszniába, amelyre már megvolt a szervezet felhatalmazása is.<sup>44</sup> A vétó belengetését követően, ahogy a NATO-csapatok visszatérését előrevetítette Washington, Milorad Dodik is inkább az EUFOR mandátumának meghosszabbítására ösztönözte Vlagyimir Putyin orosz elnököt.<sup>45</sup>

<sup>42</sup> Néhány kivétel említhető csak: például 2020-ban Inzko eltávolította a Radovan Karadžić-emléktáblát, amelyet Milorad Dodik állíttatott, és európai uniós szankciókkal fenyegette meg a szerb politikust.

<sup>43</sup> *Security Council Turns Down Resolution That Would End Powers of Bosnia and Herzegovina High Representative* [online], 2021. 07. 22. Forrás: United Nations hivatalos oldala [2022. 08. 02.].

<sup>44</sup> Kurtić, Azem: *UN Extends EU Peacekeeping Force's Mandate in Bosnia*. [online], 2022. 11. 03. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 11. 30.].

<sup>45</sup> *Russia Is Preparing to Veto the EUFOR Mandate and NATO is Preparing the Ground*. [online], 2022. 09. 10. Forrás: *Sarajevo Times* [2022. 10. 20.].

## Az európai integrációs folyamat lelassulása, a nemzetközi szereplők közti verseny fokozódása

Bosznia-Hercegovina háború utáni történetében meghatározó szerepet kap az európai integráció. A térségben a vezető szerepet átvevő Európai Unió a teljes Nyugat-Balkán integrációját tűzte zászlajára az Európai Tanács 2003-as szaloniki találkozásán.

Bosznia-Hercegovina esetében a csatlakozási folyamat azonban nem egyszerűen egy állam felkészülési folyamata, hanem egy új (tag)állam felépülése is egyben, amelynek a koncepciójáról megoszlanak a helyi szereplők elképzelései, illetve a nemzetközi szereplők is elvárásokat fogalmaznak meg. Az alapvető reformok irányára vonatkozó, eltérő koncepciók, valamint egy-egy szereplő önös érdeke miatt rendkívül lassan, akadozva hozzák meg a döntéseket. Az európai integráció általában élvezzi a helyi politikai szereplők támogatását, ugyanakkor számos olyan politikailag érzékeny feltételt is összekapcsolt az EU a csatlakozási folyamattal (például választási reform, rendőrség centralizációja), amelyek gúzsba kötik a teljes integrációs folyamatot. Sok esetben az áttörések egy-egy ilyen elvárás ideiglenes félértétele révén valósulhattak meg.<sup>46</sup>

A 2008-ban aláírt Stabilizációs és Társulási Megállapodás csak 2015. júniusban lépett hatályba, miután az EU új megközelítést fogadott el, elhalasztva az EJEK döntésének alkalmazásának követelményét. Az EU-val való kapcsolatos döntéshozatalban egy új koordinációs mechanizmus kidolgozását írták elő. Az STM hatálybalépését követően, 2016. februárban BiH elnökségének horvát vezetője, Dragan Čović benyújtotta az EU-hoz tagsági kérelmét. Az Európai Bizottság 2019. májusban mutatta be a véleményét, egyúttal kijelölt 14 prioritási területet, amelyeken Boszniának eredményeket kell elérnie még a csatlakozási tárgyalások megkezdése előtt.

A lassú reformok kapcsán gyakran érzékelhető az a szemlélet, hogy az ország vezetése csak nemzetközi beavatkozásra képes és hajlandó cselekedni. Pedig az integrációt nem csak belpolitikai tényezők lassítják. A European Stability Initiative elemzése szerint az EU gyakran küldött negatív üzeneteket a boszniai vezetők felé, hogy ne legyenek túlzott ambícióik a csatlakozási folyamat gyorsítását illetően. Pedig számos alkalommal demonstráltak már a boszniai politikai vezetők, hogy képesek megoldást találni problémákra, hogy eredményeket érhessenek el, mint például a vízummentesség elérése előtt.<sup>47</sup>

Ennél azonban van egy általánosabb, az EU bővítéspolitikáját érintő kihívás is. Az Európai Unió a 2004-es nagy bővülés, és még inkább a 2008-as pénzügyi és gazdasági válságot követően elvesztette lelkesedését az újabb bővítések iránt. A csatlakozási folyamat jelentős mértékben technikai jellegű, és hivatalosan az elért eredmények alapján haladhatnak előre a csatlakozni kívánó államok, ez a gyakorlatban azonban már nem feltétlenül van így. A European Stability Initiative tanulmányának összesítése azt mutatja, hogy az egyes nyugat-balkáni országok teljesítménye nem determinálta azt, hogy milyen ütemben haladhattak előre a csatlakozási folyamattal. Ugyanezen tanulmány szerint

<sup>46</sup> European Stability Initiative: *Abandon Clichés About Bosnia: Push Eu-Related Reforms Instead of Arbitrary Conditions*. [online], Forrás: ESI weboldala [2022. 10. 11].

<sup>47</sup> European Stability Initiative: *Escaping the First Circle of Hell or the Secret Behind Bosnian Reforms*. ESI Report [online], 2016. 03. 10. Forrás: ESI weboldala [2022. 05. 10.].

Bosznia az Európai Bizottság első, 2019. évi értékelése óta semmilyen előrelépést nem ért el a fejezetekhez kapcsolódó területeken.<sup>48</sup>

Miközben a nyugat-balkáni országok integrációját számos „extra” politikai kritérium és elvárás terheli, az EU egy idő után már nem feltétlenül jutalmazta azok megoldását, ami rendkívül negatív politikai üzenetet hordozott a térség államai és döntéshozói felé. A leglátványosabb példája ennek a Macedón Volt Jugoszláv Köztársaság névváltoztatása körüli vita volt: noha 2005 óta tagjelölt volt, Szkopje a Görögországgal fennálló névvitája miatt nem tudta megkezdeni a csatlakozási tárgyalásait. A tárgyalások megkezdésére azonban a névvitát rendező Preszpa-megállapodás 2018-as aláírása ellenére sem került sor sokáig – először Franciaország, majd Bulgária ellenállása miatt –, ami nemcsak a politikai kockázatot vállaló szociáldemokratáknak volt arcul csapás, de a térség többi vezetőjét is óvatosságra intette.

A lassuló integrációs folyamattal párhuzamosan elkezdtek olyan rendezési javaslatok is megjelenni a térségben, amelyek az EU vezető államai számára elfogadhatatlanok voltak, illetve – noha a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat dominálja az EU – egyre érezhetőbbé vált más szereplők (Oroszország, Kína, arab országok, Törökország) befolyása a Nyugat-Balkánon. A határmódosítás kérdése 2018-ben újra napirendre került a Balkánon. 2018. augusztustól Aleksandar Vučić és Hashim Thaçi részéről érkeztek olyan hírek, hogy a megoldás Koszovó és Szerbia vitájára a határ módosítása, vagy egy-egy terület cseréje lehetne. Ez az ötlet komoly negatív kritikát váltott ki az EU-integrációt támogató Németország részéről, és végül hivatalos javaslat nem is került az asztalra. Az albán és koszovói kormányfő is több alkalommal tett utalást az albán egység megteremtésére, az uniós integráció alternatívájaként. 2021-ben meg számos hír jelent meg nem hivatalos javaslatokról, amelyek a határok újrarajzolását javasolták. Közülük is a szlovén médiában megjelent non-paper váltotta ki a legnagyobb visszhangot, mivel az lényegében etnikai alapon történő határmódosításokat javasolt volna, amely révén erősödhetne a stabilitás és az EU-integráció is felgyorsulhatna. Az EU képviselői határozottan visszautasították, hogy hozzájuk bármilyen hasonló dokumentum eljutott volna, vagy egyeztetés tárgyát képezte volna.<sup>49</sup> A határmódosításra vonatkozó javaslatok minden alkalommal magukban rejtették Bosznia-Hercegovina destabilizációját, mivel tisztán etnikai szempontból homogén területek nincsenek az országban.<sup>50</sup>

Az EU bővítésbarát országai arra figyelmeztettek, hogy az EU a csatlakozási folyamat illetően elhúzódása miatt elvesztheti érdemi befolyását a Nyugat-Balkánon, amely más szereplők számára nyújt teret. Az úgynevezett bővítési fáradtság már nemcsak az EU tagállamaiban, de a csatlakozni kívánó országokban is megjelent, ahol egyre szélesebb kétség alakult ki a társadalomban az EU-csatlakozás megvalósulását illetően.<sup>51</sup> A szerb lakosság

<sup>48</sup> European Stability Initiative: *The Balkan Turtle Race: A Warning for Ukraine*. ESI Report [online], 2022. 07. 13. Forrás: ESI weboldala [2022. 07. 20.].

<sup>49</sup> Janša predvodi države EU koje žele „veliku Srbiju” i komadanje BiH, Crne Gore, Sjeverne Makedonije. [online], 2021. 04. 12. Forrás: *Politički.ba* [2022. 05. 10.].

<sup>50</sup> Ármás Julianna – Németh Ferenc – Orosz Anna: *Non-papers on Border Changes in the Western Balkans: Promise of An Easy Solution or a Hazardous Game?*. [online], 2021. 10. 05. Forrás: KKI weboldala [2022. 04. 10.].

<sup>51</sup> A 2022. évi Balkan Barometer szerint a megkérdezettek 28%-a szerint nem valósul meg az uniós csatlakozása a régió országainak. A kételkedők aránya Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában a legmagasabb, 35 és 41%.

körében az EU-val és Nyugattal szembeni általános szkepticizmus, illetve a Moszkva-barát retorika pedig valószínűleg gyengébb támogatást párosít az Európai Unióhoz, ami tovább gyengíti az EU imázsát és a belé vetett bizalmat. A hiteles csatlakozási perspektíva hiánya az EU-tagság ígéretének politikai üzenetértékét is jelentősen aláásta, és a választási kampányokban már közel sem bír akkora mobilizáló erővel. Az EU hitelességére az is negatív hatással volt, hogy a Covid-járvány kirobbanásának kezdetén – rendkívül szerencsétlenül – az EU-tagállamok egy jelentős része inkább szigorított az egészségügyi exportján, amit a régióban sok helyen a térség cserbenhagyásaként kommunikáltak,<sup>52</sup> noha később az EU nyújtotta a legjelentősebb támogatást a járvány elleni küzdelemhez.<sup>53</sup>

Az Európai Unió – noha a térség legfontosabb gazdasági partnere és legfőbb pénzügyi támogatója – politikai súlya és befolyása fokozatosan gyengült, és a belső megosztottságát mind Kína, mind Oroszország ki tudta használni. Moszkva elsősorban a meglévő törésvonalakat kihasználva azok fenntartására törekszik, mivel azok lassítják vagy éppen gátolják az euroatlanti integrációt és a reformok megvalósulását, amelyek az ő befolyásolási lehetőségeit szűkítik.<sup>54</sup> Kína befektetőként az új selyemút kezdeményezése révén jelent meg Bosznia-Hercegovinában. Szerepét leginkább azért éri kritika az EU részéről, mivel üzleti gyakorlatának átláthatatlansága, a környezetvédelmi szempontok háttérbe szorítása, illetve az uniós integráció által támogatott változások aláásása révén gyengíti az EU befolyását, és gyengíti a helyi politikai szereplők lojalitását a reformokhoz és az EU-hoz. Emellett olyan adósságcspadába sodorja a térség országait, amelyek révén aztán szélesebb politikai befolyásra tehet szert.<sup>55</sup> Moszkva és Peking a Covid-járvány elleni küzdelem tekintetében is pozitívabban jött ki, mint az EU, mivel támogatásukat jelentősebb kormányzati kommunikáció és médiafelhajtás övezte.

## ***Az USA szerepének változásai és a NATO-val való kapcsolat alakulása***

Az Amerikai Egyesült Államok – különösen a Clinton vezette demokrata adminisztráció – kiemelt szerepet játszott az 1990-es években a balkáni konfliktusok rendezésében. A daytoni rendszer is elsősorban az amerikai elképzelésre és nyomásra jött létre. A 2000-es évek elején, a balkáni biztonsági helyzet stabilizálódásával és a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelem elindulásával párhuzamosan Washington prioritáslistáján hátrébb sorolódott a Balkán. A vezető szerepet az Európai Unió vette át a térségben, amely a csatlakozási perspektíva felkínálása révén igyekezett/igyekszik ösztönzőket biztosítani a térség demokratikus átalakulásához és gazdasági felzárkóztatásához.

Az integrációs folyamat transzformációs erejének gyengülése, valamint a romló belpolitikai helyzet miatt azonban Washington időről időre fellépett a daytoni rendszer védelme érdekében. Noha a 2000-es évek elején Milorad Dodikhoz még nagy reményeket

<sup>52</sup> Mladineo, Vanja: *Could COVID-19 Poison the EU's Relations with the Western Balkans?*. [online], 2020. 05. 27. Forrás: Friends of Europe [2023. 03. 19.].

<sup>53</sup> A témáról részletesebben ld. Németh Ferenc – Orosz Anna: *Western Balkans in the Year of the COVID-19 Pandemic. KKI Policy Brief E-2020/99* [online], [2020. 12. 31.].

<sup>54</sup> McBride, James: *Russia's Influence in the Balkans*. [2022. 12. 02.], Forrás: Council on Foreign Relations [2023. 03. 22.].

<sup>55</sup> Shopov, Vladimir: *Decade of Patience: How China Became a Power in the Western Balkans*. [online], 2021. 02. 02. Forrás: European Council on Foreign Relations [2023. 03. 20.].

fűzött az amerikai diplomácia, 2017-től az USA szankciós listájára került a politikus,<sup>56</sup> akit egyben Moszkva fő szövetségesének is tartanak a Nyugat-Balkánon. Donald Trump elnökké választásakor Dodik abban bízott, hogy a demokrácia terjesztését nem támogató amerikai elnök alatt majd nagyobb mozgástere lesz, de ez a reménye falsnak bizonyult, mert a szankciók továbbra is hatályban maradtak vele szemben. Ugyanakkor az alternatív megoldásokra is nyitott adminisztráció, amely elsősorban gazdasági ösztönzők révén kívánt gyors eredményeket elérni, szembekerült európai partnereivel, és a Nyugat megosztottsága tovább gyengítette annak politikai befolyását. Joe Biden megválasztásától többek között a Nyugat pozíciójának egységét és jobb koordinációt remélt az Európai Unió.<sup>57</sup> Az európai szövetségeseket azonban a boszniai választási törvény módosítása kapcsán újabb csalódás érte, mivel az USA és az Egyesült Királyság külön utas megoldást választott az uniós partnereivel szemben, támogatva a bonni jogosítványok alkalmazását a választások után közvetlenül, ami ráadásul nem csökkentette érdemben az etnikai megosztottságot sem.

A biztonsági helyzet stabilitása érdekében a nyugati partnerek az európai integráció mellett a NATO-ba való felvételt is ösztönzik, ami egyúttal jelentősen elősegíti a boszniai haderő fejlesztését is. A Partnerség a Békéért Programhoz (*Partnership for Peace*, PfP) 2006-ban csatlakozott még Bosznia, és 2010-ben kapott meghívást a Tagsági Akciótervhez (*Membership Action Plan*, MAP). Miközben az előbbi lépés még a szerbek szempontjából politikailag elfogadható volt (még Szerbia is csatlakozott a PfP-hez), a MAP-hoz való csatlakozás már nem élvezte a szerbek támogatását.<sup>58</sup> A folyamat el is húzódott, mivel a MAP aktiválásához meghatározott feltételek teljesülése lassan haladt, különösen a védelmi és hadi ingatlanok megosztása. Az első reformprogramját az ország csak 2019-ben mutatta be. A 2018. októberi választások után a MAP fő kormányalakítási vitakérdés volt, mivel Milorad Dodik nem kívánta támogatni.<sup>59</sup> A NATO-tagság szintén azon kérdések egyike, amely folyamatos törésvonalat képez a belpolitikai szereplők között, és amelynek meghaladása maximum akkor lehetne lehetséges, ha Szerbia – ami szintén valószínűtlen – csatlakozna az Észak-atlanti Szövetséghez. Így a NATO egyszerre járul hozzá a biztonság megteremtéséhez (lásd feljebb az EUFOR helyére való visszatérés példáját), illetve osztja meg a belpolitikai szereplőket.

## Bonyolult szomszédság – Szerbia és Horvátország

A daytoni békemegállapodást 1995-ben a horvát és a szerb államfő Franjo Tuđman és Slobodan Milošević is aláírta. Ennek megfelelően Horvátország és Szerbia beleegyezett abba, hogy elfogadja és garantálja Bosznia-Hercegovina területi integritását és határainak

<sup>56</sup> *Treasury Sanctions Milorad Dodik and Associated Media Platform for Destabilizing and Corrupt Activity*. [online], 2022. 01. 05. Forrás: U.S. Department of the Treasury. [2022. 10. 15.].

<sup>57</sup> Maksimović, Sandra: *Will Biden Bring Changes to the Western Balkans?* [online], 2021. 02. 15. Forrás: *European Western Balkans* [2022. 10. 30.].

<sup>58</sup> Kovacevic, Danijel: *Bosnia Serbs Vow to Block NATO Accession Plan*. [online], 2017. 12. 15. Forrás: *Balkan Insight* [2023. 01. 10.].

<sup>59</sup> Kovacevic, Danijel: *Bosnian PM Appointed, Signalling End to Impasse*. [online], 2019. 11. 19. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 12. 20.].



sérthetlenségét, illetve, hogy nem tesz olyan lépéseket, amelyek sértenék a megállapodás céljait. A boszniai horvátokkal és szerbekkel fennálló kapcsolataik miatt Belgrád és Zágráb is speciális szerepet tölt be Bosznia-Hercegovina „nemzetközi” kapcsolataiban. Illetve lényeges megjegyezni már most, hogy nem csak a két anyaország vezetői vannak befolyással a boszniai közösségek politikai döntéseire, hanem gyakran a boszniai horvát, illetve szerb vezetők élnek a kényes helyzetükből adódó előnyökkel, kész helyzet elé állítva az anyaország döntéshozóit.

A korábban említett, 2000-es évek elején megvalósult reformokat elősegítette többek között az is, hogy az említett két szomszédos országban is politikai változások következtek be. Franjo Tuđman halálával és Slobodan Milošević letartóztatásával új korszak nyílt Horvátország és Szerbia esetében is. Horvátországban a Szociáldemokrata Párt került kormányra a 2000-es évek elején, és Zágráb az európai integrációt tűzte ki legfőbb politikai célként. A 2003-ban visszatérő HDZ már nem kérdőjelezte meg ezt a célt, és noha politikájában továbbra is erőteljesen megjelent a boszniai horvátokkal való viszony, a kilencvenes évekhez képest jóval mérsékeltebb formában, illetve a Hágai Nemzetközi Törvényszékkel való együttműködésre is hajlandó volt annak érdekében, hogy Horvátország csatlakozhasson az Európai Unióhoz.<sup>60</sup> Erre 2013-ban került sor, ezzel Horvátországnak – tekintettel arra, hogy valamennyi tagállam támogatása szükséges a Tanácsban a bővítéssel kapcsolatos döntéseknél – megnőtt a politikai szerepe Bosznia-Hercegovina uniós integrációjának támogatásában. A 2016 óta ismét kormányzó HDZ-ben rendszeresen összecsapnak a mérsékeltebb és a szélsősebb szárny képviselői, de a hatalom megtartására az előbbi képviselő Andrej Plenković volt képes. A horvát választásokon a bosznia-hercegovinai horvátok is szavazhatnak, és döntő többségük a HDZ támogatója, ami szintén hatással van a jobboldali kormány politikájára.

Zágráb szerepe emiatt gyakran ellentmondásos: miközben igyekszik ösztönözni az Európai Unió nyugat-balkáni irányú bővítését, közben lobbizik azért, hogy a boszniai választási törvényt a boszniai horvátok (és a HDZ BiH) igényei szerint módosítsák, ami azonban ellentétes az uniós vezető országok (Németország, Franciaország) törekvésével, hogy gyengítsék az etnikai megosztottságot az országban. Másrészt Plenković miniszterelnök, megőrzendő Németország támogatását, igyekszik megtartani a jobbközép státuszát. A 2018-as választásokat követően Zágráb valamennyi európai uniós fórumot (Tanács, Európai Parlament stb.) igyekezett kihasználni, hogy elvárásainak megfelelően módosítsák a bosznia-hercegovinai választási törvényt.<sup>61</sup> Schmidt 2022-es javaslatait Plenković is támogatta, és igyekezett meggyőzni Dragan Čovićot is annak elfogadásáról. A főképviselő döntését Zágráb saját sikereként értékelte.<sup>62</sup>

Szerbia helyzete még Horvátországnál is összetettebb: egyrészt maga is még csak uniós tagjelölt státusszal bír, és a Bosznia-Hercegovinát érintő politikája hatással van

<sup>60</sup> Horvátország csatlakozási folyamatának részleteiről ld. Lőrinczné Bencze Edit (2015): *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Aposztróf.

<sup>61</sup> Makszimov, Vlad: *Bosnia's Election Law Unexpectedly on the Table at European Leaders' Meeting*. [online], 2022. 03. 25. Forrás: *Euractiv* [2023. 01. 11.].

<sup>62</sup> *Schmidt's Decision a Success of Croatian Government*. [online], 2022. 10. 03. Forrás: Horvátország Kül- és Európaügyi Minisztériumának honlapja [2022. 10. 10.].



a saját európai integrációjára, illetve fordítva, másrészt a volt autonóm tartományának, Koszovónak a rendezetlen státusza és az annak rendezését célzó Belgrád–Pristina-dialógus fejleményei sem függetlenek a Boszniát érintő retorikától. A 2000-es évek elején Szerbiának a legfőbb célja a nemzetközi izoláció felszámolása és a gazdaság rendbetétele volt. Mindez csak nemzetközi támogatással volt megvalósítható, ami miatt sokszor kényszerült politikai engedményekre (például háborús bűnösök átadása, az ICTY-jal való együttműködésre).<sup>63</sup> 2008-at követő években az uniós integráció jelentős politikai motivációt jelentett Belgrád számára, hogy bizonyos nehéz kérdések rendezése (egyes, kiemelt háborús bűnösök kiadása, srebrenicai népiptás, Belgrád és Pristina viszonyának normalizálása) irányában nyisson. Ezt részben az tette lehetővé, hogy a politikai pártok körében is jelentős irányváltások történtek: egyrészt a Szerb Szocialista Párt (*Socijalistička partija Srbije*, SPS, Milošević korábbi pártja) is zászlójára tűzte az uniós integrációt, míg a Szerb Radikális Párton (*Srpska radikalna stranka*, SRS) belül szakadás történt ugyanezen irányválasztás okán, így jött létre a Szerb Haladó Párt (*Srpska Napredna Stranka*, SNS).

Szerbia 2008-ban adta ki Radovan Karadžićot, aki a háború alatt a Boszniai Szerb Köztársaság politikai vezetője volt, és az egyik legkeresettebb szerb háborús bűnös. Ezt követően 2010-ben egy deklarációt fogadott el a szerb parlament a srebrenicai mészárlásról, ami ugyan nem hozott nagy változást a politikai felfogásban, mégis minimális elmozdulást jelentett a háborús múlttal való szembenézésben. A nyilatkozatban – ami eredetileg parlamenti határozat lett volna –, noha elismerik a háború során, a szerbek által elkövetett erőszakot, és bocsánatot is kérnek érte, a szöveg nem használja a genocídium kifejezést, illetve szintén igényt fogalmaz meg a többi népcsoporttal szemben, hogy azok is ismerjék el a szerbek ellen elkövetett bűnöket. Az ily módon „felhígított” nyilatkozatot Szerbiában elég hamar el is felejtette a szerb média, s helyette továbbra is a genocídiumot megkérdőjelező kommunikációt folytatott.<sup>64</sup> A nyilatkozatot alapvetően pozitívan fogadta a nemzetközi közösség. A bosnyák közösség azonban közel sem volt elégedett az eredménnyel, míg a szerbek még ezt is soknak találták. 2010-ben, az akkori szerb elnök Boris Tadić részt vett a srebrenicai mészárlás áldozatainak tiszteletére tartott megemlékezésen, de az elnök politikai gesztusát nem követte a szélesebb, szerb politikai közösség. 2011 májusában a boszniai szerb hadsereg vezetőjét, Ratko Mladićot is kiadta Szerbia Hágának.

Noha Miloševićet eltávolították a hatalomból, és több, kisebb előrelépés is történt, a nacionalista retorika nem tűnt el a szerb politikából, a szerb háborús bűnökkel való szembenézés, a megbékélés ügye mind a mai napig érzékeny terület maradt. 2012-től ráadásul az SPS és az SNS váltak a kormányzó pártokká, amelyek lépéseit politikai előéletük miatt sok kétely övezi. A bűnökkel való szembesítést és a megbékélést leginkább a jövőre fókuszáló politikával próbálta kiváltani a belgrádi vezetés. Ez volt a kezdeti években a stratégiája a miniszterelnökként, majd államfökként regnáló Aleksandar Vučićnak. Radikális politikai előlétele (1993-tól az SRS parlamenti képviselője volt, majd 1998 és

<sup>63</sup> Orosz Anna: *Szerbia külpolitikája a koszovói háború lezárulásától a tartomány függetlenedéséig*. [online], 2008. 12. 07. Forrás: *Grotius* [2022. 10. 11.].

<sup>64</sup> Obradovic-Wochnik, Jelena: *Serbia's Srebrenica Declaration: A Small Step, but in the Right Direction*. [online], 2010. 08. 30. Forrás: European Union Institute for Security Studies [2022. 07. 15.].

2000 között hírközlési miniszter) miatt sokan megkérdőjelezték gesztusait (például ő is részt vett a srebrenicai megemlékezésen 2015-ben, Albániával való kapcsolatépítés, Belgrád–Pristina-dialógus egyes eredményei). 2015 augusztusa óta azonban fokozatosan erősödő nacionalista retorika vette át a helyét Vučić politikájában, hangsúlyozva, hogy megvédi a szerbeket. Ennek háttérében részben az európai integráció már említett lelassulása, illetve a Belgrád–Pristina-dialógusban kialakult patthelyzet állt.

Koszovó függetlenségének kikiáltása, illetve a Szerbia és Koszovó közti kapcsolatok normalizációjának folyamata jelentős hatással van a boszniai szerbek függetlenedési törekvéseire. A koszovói albánok függetlenedésére hivatkozva követelnek maguknak önálló államot a boszniai szerbek is. Nem véletlen, hogy Koszovó státuszának rendezésének mikéntjét a nemzetközi közösség regionális kontextusban kezeli, és jelentős részük óva int a határmódosítástól.

## Összegzés és kitekintés

A daytoni békemegállapodás elmaradhatatlan érdeme a háború lezárása, ugyanakkor a létrehozott konszociális rendszer a jelenlegi boszniai politikai és nemzetközi környezetben nem képes arra, hogy az etnikai szemléletet meghaladó liberális demokráciává alakuljon. Egyrészt nincs politikai akarat egy közös nemzeti identitás létrehozására, illetve a három államalkotó nemzetből kettő is – a horvát és a szerb – elsősorban a szomszédos anyaországgal és annak nemzetével azonosul. A feszültséget fokozza, hogy számos boszniai szerb nemzeti identitáselem (mint például a január 9.-i RS napja) a háborúhoz kötődnek, és ezáltal sértik a másik két, de különösen a bosnyák államalkotó nemzetet. A nacionalista retorikának további táptalajt ad az a körülmény is, hogy a meghatározó horvát és szerb párt (a HDZ BiH és az SNSD) is pozíciójának megerősítéséért küzd.

Az etnikai alapon szerveződő pártok között, noha van csatározás, bizonyos kérdésekben egységes „etnikai” szintű álláspontokat (genocídium el nem ismerése, entitások jogköreinek megőrzése, NATO-tagság elutasítása stb.) találunk, amelyek gátat szabnak a centralizációs törekvéseknek, illetve egyes, leginkább a Nyugathoz és az európai integrációhoz köthető reformoknak. Ezek erőltetését pedig azonnal az adott nemzettel (jellemzően szerb és horvát) szembeni fellépésként állítják be a helyi politikai vezetők, amelyre válaszul az ország destabilizációjával fenyegetnek, vagy annak fokozott gyengítésére tesznek kísérletet.

A háború emléke miatt Bosznia-Hercegovina destabilizációjának veszélyét komoly kockázatként kezeli az Európai Unió. Ezzel különösen Oroszország él vissza, amely Bosznia-Hercegovinát és a Nyugat-Balkánt külpolitikai eszközként használja fel, hogy más területeken gyengítse a Nyugat fellépését, és lassítsa a számára kockázatos reformok és integráció előrehaladását, különösen a NATO terjeszkedését. Az erősödő Kelet–Nyugat konfrontációt a helyi politikai szereplők is igyekeznek kihasználni, hogy politikai és gazdasági hasznot húzhasanak belőle.

Ugyanakkor az ukrajnai háború – a kezdeti időszakot leszámítva – óvatosságra intette a boszniai szerb vezetőket, amelyek az állami intézményekből való kivonulást egyelőre elhalasztották, és mindeközben az EU is tagjelölti státuszt adott Bosznia-Hercegovinának.

Ez a lépés előreláthatólag nem hoz nagy változást az EU és a balkáni ország kapcsolataiban, de valamelyest erősítheti az EU megcsorbult hitelességét és befolyását. A NATO-val való kapcsolat fejlődése éppen az ukrajnai válság idején demonstrálta, hogy az integráció elősegíti a stabilitás és a biztonság fenntartását és a nyugati befolyás érvényesítését a balkáni országban.

Bosznia-Hercegovinában így a multietnikus liberális demokrácia megteremtése távoli vízió marad, amellyel szemben rövid távon mindenképp az etnonacionalista elv látszik érvényesülni. A szerb és a horvát vezetők e mentén tudják érvényesíteni akaratukat, viszont a helyzet végletes eszkalációja, fegyveres konfliktus előidézése számukra is elkerülendő végkifejlet.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Ármás Julianna – Németh Ferenc – Orosz Anna: *Non-papers on Border Changes in the Western Balkans: Promise of an Easy Solution or a Hazardous Game?*. [online], 2021. 10. 05. Forrás: KKI weboldala [2022. 04. 10.]  
Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2021.43>
- Bezar, Aleksandar: *Bosnian Serb Entity Assembly in Favour of Withdrawing From Central Institutions in Bosnia*. [online], 2021. 12. 11. Forrás: *Euronews* [2022. 10. 10.]
- Bideleux, Robert – Jeffries, Ian (2007): *The Balkans: a Post-Communist History*. New York: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203969113>
- Bosnian Serb Leader Says Secession Plan Delayed By War In Ukraine. [online], 2022. 06. 06. Forrás: *RFE/RL*. 2022. 10. 30.
- Bosnian Serb Parties Boycott State Institutions Over Ban On Genocide Denial. [online], 2021. 07. 27. Forrás: *Radio Free Europe – Radio Liberty* (RFE/RL) [2022. 09. 29.]
- Dzaferovic, Nejra: *Bosnian Streets and Squares Named After War Criminals*. [online], 2020. 05. 19. Forrás: *Balkans Insight* [2022. 09. 10.]
- Case Information Sheet: Radovan Karadžić*. [online], Forrás: UN ICTY. [2022. 07. 30.]
- Case Information Sheet: Ratko Mladić*. [online], Forrás: UN ICTY [2022. 07. 30.]
- European Commission: *Bosnia and Herzegovina 2021 Report, 2021 Communication on EU Enlargement Policy*. Brussels, [online], 2021. 10. 19. Forrás: European Commission [2022. 06. 10.]
- European Stability Initiative: *Abandon Clichés About Bosnia: Push Eu-Related Reforms Instead of Arbitrary Conditions*. [online], Forrás: ESI weboldala [2022. 10. 11.]
- European Stability Initiative: *Escaping the First Circle of Hell or The Secret Behind Bosnian Reforms*. ESI Report [online], 2016. 03. 10. Forrás: ESI weboldala [2022. 05. 10.]
- European Stability Initiative: *The Balkan Turtle Race: A warning for Ukraine*. ESI Report [online], 2022. 07. 13. Forrás: ESI weboldala [2022. 07. 20.]
- Horváth László (2019): *Választások Bosznia-Hercegovinában – újabb elvesztegetett négy év előtt állunk?* *Parlamentari Szemle*, 2019/1, 73–106.
- HR's Decision on Enacting the Law on Amendment to the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina*. [online], 2021. 07. 23. Forrás: OHR hivatalos oldala [2022. 09. 29.]
- International Crisis Group: *Bosnia: State Institutions under Attack*. [online], 2011. 05. 06. Forrás: International Crisis Group [2022. 06. 05.]
- Janša predvodi države EU koje žele „veliku Srbiju” i komadanje BiH, Crne Gore, Sjeverne Makedonije*. [online], 2021. 04. 12. Forrás: *Politički.ba* [2022. 05. 10.]
- Jukic, Elvira M.: *UK, Germany Launch Joint Initiative on Bosnia*. [online], 2014. 11. 05. Forrás: *Balkan Insight*, [2022. 08. 29.]

- Karčić, Hikmet: Islamophobia in Bosnia and Herzegovina. National Report 2018. In Bayrakli, Enes – Hafez, Farid (szerk.): *European Islamophobia Report 2018*. [online] 167–187.
- Kemenczky Ágnes (2019): Bosznia-Hercegovina politikai rendszere. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Délkelet-Európa politikai rendszerei (1990-2017)*. Budapest: Dialóg Campus, 69–92.
- Kilátás a hegyről 2021/14: *Mi újság Bosznia-Hercegovinában? II. Új Főképvisező, régi problémák*. kki.hu, 2021.
- Kovacevic, Danijel: [Bosnian PM Appointed, Signalling End to Impasse](#). [online], 2019. 11. 19. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 12. 20.]
- Kovacevic, Danijel: [Bosnia Serbs Vow to Block NATO Accession Plan](#). [online], 2017. 12. 15. Forrás: *Balkan Insight* [2023. 01. 10.]
- Kovacevic, Danijel: [Protests Over Youth's Death Rattle Bosnian Serb Entity](#). [online], 2018. 04. 27. Forrás: *Balkan Insight*, [2022. 09. 20.]
- Kőbányai Dénes: [Can the Republika Srpska Become Independent?](#). [online], 2021. 02. 20. Forrás: Biztonságpolitika.hu [2022. 11. 30.]
- Kurtic, Azem: [High Representative Gives Bosnia Leaders Ultimatum to Change Election Law](#). [online], 2022. 07. 27. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 10. 06.]
- Kurtic, Azem: [UN Extends EU Peacekeeping Force's Mandate in Bosnia](#). [online], 2022. 11. 03. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 11. 30.]
- Kurtic, Azem: [What Exact Changes Has the OHR Imposed on Bosnia?](#). [online], 2022. 10. 06. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 10. 08.]
- Lőrinczné Bencze Edit (2015): *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Aposztróf.
- Márkus László: [Bosznia-Hercegovina: tizenöt évvel Dayton után](#). [online], 2010. 11. 03. Forrás: *Nemzet és biztonság*. [2022. 05. 10.]
- Maksimović, Sandra: [Will Biden Bring Changes to the Western Balkans?](#) [online], 2021. 02. 15. Forrás: *European Western Balkans* [2022. 10. 30.]
- Maksimov, Vlad: [Bosnia's Election Law Unexpectedly on the Table at European Leaders' Meeting](#). [online], 2022. 03. 25. Forrás: *Euractiv* [2023. 01. 11.]
- McBride, James: [Russia's Influence in the Balkans](#). [2022. 12. 02.] Forrás: Council on Foreign Relations [2023. 03. 22.]
- Mladineo, Vanja: [Could COVID-19 Poison the EU's Relations With the Western Balkans?](#). [online], 2020. 05. 27. Forrás: Friends of Europe [2023. 03. 19.]
- Németh Ferenc – Orosz Anna: [Western Balkans in the Year of the COVID-19 Pandemic](#). *KKI Policy Brief E-2020/99* [online], [2020. 12. 31.]
- Obradovic-Wochnik, Jelena: [Serbia's Srebrenica Declaration: A Small Step, but in the Right Direction](#). [online], 2010. 08. 30. Forrás: European Union Institute for Security Studies [2022. 07. 15.]
- [Online hearing of HR Christian Schmidt by the Foreign Affairs Committee of the British Parliament](#). [online], 2023. 01. 30. Forrás: parliamentlive.tv [2023. 01. 30.]
- Orosz Anna: [Szerbia külpolitikája a koszovói háború lezárulásától a tartomány függetlenedéséig](#). [online], 2008. 12. 07. Forrás: *Grotius* [2022. 10. 11.]
- [Russia Is Preparing to Veto the EUFOR Mandate and NATO is Preparing the Ground](#). [online], 2022. 09. 10. Forrás: *Sarajevo Times* [2022. 10. 20.]
- [Schmidt's Decision a Success of Croatian Government](#). [online], 2022. 10. 03. Forrás: Horvátország Kül- és Európaügyi Minisztériumának honlapja [2022. 10. 10.]
- [Security Council Turns Down Resolution That Would End Powers of Bosnia and Herzegovina High Representative](#) [online], 2021. 07. 22. Forrás: United Nations hivatalos oldala [2022. 08. 02.]
- Shopov, Vladimir: [Decade of Patience: How China Became a Power in the Western Balkans](#). [online], 2021. 02. 02. Forrás: European Council on Foreign Relations [2023. 03. 20.]
- [Statement of the United States on the High Representative's use of Bonn Powers](#). [online], 2022. 10. 02. Forrás: U.S. Embassy in Bosnia and Herzegovina [2022. 12. 10.]
- Stojanović, Nenad (2020): [Democracy, Ethnoicracy and Consociational Democracy](#). [online], International Political Science Review, 41(1), 30–43. Online: <https://doi.org/10.1177/0192512119881730>

- Treasury Sanctions Milorad Dodik and Associated Media Platform for Destabilizing and Corrupt Activity.* [online], 2022. 01. 05. Forrás: U.S. Department of the Treasury. [2022. 10. 15.]
- Vladislavjevic, Anja: *Komsic Victory in Bosnia Draws Criticism in Croatia.* [online], 2018. 10. 10. Forrás: *Balkan Insight* [2022. 06. 10.]
- Weber, Bodo – Bassuener, Kurt: *US Reinvests in Ethnic Oligarchy in Bosnia, Abandoning Support for Integration.* [online], 2022. 10. 05. Forrás: *Just Security* [2022. 12. 10.]
- [5+2 Agenda](#) Forrás: OHR hivatalos weboldala, [2022. 08. 02.]

Lőrinczné Bencze Edit<sup>1</sup>

## A Nyugat-Balkán transznacionális biztonságpolitikai kihívásai<sup>2</sup>

*A tanulmány célja a Nyugat-Balkán közös történelmi öröksége egy aspektusának, a szervezett bűnözésnek a bemutatása. A régió geopolitikai elhelyezkedése, a Jugoszlávia felbomlását követő háború és hanyatlás, az elmaradott szociális és gazdasági viszonyok, a demokrácia hiányai, a jogállamiság terén szükséges reformok biztonságpolitikai szempontból sebezhetővé tették a régiót. A térségnek szembe kell néznie mind a régi, mind az új transznacionális biztonságpolitikai kihívásokkal, úgy mint az illegális migráció, a határbiztonság, a szervezett bűnözés, a korrupció, a radikalizálódás, az erőszakos extrémizmus, a kiberfenyegetettség, a dezinformáció, a természeti és emberek által előidézett katasztrófák. Mindegyik kockázati tényező többdimenziós, holisztikus és erősen koordinált megoldást igényel. A tanulmány célja a transznacionális szervezett bűnözés, az úgynevezett balkáni út gyökereinek bemutatása, fejlődésének ábrázolása és a hatékony válaszadás körüljárása.*

**Kulcsszavak:** balkáni út, szervezett bűnözés, transznacionális fenyegetettség, biztonság, ellenálló képesség

### **Transnational Security Challenges in the Western Balkans**

*This paper discusses the common historic heritage of the Western Balkans in connection with organised crime. The geopolitical positioning, disintegration of the former Yugoslavia led to war, destruction, lagging socio-economic development and democracy, much needed reforms in the area of rule of law make the Western Balkans vulnerable to a range of security threats, both old and new transnational security challenges from illegal migration, border security, organised crime, corruption, radicalisation and violent extremism, to cyber security, disinformation, natural and man-made disaster risks. Each of the threats and risks has a multidimensional character, requiring a holistic and coordinated approach. The aim of the article is to highlight the ways in which transnational organised crime in the Western Balkans developed and is developing, to introduce the roots of the Balkan route and how to design more effective policy responses.*

**Keywords:** Balkan route, organised crime, transnational threat, security, resilience

<sup>1</sup> Lőrinczné Bencze Edit a Kodolányi János Egyetem tanszékvezető főiskolai tanára. E-mail: [lbedit@kodolanyi.hu](mailto:lbedit@kodolanyi.hu)

<sup>2</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.



## Bevezetés

A hidegháború végén a mesterségesen létrehozott, soknemzetiségű Jugoszlávia szétesése egy évtizedig tartó polgárháborús viszonyokat eredményezett a Balkán térségében, ami a délszláv háborúban érintett Horvátország és Bosznia-Hercegovina véres harciban (1991–1995), a koszovói albánok lázadásában, a szerb etnikai tisztító kampányban (1998–1999), valamint az Észak-Macedóniában lezajló albán lázadásban (2001) kulminálódott. Azóta a régió rendkívül vegyes képet mutat. Két jugoszláv utódállam, Szlovénia és Horvátország csatlakoztak mind a NATO-hoz, mind az EU-hoz, másik kettő, Montenegró és Észak-Macedónia a szomszédos Albániával együtt a NATO részévé vált. Bosznia-Hercegovina az 1995-ben aláírt daytoni megállapodással létrehozott nehézkes alkotmánya miatt számít forró pontnak, és fenntarthatósága többször is megkérdőjeleződött. Koszovó, az egykori jugoszláv autonóm tartomány 2008-ban kiáltotta ki függetlenségét Szerbiától, de államisága messze van az általános elismertségtől, Szerbia és több uniós tagállam sem tekinti legitimnek, és nem tagja az ENSZ-nek sem. A régió Európai Unió kívül maradó államai mind uniós tagságra törekednek, és a térségben a 2000-es évektől meghatározó szerepű EU stabilizálásra tett erőfeszítései elsősorban a csatlakozásban látják a megoldást és erre összpontosítanak.

Ugyanakkor ennek a bővítési stratégiának erőteljes korlátai vannak, hiszen mindössze egyetlen állam, Horvátország lett az EU teljes jogú tagja 2013. július 1-jétől, Montenegró 2012-ben, Szerbia pedig 2014-ben kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat, de a csatlakozás dátuma nem látható, sőt az EU is vonakodik a pontos időpont-meghatározástól, habár a két tárgyalásokat folytató állam esetében a Bizottság megjelölte a 2025-ös rugalmas céldátumot.<sup>3</sup> Észak-Macedónia megváltoztatta saját nevét, hogy megfeleljen a görög igényeknek,<sup>4</sup> de ez mégsem nyitotta meg az utat előtte Brüsszelben, amihez hozzájárult, hogy újabb bolgár kifogások fogalmazódtak meg. Sőt, a Bizottság 2018-as pozitív javaslata ellenére az Európai Tanács háromszor is elodázta és csak 2020. március 26-án adta politikai jóváhagyását a két nyugat-balkáni állammal, Albániával és az Észak-macedón Köztársasággal folytatandó csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez,<sup>5</sup> amely döntés után ismét két év telt el, és csak 2022. július 18-án a Brüsszelben megrendezett kormányközi konferencián indultak újukra a hivatalos csatlakozási tárgyalások.<sup>6</sup>

A bővítési európaizáció, amely a stabilitást, a demokratikus fejlődést, a gazdaság megerősödését, a biztonságot és ezek megléte után az uniós tagságot jelentheti a régió államai számára, meglehetősen lassan halad, „ups and downs”-okkal tarkított, s ennek hátterében két fő okot is megkülönböztethetünk. Egyrészt az EU és több befolyásos nettó befizető állam ambivalens az integráció bővítése kapcsán, és úgy látja, hogy a közösségnek először

<sup>3</sup> European Commission: *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*. COM (2018) 65 final. 2018. február 6.

<sup>4</sup> A Jugoszlávia felbomlása óta zajló névvitát lezáró Preszpa-megállapodást 2018. június 17-én kötötte meg Görögország és Macedónia, amelynek ratifikációja után a nyugat-balkáni állam neve Észak-macedón Köztársaság lett.

<sup>5</sup> Council of the European Union (2020): *Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process – the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania*. 2020. március 25.

<sup>6</sup> European Commission (2022): *First Intergovernmental Conferences with Albania and North Macedonia to Kick-Start the Accession Negotiation*. [online], 2022. 07. 19. Forrás: ec.europa.eu [2022. 06. 18.].

saját belső problémáit kellene megoldania és a válságból való kilábaláshoz szükséges reformokat végrehajtani, amely kérdésekben szintén nincs egyetértés a tagállamok között. Ennek következtében a bővítés egyik akadálya maga az integrációs szervezet, másik pedig a tagjelölt államok politikájában keresendő, ahol az uniós normák átültetése nem kellő ütemben valósul meg, s nagyobb, mélyrehatóbb változásokra lenne szükség az EU-éretté válás folyamatában. Ugyanakkor a nyugat-balkáni régió olyan sajátos politikai, gazdasági és földrajzi adottságokkal rendelkezik, amelyek következtében e térség biztonsága kiemelten fontos partnerei, különösen az Európai Unió és a NATO számára, s az integráció elmaradása, illetve késleltetése biztonságpolitikai kockázattal jár.<sup>7</sup>

A kilencvenes években lezajló fegyveres konfliktusok és máig ható következményei, a földrajzi és geopolitikai elhelyezkedés, a régió államainak alacsony gazdasági teljesítménye, a demokrácia és jogállamiság, továbbá a szociális helyzet problémái sérülékennyé teszik a régiót számos biztonsági fenyegetéssel szemben. A belső kockázati tényezők éppen a fent említett viszonyok instabil voltából eredeztethetők, és jó táptalajként szolgálnak a külső, transznacionális kihívásoknak, amelyek egy része már régóta jelen van a régióban, s ezekhez új, globális fenyegetettség társulnak. A kockázati tényezők sokrétűsége és komplexitása szükségessé teszi az egyes államok ellenálló képességének fokozását, a régió összefogását, közös stratégiák kialakítását és globális hálózatokban való részvételét.

## Geopolitikai összetevők és a balkáni útvonal

A Balkán történelme során mindig a nagyhatalmak és birodalmak ütközőzónájában helyezkedett el, továbbá összekötő kapocsként szolgált Európa, valamint a Közel-Kelet és Ázsia között. Ennek a hídszerpnek az egyik legsúlyosabb következménye, hogy különböző bűnözői csoportok tranzitországgként használták fel a Balkán-félszigetet emberek és különböző termékek Ázsiából Európába és fordítva való csempészete és az illegális csatornák kiépítése során.<sup>8</sup> A szocializmus időszakában a szervezett bűnözés tovább erősödött, amiben szerepet játszott, hogy a biztonsági erők és a bűnözők között erős kapcsolat alakult ki, virágzott a korrupció, s eközben, különösen az 1980-as évek nagy gazdasági válsága és a nyomában járó gazdasági szankciók miatt a gazdaság nem tudta kielégíteni a fogyasztói igényeket, így felerősödött a feketepiac, a csempészárakkal való kereskedelem, amely sok esetben a politikusok jóváhagyásával történt. S bár ezek a tevékenységek évszázados múltra tekintenek vissza, a szervezett bűnözés csak a múlt század végétől vált ilyen riasztóvá, amikor is a Jugoszlávia felbomlása során kialakult háborús és politikai konfliktusok kiváló táptalajként szolgáltak a további erősödéséhez.

A transznacionális kihívások megerősödése kapcsán Dejan Anastasijević tanulmányában a délszláv háborúk negatív hatásaira helyezi a hangsúlyt, s a szerző szerint a harcok idején ellenőrizetlenül erősödő szervezett bűnözést sem a konfliktus során, sem utána nem tudták megállítani és kezelni, így létrejött a fenyegetettség multietnikus, határokon átnyúló, jól integrált formája. A szerb, bosnyák, albán és horvát kábítószercsempészek

<sup>7</sup> Lőrinczné Bencze Edit (2020): *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Budapest: Akadémiai.

<sup>8</sup> Stojarová, Vera (2012): Organized Crime in the Western Balkans. *HUMSEC Journal*, 1(1), 29. 94–112.

kiválóan dolgoznak együtt az afgánokkal, megtalálták az utat a nyugat-európai forgalmazókhoz, és az embercsempészek is minimális kockázattal működtetik hálózataikat. S bár a háborúk végével a Balkán már nem számít vonzó célpontnak az illegális fegyverkereskedelemben, de a hátramaradt fegyverek utat találnak az afrikai és közel-keleti háborús övezetekbe.<sup>9</sup> Vera Stojarova arra mutat rá, hogy ugyan Jugoszlávia összeomlott, a Tito által létrehozott jugoszláv egység eszméje és a Bratstvo i jedinstvo (Testvériség és egység) mottóban megtestesült együttműködés paradox módon csak a szervezett bűnözésben maradt fenn és őrzi a szocialista örökséget.<sup>10</sup>

A rendszerváltás, a gazdasági bizonytalanság, a politikai vákuum, majd a tranzíciós útkeresés buktatói felerősítették a jelenséget, és a régiót korábban is érintő szervezett bűnözés háborítatlanul erősödött, míg napjainkra az egyik legfőbb és semmiképpen nem elhanyagolható problémává vált.<sup>11</sup> S bár nem lehet a világszerte hírhedt orosz vagy olasz maffiához hasonlítani, az Europol 2011. évi OCTA-jelentése szerint a balkáni tengely fokozatosan a szervezett bűnözés egyik legfontosabb epicentrumává és az Európai Unióba irányuló fő útvonallá vált.<sup>12</sup> A Fekete-tengeren keresztül megnövekedett kereskedelem, az illegális árucikkek iránti kereslet bővülése, a Görögországon keresztül érkező illegális migráció erősödése következtében a Balkánon a bűnözői tevékenység jelentősen bővült. A régi és soha nem elavuló fegyver-, nő- és heroinkereskedelemhez, amely területeken a régió rekordokat döntöget, újfajta árucikkek, úgymint a kokain- és a migránskereskedelem csatlakoztak. Tekintettel arra, hogy a Balkán az Európai Uniót, a Közel-Keletet, Törökországot és Oroszországot összekötő fő geogazdasági csomópont, így az itt megerősödő bűnözői tevékenységek egész Európa számára biztonságpolitikai kockázattal járnak.

Nagyjából a történelmi selyemutat követve egy hosszú és elágazó balkáni útvonalról beszélhetünk, amely jól működő illegális hídként szolgál Kelet és Nyugat között. Az útvonal földrajzi iránya és leágazásai a politikai átalakulások nyomán változásokon ment keresztül, így például a délszláv háborúban érintett Horvátországon és Bosznia-Hercegovinán áthaladó útvonalak felfüggesztése után olyan új csatornák nyíltak meg, amelyek összekapcsolták Macedóniát Albániával és Olaszországgal. A harcok befejeződése után azonban visszaállították a korábbi útvonalakat. Az is látható, hogy azokból az országokból, ahol a politikai stabilitás és a rendőri szervek megerősítése sikeresebb volt – Horvátország, Szerbia – az illegális kereskedelem központjait az ezekben a folyamatokban kevesebb sikert felmutató országokba, például Koszovóba, Montenegróba helyezték át. Van olyan szerző, aki Koszovót Európa új Kolumbiájaként definiálja, amely nemcsak a kontinensre, hanem az USA-ba is sikeresen szállít.<sup>13</sup>

Idővel a régió nemcsak tranzitónává, hanem fogyasztójává is vált a drogoknak, kezdetben elsősorban a heroinnak, majd a drogfogyasztás változásait követve a kokainnak.

<sup>9</sup> Anastasijević, Dejan (2006): *Organized Crime in the Western Balkans (ethz.ch)* [online], 2006. 3. Forrás: files.ethz.ch [2022. 06. 18.].

<sup>10</sup> Stojarová 2012: 112.

<sup>11</sup> Tarantini, Giulia (2016): *The Balkan Route: Organized Crime in South-Eastern Europe – Root Causes, Current Developments and Future Prospects.* [online], UNI-CRIS Working Paper. 2016/4. 5. Forrás: crs.unu.edu [2022. 06. 20.].

<sup>12</sup> Europol (2011): *OCTA 2011. EU Organised Crime Threat Assessment.* [online], OCTA, 2011. 19. Forrás: europol.europa.eu [2022. 06. 20.].

<sup>13</sup> Tarantini 2016: 12.

Mindez további negatív hatást váltott ki a régió gazdasági és társadalmi viszonyaiban, továbbá az itt élők egészségi állapotában. Az Europol már 2011-ben felhívta a figyelmet arra, hogy az Adriai- és Fekete-tenger kikötőin keresztül Délkelet-Európa vált a Dél-Amerikából érkező kokain új belépési helyévé és kulcsfontosságú központjává. Többek között a régióban működik az egyik legveszélyesebb mexikói drokartell, a Sinaloa kartell, de kolumbiai és perui bűnözői csoportok is érdeklődést mutatnak új vállalkozások indítására a régióban. Ezzel egyidejűleg nyugat-balkáni bűnözők profitjuk maximalizálása céljából szintén létrehoztak műveleti bázisokat Latin-Amerikában, hogy a kokaint közvetlenül a termelőktől szerezzék be.<sup>14</sup> Amíg egyes bűnözői csoportok profitáltak a közel-keleti háborúk során a fegyverkereskedelem és a migráncscsempészet révén, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a bumerángineffektust, amelyet ez eredményezett a migránsok számának erőteljes növekedésével, továbbá a külföldi harcosok visszatéréssel és a radikálissá válással kapcsolatosan.<sup>15</sup>

A Nemzetközi Szervezett Bűnözés Elleni Globális Kezdeményezés 2020. évi jelentésében megerősíti, hogy a nyugat-balkáni szervezett bűnözői csoportok kulcsszereplőkké váltak a csempészet különböző területein Nyugat-Európában, Latin-Amerikában és Dél-Afrikában. A tanulmány számos megállapítása közül a legfontosabb, hogy nem létezik egyetlen olyan erő vagy központ, amely a nyugat-balkáni bűnözői csoportok tevékenységét koordinálná, hogy nem emelhető ki egyetlen állam, egyetlen ötletgazda, amely a régióban fellelhető szervezett bűnözés mögött állna és irányítaná azt. A jelentés is megerősíti azt a tényt, hogy Délkelet-Európa csomóponttá válása mögött a térség történelme, gazdasági és társadalmi sajátosságai állnak, amelyek „push” faktorként erősítették a bűnözés exportját, továbbá olyan politikai gazdaságtannal rendelkezik, nem egy esetben kormányzati hátszéllel, amelynek „pull” tényezőként vonzereje van az akár egyének, akár bűnözői csoportok számára biztosított védelemre, hálózatok fejlesztésére és a piszkos pénz mosására. A régió sajátos viszonyai, a korrupció, a politikai büntetlenség és a gyenge büntető igazságszolgáltatás ökörendszere a Nyugat-Balkánon olyan védőhálót teremt, amely védelmet biztosít a szervezett bűnözésnek.

Legalább ilyen fontos tényező a logisztikai elem, a térség útkereszteződés jellege, amely a szervezett bűnözés különböző formáinak központjává emelte a Nyugat-Balkánt. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a régió a bűnözésből származó nyereségek tisztára mosásának is a helyszíne, ami elsősorban az ingatlanpiacra és az építőiparra van hatással, amely ágazatokban az árak jelentősen emelkednek annak ellenére, hogy a bevételek nem növekedtek. További népszerű pénzmosási módszer a turizmus, a szerencsejáték, a call centerek, a valutaváltó irodák és a pénzáttulások. Egyes bűnözői csoportok a gépkocsik speciálisan kialakított rekeszeit használják a pénz hazahozatalára, mások kifinomultabb módszereket alkalmazva Nyugat-Európában, offshore cégeknél mossák tisztára illegális bevételeiket, többnyire kriptovalutákban.<sup>16</sup>

<sup>14</sup> Europol 2011: 14.

<sup>15</sup> Kemp, Walter (2020): *Transnational Tentacles*. [online], Global Initiative Against Transnational Organized Crime 2020. 70–73. Forrás: globalinitiative.net [2022. 07. 02.].

<sup>16</sup> Kemp 2020: 70–73.

## Belső kockázati tényezők

Az elmúlt két évtizedben a nyugat-balkáni országok jelentős politikai, társadalmi és gazdasági átalakuláson mentek keresztül, ugyanakkor számos megoldatlan kihívás továbbra is fennáll. Ezek egyike, hogy a régió országai egyértelműen az úgynevezett foglyul ejtett állam sajátosságait mutatják, beleértve a kormányzat és közigazgatás minden szintjét átható szervezett bűnözést és a magas szintű korrupciót, valamint a köz- és magánérdek erős összefonódását. A korrupció és klientizmus jogállami deficitet eredményez, és a demokrácia működését, a civil társadalom tevékenységét ássa alá.

A 2020-as regionális korrupcióellenes jelentés alapján kétféle korrupció is jelen van a régióban. Az egyik a magánszemélyeket és vállalkozásokat érintő közigazgatási korrupció (vesztegetés), a másik pedig a foglyul ejtett államra jellemző nagykorruptió, amely a demokratikus intézmények működését és a kormányzati döntéshozatalt veszélyezteti. A foglyul ejtett állam szindróma a térség minden államában magas, de sehol sem válik az állam működésképtelenné, csupán erősen korlátozott a tevékenysége.<sup>17</sup>

Ezt támasztja alá a Transparency International 2021. évi korrupciós indexe is, amely szerint a régió minden állama rosszul teljesít. Az alábbi, 1. táblázat bemutatja, hogy a maximális 100 pontból hányat kaptak az egyes nyugat-balkáni államok.

**1. táblázat: Transparency International 2021. évi korrupciós indexe**

Állam	Montenegró	Koszovó	Észak-Macedónia	Szerbia	Albánia	Bosznia-Hercegovina
Pontszám	46	39	39	38	35	35

Forrás: Transparency International: *Corruption Perceptions Index 2021*. [online], Transparency International, 2022. Forrás: [images.transparencymedia.org](https://images.transparencymedia.org) [2022. 07. 12.].

Az elmúlt években aggodalmat keltett a politikusok nacionalista retorikájának erősödése. A szakértők azonban – köztük Florian Bieber – zömében egyetértenek abban, hogy ez valójában a helyi politika manipulálásának eszköze, amely alkalmas a problémákról való figyelemelterelésre, az általuk szított válságok megoldásával a Nyugat felé igazolják rátermettségüket, és igen kicsi a valószínűsége, hogy ez újbóli erőszakot váltana ki.<sup>18</sup>

Mindezek ismeretében nem csoda, hogy a régió gazdaságai alulteljesítenek, s a Nyugat-Balkán a hidegháború utáni időszak óta leszakadt Kelet- és Közép-Európa többi részétől. Az instabil politikai viszonyok, a korrupció és a garantált szilárd jogállami alap hiánya miatt a gazdaság diverzifikáltsága problémákba ütközik, mind a külső, mind a belső befektetések száma alacsony szinten marad, ami a régió munkanélküliségét makacsul magas szinten tartja és kirívóan az a fiatalok körében. Várhelyi Olivér uniós bővítési biztos is rámutatott arra, hogy a hosszú távú stabilitás és biztonság kulcsa a gazdasági felzárkózás.<sup>19</sup>

<sup>17</sup> Southeast European Leadership for Development and Integrity (2020): *Western Balkans 2020: State Capture Risks and Policy Reforms*. [online], SELDI, 2020. 7. Forrás: [seldi.net](https://seldi.net) [2022. 07. 12.].

<sup>18</sup> Bieber, Florian (2018): *Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans*. *East European Politics*, 34(3), 337–354.

<sup>19</sup> European Commission (2020): *Speech by Commissioner Várhelyi at the Forum on Western Balkans organised by Konrad Adenauer Stiftung: The Future of Enlargement from a European Perspective*. [online], 2020. Forrás: [ec.europa.eu](https://ec.europa.eu) [2021. 01. 13.].

A régió számos gazdasági problémával küzd, teljesítménye lényegesen az uniós átlag alatt van, s amíg nem sikerül jelentős eredményeket elérni, gazdaságát versenyképessé, a működő tőke számára vonzóvá tenni, addig melegágya marad a szervezett bűnözésnek, amely sok esetben a megélhetést jelenti a bűnözők számára.

A gazdasági stagnálás bumeránghatása ösztönzi a korrupciót, aláássa a jogállamiságot és növeli az elszegényesedést. Mindezek következtében nagyarányú a kivándorlás, amely különösen széles körben elterjedt a fiatal és iskolázott lakosság körében, tovább erősítve a negatív demográfiai tendenciákat, a népesség fogyását és elöregedését. S habár a 2008-as válságból történő kilábalás után a régió államai viszonylag erős gazdasági növekedési ütemet mutattak, az elvándorlás arányai továbbra is nagyon magasak – 2019-ben 230 000 ember hagyta el a területet, a legmagasabb számban Koszovóból és Bosznia-Hercegovinából távozva.<sup>20</sup>

## Külső transznacionális kihívások

A nyugat-balkáni államok strukturális és gazdasági gyengeségeit, a bűnüldözés terén meglévő kapacitáshiányát, továbbá kiváló geostratégiai helyzetét kihasználják a bűnözői hálózatok és a szervezett bűnözés minden formája, a drogokkal, fegyverekkel, hamisított árukkal való csempészet, az emberkereskedelem, a pénzmosás egyaránt jelen van a régióban.

Ezt támasztja alá a Globális Kezdeményezés a Transznacionális Szervezett Bűnözés Ellen (GI-TOC) 2021. évi Globális szervezett bűnözés indexe, amely az ENSZ 193 tagállamát vizsgálva egytől tízig pontozza a bűnözés szintjét (a magasabb pontszám a bűnözés nagyobb fokát tükrözi) és az államok ellenálló képességét (itt ellenkező a pontozás, az alacsonyabb érték a kedvezőtlen rezilienciaszint fokmérője). És ugyan a nyugat-balkáni államok kedvezőbb helyzetet mutatnak a globális átlagnál, azonban bűnözés szempontjából közülük négy a 10 legrosszabbul teljesítő európai állam között található.

2. táblázat: A Nyugat-Balkán bűnözési és rezilienciaindex (2021)

Ország	Bűnözés	Rangsor (Európa)	Rangsor (globális)	Reziliencia	Rangsor (Európa)	Rangsor (globális)
Szerbia	6,21	2 (44)	33 (193)	4,92	37 (44)	93 (193)
Montenegró	6,00	4 (44)	45 (193)	4,46	38 (44)	112 (193)
Bosznia-Hercegovina	5,89	5 (44)	49 (193)	3,92	42 (44)	138 (193)
Albánia	5,63	9 (44)	61 (193)	5,04	36 (44)	87 (193)
Észak-Macedónia	5,31	11 (44)	74 (193)	5,21	32 (44)	76 (193)
Koszovó*	5,19	–	78 (193)	4,42	–	114 (193)

Forrás: Global Initiative Against Transnational Organized Crime (2021): *Global Organized Crime Index 2021*. [online], 2021. 80–87. Forrás: [globalinitiative.net](http://globalinitiative.net) [2022. 07. 12.], alapján a szerző szerkesztése

\*Koszovó nem tagja az ENSZ-nek

<sup>20</sup> Larssonneur, Jean-Charles (2020): *Key Challenges to Maintaining Peace and Security in the Western Balkans*. [online], NATO, 2020. 11. 21. 5. Forrás: [nato-pa.int](http://nato-pa.int) [2022. 07. 13.].



A vizsgált két szempont nem minden esetben áll összhangban, mert például Észak-Macedónia viszonylag magas bűnözési pontszámmal rendelkezik (5,31 a 4,88-as globális átlaghoz képest), de ezt részben ellensúlyozza a viszonylag magas rugalmassági pontszám (5,21 a 4,82-es globális átlaghoz képest). Szerbia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina sorrendben második, negyedik és ötödik (Oroszország mögött) a bűnözési rangsorban egész Európában. Montenegróban a problémákat tetézi a viszonylag alacsony rugalmasság pontszáma, míg Bosznia-Hercegovináé az egyik a legalacsonyabb rezilienciaérték egész Európában (3,92), és a világon is csak a 138. helyen szerepel a szervezett bűnözéssel szembeni ellenálló képességét tekintve.

A hat nyugat-balkáni ország továbbra is jelentős tranzitrégió maradt a kannabisz és a heroin, valamint egyre inkább a kokain és a szintetikus drogok kereskedelme terén. A kannabisz általában Albániából keletre, míg a heroin Törökországtól nyugatra mozog, keresztezve Észak-Macedóniát és Koszovót, mielőtt útjára indítják Nyugat- és Közép-Európába. A kannabisz a leggyakrabban használt kábítószer, amelyet a régióban állítanak elő. Albánia hagyományosan a legnagyobb termelő, termesztése azonban a 2016-os csúcs óta jelentősen csökkent, ami elsősorban a törvényi szigorításoknak köszönhető. Napjainkban a kannabisz termesztése jelentős növekedést mutat (különösen zárt térben) de jelentőségét illetően regionális különbségek alakultak ki, és elsősorban Albániát, Bosznia-Hercegovinát, Észak-Macedóniát és Szerbiát érinti. Jelenleg e drogfajta legfőbb áramlási útvonala a Nyugat-Balkán felől Bulgária irányába történik. A Balkánt sűrűn behálózó közlekedési folyosók és a kábítószeráramok miatt a kannabisz és a heroin gócpontjai sok esetben egybeesnek.<sup>21</sup>

Az UNODC becslései szerint évente körülbelül 60-65 tonna heroin áramlik be Délkelet-Európába.<sup>22</sup> A kokainnak kiterjedt belépési hálózata van, többek között Horvátország, Görögország, a bulgáriai és a Romániában található Fekete-tengeri kikötők és Törökország a fő belépési pontok. Az elsősorban Afganisztánból érkező hatalmas hajószállítmányokat először egy ideig a régióban létrehozott raktárakban és elosztó helyeken tárolják, majd kisebb adagokra osztva újracsomagolják és viszik tovább Szerbiából Magyarország irányába, vagy Észak-Macedónián és Koszovón keresztül Albániába. Onnan a kábítószer Olaszországba, vagy Montenegrón át Bosznia-Hercegovinába, majd Horvátországba küldik. Annak ellenére, hogy jelentős mennyiségű heroin halad át a régión, a helyi fogyasztási szint nem tűnik magasnak. A helyi piac csak kismértékű, a heroinhasználat csökkenni látszik, különösen 2000-es évektől, amikor a drogfogyasztók százalékos aránya a térségben magasabb volt a globális átlagnál. Ez megerősíti azt a tényt, hogy a Nyugat-Balkán elsősorban tranzitrégióként funkcionál a droggereskedelem globális hálózatában.<sup>23</sup>

<sup>21</sup> Kemp, Walter – Amerhauser, Kristina – Scaturro, Ruggero (2021): *Spot Prices. Analyzing Flows of People, Drugs and Money in the Western Balkans*. [online], Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2021. 23–28. Forrás: globalinitiative.net [2022. 07. 13.].

<sup>22</sup> UNODC (2019): *UNODC Regional Programme for South Eastern Europe (2020–2023)*. [online], UNODC, 2019. 23–28. Forrás: unodc.org [2022. 07. 15.].

<sup>23</sup> Kemp–Amerhauser–Scaturro 2021: 31–33.

Míg a nyugat-balkáni bűnözői csoportok jelentős szereplői a globális kokainüzletnek, viszonylag kevés a kokain a térségben. Ez ellentmondásosnak tűnhet, de mivel ezek a csoportok már domináns pozícióban vannak a Latin-Amerikából Nyugat-Európába áramló ellátási láncban, így nincs szükség kitérőt tenni a Nyugat-Balkánon, kivéve a kicsi, de növekvő helyi piacok ellátására.

Az egyik legnagyobb elmozdulás a szintetikus drogok esetében tapasztalható. Egyrészt a régió szintén tranzitállomásként funkcionál a szintetikus kábítószeres számára, másrészt növekszik a helyi előállítás mértéke, különösen Szerbiában és Észak-Macedóniában, harmadrészt egyre erőteljesebb fogyasztóivá válnak e szereknek.<sup>24</sup>

A GITOC-kutatás részeredményei is rámutatnak a térség leggyengébb pontjaira, így a legaggasztóbb értékeket a heroincsempészet és az emberkereskedelem területén produkálja a régió. Mindkettő esetében átlagosan 6,25 pontot ért el, ami jóval magasabb a 4,73-as és 4,41-es kontinentális átlagnál. A kannabisz (5,91) és a kokain (5,66) csempészetére kapott pontszámok szintén magasabbak – de mérsékeltebb az eltérés – az európai átlagnál, 0,81 és 0,84-dal. A kokain illegális elhelyezésében kiugróan teljesít Montenegró a maga 7,5 pontjával, a kannabisz kapcsán pedig Albánia tevékenységét kell kiemelni (7,00).

A fegyvercsempészet több országban háttérbe szorult, de Szerbiában (8), Bosznia-Hercegovinában és Montenegróban (6-6) még mindig jelentős szerepe van.<sup>25</sup> Az UNODC vizsgálata rámutat arra, hogy a Nyugat-Európába irányuló lőfegyver-kereskedelemnek még mindig elsősorban a régió a fő forrása. Ugyanakkor a Délkelet-Európából származó fegyverkereskedelmet nem elszigetelten, hanem a szervezett bűnözés más formáival együtt kell vizsgálni, a legtöbb bűnözői csoport más bűncselekményekkel összefüggésben lép be a lőfegyver-kereskedelembé, amelyek biztosítják a csempészethez a kapcsolatokat, a meglévő útvonalak és infrastruktúra ismeretét.<sup>26</sup>

A GITOC vizsgálata kiterjedt a szervezett bűnözésben részt vevők vizsgálatára is. Megállapítása alátámasztja azt a tanulmányban korábban ismertetett tényt, hogy a Nyugat-Balkánon az államilag beágyazott szereplők a legdominánsabb bűnözők, ami a régió 7,25-ös átlagpontszámában is tükröződik. A csúcstot Szerbia és Bosznia-Hercegovina viszi 8-as értékkel. Ez azért is aggasztó, mert a közintézményekhez, állami szervekhez szorosan kötődő bűnözők tevékenysége akadályává válik az illegális folyamatok elleni hatékony fellépésnek, alááshatja a régió államainak rezilienciaképességét is. Az ellenálló képesség összetevői tekintetében a nyugat-balkáni államok mindegyikében igen alacsony a politikai vezetés és kormányzat, valamint a bűnözés elleni fellépés átláthatósága és kiszámíthatósága. Előbbiben Bosznia-Hercegovina 3 ponttal negatív rekordot dönt a térségben, de a régiós átlag is mindössze 4,24, utóbbiban pedig még ennél is kicsivel alacsonyabb értékelést kapott (4,16), s egyetlen ország sem teljesített jobban 4,5 pontnál.

A szervezett bűnözés aktorai tekintetében a maffiacsoportok két állam, Montenegró (7,5) és Albánia (7,0) esetében meghatározók, és ugyanezen két országban legerősebbek

<sup>24</sup> Kemp–Amerhauser–Scaturro 2021: 34–39.

<sup>25</sup> Global Initiative Against Transnational Organized Crime 2021: 80–88.

<sup>26</sup> UNODC 2019: 23–28.

a bűnözői hálózatok is, míg a külföldi szereplők elősorban Bosznia-Hercegovinában (8) tevékenykednek.<sup>27</sup>

A nyugat-balkáni országokat tömörítő Regionális Együttműködési Tanács (Regional Cooperation Council, RCC) *SecuriMeter* címmel a biztonságához kapcsolódó 2022. évi barométere alapján Délkelet-Európa valamennyi államában a megkérdezettek rendkívül fontosnak tartják a biztonságpolitikai problémák megoldását, amelyek közül első helyre a szervezett bűnözést (91%), kicsivel lemaradva az illegális pénzügyi tevékenységet (89%) és a terrorizmust (88%) tették, ugyanakkor nem gondolják, hogy ezek a kihívások nagyságrendileg lényegesen megváltoznának az elkövetkezendő három évben. Nem így a migrációs fenyegetettséget, ahol a válaszadók 44%-a jelentős növekedéstől tart, amelyben az ukrajnai háború is szerepet játszik. Erős az a hiedelem, hogy a beérkező migránsok növelik a térség biztonsági kockázatait (válaszadók 65%-a osztja), annak ellenére, hogy 61%-uknak személy szerint nincs negatív tapasztalata az illegális migránsokkal kapcsolatban. Aggodalomra ad okot, hogy kétharmaduk (66%) támogatja az illegális migránsokkal szembeni eljárásokat, pénzbírság kiszabását, visszatoloncolásukat származási országukba, illetve elzárva tartásukat.<sup>28</sup>

A migráció a régió geostratégiai szerepköréből adódóan mindig is jelen volt a Nyugat-Balkánon, és 2015-ben a balkáni folyosó felértékelődésében kumulálódott. A 2015. évi migrációs válság júniusban, az úgynevezett vészhelyzeti szakasszal indult, amely során elsősorban a balkáni útvonal déli része volt érintett a Macedóniában 72 órás tranzitmigráció legalizálásával. A balkáni folyosó Görögország, Macedónia, Szerbia irányából Magyarországon keresztül szállította a menekülteket, majd a magyar intézkedések hatására irányt változtatott, Horvátország és Szlovénia felé. Ez már jelezte a második etap kezdetét, amelyet a fokozatos bezárás korszakaként definiálhatunk, amikor Magyarország, Szlovénia, Ausztria kerítésépítéssel, határzárral megakadályozta az illegális migráció Balkánról az Európai Unió területére való áramlását, ami ismét változást eredményezett a régiós csatornáknál, és a mozgások számának növekedése volt megfigyelhető Albániában és Bosznia-Hercegovinában, illetve kialakult egy balkáni ellenfolyosó az északról délre való visszatoloncolásra.<sup>29</sup>

Bár a menedékkérők és migránsok száma jelentősen csökkent 2016-ban és az azt követő években, az emberek áramlása a Nyugat-Balkánon keresztül Európába nem állt meg, hiszen a folyamat kiváltó okai, így a háború Szíriában, Afganisztánban és Líbiában, az instabilitás Afrikában, a gazdasági és megélhetési problémák továbbra is fennálltak. A pandémia kezdetén ismét növekedett a migránsok és menekültek száma, de az újonnan belépők száma 2020 második felében és 2021-ben csökkenő tendenciát mutatott. 2021-ben 45%-kal alacsonyabb volt (26 280), mint 2020-ban (47 460) és 2019-ben (42 450). Ennek ellenére a térségen belüli migrációs mozgás magas maradt, ugyanis akik

<sup>27</sup> Global Initiative Against Transnational Organized Crime 2021: 151–180; 35–36.

<sup>28</sup> Regional Cooperation Council (2022): *Securimeter 2022*. [online], 2022. 12. Forrás: rcc.int [2022. 03. 10.].

<sup>29</sup> Bezec, Barbara – Kurnik, Andrej (2020): *Old Routes, New Perspectives – A Postcolonial Reading of the Balkan Route. Movements*, 5(1), 35–37.

a Balkánon rekedtek a járványtól függetlenül megpróbálták elérni valamelyik nyugat-európai célszágukat.<sup>30</sup>

A nyugat-balkáni országokra nehezedő további migrációs nyomás, hogy a járvány idején többször is zárlatot vezettek be, s ennek eredményeképpen több migráns rekedt valahol a balkáni vándorlási útvonal mentén, akiknek az ellátásáról gondoskodni kellett. A migráció jelenlegi helyzetét két fő tényező befolyásolja, egyrészt a tálib hatalomátvétel óta megnőtt az afgán menekültek száma, másrészt a 2022. évi eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy kedvezőbbé vált a helyzet tekintettel arra, hogy a nyugat-balkáni és a törökországi folyosó már nem az egyetlen jelentős irreguláris útvonal az Ázsiából az Európai Unió felé érkező migránsok számára, egy részük a Fehéroroszországon keresztül vezető keleti útvonalon keresztül érkezik.<sup>31</sup>

A Balkánt tranzitállomásként használó menekültek és migránsok egy része maga szervezi útját, sokan azonban a csempészekre bízzák sorsukat, tekintettel arra, hogy a számtalan útvonal, a különféle utazási módok és a költségek széles skálája miatt szinte lehetetlen kiigazodni. Az egyes államokon belüli haladás esetén ritkán, az illegális határátlépéskor azonban igen gyakran veszik igénybe a csempészek tudását, s ennek következtében a nyugat-balkáni államokban az embercsempészet virágzó foglalkozássá vált, hiszen az így keresett pénz nagy része a régióban marad.<sup>32</sup>

Mint már utaltunk rá, a GITOC-kutatás is rávilágított arra, hogy a szervezett bűnözés formái közül az egyik legaggasztóbb az embercsempészet. A vizsgálatok szerint 2013-tól fokozatosan csökkent ez a tevékenység, de a 2015-ös migrációs válság megakasztotta a pozitív folyamatot, és az áldozatok száma fokozatosan nő. Természetesen nem egyedül a migráció a kiváltó oka ennek a bűnözési formának, hanem magán a Balkánon uralkodó gazdasági, társadalmi és szociális viszonyok a fő eredők, s az ezeken a területeken végbemenő lényeges változások nélkül az embercsempészet komplex kihívásként áll a régió előtt. Különösen erős veszélynek vannak kitéve a marginalizált csoportok, így a roma közösségek tagjai, az utcagyerekek, a munkanélküli vagy alulfoglalkoztatott fiatalok, akik megélhetési nehézségekkel küzdenek, és szinte egyáltalán nincs lehetőségük törvényes munkavégzésre. Ez a kilátástalanság az embercsempészek karjaiba löki őket, s a Nyugat-Balkánhoz földrajzilag és történelmi szempontból közel álló területek jelentik a célállomásokat, úgymint az EU, a Kaukázus, Közép-Ázsia vagy az Orosz Föderáció. A balkáni útvonal kontextusában a migránsok csempésze és az emberkereskedelem erősen összefonódik, amiben szerepet játszik a csempészek felé való eladósodás növekedése és a csempészet árának emelkedése. Az áldozatok között jelentős számú európai és szubszaharai afrikai nő is fellelhető, akik a szexuális kizsákmányolás áldozatai.<sup>33</sup>

A szíriai polgárháború jelentős vonzerőt jelentett a radikalizálódott egyének számára, és megnőtt a külföldi harcokban részt vevők és radikális terrorszervezetekhez csatlakozók

<sup>30</sup> Kemp–Amerhauser–Scaturro 2021: 31–33; UNHCR (2022): *Western Balkans–Refugees, Asylum-seekers and Other People in Mixed Movements as of end May 2022. May 2022\_Western Balkans Dashboard (4).pdf*. [online], 2022. 3–4. Forrás: unhcr.org [2022. 07. 10.].

<sup>31</sup> International Centre for Migration Policy Development (2022): *ICMPD Migration Outlook Western Balkans & Turkey*. [online], ICMPD, 2022. 2–5. Forrás: [2022. 07. 10.].

<sup>32</sup> Kemp–Amerhauser–Scaturro 2021: 10–18.

<sup>33</sup> UNODC 2019: 36–38.

aránya. Legtöbbször két nyugat-balkáni államból, Bosznia-Hercegovinából és Koszovóból radikalizálódtak, hiszen a szélsőséges hálózatok itt találják az etnikai és vallási hovatartozás törésvonalra leginkább fogékony populációt.<sup>34</sup> 2018 októberében az Európai Bizottság és a hat nyugat-balkáni ország aláírta a terrorizmus elleni küzdelemről szóló közös cselekvési tervet. A terv konkrét intézkedésekre szólít fel öt cél elérése érdekében, ideértve a radikalizálódás megelőzését és leküzdését, a hatékony információcserét, a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelmet és a polgárok védelmét.<sup>35</sup>

A nyugat-balkáni régió erőteljesen kitett a különféle természeti katasztrófáknak és szélsőséges időjárási események, amelyek egy része a globális felmelegedéssel van összefüggésben. A térséget gyakorta sújtják földrengések, az extrém hőség évek óta jelentkező velejárói a nyári erdőtüzek, amelyek minden évben pusztítják a régió flóráját és faunáját, egyes területek erősen árvízveszélyesek, a tengerparton a szélviharok miatt alakulnak ki súlyos áradások, és a klímaváltozás során egyre gyakoribbá és intenzívebbé válnak a szeles időszakok. Különösen az Adrián jelentkező erősebb sirokkó és a nyomában járó áradások okoznak súlyos károkat a tengerparti infrastruktúrában.

A Nyugat-Balkánt érintő transznacionális kihívások jelentős része hibrid fenyegetettséget jelent, és ezek közül erős negatív hatása van a dezinformációnak. Ezt támasztja alá a SecuriMeter közvéleménykutatása is, ahol a megkérdezettek 74%-a gondolta úgy, hogy a dezinformáció biztonságpolitikai kockázatot jelent, s kiemelték a sajtó, a műsorszolgáltatás menedzsmentjének és az online közösségi hálózatok felelősségét a kérdésben.<sup>36</sup>

## Összegzés

A tanulmányban bemutattuk, hogy a Nyugat-Balkánon történelmi gyökerei vannak a szervezett bűnözésnek, s ehhez hozzáadódtak a Jugoszlávia felbomlása során kialakult háborús viszonyok, a rendszerváltás nehézségei, a strukturális átalakítás felemás volta, a gazdasági, szociális problémák, amelyek kedvező környezetet teremtettek a szervezett bűnözésnek. A fenyegetettség szinte minden formájával találkozhatunk a régióban, természetesen nem egyforma intenzitással és regionális különbségekkel. A globalizáció következtében a kockázatok nem elszigetelten, hanem komplex módon, új kihívásokkal tárva, a nemzetközi hálózatokkal és folyamatokkal összhangban, azok szerves részeként jelennek meg, így transznacionális kihívásokról beszélhetünk. Nem elégséges az egyes államok ellenálló képességének fejlesztése, a nemzeti stratégiák csak kiinduló alapot jelentenek a szervezett bűnözés elleni küzdelemben. A fenyegetettség globális jellege miatt a térség rezilienciája attól függ, hogy a nyugat-balkáni államok képesek lesznek-e a nemzetközi összefogásban és közös hálózatokban részt vállalni, közös regionális stratégiákat kialakítani és együttműködni.

<sup>34</sup> Larsonneur 2020: 6–7.

<sup>35</sup> European Commission (2018): *Joint Action Plan on Counter-Terrorism for the Western Balkans*. [online], 2018. Forrás: [home-affairs.ec.europa.eu](http://home-affairs.ec.europa.eu) [2022. 07. 10.].

<sup>36</sup> Regional Cooperation Council 2022: 70–76.



## IRODALOMJEGYZÉK

- Anastasijević, Dejan: *Organized Crime in the Western Balkans*. [online], HUMSEC 3 2006. Forrás: files.ethz.ch [2022. 06. 18.]
- Bez nec, Barbara – Kurnik, Andrej (2020): Old Routes, New Perspectives – A Postcolonial Reading of the Balkan Route. *Movements*, 5(1), 33–54.
- Bieber, Florian (2018): Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans. *East European Politics*, 34(3), 337–354. Online: <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1490272>
- Council of the European Union (2020): *Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process – the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania*. 2020. március 25.
- European Commission (2018): *A Credible Enlargement Perspective for and Enhanced EU Engagement with the Western Balkans*. COM (2018) 65 final. 2018. február 6.
- European Commission (2018): *Joint Action Plan on Counter-Terrorism for the Western Balkans*. [online], 2018. Forrás: home-affairs.ec.europa.eu [2022. 07. 10.].
- European Commission (2020): *Speech by Commissioner Várhelyi at the Forum on Western Balkans organised by Konrad Adenauer Stiftung: THE FUTURE OF ENLARGEMENT FROM A EUROPEAN PERSPECTIVE European Commission (europa.eu)*. [online], 2020. Forrás: ec.europa.eu [2021. 01. 13.].
- European Commission (2022): *First Intergovernmental Conferences with Albania and North Macedonia to Kick-Start the Accession Negotiation*. [online], 2022. 07. 19. Forrás: ec.europa.eu [2022. 06. 18.].
- Europol (2011): *OCTA 2011. EU Organised Crime Threat Assessment*. [online], OCTA, 2011. 19. Forrás: europol.europa.eu [2022. 06. 20.] Online: <https://doi.org/10.2813/30304>
- Global Initiative Against Transnational Organized Crime (2021): *Global Organized Crime Index 2021*. [online], 2021. Forrás: globalinitiative.net [2022. 07. 12.]
- International Centre for Migration Policy Development (2022): *ICMPD Migration Outlook Western Balkans & Turkey*. [online], ICMPD, 2022. Forrás: [2022. 07. 10.]
- Kemp, Walter (2020): *Transnational Tentacles*. [online], Global Initiative Against Transnational Organized Crime 2020. Forrás: globalinitiative.net [2022. 07. 02.]
- Kemp, Walter – Amerhauser, Kristina – Scaturro, Ruggero (2021): *Spot Prices. Analyzing Flows of People, Drugs and Money in the Western Balkans*. [online], Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2021. Forrás: globalinitiative.net [2022. 07. 13.]
- Larsonneur, Jean-Charles (2020): *Key Challenges to Maintaining Peace and Security in the Western Balkans*. [online], NATO, 2020. 11. 21. 5. Forrás: nato-pa.int [2022. 07. 13.]
- Lőrinczné Bencze Edit (2020): *Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében*. Budapest: Akadémiai. Online: <https://doi.org/10.1556/9789634544975>
- Regional Cooperation Council (2022): *Securimeter 2022*. [online], 2022. Forrás: rcc.int [2022. 03. 10.]
- Stojarová, Vera (2012): Organized Crime in the Western Balkans. *HUMSEC Journal*, 1(1), 94–112.
- Southeast European Leadership for Development and Integrity (2020): *Western Balkans 2020: State Capture Risks and Policy Reforms*. [online], SELDI, 2020. Forrás: seldi.net [2022. 07. 12.]
- Tarantini, Giulia (2016): *The Balkan Route: Organized Crime in South-Eastern Europe – Root Causes, Current Developments and Future Prospects*. [online], UNI-CRIS Working Paper, 2016/4. Forrás: cris.unu.edu [2022. 06. 20.]
- Transparency International: *CPI2021\_Report\_EN-web.pdf (transparencycdn.org)* [online], 2022. Forrás: Transparency International [2022. 07. 12.].
- UNHCR (2022): *Western Balkans – Refugees, Asylum-seekers and Other People in Mixed Movements as of end May 2022. May 2022\_Western Balkans Dashboard (4).pdf*. [online], 2022. Forrás: unhcr.org [2022. 07. 10.].
- UNODC (2019): *UNODC Regional Programme for South Eastern Europe (2020–2023)*. [online], UNODC, 2019. Forrás: unodc.org [2022. 07. 15.]



Ármás Julianna<sup>1</sup>

## Észak-Koszovó, a brüsszeli dialógus kulcsa(?)<sup>2</sup>

*A Koszovó és Szerbia közötti kapcsolatok rendezésére hivatott Belgrád–Pristina-dialógus tárgyalásai megrekedtek, mivel Koszovó függetlenségének elismerését várná el Szerbiától, de Szerbia ehhez először a (döntően) Észak-Koszovó területén lévő szerb többségű önkormányzatok autonómiáját követeli. Figyelembe véve a térség demográfiai változásait és jelen viszonyait, a brüsszeli megállapodásban (2013) megfogalmazott Szerb Többségű Önkormányzatok Szervezetére érkezett koszovói reakciókat, illetve az ezzel párhuzamosan felelőlegesen Preševo-völgyi albánok helyzetét, valós előrelépés nem várható a közeljövőben. Bár a területcsere lehetőségét mint megoldást időnként felkapja a politikai diskurzus, nemzetközi támogatottság hiányában és számos gyakorlati akadály miatt ennek realitása megkérdőjelezhető, így az észak-koszovói patthelyzet állandósul.*

**Kulcsszavak:** Koszovó, Szerbia, brüsszeli dialógus, Preševo-völgy, területcsere

### **North Kosovo, the Key to the Brussels Dialogue (?)**

*The Belgrade–Pristina dialogue’s negotiations to settle relations between Kosovo and Serbia have been stalled, as Serbia is expected to recognise Kosovo’s independence, but Serbia is first demanding autonomy for the Serb-majority municipalities located (mainly) in northern Kosovo. Taking into account the demographic changes and current conditions in the region, Kosovo’s reaction to the Brussels Agreement (2013) on the Association of Serb Municipalities and the situation of the Albanian population in the Preševo Valley, no real progress is expected in the near future. Although the possibility of a land swap as a solution is occasionally raised in the political discourse, the lack of international support and a number of practical obstacles make its reality questionable, and the stalemate in northern Kosovo remains.*

**Keywords:** Kosovo, Serbia, Brussels dialogue, Preševo Valley, land swap

## Bevezetés

A Koszovó és Szerbia közötti ellentét a koszovói háborúval (1998–1999), majd Koszovó Szerbiától való függetlenségének egyoldalú kikiáltásával (2008) csúcspontot ért el. Szerbia ezt azóta sem ismerte el, miközben nagyjából a világ országainak fele igen, amivel párhuzamosan Koszovó elkezdett integrálódni a nemzetközi közösségbe. A kapcsolatok normalizálására az Európai Unió (EU) hívta életre 2011-ben a Belgrád–Pristina-dialógust,

<sup>1</sup> Ármás Julianna a Külügyi és Külgazdasági Intézet kutatója. E-mail: [julianna.armas@ifat.hu](mailto:julianna.armas@ifat.hu)

<sup>2</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK pályázat „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” pályázat keretében készült.

amelyben a részvétel Koszovó és Szerbia közös érdeke. Azonban a technikai megállapodások és a 2013-as brüsszeli egyezmény kezdeti sikerei után 2018 óta a párbeszéd lényegében stagnál, köszönhetően annak (is), hogy a felek dialógust illető célkitűzései kizárják egymást. Pristina teljes körű elismerést vár Belgrádtól, míg utóbbi a többnyire Észak-Koszovó területén lévő szerb többségű önkormányzatok autonómiájához köti azt; amit a koszovói fél csak az elismerés után venne számításba. Az ellentét feloldására időről időre felmerül a területcsere ötlete Észak-Koszovó és a szerbiai Preševo-völgy között, azonban ennek realitása csekély.

Jelen tanulmány célja bemutatni, hogyan lett Észak-Koszovó a Belgrád–Pristina-dialógus sarokköve, miért kap ilyen kiemelt pontot a tárgyalásokban. Ehhez először áttekintjük a térség demográfiai változásait, különös tekintettel az albánok és szerbek etnikai arányára, ami elengedhetetlen annak megértéséhez, milyen történelmi-demográfiai indokok kötik az adott etnikumokat a területekhez, ezáltal miért Észak-Koszovó és a Preševo-völgy képezi egy esetleges megoldás tárgyát. Ezenkívül bemutatjuk Észak-Koszovó szerepét a normalizációs tárgyalásokban, kitérve a Szerb Többségű Önkormányzatok Szervezetére és az észak-koszovói párhuzamos struktúrákra. Végül kitérünk a diplomáciai erőfeszítésekre az önkormányzatok autonómiájának megadása érdekében, illetve a területcsere lehetőségére is.

## Kinek a szállásterülete Koszovó? Demográfiai változások

A „Ki volt itt előbb?” kérdés Koszovó tekintetében kifejezetten releváns, tekintettel arra, hogy az albánok a demográfiai többség mellett ezen érvrendszerre alapozzák a terület birtoklásáért való jogukat, míg a szerb identitás számos meghatározó eleme kötődik Koszovóhoz.<sup>3</sup> A szerb törzsek Kr. u. 630 körül érkeztek a Dunától és Szávától délre eső területekre, majd telepedtek le a 7. században a mai Montenegró belső, Bosznia délkeleti, Koszovó északi részein, illetve a montenegrói és dél-dalmát tengerparton.<sup>4</sup> Ezzel szemben az albánok azon illír törzsektől származtatják magukat, akik már a római hódítás előtt a Balkán-félszigeten éltek.<sup>5</sup> Tény, hogy évszázadokon keresztül a szerb lakosságot állandó mozgás jellemezte, de amikor a 14. században az oszmánok elfoglalták Koszovó területét, a lakosság többsége szerb vagy ortodox keresztény volt, akik később együttesen szerbként azonosították magukat. Az albán–szerb etnikai arány az oszmán fennhatóság alatt kezdett el lassan megfordulni. Miután az Oszmán Birodalom konszolidálta hatalmát a 15. században, a Peć-i patriarchátus – az autokefál Szerb Ortodox Egyház központja – fennhatósága megszűnt, így a szerb és ortodox lakosság a mai Vajdaság, Bosznia, Dalmácia és Horvátország irányába távozott. Koszovó demográfiai változására legnagyobb hatással a 17. század végi „nagy migráció” volt, mikor a dél felé előre törő Habsburg erőket

<sup>3</sup> Jelen tanulmány részét nem képezi a szerb identitáskonstrukció tárgyalása, de itt említendő meg, hogy 1389-ben a Koszovó területén, rigómezei csatában esett el a kruševaci központtal működő középkori szerb állam, majd kezdődött az oszmán hódoltság, mialatt az identitás megőrzését a szerb ortodox egyház biztosította, amelynek központja (Peć/Peja) szintén Koszovóban van.

<sup>4</sup> Márkus László (2022): *Koszovó története. Dardániától a brüsszeli dialógusig*. Budapest: Ludovika, 47–48.

<sup>5</sup> Itt jegyzendő meg, hogy az ókori törzsek és a mai albánság közötti direkt kapcsolat állítása már csak az albán tudományos körökre jellemző. (Márkus 2022: 17.)

az Oszmán Birodalom még vissza tudtak verni; a török bosszú elől több tízezer szerb menekült északi területekre, de további migrációs hullámok, amelyekkel már a katolikus albánok is tartottak, a terület elnéptelenedését vetítették elő. Így az oszmánok ösztönözték a portához lojalis, akkor még az albán hegyvidékeken élő muszlim lakosságot, hogy a koszovói termékeny síkságokra – illetve a mai Macedónia nyugati részeire – települjenek át. A régió „albánosodását” a 19. század végi szerb nemzeti ébredés pedig tovább fokozta, amikor a törökellenes felkelések következtében a szerbek által uralt területekről délre, szintén a mai Koszovó területére menekült az albán lakosság. A Balkán-háborúk (1912–1913) és az első világháború alatt a mai Koszovó területén élő népesség 30-40%-a még szerb volt, amikor a területet a szerbek elfoglalták, a többségi albán lakosság ezt egyértelmű hódításként értékelte.<sup>6</sup>

Koszovó 1918-ban a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett, kívül maradván az önálló albán nemzetállamon. Az etnikai arányok kiegyensúlyozása érdekében a montenegrói és szerb lakosságot ösztönözték, hogy Koszovóban telepedjenek le az albánoktól kisajátított földekre, míg az albán nyelvű oktatást betiltották (ilyen tilalom Jugoszlávia másik két nagy kisebbségére, a magyar és német közösségekre nem vonatkozott). 1939-re becslések szerint a betelepültek száma 59 300 főt tett ki, ami Koszovó akkori lakosságának 9,3%-a. A kommunizmus éveit azonban a szerbek inkább elhagyták a szegényebb koszovói területeket, mivel buzdították őket, hogy a Vajdaság termékeny mezőgazdasági vidékén telepedjenek le, miután a német és magyar lakosságot száműzték onnan. De a növekvő fejlettségi szakadék Koszovó és a többi tagköztársaság között, vagy a megfelelő színvonalú felsőoktatás hiánya szintén felgyorsította a nem albán lakosság migrációját. Az etnikai arány változását leginkább azonban az albán népességrobbanás gyorsította fel. Míg 1948-ban közel 500 ezer albán élt Koszovóban, ami a lakosság 68,5%-át jelentette, addig 1964-re 650 ezerre, 1981-re 1,2 millióra nőtt a számuk. Mindeközben, a kivándorlás ellenére a szerb és montenegrói lakosság száma stagnált 200 ezer fő körül, de népességarányuk az albánok exponenciális növekedésének köszönhetően folyamatosan csökkent. A koszovói albánok 1981-ben vettek részt jugoszláv keretek között rendezett népszámláláson, akkor az 1,58 millió lakos 77,4%-át tették ki, míg 14,9%-ban voltak jelen montenegróiak és szerbek. 1991-ben már bojkottálta az albán közösség a cenzust, becslések értelmében – amely az albán álláspont szerint szándékosan alul becsült érték – ekkor 82,2%-át alkották a koszovói lakosságnak 1,6 millió fővel.<sup>7</sup>

Bár a volt Jugoszlávia albán többsége és az Albánián kívüli albánság legnagyobb része a mai Koszovó területén él, a tanulmány szempontjából említést érdemel még a Balkán-félsziget fontos helyvidéki átjárója, az albán lakosságú dél-szerbiai Preševo-völgy, amely nyugatról Koszovóval, délről Észak-Macedóniával határos. Bujanovac, Medveđa és Preševo térségére a 2000-es évek elején kezdte csak használni az amerikai diplomácia a Preševo-völgy elnevezést, amelyet a helyi albán lakosság átvett, majd a nemzetközi köznyelvben is meghonosodott.<sup>8</sup> A területet évszázadok óta albánok lakják, ma már

<sup>6</sup> Judah, Tim (2008): *Kosovo: What Everyone Needs To Know*. New York: Oxford University Press, 33–39.

<sup>7</sup> Judah 2008: 44–46, 59.

<sup>8</sup> Zylfiu, Ilir – Leka, Dukagjin – Zylfiu, Valbona Ahmeti (2017): Albanian Minority in Serbia. *Acta Universitatis Danubius*, 10(2), 61.

ez az egyetlen rész Dél-Szerbiában, ahol még megmaradt a lakosság. A Preševo-völgy az ókorban római uralom alatt állt, majd a 12. századig – 9–10. századi rövid bolgár fennhatóságot kivéve – a Bizánci Birodalom része. Szerb okiratok szerint a 12. században a Nemanjić-dinasztia terjesztette ki fennhatóságát a területre annak 15. századi török megszállásáig. Az Oszmán Birodalomban a Preševo-völgy – az ekkor még majdnem teljes mértékben albánok lakta terület – közigazgatásilag a koszovói vilajethez tartozott. Az önálló albán állam 1912-es kikiáltása azonban nem jelentette az összes albánok lakta terület egyesítését, a Preševo-völgy szerb fennhatóság alatt maradt; a korábbi koszovói vilajet pedig 1918-tól a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett teljes egészében. 1944-ben osztották fel a korábbi vilajet területét Macedónia, Montenegró és Szerbia jugoszláv tagköztársaságok és Koszovó autonóm tartomány között, ami változást azonban nem hozott a Preševo-völgy tekintetében, az továbbra is szerb igazgatás alá esett.<sup>9</sup>

A Preševo-völgy etnikai arányainak megváltoztatására tett első kísérletek már a 19. századi szerb függetlenségi mozgalmak idejére tehetőek. Szerbia függetlenségének kikiáltásakor az albán lakosság nagy részét az északkeleti területekről (például Vranje, Leskovac, Niš, Pirot, Surdulica) kitelepítették.<sup>10</sup> Ezt a politikát folytatta a Jugoszláv Királyság, majd a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság részeként Szerbia is. 1938-ban például a Jugoszláv Királyság és Törökország megállapodást kötöttek „muszlimok” deportálásáról Törökországba. A Törökország felé távozás tendenciája a második világháború után is megmaradt, köszönhetően az albánokra nehezedő politikai, gazdasági és társadalmi nyomásgyakorlásnak – különös tekintettel a nyelvhasználatra és albán nyelvű oktatásra. A kitelepítés mellett jellemző volt az albán tulajdonban lévő földek kisajátítása, vagy montenegrói és szerb lakosság betelepítése a termékeny földterületekre vagy olyan stratégiai pontokra, mint közlekedési csomópontok. A betelepítéseknek köszönhetően már 1928-ban a preševói házak felét szerb családok lakták.<sup>11</sup> A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság megalakulásakor a volt koszovói vilajet közigazgatási felosztása szintén politikai érdekeket szolgált, egyrészt így biztosították, hogy a Belgrádot Szalonikivel összekötő út- és vasútvonal szerb ellenőrzés alatt maradjon, másrészt az albán lakosságot azzal a céllal darabolták fel, hogy Koszovó és Macedónia etnikai szerkezetét megváltoztassák. Ezzel szemben a Koszovótól északra eső szerbek lakta területet (mai Észak-Koszovó) azért csatolták a tartományhoz, hogy minél több szerb lakosa legyen. Beszédes, hogy az albánok a mai napig gyakran Kelet-Koszovóként utalnak a Preševo-völgyre, tradicionálisan Koszovó részének tekintve a területet.<sup>12</sup>

## Etnikai viszonyok ma

A koszovói multietnikus államban a többségi albán társadalom mellett az alkotmány további kisebbségeket különböztet meg mint közösségek; „albánokból és más közösségekből

<sup>9</sup> Zejnullahi, Veton (2015): *Albanians in Presevo Valley and Their National Rights*. *European Journal of Language and Literature Studies*, 1(2), 90–91.

<sup>10</sup> Zejnullahi 2015: 90.

<sup>11</sup> Zylfi–Leka–Zylfiu 2017: 63–65.

<sup>12</sup> Judah 2008: 5.

álló többnemzetiségű társadalom”, a közösségek alatt azon csoportok értendők, akik „ugyanahhoz a nemzeti vagy etnikai, nyelvi vagy vallási csoporthoz tartoznak, illetve hagyományosan jelen vannak a Koszovói Köztársaság területén”.<sup>13</sup> A Koszovói Statisztikai Hivatal (Agjencia e Statistikave të Kosovës) becslései adatai szerint Koszovó lakossága jelenleg 1 798 188 fő, ehhez az utolsó, 2011-es népszámlálás adatait (1 739 825 fő) veszik alapul. Az albánság a lakosság 92,9%-át teszi ki, a jelentősebb kisebbségek között említendők a bosnyák (1,6%), szerb (1,5%), török (1,1%), askáli (0,9%), egyiptomi (0,9%), goráni (0,6%) és roma (0,5%) közösségek. A Balkánon nem ritka a demográfiai mutatók felhasználása nacionalista célok legitimálására; Koszovóra is igaz, hogy az albánok és szerbek etnikai aránya erősen átpolitizált. Mivel a 2011-es népszámlálást nem terjedt ki Észak-Koszovóra, illetve számos déli járásban élő szerb is bojkottálta a részvételt, egyrészt a hivatalos adatok szerint a bosnyákok alkotják a legnagyobb kisebbségi csoportot (1,6%), másrészt csak becslések vannak a szerb közösség lakosságarányára. A 2011-ben mért 1,5%-os lakosságaránya a szerb kisebbségnek biztosan nem tükrözi a valós etnikai viszonyokat, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 2010-es és 2013-as becslései szerint a koszovói szerbek a lakosság 7,8%-át teszik ki mint a legnagyobb kisebbségi csoport.<sup>14</sup>

A koszovói szerbek Észak-Koszovóban, hagyományosan az Ibar folyótól északra élnek egy tömbben vagy a Koszovó többi részén található szerb önkormányzatokban, itt már enklávészerűen. A szerb lakosság nagyjából egyenlően oszlik el a szerb többségű északi és déli járások között. A legnagyobb szerb közösségek a négy északi járásban élnek: Észak-Mitrovica (76%),<sup>15</sup> Leposavić (95%),<sup>16</sup> Zubin Potok (91%)<sup>17</sup> és Zvečan (95%),<sup>18</sup> illetve a szerbek alkotják a lakosság többségét Gračanica (67,5%),<sup>19</sup> Parteš (99,9%),<sup>20</sup> Ranilug (95,5%)<sup>21</sup> önkormányzatokban. Ennek nyomán a – később bővebben tárgyalandó – Szerb Önkormányzatok Szervezetét (szerbül: *Zajednica srpskih opština*, albánul: *Asociacioni i Komunave Serbe*) ez a tíz önkormányzat alkotná, Klokot (46%),<sup>22</sup> Novo Brdo (46,4%)<sup>23</sup> és Štrpce (46,5%)<sup>24</sup> járásokkal kiegészülve.

## A Preševo-völgyi albánok

A Preševo-völgy térsége etnikailag heterogén; jellemzően albánok, romák, szerbek vannak jelen, azonban legnagyobb részt albánok lakják. A három járás (Bujanovac, Medveđa,

<sup>13</sup> *Constitution of the Republic of Kosovo*. [online], Forrás: mapédáulrks-gov.net [2022. 06. 22.].

<sup>14</sup> Minority Rights Group (2018): *Kosovo (unrecognized state) Serbs*. [online], 2018. 03. Forrás: minorityrights.org [2022. 06. 22.]

<sup>15</sup> Lásd: [www.osce.org/files/f/documents/3/9/122119\\_1.pdf](http://www.osce.org/files/f/documents/3/9/122119_1.pdf)

<sup>16</sup> Lásd: [www.osce.org/files/f/documents/0/c/13120\\_1.pdf](http://www.osce.org/files/f/documents/0/c/13120_1.pdf)

<sup>17</sup> Lásd: [www.osce.org/files/f/documents/e/b/13135\\_1.pdf](http://www.osce.org/files/f/documents/e/b/13135_1.pdf)

<sup>18</sup> Lásd: [www.osce.org/files/f/documents/d/7/13136\\_1.pdf](http://www.osce.org/files/f/documents/d/7/13136_1.pdf)

<sup>19</sup> OSCE (2018a): *Municipal Profile 2018: Gračanica*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.].

<sup>20</sup> OSCE (2018d): *Municipal Profile 2018: Parteš*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.].

<sup>21</sup> OSCE (2018e): *Municipal Profile 2018: Ranilug*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.].

<sup>22</sup> OSCE (2018b): *Municipal Profile 2018: Klokot*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.].

<sup>23</sup> OSCE (2018c): *Municipal Profile 2018: Novo Brdo*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.].

<sup>24</sup> OSCE (2018f): *Municipal Profile 2018: Štrpce*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.].

Preševo) alkotta régió lakossága az 1991-es népszámlálási adatok szerint 100 ezer fő volt, amelynek 67%-át tették ki albánok, míg 2002-ben – az albán közösség által is elismert utolsó census alkalmával – 90 ezer lakost számláltak, akiknek a 65%-a volt albán. Az utolsó, 2011-es népszámlálás már nem ad reális képet a Szerbiában élő kisebbségekről; a koszovói példához hasonlóan ezt mind a Preševo-völgyi albán, mind a Szandzsákban<sup>25</sup> élő bosnyák kisebbségek bojkottálták. Az EBESZ közvetítésével 2015-ben a helyi önkormányzatok és nemzetközi megfigyelők bevonásával végeztek felmérést a dél-szerbiai térség lakosságáról, amely szerint Bujanovac, Medveđa és Preševo járásokban 75 300 fő él, ami 91%-os albán többséget jelent.<sup>26</sup> Ugyanakkor itt jegyzendő meg, hogy a három önkormányzatban élő albánság aránya eltérő: míg a 2002-es adatokat nézve Preševo-ban 89%-os az albán többség, addig ez a szám Bujanovacban 55%, Medveđában pedig 26% (a szerbek egyedül itt alkotnak többséget 67%-ban).<sup>27</sup>

## Észak-Koszovó szerepe a brüsszeli dialógusban

A Koszovó és Szerbia közötti kapcsolatok normalizálásának érdekében 2011-ben indította az Európai Unió a Belgrád–Pristina-dialógust, amelyet 2008-ban a koszovói parlament egyoldalúan kikiáltott függetlensége és a Szerbia kérésére fogalmazott nemzetközi bírósági tanácsadó vélemény előzött meg. Tekintettel arra, hogy a Nyugat-Balkán az EU bővítéspolitikájának fő iránya, így mindkét ország kifejezte európai uniós csatlakozási szándékát – Szerbia tagjelölt, 2014-ben kezdték meg a csatlakozási tárgyalásokat, míg Koszovó potenciális tagjelölt –, illetve az ENSZ Közgyűlésének 2010-es határozata is az EU facilitatori szerepét javasolta, a közösség vállalta fel a két fél közötti párbeszéd menedzselését.<sup>28</sup> Fontos hangsúlyozni, hogy a tárgyalások lezárása és kapcsolatok normalizálása nem jelentené Koszovó vagy Szerbia EU-tagságát, hiszen a csatlakozáshoz számos további feltételt kell az országoknak teljesítenie. Noha Szerbia tárgyalási keretének 35. fejezete a Koszovóval való kapcsolatok normalizálását írja elő – aminek teljesítése kötelező a fejezet lezárásához, így a csatlakozáshoz –, az Európai Unió részéről a dialógus lezárásához nem elvárás Koszovó függetlenségének Szerbia általi elismerése. Az EU ugyanakkor elvárja a jószomszédi kapcsolatokat és regionális együttműködést, az Európai Bizottság számos alkalommal jelezte, hogy a közösség nem tud és nem is akar további kétoldalú konfliktusokkal terhelt országokat felvenni; szem előtt tartva Ciprust mint kerülendő példát. A dialógus alapvetően az EU-nak és a két országnak is érdekében áll. Előbbi nemcsak az integrációs folyamatot tudja előmozdítani, de szomszédságában az egyik elhúzódó konfliktus megoldásával a regionális biztonsághoz is hozzájárul; míg utóbbiaknak

<sup>25</sup> A szerbek körében Raskaként emlegetett terület Közép-Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Albánia és Koszovó között. 11 községből 6 tartozik Szerbiához.

<sup>26</sup> Kamberi, Belgzim (2016): *(Non) Implementation of the Agreement of the Governments Relating to the South of Serbia*. [online], Bujanovac: The Council for Human Rights, 2016. 05. 12. Forrás: chris-network.org [2022. 06. 24.].

<sup>27</sup> Gözübenli, Abdullah Sencer (2019): *Borders vs. Numbers: Albanian National Minority in the South Serbia between Nation Building in Kosovo and EU Member State Building*. *Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula (Vistula Scientific Quarterly)*, 2(60), 86.

<sup>28</sup> Márkus László – Németh Ferenc (2021): *Kérdések és válaszok: a Belgrád–Pristina dialógus*. [online], KKI Elemzések 2021/40. 3. Forrás: kki.hu [2022. 06. 24.].



természetesen elősegíti a tagsági kritériumok teljesítését, továbbá megkönnyíti a feszültségek enyhítését és a polgárok életminőségének javítását. Koszovó szemszögéből továbbá hasonlóan fontos szempont (volt) a Pristina és Észak-Koszovó közötti kapcsolat létesítése, megteremtve egyrészt a lehetőséget a koszovói vezetésnek a terület feletti fennhatóság kiterjesztésére, másrészt megakadályozva az északi területek elszakadását és Szerbiába való integrálódását.<sup>29</sup>

Az Európai Unió égisze alatt zajló tárgyalások alapvetően gyakorlati, az állampolgárok mindennapi életére hatást gyakorló területeken indultak 2011-ben, mint a mozgás szabadsága, határellenőrzés, igazságszolgáltatás, rendőrség, telekommunikáció, légi közlekedés, vámok, földhivatali és anyakönyvi nyilvántartások, oklevelek és rendszámablak kölcsönös elismerése, vagy a villamos energia harmonizációja. Ennek eredményeképp a tárgyalófelek számos megállapodást kötöttek – amelyekről megjegyzendő, hogy azóta is csak részben vagy egyáltalán nem hajtják végre azokat –, többségében inkább technikai jellegűeket. Ezek jelentősége hangsúlyozandó, hiszen közvetlenül az állampolgárok mindennapi életének javítását szolgálták, illetve megteremtették a további alapot a politikai jellegű kérdések tárgyalásához mint Koszovó státusa vagy egy átfogó politikai megállapodás.<sup>30</sup>

A „politikai dialógus” 2012-ben kezdődött, ami azonban egyet jelentett a tárgyalások „átpolitizálásával” is, és amellyel egyetemben a koszovói és szerb vezetés körvonalazta célkitűzéseit. Ennek értelmében Koszovó számára a dialógus csak függetlenségének Szerbia általi elismerésével, míg Szerbiának a koszovói szerbeknek biztosított széles körű területi autonómiával vagy területi kompenzációval zárulhat.<sup>31</sup> A politikai párbeszéd csúcsa a 2013-as kapcsolatok normalizálásának alapelveiről szóló, úgynevezett brüsszeli megállapodás (*First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations*) lett, amelynek a legjelentősebb eleme a Szerb Önkormányzatok Szervezetének (SZÖSZ) létrehozása Koszovó területén; a megállapodás számos pontja ehhez köthető, lévén, hogy azok az észak-koszovói párhuzamos struktúrák felszámolására hivatottak. Ezt erősítette volna meg a 2015-ben kötött megállapodás a SZÖSZ alapelveiről (*Agreement on General Principles – Key Elements of the Association of Serb Municipalities in Kosovo*), amelyről a koszovói alkotmánybíróság kimondta, hogy összeegyeztethetetlen a koszovói alkotmány adott részeivel.

## Szerb Önkormányzatok Szervezete

A 2013-as brüsszeli megállapodás kimondta a SZÖSZ létrejöttét, míg a 2015-ös dokumentum annak létrehozásáról, struktúrájáról és hatályáról rendelkezett. A gyakorlatban a megállapodás szövege azt jelentené, hogy a Koszovóban található tíz, nagyrészt szerb többségű önkormányzat számára társulás jönne létre (Leposavić, Zvečan, Zubin Potok,

---

<sup>29</sup> Balkans Policy Research Group (2020): *The Brussels Dialogue Between Kosovo and Serbia. Achievements and Challenges*. [online], 2020. 09., 16. Forrás: balkansgroup.org [2022. 06. 24.].

<sup>30</sup> Huszka Beáta (2020): *The Power of Perspective: Why EU Membership Still Matters in the Western Balkans*. [online], European Council on Foreign Relations, 2020. 01. 07. Forrás: ecfr.eu [2022. 06. 24.].

<sup>31</sup> Márkus–Németh 2021: 4.

Észak-Mitrovica, Gračanica, Novo Brdo, Parteš, Štrpce, Klokot, Ranilug), amelyhez további önkormányzatok is csatlakozhatnak a tagok jóváhagyásával. A szervezet teljes körű végrehajtó-közigazgatási joghatóságot gyakorolna a gazdaságfejlesztés, oktatás, egészségügy, város- és vidékfejlesztés területén, de ezeken túl akár további területeken is, amelyek hatásköreit a vezetés átruházza rájuk. 2013-ben a nemzeti parlamentek ratifikációja után a törvényt a koszovói alkotmánybíróság felülvizsgálta, és megállapította, hogy a ratifikáció és implementáció összhangban állt a Koszovói Köztársaság alkotmányával. Az ennek nyomán megkötött 2015-ös megállapodás szerint a SZÖSZ kompetenciái a következők:

- javaslatot tehet jogszabályok módosítására;
- az illetékes bíróságok – beleértve az Alkotmánybíróságot is – előtti eljárást kezdeményezhet, vagy részt vehet abban;
- képviselőket jelölhet a központi kormány illetékes szerveibe;
- saját ingó- vagy ingatlanvagyonnal rendelkezhet;
- szerződés-kötési jogosultsággal, saját költségvetéssel rendelkezik; illetve
- saját szimbólumrendszere és címere lehet.<sup>32</sup>

A megállapodás azonban politikai válságot váltott ki Koszovóban. Az akkor még ellenzékben politizáló Önrendelkezés (Lëvizja Vetëvendosje, LVV) parlamenti képviselői könnygázzal zavarták meg és szakították félbe a parlamenti ülést, hogy megakadályozzák az egyezmény elfogadását. Majd a parlament működésének blokkolásán túl utcai tiltakozások is indultak a megállapodás felfüggesztését és előrehozott választásokat követelve, szintén az LVV szervezésében. Kiemelendő, hogy többek között ekkor (is) letartóztatták Albin Kurtit,<sup>33</sup> Koszovó jelenleg hivatalban lévő miniszterelnökét mint az ellenállás egyik központi szereplőjét, amely mozzanat előrevetíti a koszovói kormány aktuális álláspontját a SZÖSZ létrehozásáról. Az előrehozott választások elkerülésének és a politikai krízis megoldásának érdekében Atifete Jahjaga, Koszovó korábbi elnöke a koszovói alkotmánybíróság elé terjesztette az ügyet, amely kimondta, hogy a megállapodásban megfogalmazott alapelvek „nem felelnek meg az Alkotmány szellemének”. A határozat szerint a koszovói szerb kisebbség létrehozhatja az önkormányzatok szövetségét, azonban annak nem lehetnek olyan végrehajtó jogosítványai, amelyekkel a központi kormány rendelkezik, nem gyakorolhat „teljes és kizárólagos hatáskört” a koszovói szerb kisebbség felett, nem nyújthat be közvetlenül törvényjavaslatokat a parlamentbe, költségvetését pedig a központi kormánytól kapja.<sup>34</sup>

A SZÖSZ létrehozása így a Belgrád–Pristina-dialógus legvitatottabb kérdésévé vált, és a politikai párbeszéd polarizáltságát eredményezi azóta is. A dialógust lezárásához megfogalmazott célok azonban egymást kizáróak; míg Szerbia ragaszkodik a Szervezet létrehozásához, addig Koszovó szerint ezt Belgrád eszközként használná fel az ország szuverenitásának és területi integritásának aláásása érdekében – figyelembe véve a brüsszeli

<sup>32</sup> Office for Kosovo and Metohija, Government of the Republic of Serbia (é. n.): *Association/Community of Serb Majorities Municipalities in Kosovo – General Principles/Main Elements*. [online], (é. n.). Forrás: gov.rs [2022. 06. 24.].

<sup>33</sup> *Opposition MP's Arrested over Tear Gas in Kosovo Parliament*. [online], Deutsche Welle, 2015. 11. 30. Forrás: dw.com [2022. 06. 26.].

<sup>34</sup> Balkans Policy Research Group 2020: 19–20.

megállapodás ellenére is aktív párhuzamos intézményrendszereket –, így Koszovó először a Szerbia általi elismeréshez ragaszkodik. Ennek ténye, illetve már a megállapodások aláírásakor tapasztalható politikai feszültség és koszovói tiltakozások egy elhúzódó patthelyzetet vetítettek előre.<sup>35</sup> E patthelyzet megértéséhez pedig röviden szükséges megvizsgálni az Észak-Koszovó területén működtetett és működő párhuzamos struktúrákat.

## Párhuzamos struktúrák Koszovóban

Koszovóban a párhuzamos struktúrák működése a koszovói albán és szerb társadalmak között nem új keletű. A párhuzamos intézmények az átmeneti társadalmak társadalmi-politikai jelenségei, amelyek a népszuverenitást képviselő intézményekkel szemben jönnek létre. Megjegyzendő, hogy a különböző definíciós kereteket összevetve „illegális struktúrákként” is hivatkoznak az Észak-Koszovóban működő intézményekre, mivel a teljes szuverenitás gyakorlásának hiánya a „bukott állam” képét vetíti elő, és a függetlenség folyamatának lezárását is késlelteti, de jelen elemzésben a Koszovót illető diskurzusban bevett párhuzamos struktúrák kifejezést használjuk.<sup>36</sup>

Már az 1998–99-es koszovói háború előtt is jellemző volt, akkor a helyi albánság kényszerült a rendszer felállítására a belgrádi központi kormány represszív politikájával szemben, így saját oktatási, szociális és egészségügyi ellátórendszer kiépítésére tettek kísérletet. A jelen tanulmány tárgyát képező Észak-Koszovó tekintetében az 1999-es NATO-intervenció után, az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244-es kötelező érvényű határozata alapján felálló ENSZ ideiglenes koszovói közigazgatási missziója (United Nations Mission in Kosovo, UNMIK) indította el a párhuzamos struktúrák kiépülését. Az UNMIK létrehozásának célja a béke, a normális élet feltételeinek a megteremtése és az újjáépítés megkezdése voltak a háború utáni Koszovóban, illetve az ideiglenes hatalom biztosítása.<sup>37</sup> UNMIK keretében felálló nemzetközi területi adminisztrációt a koszovói szerbek azonnal elutasították, hiszen Belgrád támogatásukról biztosította őket: annak ellenére, hogy Szerbia szuverenitása nem terjedt már ki Koszovóra, a koszovói szerbeket továbbra is állampolgárainak tekintette. Ez főként északi területeken élő szerbek (Mitrovica, Zubin Potok, Zvečan és Leposavić) támogatását jelentette a gyakorlatban – például a nyugdíjakat továbbra is folyósították<sup>38</sup> –, így ott a bíróságok, iskolák, kórházak közvetlenül Belgrád irányítása alatt működtek tovább. Mivel alapvetően fennmaradt a szerb közigazgatási rendszer, egyrészt az akadályozta a béketeremtést és államépítést, illetve a UNMIK, a KFOR (Kosovo Force), majd később az EULEX (European Union Rule of Law Mission in Kosovo) missziók működését is,<sup>39</sup> másrészt rávilágított Észak-Koszovó központi szerepére Koszovó és Szerbia kapcsolatának rendezésében.

<sup>35</sup> Balkans Policy Research Group 2020: 6.

<sup>36</sup> Selimi, Behar (2015): *Illegal Serbian Structures in the Republic of Kosovo. Why These Structures are Illegal and not Parallel?* *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*, 1(3), 118–120.

<sup>37</sup> Rod, Zdeněk – Chraščová, Halina (2019): *Socio Economic Pressure of Parallel Structures in Kosovo*. [online], CBAP, 2019. 04. 13. Forrás: cbap.cz [2022. 06. 27.].

<sup>38</sup> Kemenszky Ágnes (2012): *A nemzetközi területi adminisztráció balkáni modelljei: Bosznia-Hercegovina és Koszovó*. PhD-disszertáció. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 140–141.

<sup>39</sup> Rod–Chraščová 2019.

Bár a 2013-as brüsszeli megállapodás elemei közül a SZÖSZ kapja a legnagyobb figyelmet, annak számos pontja a Szerbia által felügyelt párhuzamos intézmények felszámolásáról és azok koszovói rendszerbe való integrálásáról rendelkezik, mivel ezen előfeltételek nélkül nem valósulhat meg az önkormányzatok szövetsége sem. Míg a rendőrség és bíróságok integrációjában sikerült bizonyos előrelépést elérni, addig az egyéb szervek működése – többek között az oktatás, közigazgatás, egészségügy, közszolgáltatások – változatlan maradt. Belgrád nem csökkentette a pénzügyi támogatást sem, az Észak-Koszovóban működő két jelentős bank Szerb Központi Bankhoz való bejegyzése lehetővé teszi a fizetések folyósítását, így a köztisztviselők dupla fizetése megmaradt. Sőt, a párhuzamos irányítással működő önkormányzatok szerb anyakönyvi okmányok – például születési anyakönyvi kivonat, személyi igazolvány – kiállítását is végzik.<sup>40</sup>

A teljesség igénye nélkül, a konfliktus természetéből adódó jelentős szektorokat kiemelve, a kapcsolatok normalizálását célzó egyezmény előírta a szerbiai párhuzamos struktúrákban működő bíróságok koszovói rendszerbe való integrálását, illetve a szerb rendőri erők feloszlását. Ezek összességében sikeresek voltak, a szerb bírákat 2017 októberében integrálták. Annak tisztázása azonban hiányzik, hogy a peres ügyek, illetve a párhuzamos rendszerben hozott ítéletek hova tartoznak, mivel a Szerbia által működtetett bíróságok jogerős határozatait a koszovói hatóságok nem fogadják el, holott a brüsszeli megállapodás értelmében kötelesek lennének. További nyitott ügy a bírósági archívumok átadása a koszovói hatóságok részére, amit Szerbia még nem tett meg. Az igazságszolgáltatási rendszer rendezetlensége mindkét felet terheli, miközben a legnagyobb hátrányt a koszovói szerb állampolgárok szenvedik el. Pristina gyanúját az is növeli, hogy a már integrált igazságügyi és rendvédelmi alkalmazottak nyugdíjkifizetéséről nem bocsát rendelkezésre jelentést. A transzparencia hiánya azt a félelmet kelti Koszovóban, hogy az integrálással járó automatikus szerb nyugdíjazással pénzügyi támogatáson keresztül befolyásolják a szerb tisztviselőket. Alapvetően nem tekinthető a koszovói álláspont alaptalannak, több incidens is történt az észak-koszovói rendőri erők és a pristinai vezetés között, mivel a szerb rendőrőrnökök lojalitása Belgrád felé stabil maradt.<sup>41</sup>

De amíg Belgrád akadályozza a technikai megállapodások végrehajtását (is), addig Pristina szintén vonakodik, hiszen a koszovói vezetés azt percepcionálja, hogy Szerbia többek között a fenntartott struktúrákkal kérdőjelezi meg független államként való működését. A Koszovó és Szerbia közötti tárgyalások megrekedtek 2018 óta, Pristina álláspontja szerint addig nem is várható előrelépés, míg a párhuzamos struktúrákat nem számolja fel a belgrádi vezetés. Mindeközben a nemzetközi közösség a tárgyalófeleket egy végső megállapodás felé irányítaná, viszont a koszovói vezetés szerint az csakis a kölcsönös elismerést tartalmazhatja. 2021 végén Besnik Bislimi koszovói miniszterelnök-helyettes úgy fogalmazott, hogy a „párhuzamos struktúrák erősebbek, mint valaha”, és „soha nem oldották fel őket, inkább megerősítettek a SZÖSZ létrehozásához”.<sup>42</sup>

<sup>40</sup> GAP Institute (2015): *A Report on the Governance of Four Northern Municipalities*. [online], 2015. 09., 3–6. Forrás: institutigap.org [2022. 06. 27.].

<sup>41</sup> Huszka 2020.

<sup>42</sup> Xharra, Jeta – Isufi, Perparim (2021): *Serbia Strengthening 'Parallel Structures', Kosovo Deputy PM Says*. [online], Balkan Insight, 2021. 12. 07. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 27.].

## Diplomáciai nyomás alatt Koszovó

2018-ban a brüsszeli dialógus „tetszhalott állapotba került”<sup>43</sup> mivel Ramush Haradinaj Koszovó akkori miniszterelnöke száz százalékos büntetővámat vetett ki a Szerbiából és Bosznia-Hercegovinából érkező árukra. 2020 őszén a washingtoni egyezmény aláírásával úgy tűnt, sikerült újraindítani a párbeszédet, azonban jelentős áttörést nem hozott sem az USA, sem az EU erőfeszítése Miroslav Lajčák (az EU Belgrád és Pristina közötti párbeszédért, valamint a nyugat-balkáni régiót érintő kérdésekért felelős különleges képviselője) kinevezésével. Továbbá sem a koszovói, sem a szerb politikai vezetés nem mutat hajlandóságot a dialógus folytatására. Albin Kurti 2021 tavaszán (újra) hivatalba került koszovói miniszterelnök programjában nem jelölte meg prioritásként a Belgrád–Pristina-dialógust, sőt, a miniszterelnök kritikus álláspontja a dialógust illetően nem új keletű.<sup>44</sup> Aleksandar Vučić szerb elnök pedig egyenesen kijelentette idén tavasszal, hogy a „brüsszeli megállapodás már nem létezik”,<sup>45</sup> miután a koszovói bírói tanács felfüggesztette Ljiljana Stevanovićot, a mitrovicai bíróság elnökét, miután részt vett Vučić szerb elnökkel egy belgrádi találkozón.<sup>46</sup> De a kapcsolatok normalizálását nem segítik az olyan események sem, mint a 2021. őszi rendszámtábla-incidens,<sup>47</sup> amelynek átmeneti kompromisszumos megoldása után Koszovó közölte, hogy csak az RKS jelzésű rendszámokat fogják regisztrálni 2022. október 1-je után. Vučić elítélte a koszovói kormány döntését, amelyben a szerbek kiutasítását látja, különösen Koszovó északi részéről.<sup>48</sup>

Mindeközben érezhető a diplomáciai nyomás – tavaly, 2022-ben még csak – a koszovói félén a SZÖSZ-ről rendelkező megállapodások végrehajtására. Mind Gabriel Escobar (az Egyesült Államok nyugat-balkáni különmegbízottja), mind Lajčák is ezt szorgalmazta 2022 elején tett koszovói és szerbiai látogatásuk alkalmával. Álláspontjukat azzal húzzák alá, hogy az egyezményeket megkötötték, a koszovói fél mint egyenrangú tárgyalópartner részese volt a tárgyalási folyamatnak, így a végrehajtás elkerülhetetlen.<sup>49</sup> Mivel a 2013-as brüsszeli megállapodást a koszovói parlament is ratifikálta, annak 15 rendelkezése nemzetközi kötelezettséget jelent Koszovónak.<sup>50</sup> Meglátásuk szerint konstruktív párbeszéd szükséges a felek között, mindkét országtól egy *roadmapet* várnának, elkerülve az egyezmény hatályon kívül helyezésének lehetőségét. Ezzel szemben a koszovói kormány visszautal a koszovói alkotmánybíróság határozatára, amely megállapította, hogy a SZÖSZ létrehozása alkotmányellenes, így a 2015-ös megállapodást módosítani kell. Ezt Kurti

<sup>43</sup> Márkus–Németh 2021: 8.

<sup>44</sup> Savković, Marko (2021): *How does Kurti See the Dialogue?* [online], European Western Balkans, 2021. 11. 02. Forrás: europeanwesternbalkans.com [2022. 06. 27.].

<sup>45</sup> *Vučić poručio da Briselski sporazum više ne postoji.* [online], Radio Slobodna Evropa, 2022. 03. 24. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 06. 28.].

<sup>46</sup> *Suspendovana predsednica suda u Mitrovici zbog učešća na sastanku sa Vučićem.* [online], Radio Slobodna Evropa, 2022. 03. 24. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 06. 28.].

<sup>47</sup> Bami, Xhorxhina (2021): *Kosovo-Serbia License Plates 'Sticker Regime' Comes Into Force.* [online], Balkan Insight, 2021. 10. 04. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 27.].

<sup>48</sup> Stojanovic, Milica – Bami, Xhorxhina (2022): *Kosovo Move in Car Plates Row Aims to 'Expel Serbs' – Vučić.* [online], Balkan Insight, 2022. 06. 30. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 30.].

<sup>49</sup> *EU, US Urge Kosovo to Accept Serb Municipalities.* [online], Euractive, 2022. 02. 03. Forrás: euractiv.com [2022. 06. 30.].

<sup>50</sup> Balkans Policy Research Group 2020: 68.



megerősítette azzal, hogy alkotmánymódosítást követelne egy „etnikai szövetség létrehozása Koszovóban”,<sup>51</sup> illetve Bosznia-Hercegovinához hasonlította a SZÖSZ modelljét, amely „minden szempontból kudarcot vallott”. Utóbbi gyakori ellenérv a SZÖSZ kapcsán, kifejezetten a Republika Srpska boszniai szerb entitás szecessziós törekvései jelentenek elrettentő példát.

Ezen a ponton utal vissza a koszovói politikai vezetés a Preševo-völgyi albánságra, akik ellen a szerb kormány „adminisztratív eszközökkel” folytat etnikai tisztogatást. Flora Ferati-Sachsenmaier 2020-ban hozta nyilvánosságra kutatását, amely szerint néhány év alatt több mint 4000 szerbiai albán állampolgárt töröltek az anyakönyvi nyilvántartásból. A tanulmány szerint „szisztematikus és politikailag motivált”<sup>52</sup> cselekménysorozatról van szó, amely a 2011-ben elfogadott, az állampolgárok tartózkodásáról szóló – lakcímek passzíválásaként is ismert – törvény segítségével valósul meg. Ennek értelmében a hatóságoknak lehetősége nyílik ellenőrizni az állampolgárok állandó lakcímének az érvényességét, és amennyiben úgy találják, hogy az ellenőrzött személy nem él életvitelszerűen a bejelentett címen, törölhető a nyilvántartásból. Ezt követően a törölt egyének nem újíthatják meg sem útlevelüket, sem személyi igazolványukat, nem vehetnek igénybe egészségügyi ellátást, kizárják őket az oktatásból és munkaerőpiacról, illetve szavazati jogukat elvesztik. Az eljárást megkönnyíti, hogy a dél-szerbiai albán közösségek a koszovói háború (1998–99) és Koszovó függetlenségének kikiáltása óta (2008) számos gyakorlati problémával (is) szembesülnek. Ide sorolhatók a biztonsági kérdések, az albán nyelvű felsőoktatás vagy igazságszolgáltatási rendszer hiánya, az elégtelen egészségügyi ellátórendszer vagy a Preševo-völgy gazdasági fejletlensége miatti munkaerőpiaci kilátástalanság, amelyek következtében a térség elhagyását választják. A dél-szerbiai albánok migrációja az Európai Unió területére Szerbia 2009-es vízumliberalizációjával gyorsult fel, de Albániába, Észak-Macedóniába és Koszovóba is települnek át Albánok. Pontos számadat nehéz mondani, de egy 2015-ös elemzés becslése szerint Koszovóban és Nyugat-Európában több mint 25 ezer Preševo-völgyi albán élhet, ami az összlakosság 25%-a.<sup>53</sup>

A koszovói fél álláspontja szerint diplomáciai nyomásgyakorlás csak feléjük érkezik a SZÖSZ kapcsán, míg a Preševo-völgyi albánok helyzete nem kap helyet a diskurzusban annak ellenére, hogy a Helsinki Bizottság és az Európai Parlament is reagált az eseményekre. A szerbiai Helsinki Bizottság „adminisztratív eszközökkel történő etnikai tisztogatásnak” minősítette az albánok eltávolítását a Preševo-völgyből, ahol állítása szerint a még ott élő albánok a „koszovói–szerbiai kapcsolatok túsza”.<sup>54</sup> 2020-ban az Európai Parlament állásfoglalásában „mély aggodalmát fejezte ki” a passzíválási törvény dél-szerbiai albánokkal szembeni alkalmazása kapcsán, és független vizsgálatra, illetve a szerb

<sup>51</sup> Taylor, Alice (2022a): Comment: *The Hypocrisy of Serb Municipality Associations While the Presevo Valley is Ethnically Cleansed*. [online], Exit News, 2022. 04. 02. Forrás: exit.al [2022. 06. 30.].

<sup>52</sup> Ferati-Sachsenmaier, Flora (2020): *Serbia is Depopulating Presevo Valley from Albanians at Alarming Levels*. [online], Exit News, 2020. 10. 05. Forrás: exit.al [2022. 06. 30.].

<sup>53</sup> Zejnullahi 2015: 92.

<sup>54</sup> Taylor, Alice (2021): *Helsinki Committee: Serbia Engages in Administrative Ethnic Cleansing in Presovo Valley*. [online], Exit News, 2021. 07. 15. Forrás: exit.al [2022. 06. 30.].



hatóságok gyakorlatának felhagyására szólított fel.<sup>55</sup> Ugyanakkor előrelépés egyelőre nem történt az ügyben, a szerb fél pedig visszautasította a vádakát. Köszönhetően annak, hogy Albánia jelenleg az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagja, illetve júniusban átvették a BT soros elnöki tisztségét egy hónapra, a Preševo-völgy ügye az ENSZ napirendjére kerül.<sup>56</sup>

2022 északkoszovói blokáddal terhelt augusztusa, majd ősze, illetve az ukrajnai háború jelentette momentum (részben) új keretet adott a Belgrád–Pristina-dialógusnak is. A nemzetközi közösség felismerte, hogy mind a facilitátorok, mind a tárgyalófelek részéről nagyobb hajlandóság mutatkozhat az addig lényegében tetszhalott állapotban lévő dialógus előmozdítására, így a nemzetközi nyomás már nem csak Koszovóra esett. A 2022 nyarának eseményeire jelen elemzés nem tud kitérni,<sup>57</sup> azonban mindenképp megemlíthető, hogy előtérbe került az akkor még magyar parancsnokság alatt működő KFOR szerepe, visszajelzések szerint a kiegyensúlyozott magyar mediátori szerepet az albán és a szerb fél is értékelte. 2022 ősze óta keringett a médiában az úgynevezett „német–francia terv”, amelyet a Koszovó és Szerbia közötti kapcsolatok normalizálására szövegeztek az európai hatalmak, s amelynek azonban pontos tartalmát a nagyközönség nem ismerte, arra csak különböző nyilatkozatokból lehetett következtetni. Végül 2023 februárjában írta alá Vučić és Kurti az európai tervet, amelyet márciusban egy *roadmap* elfogadása követett a végrehajtást illetően. A megállapodás előírja a függetlenség, autonómia, területi integritás, valamint egymás nemzeti szimbólumainak a tiszteletben tartását. Szerbia továbbá vállalja, hogy nem akadályozza Koszovó tagfelvételi kérelmét nemzetközi intézményekbe. A megállapodás konkrét rendelkezéseket és garanciákat is tartalmaz a koszovói szerb közösség öngazgatásának biztosítására. A pozitív eredmények ellenére azonban nem értékelhető egyelőre sikerként a megállapodás; mindkét fél részéről a belpolitikai reakciók vegyesek voltak, így a végrehajtást illető politikai akarat kérdéses. Különösen igaz ez az a koszovói szerbek részére előírányzott önkormányzatiság szintjének meghatározására és kidolgozására, így Észak-Koszovó továbbra is viszonyítása pontja a dialógusnak.<sup>58</sup>

## Területcsere mint megoldás?

Tekintettel a SZÖSZ létrehozásának kilátástalanságára, illetve a Preševo-völgyi albán kisebbségre és helyzetükre, az utóbbi években időről időre felmerül a területcsere mint megoldási javaslat a Belgrád–Pristina-dialógus lezárásának érdekében. Fontos leszögezni, hogy hivatalos dokumentum sosem látott napvilágot konkrét rendezési tervvel, de mivel a határmódosítás, határok újrajrjolása nem új keletű megközelítés a Nyugat-Balkán

<sup>55</sup> European Parliament (2021): *European Parliament Resolution of 25 March 2021 on the 2019–2020 Commission Reports on Serbia*. [online], 2021. 03. 25. Forrás: europa.eu [2022. 06. 30.]

<sup>56</sup> Taylor, Alice (2022b): *UN to Address Presevo Valley Administrative Cleansing*. [online], Euractiv, 2022. 06. 08. Forrás: euractiv.com [2022. 06. 30.]

<sup>57</sup> Bővebben Ármás Julianna: *Brüsszeli dialógus, az állandósult koszovói (ál)válságok keretrendszere*. [online], KKI Elemzések, 2022/67. Forrás: [2023. 03. 31.]

<sup>58</sup> Bandović, Igor – Mehmeti, Arban (2023): *EU History Offers a Model for Kosovo-Serbia Reconciliation*. [online], Euractiv, 2023. 03. 28. Forrás: euractiv.com [2023. 03. 31.]

térségében, a területcsere kérdése a diskurzus állandó része lett; köszönhetően a témakört kísérő nagy médiafigyelemnek is. Források szerint léteznek olyan tervek, amelyek szerint Koszovó albán többségű falvakat kapna Dél-Szerbiában, Szerbia pedig Észak-Koszovó többségét Észak-Mitrovica kivételével, amely nemzetközi felügyelet alá kerülne. A Gazivoda víztározót, amely a térség fő ivóvízforrása, közösen kezelné a két állam.<sup>59</sup>

Koszovó vonatkozásában a területcsere – amelyet addig tabuként kezeltek – 2018-ban került a köztudatba, mikor az akkori koszovói elnök, Hashim Thaçi komolyabban támogatni kezdte az elképzelést. Akkor már közel két éve álltak a tárgyalások, így ez mutatkozott alternatívaként a dialógus előmozdításához. Thaçi 2018-ban úgy nyilatkozott, hogy valós esélyt lát arra, hogy a Preševo-völgyet Koszovóval egyesítsék a Belgrád–Pristina-párbeszéd keretében. Ezt követően Aleksandar Vučić is támogatásáról biztosította a területcsere ötletét.<sup>60</sup> 2020-ban hasonló álláspontot képviselt Lutfi Haziri, Gjilan polgármestere és az LDK (Lidhja Demokratike e Kosovës) párt Koszovó–Szerbia ügyekért felelős vezető politikusa. Kijelentése szerint a földcsere lehet a kompromisszumos megoldás, amelynek keretében a 17 szerb többségű faluval Leposavićot Szerbiához csatolják, de akár Zubin Potok is a kérdés tárgyát képezheti Bujanovacért, Medvedjáért és Preševoért cserébe. Isa Mustafa, az LDK akkori vezetője elutasította a földcsere tervét.<sup>61</sup> Tavaly Ardita Sinani, Preševo frissen megválasztott polgármestere nyilatkozta, hogy a Belgrád–Pristina-dialógusnak tartalmaznia kell a Preševo-völgyet is, mivel „túszaik a Koszovó és Szerbia közötti abnormális kapcsolatoknak”, rámutatva a Belgrádot ért lopakodó etnikai tisztogatási vádakra. Meglátása szerint vagy hasonló területi autonómia járna a Preševo-völgynek, mint Koszovóban a SZÖSZ-nek, vagy a Preševo-völgy egyesülése Koszovóval a megoldás.<sup>62</sup>

A támogató nyilatkozatok ellenére a területcserének kevés realitása van. A helyi politikai vezetés véleménye sem egységes, a Szerb Ortodox Egyház, amelynek véleménye a szerb belpolitikában megkerülhetetlen, kategorikusan elutasította a területcsere ötletét. Álláspontját az egyház azzal támasztotta alá, hogy a cserével Koszovónak járó területen számos olyan történelmi emlék (hely) találó, amely a szerb kulturális, történelmi és vallási identitás alapja.<sup>63</sup> Továbbá a nemzetközi közösségnek sincs szilárd véleménye, illetve nincs egységes álláspont az Európai Unión belül sem. Németország egyértelműen ellenzi a területcsere ötletét,<sup>64</sup> míg például Franciaország, Belgium, Magyarország, Ausztria, Románia vagy Spanyolország egyetértene a javaslattal, amennyiben

<sup>59</sup> Huszka 2020.

<sup>60</sup> Fehér Ajándok – Rédl Boglárka (2021): *An Ambitious Idea Without Practical Foundations: The Pragmatic Side of a Potential Land Swap Deal between Serbia and Kosovo*. [online], KKI Policy Brief, 2021/70. 3–4, 8. Forrás: kki.hu [2022. 06. 30.].

<sup>61</sup> *Haziri: Presevo Valley to Join Kosovo, Leposavic and 17 Villages to be Annexed to Serbia*. [online], Kosovo Server Portal, 2020. 08. 20. Forrás: kossev.info [2022. 06. 30.].

<sup>62</sup> Baliu, Doruntina – Isufi, Perparim (2021): *Kosovo–Serbia Dialogue Must Include Presevo Valley, Mayor Says*. [online], Balkan Insight, 2021. 05. 27. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 30.].

<sup>63</sup> Rossi, Michael (2018): *A Land Swap between Kosovo and Serbia Would Be Deeply Problematic – and Potentially Dangerous*. [online], LSE Blog, 2018. 08. 17. Forrás: blog.lse.ac.uk [2023. 03. 31.].

<sup>64</sup> Tcherneva, Vessela (2018): *The Price of Normalisation: Serbia, Kosovo, and a Risky Border Deal*. [online], European Council on Foreign Relations, 2018. 11. 13. Forrás: ecfre.eu [2022. 06. 30.].

az a Belgrád–Pristina-párbeszéd békés úton való lezárásához vezetne.<sup>65</sup> De nincs egyetértés Josep Borrell külügyi főképviseelő, Várhelyi Olivér bővítési biztos vagy Miroslav Lajčák között sem; míg előbbi kettő nem vetette el a területmódosítás lehetőségét, addig utóbbi teljes mértékben ellenezte azt. Megjegyzendő, hogy az ötletet addig hevesen ellenző USA is 2018 környékén a támogatásáról biztosította a tárgyalófeleket.<sup>66</sup> Kézenfekvő ötletnek tűnik elsőre a határok módosítása az etnikai választóvonalak mentén, ugyanakkor az a térség valós, mélyebben gyökerező, döntően strukturális problémáit nem oldja meg.<sup>67</sup> Egy területcsere véghezvitele a nyugat-balkáni viszonyokra nézve veszélyes precedenst teremtené a határok etnikai alapú újrajrészolásra, veszélyeztetve ezzel a törekény regionális stabilitást, különös tekintettel Bosznia-Hercegovinára és Észak-Macedóniára.<sup>68</sup> Másrészt számos gyakorlati tényező is megkérdőjelezi a javaslat életképességét. Mindkét ország alkotmánya korlátozza a területváltoztatás lehetőségét, így egy földcsere-megállapodáshoz széles körű politikai-társadalmi támogatottság szükséges. De a már említett Gazivoda víztározón túl – a víztározó nemcsak a fő ivóvízforrás, de a Kosova A és Kosova B erőművek hűtését is ellátja, amelyek Koszovó villamosenergia-termelését végzik – kérdéses lenne a Trepča bányászati komplexum, amely bár jelenleg csökkentett kapacitáson üzemel, gazdasági potenciálja jelentős. Földcsere esetén az üzem bányászati és feldolgozó telepei, illetve az irányítóközpont is részben Szerbiához kerülnének.<sup>69</sup>

A felmérések is azt mutatják, hogy a határmódosítás és területcsere lehetősége társadalmi támogatottságot sem élvez Koszovóban. Egy 2018-ban készült felmérés során mind a koszovói albánok, mind a koszovói szerbek elutasították a területcserét, utóbbiak egyharmada nem is válaszolt a kérdésre. A válaszadók 61%-a elutasította a határmódosítást, 15%-a tartaná elfogadhatónak, amennyiben az a kapcsolatok normalizálásához és Koszovó ENSZ-, EU-tagságához vezetne, illetve mindössze 7%-uk tartotta elfogadhatónak a javaslatot. Érdekes megnézni a koszovói szerbek válaszadási arányát, a csoporton belül 25% szerint fogadható el a határok módosítása, és 14%-uk látta úgy, hogy a határok megváltoztatása érdemes, amennyiben az ENSZ- és EU-tagsághoz vezethet. Kifejezetten a területcserére irányuló kérdésnél kirívó arányban (75%) mondták a koszovói albánok, hogy Koszovó területi integritásának megőrzése fontosabb, még ha ez lassabb EU-integrációt is jelent.<sup>70</sup> Egy másik közvélemény-kutatás a Preševo-völgy Koszovóhoz, Észak-Koszovó (Zvečan, Zubin Potok bizonyos részei és Leposavić) pedig Szerbiához való csatlakozását olyan „vörös vonalként” jelöli meg, amely feltételt a kormánynak kompromisszum nélkül fenn kell tartani a Belgrád–Pristina-dialógus folytatásához.<sup>71</sup> A válaszadók 62%-a értett egyet azzal, hogy a Preševo-völgynek Koszovóhoz kéne csatlakoznia, azonban ez a koszovói

<sup>65</sup> Zweers, Wouter – Boon, Myrthe de (2022): *Overcoming EU Internal Dividing Lines in the Belgrade-Pristina Dialogue*. [online], Clingendael, 2022. 04., 6. Forrás: clingendael.org [2022. 06. 30.].

<sup>66</sup> Fehér–Rédl 2021: 8–11.

<sup>67</sup> Ármás Julianna – Németh Ferenc – Orosz Anna (2021): *Non-Papers on Border Changes in the Western Balkans: Promise of an Easy Solution or a Hazardous Game?* [online], KKI Policy Brief 2021/43, 7–8. Forrás: kki.hu [2022. 06. 30.].

<sup>68</sup> Tcherneva 2018.

<sup>69</sup> Fehér–Rédl 2021: 16–17.

<sup>70</sup> National Democratic Institute (2018): *Kosovo Public Opinion on the Dialogue with Serbia*. [online], NDI, 2018., 4–6. Forrás: ndi.org [2022. 06. 30.].

<sup>71</sup> Research Institute of Development and European Affairs (2019): *Vox Populi on the 'Grand Finale' between Kosovo and Serbia*. [online], 2019. 02., 11. Forrás: ridea-ks.org [2022. 06. 30.].

albán támogatásnak köszönhető (69%), a koszovói szerbek teljes mértékben elutasították a lehetőséget (0%). A „Preševo-völgy képezze továbbra is Szerbia részét” kérdésre érkezett válaszok hasonló mintát mutattak. Észak-Koszovó Szerbiához való csatlakozását a válaszadók 84%-a utasította el; az etnikai megosztás itt sem meglepő (koszovói albánok: 91%, koszovói szerbek 10%), ugyanakkor kiemelendő, hogy a szerbek 49%-a a „nem tudom” lehetőséget választotta a csatlakozás támogatása/nem támogatása esetében.<sup>72</sup>

Bár a Preševo-völgyi albánok álláspontjáról nem állnak rendelkezésre ilyen jellegű közvélemény-kutatások, történtek beszédes mozzanatok, nyilatkozatok a területen élők szándékairól. 1992-ben nem hivatalos referendumot tartottak a Preševo-völgyben, amelyen kiemelkedő, 96,9%-os részvétel mellett a lakosság 99,9%-a a régió Szerbiától való elszakadására és Koszovóval való egyesülésére szavazott. A népszavazást azonban figyelmen kívül hagyták a jugoszláv dezintegráció idejében a hatóságok, és további következménye sem lett.<sup>73</sup> Koszovó függetlenségének kikiáltása előtt a preševoi vezetés határozatot fogadott el, miszerint elfogadják, hogy a térség Szerbia részét képezi, de Koszovó határainak változása esetén a Koszovóval való egyesülésért fognak lobbizni.<sup>74</sup> 2018-ban Shqiprim Arifi, Preševo akkori polgármestere jelentette ki, hogy a Preševo-völgy lakossága üdvözölné a terület Koszovóhoz való csatlakozását, kiemelve, hogy nemcsak a három albán többségű önkormányzat, hanem az egész völgy csatlakozása is elfogadható. Arifi az esemény esetleges bekövetkeztét akkor a „berlini fal leomlásához” hasonlította.<sup>75</sup>

## Konklúzió

Azzal, hogy a Belgrád–Pristina-dialógus átpolitizálódott, és a felek egymást kizáróan foglalmazták meg a kapcsolatok normalizációjához elérendő célokat, a fórum pont azon lényegét veszítette el, hogy az állampolgárok életminőségének javítását szolgálja. Tekintettel a körülményekre, mint az észak-koszovói párhuzamos struktúrák léte, a koszovói alkotmánybírók határozata a SZÖSZ alkotmányellenességéről, a Preševo-völgyi albánok helyzete vagy a területcsere megvalósíthatóságának esélyei, az eredeti formában nem várható a Szerb Önkormányzatok Szervezetének a létrehozása, láthatóan Észak-Koszovó továbbra is a tárgyalási folyamat (egyik) kulcsa maradt.

A brüsszeli dialógus, azon belül pedig Észak-Koszovó kérdése jól szemlélteti az Európai Unió korlátait is. A csatlakozási perspektíva mint kondicionalitás nyilvánvaló eszköz, ugyanakkor a politikai elit szándéka nélkül bilaterális logika érvényesül a regionális együttműködés helyett. Egy megegyezés révén elvész a konfliktusos helyzetből kovácsolható politikai tőke, amely az EU nyugat-balkáni hitelvesztettségének időszakában többet jelent az integrációtól várható előrelépésnél. Pedig mindkét fél érdeke, hogy túllépjen a történelmi-etnikai választóvonalakon, a régió strukturális politikai, gazdasági,

<sup>72</sup> Research Institute of Development and European Affairs 2019: 14–17.

<sup>73</sup> Gözübenli 2019: 87.

<sup>74</sup> Prelec, Marko (2013): *Preševo's Grievances and the Kosovo-Serbia Talks*. [online], Crisis Group, 2013. 02. 01. Forrás: crisisgroup.org [2022. 06. 30.].

<sup>75</sup> „Preševo Valley Joining Kosovo is Same as Berlin Wall...”. [online], B92, 2018. 08. 31. Forrás: b92.net [2022. 06. 30.].

intézményi problémáira a regionális kooperáció, tágabb értelemben az Európai Unió jelenti a megoldást.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Ármás Julianna: *Brüsszeli dialógus, az állandósult koszovói (ál)válságok keretrendszere*. [online], KKI Elemzések, 2022/67. Forrás: [2023. 03. 31.] Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.67>
- Ármás, Julianna – Németh, Ferenc – Orosz, Anna (2021): *Non-Papers on Border Changes in the Western Balkans: Promise of an Easy Solution or a Hazardous Game?* [online], KKI Policy Brief 2021/43. Forrás: kki.hu [2022. 06. 30.] Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2021.43>
- Baliu, Doruntina – Isufi, Perparim (2021): *Kosovo–Serbia Dialogue Must Include Presevo Valley, Mayor Says*. [online], Balkan Insight, 2021. 05. 27. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 30.]
- Balkans Policy Research Group (2020): *The Brussels Dialogue Between Kosovo and Serbia. Achievements and Challenges*. [online], 2020. 09. Forrás: balkansgroup.org [2022. 06. 24.]
- Bami, Xhorxhina (2021): *Kosovo–Serbia License Plates ‘Sticker Regime’ Comes Into Force*. [online], Balkan Insight, 2021. 10. 04. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 27.]
- Bandović, Igor – Mehmeti, Arban (2023): *EU History Offers A Model For Kosovo-Serbia Reconciliation*. [online], Euractive, 2023. 03. 28. Forrás: euractiv.com [2023. 03. 31.]
- Constitution of the Republic of Kosovo*. [online], Forrás: mapéldáulrks-gov.net [2022. 06. 22.]
- EU, US Urge Kosovo to Accept Serb Municipalities*. [online], Euractive, 2022. 02. 03. Forrás: euractiv.com [2022. 06. 30.]
- European Parliament (2021): *European Parliament Resolution of 25 March 2021 on the 2019–2020 Commission Reports on Serbia*. [online], 2021. 03. 25. Forrás: europarl.europa.eu [2022. 06. 30.]
- Fehér, Ajándok – Rédl, Boglárka (2021): *An Ambitious Idea Without Practical Foundations: The Pragmatic Side of a Potential Land Swap Deal between Serbia and Kosovo*. [online], KKI Policy Brief, 2021/70. Forrás: kki.hu [2022. 06. 30.] Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2021.70>
- Ferati-Sachsenmaier, Flora (2020): *Serbia is Depopulating Presevo Valley from Albanians at Alarming Levels*. [online], Exit News, 2020. 10. 05. Forrás: exit.al [2022. 06. 30.]
- GAP Institute (2015): *A Report on the Governance of Four Northern Municipalities*. [online], 2015. 09. Forrás: institutigap.org [2022. 06. 27.]
- Gözübenli, Abdullah Sencer (2019): *Borders vs. Numbers: Albanian National Minority in the South Serbia between Nation Building in Kosovo and EU Member State Building*. *Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula (Vistula Scientific Quarterly)*, 2(60), 81–100. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3463062>
- Haziri: Presevo Valley to Join Kosovo, Leposavic and 17 Villages to be Annexed to Serbia*. [online], Kosovo Server Portal, 2020. 08. 20. Forrás: kossev.info [2022. 06. 30.]
- Huszka, Beáta (2020): *The Power of Perspective: Why EU Membership Still Matters in the Western Balkans*. [online], European Council on Foreign Relations, 2020. január 7. Forrás: ecfre.eu [2022. 06. 24.]
- Judah, Tim (2008): *Kosovo: What Everyone Needs To Know*. New York: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/wentk/9780195376739.001.0001>
- Kamberi, Belgzim (2016): *(Non) Implementation of the Agreement of the Governments Relating to the South of Serbia*. [online], Bujanovac: The Council for Human Rights, 2016. 05. Forrás: chris-network.org [2022. 06. 24.]
- Kemencsényi Ágnes (2012): *A nemzetközi területi adminisztráció balkáni modelljei: Bosznia-Hercegovina és Koszovó*. PhD-disszertáció. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Márkus László (2022): *Koszovó története. Dardániától a brüsszeli dialógusig*. Budapest: Ludovika.
- Márkus László – Németh Ferenc (2021): *Kérdések és válaszok: a Belgrád–Pristina dialógus*. [online], KKI Elemzések, 2021/40. Forrás: kki.hu [2022. 06. 24.] Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2021.40>
- Minority Rights Group: (2018): *Kosovo (unrecognized state) Serbs*. [online], 2018. 03. Forrás: minorityrights.org [2022. 06. 22.]



- National Democratic Institute (2018): *Kosovo Public Opinion on the Dialogue with Serbia*. [online], NDI, 2018. Forrás: ndi.org [2022. 06. 30.]
- Office for Kosovo and Metohija, Government of the Republic of Serbia (é. n.): *Association/Community of Serb Majority Municipalities in Kosovo – General Principles/Main Elements*. [online], (é. n.). Forrás: gov.rs [2022. 06. 24.]
- Office of the Prime Minister: *Overview of Kosovo Communities*. [online] Forrás: Zck-ks.net [2022. 06. 22.]
- Opposition MP's Arrested over Tear Gas in Kosovo Parliament*. [online], Deutsche Welle, 2015. 11. 30. Forrás: dw.com [2022. 06. 26.]
- OSCE (2018a): *Municipal Profile 2018: Gračanica*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.]
- OSCE (2018b): *Municipal Profile 2018: Klokot*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.]
- OSCE (2018c): *Municipal Profile 2018: Novo Brdo*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.]
- OSCE (2018d): *Municipal Profile 2018: Parteš*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.]
- OSCE (2018e): *Municipal Profile 2018: Ranilug*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.]
- OSCE (2018f): *Municipal Profile 2018: Štrpce*. [online], Forrás: osce.org [2022. 06. 22.]
- “Presevo Valley Joining Kosovo is Same as Berlin Wall...”*. [online], B92, 2018. 08. 31. Forrás: b92.net [2022. 06. 30.]
- Prelec, Marko (2013): *Preševo's Grievances and the Kosovo-Serbia Talks*. [online], Crisis Group, 2013. 02. 01. Forrás: crisisgroup.org [2022. 06. 30.]
- Research Institute of Development and European Affairs (2019): *Vox Populi on the ‘Grand Finale’ between Kosovo and Serbia*. [online], 2019. 02. Forrás: ridea-ks.org [2022. 06. 30.]
- Rod, Zdeněk – Chraščová, Halina (2019): *Socio Economic Pressure of Parallel Structures in Kosovo*. [online], CBAP, 2019. 04. 13. Forrás: cbap.cz [2022. 06. 27.]
- Rossi, Michael (2018): *A Land Swap between Kosovo and Serbia Would Be Deeply Problematic – and Potentially Dangerous*. [online], LSE Blog, 2018. 08. 17. Forrás: blog.lse.ac.uk [2023. 03. 31.]
- Savković, Marko (2021): *How does Kurti See the Dialogue?* [online], European Western Balkans, 2021. 11. 02. Forrás: europeanwesternbalkans.com [2022. 06. 27.]
- Selimi, Behar (2015): *Illegal Serbian Structures in the Republic of Kosovo. Why These Structures are Illegal and not Paralel? Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences*, 1(3), 115–126.
- Stojanovic, Milica – Bami, Xhorxhina (2022): *Kosovo Move in Car Plates Row Aims to ‘Expel Serbs’ – Vucic*. [online], Balkan Insight, 2022. 06. 30. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 30.]
- Suspendovana predsednica suda u Mitrovici zbog učešća na sastanku sa Vučićem*. [online], Radio Slobodna Evropa, 2022. 03. 24. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 06. 28.]
- Taylor, Alice (2021): *Helsinki Committee: Serbia Engages in Administrative Ethnic Cleansing in Presovo Valley*. [online], Exit News, 2021. 07. 15. Forrás: exit.al [2022. 06. 30.]
- Taylor, Alice (2022a): *Comment: The Hypocrisy of Serb Municipality Associations While the Presevo Valley is Ethnically Cleansed*. [online], Exit News, 2022. 04. 02. Forrás: exit.al [2022. 06. 30.]
- Taylor, Alice (2022b): *UN to Address Presevo Valley Administrative Cleansing*. [online], Euractiv, 2022. 06. 08. Forrás: euractiv.com [2022. 06. 30.]
- Tcherneva, Vessela (2018): *The Price of Normalisation: Serbia, Kosovo, and a Risky Border Deal*. [online], European Council on Foreign Relations, 2018. 11. 13. Forrás: ecfr.eu [2022. 06. 30.]
- Vučić poručio da Briselski sporazum više ne postoji*. [online], Radio Slobodna Evropa, 2022. 03. 24. Forrás: Slobodnaevropa.org [2022. 06. 28.]
- Xharra, Jeta – Isufi, Perparim (2021): *Serbia Strengthening ‘Parallel Structures’, Kosovo Deputy PM Says*. [online], Balkan Insight, 2021. 12. 07. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 27.]
- Zejnnullahi, Veton (2015): *Albanians in Presevo Valley and Their National Rights. European Journal of Language and Literature Studies*, 1(2), 90–95. Online: <https://doi.org/10.26417/ejls.v2i1.p90-99>
- Zweers, Wouter – Boon, Myrthe de (2022): *Overcoming EU Internal Dividing Lines in the Belgrade-Pristina Dialogue*. [online], Clingendael, 2022. 04. Forrás: clingendael.org [2022. 06. 30.]
- Zylfiu, Ilir – Leka, Dukagjin – Zylfiu, Valbona Ahmeti (2017): *Albanian Minority in Serbia. Acta Universitatis Danubius*, 10(2), 60–75.



Harangozó Dániel<sup>1</sup>

## Atlanti sasok: Albánia a NATO-ban (2009–2022)<sup>2</sup>

*A tanulmány célja, hogy az intézményi-jogi, valamint politikai környezet, a védelmi kiadások és az eszköz- és képességfejlesztés, valamint az Albán Fegyveres Erők (Forcat e Armatosura të Republikës së Shqipërisë, FARSH) külföldi missziós részvétele szempontjából értékelje Albánia az Atlanti Szövetség tagjaként eltöltött első 12 évét. Noha az ország jelentős előrehaladást ért el haderő modernizációja, a védelmi szektorral kapcsolatos intézményépítés, valamint az albán haderő missziós szerepvállalása terén, mindhárom vizsgált területen továbbra is lényeges kihívásokkal szembesül.*

*Az Oroszország Ukrajna elleni agressziója következtében átalakuló európai biztonsági helyzetben Albánia felértékelődésére lehet számítani a NATO nyugat-balkáni tagállamai között annak ellenére, hogy az ország korlátozott gazdasági erőforrásokkal, illetőleg korlátozott katonai képességekkel rendelkezik. Ennek oka földrajzi fekvése mellett az ország kormányokon átívelő határozott és következetes NATO-barát politikájában is keresendő. Az említett korlátozott gazdasági és katonai erőforrások azonban akadályozhatják a NATO-n belüli aktívabb albán részvételt.*

**Kulcsszavak:** NATO, Nyugat-Balkán, Albánia, haderőreform, védelmi modernizáció

### **Atlantic Eagles: Albania in the NATO (2009–2022)**

*The aim of the study is to provide an overview and assessment of the first 12 years of Albanian NATO membership, based on three selected aspects: evolution of the legal-institutional framework regarding the defence sector, the trends of defence spending and equipment and capabilities development, and the participation in international missions of the Armed Forces of the Republic of Albania (Forcat e Armatosura të Republikës së Shqipërisë, FARSH).*

*In the changing European security environment in the wake of the Russian aggression against Ukraine, we expect Albania to become more important among Western Balkan NATO allies, despite the limited economic resources of the country and limited capabilities of the Albanian Armed Forces. Such „appreciation” can be explained, among others, by the geographic location of the country, and the consistent pro-NATO policies of successive Albanian governments, irrespective of political party. The above mentioned limited economic and military capabilities nevertheless might be a barrier to more active Albanian involvement in NATO.*

**Keywords:** NATO, Western Balkans, Albania, defence reform, force modernisation

<sup>1</sup> Harangozó Dániel a Külügyi és Külgazdasági Intézet külső munkatársa. E-mail: [daniel.harangozo1@gmail.com](mailto:daniel.harangozo1@gmail.com)

<sup>2</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

## Bevezetés

Albánia 2009-es NATO-csatlakozása az ország korlátozott gazdasági és katonai erőforrásai ellenére lényeges fejleménynek tekinthető a szövetség nyugat-balkáni bővítésének folyamatában. Egyfelől, Horvátországgal együtt, amely szintén 2009-ben lett a NATO tagja, a szövetség megerősítette jelenlétét az Adriai-tenger térségében (a folyamat „betetőzéseként” értékelhető Montenegró 2017-es csatlakozása, amelynek eredményeképpen az Adria NATO „beltengerré” vált). Másfelől figyelmet érdemel az is, hogy az ország jelentős utat tett meg a kilencvenes évekbeli „biztonságfogyasztó” szerepkörből a „biztonságtermelő” pozíció felé. Albánia a hidegháború során az egyik legkeményvonalasabb, és mindenképpen a leginkább izolált európai kommunista rendszernek számított, és a demokratikus átalakulás folyamata is rendkívüli megrázkódtatásokkal járt az ország számára. Miután az albán gazdaság 1991–92-ben gyakorlatilag összeomlott, és súlyos élelmiszerhiány lépett fel, rövid időre olasz csapatokat telepítettek az országba, hogy a humanitárius segély célba juttatásában segítsenek (Pelikán-művelet).<sup>3</sup> A kilencvenes évek második felében pedig két jelentős válság rázta meg az országot: 1997-ben a kiterjedt piramisjátékok összeomlása népfelkeléshez, polgárháború közeli helyzethez és a fegyveres erők dezintegrációjához vezetett, ennek következtében az ENSZ Biztonsági Tanács határozata alapján békefenntartó erőket küldtek Albániába a biztonsági helyzet stabilizálása, valamint a válság demokratikus úton történő kezelése (nemzetközi felügyelet mellett megtartott új választások) érdekében.<sup>4</sup> Két évvel később pedig az ország közvetlen szomszédságában kirobbanó koszovói háború jelentett súlyos válsághelyzetet Albánia számára: a közvetlen biztonsági fenyegetés (azaz a konfliktus áttérése veszélye) mellett Tiranának humanitárius és menekültválsággal is meg kellett birkóznia.<sup>5</sup> Mindezen fejlemények fényében az ország 2009-es NATO-csatlakozása még inkább figyelemre méltó eredménynek tekinthető.

A fent említett, „biztonságfogyasztóból” „biztonságtermelővé” való átalakulás, valamint a NATO-tagságra való felkészülés folyamata a nemzetközi szakirodalomban meglehetősen jól dokumentált.<sup>6</sup> Ennél kevesebb figyelmet kapott azonban a NATO-hoz való csatlakozást követő időszak fejleményeinek vizsgálata. Jelen tanulmány e kérdést illetően kíván, a teljesség igénye nélkül, „hiánypótló” szerepet betölteni. Terjedelmi korlátok miatt a védelmi szektor működésének és átalakításának minden lehetséges vonatkozását e helyütt nincs lehetőségünk elemezni, ezért vizsgálatunkat három kiválasztott területre korlátoztuk. E három kiválasztott terület képezi a tanulmány három fő alfejezetének tárgyát. Elsőként a jogi és intézményi keretek változását, a védelmi szektorral kapcsolatos intézményépítést, illetőleg a stratégiai dokumentumok megújítását vizsgáljuk a NATO-tagság tükrében, valamint kitérünk arra a kérdésre is, hogyan változott a fegyveres erők feletti demokratikus kontroll a NATO-csatlakozást követő időszakban. Ezen alfejezetben

<sup>3</sup> Varsori, Antonio (2012): Italy and the End of Communism in Albania, 1989–1991. *Cold War History*, 12(4), 630, 632.

<sup>4</sup> Varsori 2012: 634–635. Gjevori, Elvin (2015): Crises, Interests and Elite Behaviour: Military Reform in Albania. *South-east European and Black Sea Studies*, 15(4), 592–594.

<sup>5</sup> Gjevori 2015: 594–596.

<sup>6</sup> Lásd például Gjevori 2015; Gjevori, Elvin (2018): *Democratisation and Institutional Reform in Albania*. Cham: Palgrave Macmillan; Danopoulos, Constantine P. – Skandalis, Konstantinos S. (2011): The Military and Its Role in Albania's Democratization. *Armed Forces & Society*, 37(3), 399–417.

a területi korlátok mellett előbb az elért eredményeket, majd pedig a fennálló problémákat tárgyaljuk.

Ezt követően részletesen foglalkozunk a védelmi kiadások fontosabb trendjeivel (különös tekintettel a 2014. évi walesi csúcsértekezleten tett vállalások teljesülésére), valamint az eszköz- és képességfejlesztésre irányuló törekvésekkel, külön kiemelve azon projekteket, amelyek NATO- vagy NATO-tagállami segítséggel, támogatással valósultak meg.

Végezetül, a harmadik alfejezetben az Albán Fegyveres Erők nemzetközi missziós szerepvállalását vizsgáljuk a NATO-csatlakozást követő időszakban, arra a kérdésre is keresve a választ, hogy a NATO-tagság gyakorolt-e hatást a missziós részvétel célszágaira, vagy a felajánlott képességek mennyiségére (létszámára) és jellegére.

## Jogi-intézményi környezet és politikai dinamikák

A vizsgált időszakban 2009 és 2013 között a jobboldali Demokrata Párt (PD), 2013-tól pedig a Szocialista Párt (PS) adta a miniszterelnököt (előbbi esetben Sali Berisha, utóbbi esetben Edi Rama személyében). Mindkét párt kormányzása alatt a védelmi miniszter pozíciója a választási cikluson belül alapvetően stabilnak tekinthető: az eltelt 12 év alatt 4 személy töltötte be a posztot,<sup>7</sup> miközben választásokat is négy alkalommal (2009, 2013, 2017, 2021) tartottak Albániában. Kormányzati cikluson belüli „minisztercserére” egy alkalommal került sor, amikor 2021 januárjában a szocialista párti Olta Xhaçka-t Niko Peleshi váltotta (utóbbi a tisztségét a 2021. áprilisi választást követően felálló harmadik Edi Rama vezette kormányban is megőrizte).

A kormányzati stabilitás és a ritka miniszterváltások kedvezőnek tekinthetők a szakpolitikai folyamatosság szempontjából, ugyanakkor az albán politika rendkívül erős polarizáltsága (amely megmutatkozik a gyakori ellenzék általi parlamenti és választási bojkottokban, legutóbb például 2019-ben<sup>8</sup>) ezzel ellentétes hatást fejthet ki. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy alapvető különbségek nincsenek az albán politikai osztályon belül az ország szövetségi politikáját és külpolitikai orientációját illetően.

A NATO-csatlakozást és a 2009-es választást követő Berisha-kormány időszakában a legfontosabb szakpolitikai prioritást a NATO struktúráiba való integráció végrehajtása jelentette. Ekkor fejeződött be a hivatásos önkéntes hadseregbe való átállás is.<sup>9</sup>

Ebben az időszakban, 2013 tavaszán fogadták a NATO-csatlakozást követő első stratégiai védelmi felülvizsgálatot is, amely előirányozta a hadsereg békelétszámának 8500 főre csökkentését, illetve belső átszervezését. Az albán haderő magját ez alapján három könnyű gyalogsági zászlóalj, és az ehhez kapcsolódó támogató és kiszolgáló-támogató alakulatok képeznék.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> *Ministry of Defence (Albania), Officeholders (1912–present)*. [online], Wikipedia, (é. n.). Forrás: en.wikipedia.org [2022. 06. 12.].

<sup>8</sup> Dafa, Alban (2021b): *Strategic Uncertainty: A Review of Albania's National Security Strategy and Policy*. [online], Institute for Democracy and Mediation, 2021. 10. 30., 4. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 10.].

<sup>9</sup> Hudhra, Thimi (2018): *Defence Planning System of the Republic of Albania in the Framework of NATO Collective Planning System*. PhD-disszertáció. Tirana: Academy of the Armed Forces, 121.

<sup>10</sup> Qendra e Botimeve Zyrtare (2013): *Rishikimi Strategjik i Mbrojtjes (2013)*. [online], 2013. 04. 03., 2521–2522. Forrás: qbz.gov.al [2022. 06. 11.].

A szocialista párti kormányzás első, 2013 és 2017 közötti ciklusában számos jelentős stratégiai dokumentum megalkotása, illetve megújítása történt meg. Elfogadták az ország NATO-csatlakozást követő első Nemzeti Biztonsági Stratégiáját (2014-ben), illetve Nemzeti Katonai Stratégiáját (2015-ben).<sup>11</sup> Szintén 2015-ben fogadták el az Albán Fegyveres Erők hosszú távú fejlesztési programját, amely a 2016 és 2025 közötti időszakra jelöli ki a haderőfejlesztés főbb prioritásait. Ez volt az első olyan hosszú távú fejlesztési terv, amelyet a parlament is elfogadott.<sup>12</sup> A stratégiai dokumentumok alapján 1 könnyű gyalogsági zászlóalj harccsoportot ajánlott fel Albánia a NATO keretében történő műveletekre.<sup>13</sup>

Az említett harccsoport a NATO CREVAL értékelési rendszere alapján 2018-ban kapta meg a „combat ready” minősítést.<sup>14</sup>

Az elért eredmények mellett azonban az albán védelmi szektor több, akár hosszabb múltra visszatekintő problémával is küzd. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül néhány jellemző problémát vizsgálunk meg az intézményi-jogi környezet területén.

A védelmi-biztonsági szektor intézményes és jogi területét érintő legfontosabb, már hosszabb ideje létező probléma az *elszámoltathatóság és a transzparencia hiánya*, amely mind a törvényhozás, mind a független felügyeleti intézmények (például számvevőszék), mind pedig a közvélemény felé érzékelhető.<sup>15</sup> Utóbbit illetően Albánia védelmi szektorára régiós (nyugat-balkáni) összehasonlításban a legkevésbé transzparensnek tekinthető.<sup>16</sup>

Az ezen a területen való törvényhozást és döntéshozatalt alapvetően a kormányzat a végrehajtó hatalommal szembeni túlsúlya jellemzi. A parlament szerepe a védelmi költségvetés elfogadásában és az albán fegyveres erők külföldi bevetése területén is formális vagy korlátozott.<sup>17</sup> A 2014-ben elfogadott, a fegyveres erők feletti parancsnoklással kapcsolatos jogkörökről szóló törvény az albán hadsereg legtöbb külföldi bevetésével kapcsolatos döntéshozatalt a kormány (minisztertanács) jogkörébe utalta, a törvényhozás – akár utólagos – hozzájárulása nélkül.<sup>18</sup> A parlament Nemzetbiztonsági és Védelmi Bizottsága, amely a fegyveres erők mellett a rendőrség és a titkosszolgálatok felügyeletét is ellátja, igen korlátozottan használja ki a rendelkezésére álló jogi eszközöket (interpellációk, kérdések, nyilvános adatkérés, tematikus bizottsági ülések stb.), a bizottsági viták az albán politikai élet erős polarizáltsága miatt általában pártpolitikai csatározások színterévé válnak.<sup>19</sup>

<sup>11</sup> Dafa 2021b.

<sup>12</sup> Dafa, Alban (2021c): *(Un) Democratic Control of the Albanian Armed Forces: Centralisation of Defence Policy and Ineffective Oversight*. [online], Institute for Democracy and Mediation, 2021. 11. 05., 23. Forrás: idmalbania.org [2022. 05. 10.].

<sup>13</sup> Lásd például Ministria e Mbrojtjes (2019): *Rishikimi Strategjik i Mbrojtjes (2019)*. [online], 2019. 09. 25., 10. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.].

<sup>14</sup> Ministry of Defence (2018a): *1 Thousand Military Officers are Certified by NATO, Xhaçka: Today We are Equal among Equals*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2018. 09. 30. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.].

<sup>15</sup> Dafa 2021c.

<sup>16</sup> *Balkan Defence Monitor*. [online], Belgrade Centre for Security Policy, 2022. 03., 4. Forrás: bezbednost.org [2022. 05. 29.].

<sup>17</sup> Dafa 2021c: 24–27.

<sup>18</sup> Dafa 2021c: 26–27.

<sup>19</sup> Dafa 2021c: 28–30.

A törvényhozás és szakbizottsága felügyeleti funkcióját a rendelkezésre álló infrastrukturális háttér korlátozottsága (szakképzett támogató-tanácsadó személyzet hiánya, a parlamenti kutatószolgálat létszámhiánya és alulfinanszírozottsága) sem tudja ellátni.<sup>20</sup>

A politikai polarizáció törvényhozási munkára gyakorolt hatását jól illusztrálja a biztonsági és védelmi beszerzésekről szóló törvény 2020. áprilisi elfogadása. Az ellenzéki Demokrata Párt 2019-ben kezdődött parlamenti bojkottja miatt, a törvény bizottsági és plenáris ülésen való tárgyalása során is csak a kormánytöbbség képviselői voltak jelen, a törvényjavaslatot illetően érdemi (szubsztantív) vitára, a javaslat kritikai elemzésére nem került sor.<sup>21</sup>

Az elfogadott stratégiai dokumentumok (például a Nemzeti Biztonsági Stratégia, a Stratégiai Védelmi Felülvizsgálat és a hosszú távú haderőfejlesztési terv) a fegyveres erők kiemelt feladatoként azonosítják a *polgári vészhelyzetekre* (például természeti katasztrófák) való reagálást. Az ilyen típusú feladatok a gyakorlatban is rendszeresen előfordulnak: a fegyveres erők rendszeresen vesznek részt az erdőtüzek elhárításában, egy 2019. áprilisi fegyveres rablást követően a katonai rendőrség és a különleges műveleti erők alakulatait is bevetették a tiranai repülőtér biztosítására, valamint katonai egységek részt vettek a koronavírus-járvány miatti kijárási korlátozások betartatásában is. Ezek a műveletek nemzetközi összehasonlításban nem számítanak rendkívülinek, ugyanakkor, mint Alban Dafa megjegyzi, sok esetben a fegyveres erőket olyan célokra alkalmazzák, amelyek jogilag az Albán Államrendőrség (Policia e Shtetit Shqiptar) feladata lennének, akkor is, ha a rendőrség eszközei amúgy elegendőnek bizonyulnának az adott feladat ellátására. Az alulfinanszírozott, és egyes esetekben nem kellően felszerelt és felkészített hadsereg-re pedig pótlólagos terhet ró az ilyen típusú műveletek ellátása, elsődleges feladatkörük, a honvédelem rovására.<sup>22</sup>

A katonai professzionalizmus és kompetencia szempontjából jelent problémákat esetenként az albán kormányzat katonai *kinevezési politikája*. E jelenség talán legszélsebésebb példaként 2020 júliusában Bajram Begaj orvos vezérőrnagyot nevezték ki az albán hadsereg vezérkari főnökének. A NATO-tagállamok gyakorlatában alighanem példa nélküli egy katonaoorvos vezérkari főnöki pozíciója. Kevésbé kirívó módon, az albán haditengerészet élén 2012 óta két alkalommal is a szárazföldi hadsereg tábornokai álltak. Az első esetben (egy korlátozott vezetési és műveleti tapasztalatokkal rendelkező vezérkari főnök) a kinevezések a vezetés minőségére (*leadership quality*) is közvetlen hatással vannak, általánosságban pedig olyan üzeneteket küldhetnek a katonaság tisztikara felé, hogy a kormányzat nem értékeli a katonai kompetenciát és szakértelmet.<sup>23</sup>

<sup>20</sup> Dafa, Alban (2021a): *Defence policy Oversight: Challenges and Needs of the Albanian Assembly*. [online], Institute for Democracy and Mediation, 2021. 01. 27., 6. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 10.].

<sup>21</sup> Dafa, Alban (2022): *Evasive Standards: Governance and Oversight of Security Sector Procurement in Albania*. [online], Centre for European Security Studies, 2022. 04., 3–5. Forrás: ccss.org [2022. 06. 08.].

<sup>22</sup> Dafa, Alban (2020a): *The Albanian Military Should Focus on Building Its Combat Readiness*. [online], Institute for Democracy and Mediation, 2020. 07. 21. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 10.].

<sup>23</sup> Dafa, Alban (2020b): *Does the Albanian Political Leadership Value a Professional and Competent Military?* [online], Institute for Democracy and Mediation, 2020. 09. 28. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 09.].

## Védelmi kiadások, eszköz- és képességfejlesztés

Mint korábban említettük, az albán védelmi szektor a régió államai közül a legkevésbé transzparenszek közé tartozik. Ezért a védelmi kiadások fontosabb trendjeit, és különösen belső struktúráját leginkább a NATO felé szolgáltatott adatok alapján tudjuk vizsgálni.

A NATO-tagság első teljes évében, 2010-ben, az albán védelmi költségvetés folyó áron 186 millió dollárt tett ki, ami az éves GDP 1,56%-ának felelt meg.<sup>24</sup> A kiadások 75,7%-át személyzeti költségekre, 15,7%-át eszköz- és felszerelésbeszerzésre, a fennmaradó 8,6%-ot pedig infrastrukturális és egyéb célokra használták fel. 2010. évi áron számolva a védelmi célokra fordított költségvetés az évtized első felében gyakorlatilag változatlan, 170–185 millió dollár körüli szinten maradt, ami a bruttó hazai termék százalékában kifejezve csökkenő trendet mutatott: 1,56%-ról, 2014-re 1,35%-ra csökkent.<sup>25</sup> Annak ellenére, hogy a 2014. évi walesi csúcsértekezleten a NATO tagállamai arra tettek ígéretet, hogy védelmi kiadásukat minél előbb a GDP 2%-ára emelik, az albán védelmi költségvetés az ezt követő első néhány évben nominális értéken is csökkenő tendenciát mutatott: mélypontját 2016-ban érte el, folyó áron 131 millió dolláros értékkel, és a GDP-hez viszonyított 1,10%-os aránnyal.<sup>26</sup>

A következő évtől kezdve mind a nominális, mind pedig a GDP-hez viszonyított védelmi költségvetés ismét növekedésnek indult, ez alól csak a koronavírus-járvány leg súlyosabb éve, 2020 képezett kivételt.<sup>27</sup> A 2022. évi állami költségvetés honvédelemre 269 millió eurót (a jelenlegi árfolyamon nagyjából 290 millió dollárt) irányzott elő, ami az éves GDP 1,7%-át tenné ki.<sup>28</sup> A költségvetés növekedése ellenére csak igen lassan változott a védelmi kiadások a modernizáció szempontjából „egészségtelen”, a személyi kiadások komoly túlsúlyát mutató struktúrája. A 2014 és 2021 közötti időszakban a NATO által ajánlott, eszköz- és felszerelésbeszerzésre fordítandó 20%-os védelmi költségvetésen belüli arányt Albánia egyszer sem érte el, a vonatkozó érték 6,96% és 16,65% között ingadozott.<sup>29</sup> Olta Xhaçka akkori védelmi miniszter 2018-ban jelentette be, hogy az albán kormány 2024-re kívánja elérni a NATO-vállalásban szereplő 2%-os GDP-arányos honvédelmi kiadási szintet.<sup>30</sup>

Ugyanez a vállalás szerepel a 2019-es védelmi felülvizsgálatban is, azzal kiegészítve, hogy az eszközbeszerzésre fordított kiadások védelmi költségvetésen belüli aránya is legkésőbb 2024-ben eléri a NATO által ajánlott 20%-os szintet.<sup>31</sup>

<sup>24</sup> NATO (2016b): *Defence Expenditures of NATO Countries (2008–2015)*. [online], 2016. 01. 28. Forrás: nato.int [2022. 05. 28.].

<sup>25</sup> NATO (2018): *Defence Expenditure of NATO Countries (2010–2017)*. [online], 2018. 03. 15. Forrás: nato.int [2022. 05. 28.].

<sup>26</sup> NATO 2018.

<sup>27</sup> NATO (2022): *Defence Expenditure of NATO Countries (2014–2021)*. [online], 2022. 03. 31. Forrás: nato.int [2022. 05. 28.].

<sup>28</sup> Belgrade Centre for Security Policy 2022: 7–9.

<sup>29</sup> NATO 2022.

<sup>30</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2018b): *NATO Ministerial, Xhaçka: 2% of GDP for the Army by 2024*. [online.], Ministria e Mbrojtjes, 2018. 10. 04. Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 31.].

<sup>31</sup> Ministria e Mbrojtjes 2019: 19.



Az eszköz- és képességfejlesztési törekvések vizsgálata előtt érdemes szót ejtenünk két olyan, a kommunista korszak örökségéhez kapcsolódó sajátos tényezőről, amely részben a NATO-felkészülés során, illetve a NATO-csatlakozást követően is érezte hatását. Egyfelől, Albánia az európai korábbi szocialista/kommunista államok közül egyedülállóan tartott hadrendben kínai eredetű fegyverrendszereket. Ezeket az ázsiai ország az Albániával való 1961 és 1978 közötti szövetség időszakában szállította az akkori kommunista vezető, Enver Hodzsa kormánynak.<sup>32</sup> A kínai nehéz technika hadrendből való kivonása nagyrészt még a NATO-csatlakozást megelőzően befejeződött: az elavult és esetenként balesetveszélyes harci repülőgépek leállításáról például még 2006-ban született döntés.<sup>33</sup>

Katonai téren a Hodzsa-rezsim terhes „örökségét” képezte (a közismert, országszerte megtalálható vasbeton bunkerek mellett) a különféle raktárakban és katonai létesítményekben felhalmozott nagy mennyiségű lőszer és robbanóanyag is, amelynek ártalmatlanná tétele és megsemmisítése hosszú időn keresztül jelentős erőfeszítéseket igényelt. Az albán védelmi minisztérium 1992-ben 194 ezer tonnára tette ezek mennyiségét.<sup>34</sup> Az Egyesült Államok, különféle európai országok, az EBESZ és a UNDP támogatásával a NATO-csatlakozást követő időszakban is folyt a lőszer és robbanóanyagok ártalmatlannítása és feldolgozása, ez a folyamat 2009 és 2014 között például 98 ezer tonnát érintett.<sup>35</sup>

Mind a szovjet–kínai maradványtechnika leselejtezése és kivonása, mind pedig a felesleges lőszer ártalmatlannítása és megsemmisítése alacsony átláthatóság mellett zajlott, és nem nélkülözte a korrupciós vádak sem. Az ezen a területen tapasztalható visszaságok egyik tragikus következménye volt a Gërdec településen található lőszerfeldolgozó üzemben 2008-ban történt robbanás, amely 26 halálos áldozattal járt.<sup>36</sup>

Az eszköz- és képességfejlesztés terén a haderő alulfinanszírozottsága a vizsgált időszakban jelentős akadályt jelentett. Éppen ezért fontos szerepet játszott a NATO-szövetségek támogatása, részben pénzügyi segítség, részben pedig fegyverek, felszerelések adományozása révén. Albánia legfontosabb nemzetközi donorai közé ezen a területen az Egyesült Államok mellett Törökország és Olaszország tartozik.<sup>37</sup>

Annak ellenére, hogy Albániának 362 kilométeres<sup>38</sup> tengerszakasza van, a kis létszámú albán *haditengerészet* korlátozott képességekkel rendelkezik, és főként a parti őrség feladatát tölti be. (Az országban a két szervezet intézményileg sincs szétválasztva). Az albán hadiflotta legmodernebb eszközei közé 4 darab Damen Star 4207 típusú („Iliria” osztály) parti őrhajó tartozik, amelyeket 2007-ben rendelt meg az albán kormány Hollandia részleges pénzügyi támogatásával.<sup>39</sup> Az első hajó 2008-ban a Damen Group hollandiai üze-

<sup>32</sup> Danopoulos–Skandalis 2011: 405–406.

<sup>33</sup> Dafa 2021c: 23.

<sup>34</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (é. n.): *Others from MoD*. [online], (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.].

<sup>35</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (é. n.): *Demontimi*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.].

<sup>36</sup> Dafa 2021a: 1–2.

<sup>37</sup> Belgrade Centre for Security Policy 2022: 27. és Ozturk, Talha (2020): *Albanian President Approves Military Deal with Turkey*. [online], Anadolu Agency, 2020. 08. 03. Forrás: aa.com.tr [2022. 06. 11.].

<sup>38</sup> CIA (2022): *Albania*. [online], CIA World Factbook, 2022. Forrás: [2022. 06. 10.].

<sup>39</sup> Young, Thomas-Durrell (2019): NATO’s Selective Sea Blindness: Assessing the Alliance’s New Navies. *Naval War College Review*, 72(3), 29.

mében, további három pedig 2009 és 2014 között az albániai Pasaliman haditengerészeti bázison található üzemben épült meg. Fegyverzettel (1 db 20 mm-es távirányított géppágyú) a hajókat utólag szerelték fel.<sup>40</sup>

A haditengerészethez hasonlóan alacsony létszámú albán *légierő* csak helikoptereket üzemeltet, az ország légtérvédelmét a NATO-hoz való csatlakozást követően Olaszország és Görögország látja el.<sup>41</sup> A vizsgált időszakban a légierő két legfontosabb fejlesztése 4 darab Eurocopter AS-532 „Cougar” közepes többcélú helikopter, valamint 2 darab Eurocopter EC145 könnyű helikopter voltak. Előbbieket 2012 és 2014 között, míg utóbbiakat 2015-ben szállították le. Mindkét beszerzést az albán védelmi tárca saját forrásaiból finanszírozták.<sup>42</sup>

Ezen túlmenően, Olta Xhacca albán védelmi miniszter 2019-es washingtoni látogatása alkalmával sikerült megállapodást kötni 3 darab UH-60 „Black Hawk” helikopter amerikai adományozásáról Albánia számára. A várhatóan 2023-ban megérkező helikopterek révén a légierő újabb modern eszközökhöz jut.<sup>43</sup>

Az albán kormány 2021 júniusában arról is döntött, hogy török gyártmányú Bayraktar TB2 drónokat vásárol. Bledar Çuçi albán belügyminiszter egy civil-katonai delegáció törökországi látogatását követően a médianak elmondta, Tirana a drónok mind civil, mind pedig katonai felhasználásának lehetőségeit vizsgálja. A 2020-as karabahi, illetőleg a 2022-es orosz–ukrán háborúban is komoly szerepet kapott eszközök beszerzésére várhatóan 8 millió eurót fordítana az albán kormány.<sup>44</sup>

A légtérfelügyelet terén 2017-ben született megállapodás<sup>45</sup> az albán kormány és a Lockheed Martin között az észak-albániai Mida-hegyen (*Maja e Midës*) található radarállomás létesítéséről. A radart 2020 végén helyezték üzembe, a 22 millió dolláros beruházásból 19 milliót az albán kormány, 3 milliót az Egyesült Államok finanszírozott.<sup>46</sup>

Az egész albán védelmi szféra legnagyobb beruházásának tekinthető a NATO-csatlakozás óta a Tiranától délkeletre fekvő Kuçovë még a szovjetek által 1955-ben épített<sup>47</sup> katonai repülőterének a NATO támogatásával való fejlesztése és NATO taktikai légibázis létesítése. Az erre vonatkozó döntést 2018 augusztusában jelentette be Edi Rama

<sup>40</sup> *Nexter Signs a Contract to Supply NARWHAL Turrets to the Albanian Navy*. [online], European Defence Review Online, 2017. 05. 27. Forrás: edrmagazine.eu [2022. 06. 11.].

<sup>41</sup> *The Military Balance 2021* (2021). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge, Chapter Four: Europe, 84.

<sup>42</sup> *SIPRI Arms Transfer Database*. [online], SIPRI. Forrás: armstrade.sipri.org [2022. 06. 11.].

<sup>43</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2019a): *Black Hawk Helicopters for the Air Force, Minister Xhacca Finalizes the Agreement with US Government*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 04. 20. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.].

<sup>44</sup> *Albania Earmarks Over \$9M for Turkish Bayraktar TB2 UCAVs*. [online], Daily Sabah, 2021. 06. 29. Forrás: dailysabah.com [2022. 06. 11.] és *Albania to Buy Turkish-Made Combat Drones*. [online], Defence Blog, 2021. 07. 06. Forrás: defence-blog.com [2022. 06. 11.].

<sup>45</sup> *The Military Balance 2019* (2019). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge, Chapter Four: Europe, 87–88.

<sup>46</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2020): *Mida Mountain Radar has been Activated. Xhacca: We Have a Completed View of the Albanian Territory*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2020. 11. 06. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.].

<sup>47</sup> Sinoruka, Fjori (2022a): *In Albanian City Once Named 'Stalin', a Base for NATO*. [online], Balkan Insight, 2022. 02. 28. Forrás: balkaninsight.com [2022. 05. 26.].

albán miniszterelnök.<sup>48</sup> Tod Wolters tábornok, jelenleg a NATO európai szövetséges erők parancsnoka, a projekt elindítása alkalmából tartott 2019. januári ünnepségen elmondta, a NATO választása egyebek mellett azért esett Kuçovëra a légibázis létesítésekor, mert a létesítmény kedvező földrajzi elhelyezkedése mellett az időjárási viszonyok is megfelelők, valamint előnyöket jelent a meglévő, továbbfejleszhető infrastruktúra is.<sup>49</sup> A beruházás nagyságrendileg 45-50 millió eurós költségéből 90%-ot a NATO, míg 10%-ot az albán költségvetés fog fedezni. Többéves előkészítést követően a kivitelezés 2022 januárjában kezdődött meg.<sup>50</sup> A projekt lezárultát követően az albán légierő és a NATO közösen használja majd a kuçovëi bázist.

A szárazföldi erők modernizációja több szempontból is kiemelt fontosságú: egyfelől, ez az albán hadsereg legnagyobb létszámú (2021-ben 3000 fő<sup>51</sup>) haderőneme, ezen túlmenően az albán nemzetközi missziós részvétel döntő részben a szárazföldi erők egységei révén valósult meg. Az ország NATO-vállalásai között egy könnyű gyalogsági zászlóalj harccsoport felajánlása szerepelt, amelyet a különböző stratégiai dokumentumok a 2. könnyű gyalogsági zászlóalj bázisán irányoztak elő kialakítani.

E képességfejlesztési tervek végrehajtásához az ország nemzetközi segítséget is kapott, a legfontosabb donorközött a fő szerepet játszó Egyesült Államok mellett Olaszországot érdemes megemlíteni.

Hasonlóan más „új” NATO-tagállamokhoz, az albán szárazföldi erők esetében is először a speciális műveleti egységeket szerelték fel korszerű nyugati kézifegyverekkel. A nyugati eszközökre való teljes átállást ezen a területen Olaszország 5000 darab gépkarabélyra vonatkozó adománya tette lehetővé. Ezt megelőzően a prioritásként kezelt 2. gyalogsági zászlóaljnál már rendszeresítették az amerikai M4 gépkarabélyt.<sup>52</sup>

A mobilitás terén szintén egy amerikai adomány tette lehetővé a modernizáció felgyorsítását: az Excess Defense Articles (EDA) program keretében az Egyesült Államok egyebek mellett körülbelül 250 HMMWV katonai terepjárót, illetve 40 MaxxPro MRAP járművet ajánlott fel Albánia számára.<sup>53</sup> A katonai rendőrség eszközállományát pedig Iveco LMV páncélozott járművekkel bővítették, az albán kormány által vásárolt példányok mellett Olaszországtól is kapott az albán hadsereg ezekből az eszközökből.<sup>54</sup>

<sup>48</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2018): *Prime Minister Rama Announced NATO Investment in Kuçova Air Base*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2018. 08. 04. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.].

<sup>49</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2019c): *The Starting Off the Investment into NATO's Kuçova Air Base, Albania a Promoter of Extending the Course of Collective Stability and Security*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 01. 24. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.].

<sup>50</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2022b): *Starting Work for NATO Air Base in Kuçova, Rama and Peleshi: Albania, Added Value for the Alliance*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2022. 01. 20. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.].

<sup>51</sup> The Military Balance 2021: 84.

<sup>52</sup> Likmeta, Besar (2014): *Albania Army Bids Farewell to Kalashnikovs*. [online], Balkan Insight, 2014. 07. 14. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 11.] és *Italy to Transfer Beretta AR70/90s to Albania*. [online], The Firearm Blog, 2017. 10. 16. Forrás: thefirearmblog.com [2022. 06. 11.].

<sup>53</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2017a): *The Delivery of Armored Vehicles from the US has Commenced*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2017. 09. 05. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.] és Republic of Albania Ministry of Defence (2019d): *USA Donate 37 MRAPs to the Armed Forces, Xhaçka: Performance and Capacities of AAF will Increase Even More*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 04. 04. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.].

<sup>54</sup> Malyasov, Dylan (2019): *US Donates 37 MRAP Vehicles to Albania*. [online], Defence Blog, 2019. 04. 08. Forrás: defence-blog.com [2022. 06. 11.].

## Az Albán Fegyveres Erők nemzetközi szerepvállalása

Az ország gazdasági erőforrásaihoz és a hadereje képességeihez mérten az albán fegyveres erők nemzetközi missziós szerepvállalása aktívnak mondható. Mint Gjevori és Visoka rámutatnak,<sup>55</sup> a nemzetközi műveletekben való részvételt az albán külpolitika egyfajta stratégiai eszközként is használja, fő célja, az ország euroatlanti integrációjának előmozdításában. Ez is magyarázza, hogy a missziós szerepvállalás célországai vagy az egyes missziókra kiküldött kontingensek mérete több esetben a szövetségi (köztük Albánia legfontosabb partnere, az Egyesült Államok) prioritásokat (is) tükrözik. A NATO-tagságot megelőzően az ország 2003 és 2008 között 13 kontingensben összesen 1335 katonával vett részt az USA iraki koalíciós műveleteiben.<sup>56</sup> Az eddigi legnagyobb létszámú albán missziós részvétel a NATO afganisztáni jelenlétéhez kötődik: Albánia mind az ISAF, mind az azt követő Resolute Support misszióban (katonai képességeihez mérten) aktívan vett részt. Az ISAF keretében (különböző időpontokban) török, olasz és amerikai parancsnokság alatt teljesítettek szolgálatot az albán fegyveres erők katonái, a 2010-es évek első felében a kontingens mérete 200-250 fő között változott.<sup>57</sup> A Resolute Support misszió esetében az albán hozzájárulás (kontingensenként) 44 és 135 fő között volt, a legmagasabb szintjét 2019-ben érte el.<sup>58</sup> A misszió fennállásának utolsó évében, 2021-ben az albán kontingens létszáma 99 volt.<sup>59</sup> A védelmi minisztérium adatai szerint az ISAF-ot és a RSM-t is beleértve összesen 4160 albán katona teljesített szolgálatot Afganisztánban.<sup>60</sup>

A NATO égisze alatt zajló baltikumi Enhanced Forward Presence (eFP) műveletben 2018 óta Lettországból vesz részt az albán hadsereg, ide egy tüzserész szakaszt ajánlottak fel.<sup>61</sup>

A közel-keleti és afganisztáni hadszínterekkel összevetve az Albániához közeli balkáni missziókban a NATO-tagság időszaka alatt korlátozott volt az albán nemzetközi jelenlét. A kilencvenes évekből IFOF és SFOR az albán hadsereg első nemzetközi missziós szerepvállalásai közé tartozott, ennek utódjában, az Európai Unió égisze alatt működő EUFOR-ban a 2010-es évek első felében csak kis számú, tüzserészekből álló kontingens szolgált, az albán részvétel az EUFOR-ban 2014-ben fejeződött be.<sup>62</sup> Hasonlóan igen korlátozott létszámú volt az albán hadsereg hozzájárulása a koszovói KFOR-hoz is, ahol egyebek

<sup>55</sup> Gjevori, Elvin – Visoka, Gezim (2016): Albanian Peacekeepers: Exploring the Inward-Looking Utility of International Peacekeeping. *International Peacekeeping*, 23(4), 523–526.

<sup>56</sup> *Irak*. [online], Forrás: Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.].

<sup>57</sup> *Afganisztan, operacioni RSM drejtuar nga NATO*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 01.] és *The Military Balance 2010* (2010). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge, Chapter Three: Europe, 119–120; *The Military Balance 2012* (2012). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge, Chapter Four: Europe, 88–89.

<sup>58</sup> *Afganisztan, operacioni RSM drejtuar nga NATO* [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 01.].

<sup>59</sup> *The Military Balance 2021*: 84–85.

<sup>60</sup> *Kontributi Aktual*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.].

<sup>61</sup> *Prezenca e Përparuar e Përforcuar e NATO (eFP) Letoni*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 31.].

<sup>62</sup> *Bosnje dhe Hercegovinë*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 09.].

mellett őrzés-védelmi feladatokat látnak el az albán katonák. Jelen pillanatban 29 fős albán kontingens teljesít szolgálatot a szomszédos országban.<sup>63</sup>

Végezetül fontos megemlíteni az albán haditengerészet 2016<sup>64</sup> és 2019<sup>65</sup> közötti részvételét a Standing NATO Maritime Group 2 kötelékében. Ennek során Albánia egy Illiria osztályú űrhajóval és 21 fős légénységgel látott el rendészeti-biztonsági és kutató-mentő feladatokat az Égei-tenger térségében. A haditengerészet missziós szerepvállalása az ország szempontjából azért is különösen jelentős, mert az albán fegyveres erők nemzetközi szerepvállalása ezt megelőzően leginkább a szárazföldi erőkre korlátozódott, így egyéb haderőnemek nem jutottak elegendő műveleti és interoperabilitási tapasztalatszerzési lehetőséghez nemzetközi környezetben.<sup>66</sup>

## Összegzés és kitekintés

Az albán NATO-tagság első 12 évének értékelésekor alapvetően két nézőpontból tekinthetünk az elmúlt bő egy évtized fejleményeire. Az ország rendszerváltás utáni helyzetét, valamint a kilencvenes évek traumatikus eseményeit kiindulópontnak tekintve a NATO-tagságra való felkészülés alatt, majd a NATO-tagság éveiben elért eredmények kétségkívül figyelemreméltók. Másfelől ugyanakkor továbbra is jelentős feladatok állnak az ország előtt mind a védelmi szféra anyagi-materiális (például eszközfejlesztés), mind pedig intézményi-politikai területén, különösen, ha a hasonló méretű újonnan csatlakozott NATO-tagállamokkal vetjük össze Albániát.

Politikai-intézményi szempontból alapvetően elmondható az országról, hogy míg a védelmi reformok úgynevezett első generációja sikeresen végbement, jelentős kihívásokkal küzd Albánia a reformok azon területén, amelyet Cottey, Edmunds és Forster a védelmi reformok második generációjának neveznek, amelyek a haderő feletti demokratikus kontroll „tartalommal való megtöltését” célozzák, a törvényhozás vagy például a civil társadalom területén.<sup>67</sup> A döntéshozatalban a végrehajtó hatalom már-már egészségtelen túlsúlya érvényesül, a törvényhozás szerepe korlátozott, egyes esetekben csak névleges, a valós ellenőrző feladat betöltését az anyagi és személyi erőforrások hiánya, valamint az albán politikát jellemző igen erős politikai polarizáció korlátozza. Hasonlóképpen korlátozott a védelmi szektor transzparenciája, a civil társadalom szerepe csekély a biztonságpolitikával, védelemmel kapcsolatos kérdések megvitatásában.

A képességfejlesztést a meglévő ambíciók ellenére a védelmi szektor krónikus alulfinanszírozottsága nehezíti, ebben változást hozhat, hogy az albán kormányzat vállalta a kiadások a GDP 2%-ára emelését 2024-re. Az ország gazdasági erőforrásainak korlátozottsága azonban határt szabhat a védelemre fordított összegek növelésének.

<sup>63</sup> Kosovë. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.].

<sup>64</sup> NATO (2016a): *Albania Joins NATO Maritime Activities*. [online], 2016. Forrás: mc.nato.int [2022. 05. 30.].

<sup>65</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2019b): *Naval Force Ends Up Its Mission in Aegean Sea, Xhaçka: Fleet Will Overhauled, Pashaliman, NATO Base*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 12. 14. Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 31.].

<sup>66</sup> Young 2019: 19.

<sup>67</sup> Cottey, Andrew – Edmunds, Timothy – Forster, Anthony (2002): The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations. *Armed Forces & Society*, 29(1), 31–56.



A védelmi tervezésnél és a képességfejlesztésnél is gyakran észlelhető, hogy megtörténik a NATO-koncepciók átvétele, azonban ezek meghonosítása csupán felszínes, eközben a védelmi szervezeteken belül tovább élnek a korábbi korszakokból örökölt („*legacy*”) szervezeti-intézményi gyakorlatok.<sup>68</sup> Hasonló problémát jelent (és ebben Albánia nem egyedülálló a volt szocialista/kommunista NATO-tagállamok körében), hogy a modernizáció mint eszközbeszerzés jelenik meg, a képességek fejlesztésénél a szükséges egyéb elemek (kiképzés, rendszeres gyakorlatozás, kiszolgáló-támogató háttér megléte) sokkal kevesebb figyelmet kapnak.<sup>69</sup>

A fent említett problémák és a korlátozott katonai képességei ellenére a NATO és az Egyesült Államok szempontjából Albánia megbízható szövetségesnek számít. A kuçovëi NATO légibázis létesítése mellett ennek jeleként értékelhető, hogy az Egyesült Államok Speciális Műveleti Erők Európai Parancsnoksága balkáni előretolt parancsnokságát (*advanced headquarters*) Albániában helyezték el, amelynek aktiválására ünnepélyes keretek között 2022 márciusában került sor.<sup>70</sup>

Az albán fegyveres erők missziós szerepvállalása a meglévő gazdasági és katonai erőforrások tekintetbevételével aktívnak mondható. A nemzetközi részvétel célterületei azonban legalább annyira tükrözik Albánia legfontosabb szövetségese, az Egyesült Államok prioritásait is. Ezzel szemben a balkáni régióban kevésbé jellemző az albán missziós jelenlét, aminek azonban történelmi okai is vannak. Elmondható, hogy az albán védelempolitika általánosságban meglehetősen reszponzív az USA céljaiban, politikájában bekövetkező változásokra. A védelmi kiadások 2017 utáni emelkedésében szerepet játszhatott a Trump-adminisztráció hivatalba lépése, amely elődjeihez képest is különösen határozottan szorgalmazta az európai NATO-tagállamok védelmi kiadásának növelését. Hasonlóképpen az Afganisztánba küldött albán kontingens méretének 2018-as növelését az albán védelmi tárca a Trump-adminisztráció által meghirdetett kezdeményezéssel is magyarázta.<sup>71</sup>

Az Oroszország Ukrajna elleni agresszióját követően átalakuló európai biztonsági helyzetben, hasonlóan a többi európai NATO-tagállamhoz, Albánia esetében is a védelmi kiadások további növelésére lehet számítani (különösen, hogy a kormány legkésőbb 2024-re vállalta a GDP-arányos 2%-os kiadási szint elérését), ugyanakkor az ország gazdasági erőforrásainak korlátozott volta ennek bizonyos szinten határt szab. A NATO-ban való aktívabb albán részvétel egyik lehetséges módját a kuçovëi NATO-bázishoz hasonló projektek jelentik: az albán kormány régebb óta meglévő<sup>72</sup> kezdeményezése a Vlorë

<sup>68</sup> Lásd például Young, Thomas-Durrell (2018): *Anatomy of Post-Communist European Defense Institutions: The Mirage of Military Modernity*. New York: Bloomsbury Academic.

<sup>69</sup> Young 2018 és Young 2019: 17–18, 27.

<sup>70</sup> Sinoruka, Fjori (2022): *US Designates Albania as Special Operations 'Forward HQ'*. [online], Balkan Insight, 2022. 05. 26. Forrás: balkaninsight.com [2022. 01. 07.] és Republic of Albania Ministry of Defence (2022a): *Albania Special Forces Headquarters for Europe; Peleshi: Strong Link between Two Partners Displayed*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2022. 03. 09. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.].

<sup>71</sup> Republic of Albania Ministry of Defence (2017b): *Xhaçka: We Will Increase Our Presence by 60% in Afghanistan in 2018*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2017. 12. 31. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.].

<sup>72</sup> Republic of Albania Ministry of Defence 2019b.



közelében fekvő Pasaliman haditengerészeti bázis NATO-létesítménnyé való fejlesztése: ezt az elképzelést Edi Rama miniszterelnök 2022 májusában ismét felajánlotta.<sup>73</sup>

Egy másik elképzelhető út a nemzeti és NATO-keretek között is felhasználható specializált, „niche” képességek (például tüzserész) fejlesztése lehetne.<sup>74</sup>

## IRODALOMJEGYZÉK

- Albania Earmarks Over \$9M for Turkish Bayraktar TB2 UCAVs.* [online], Daily Sabah, 2021. 06. 29. Forrás: dailysabah.com [2022. 06. 11.]
- Albania Proposes ex-Soviet Naval Base to NATO to Counter Russia.* [online], Navy Recognition, 2022. 05. 27. Forrás: navyrecognition.com [2022. 06. 11.]
- Albania to Buy Turkish-Made Combat Drones.* [online], Defence Blog, 2021. 07. 06. Forrás: defence-blog.com [2022. 06. 11.]
- Afganistan, operacioni RSM drejtuar nga NATO.* [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 01.]
- Balkan Defence Monitor.* [online], Belgrade Centre for Security Policy, 2022. 03. Forrás: bezbednost.org [2022. 05. 29.]
- Bosnje dhe Hercegovinë.* [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 09.]
- CIA (2022): *Albania.* [online], CIA World Factbook, 2022. Forrás: cia.gov [2022. 06. 10.]
- Cottey, Andrew – Edmunds, Timothy – Forster, Anthony (2002): *The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations.* *Armed Forces & Society*, 29(1), 31–56. Online: <https://doi.org/10.1177/0095327X0202900103>
- Dafa, Alban (2020a): *The Albanian Military Should Focus on Building Its Combat Readiness.* [online], Institute for Democracy and Mediation, 2020. 07. 21. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 10.]
- Dafa, Alban (2020b): *Does the Albanian Political Leadership Value a Professional and Competent Military?* [online], Institute for Democracy and Mediation, 2020. 09. 28. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 09.]
- Dafa, Alban (2021a): *Defence Policy Oversight: Challenges and Needs of the Albanian Assembly.* [online], Institute for Democracy and Mediation, 2021. 01. 27. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 10.]
- Dafa, Alban (2021b): *Strategic Uncertainty: A Review of Albania's National Security Strategy and Policy.* [online], Institute for Democracy and Mediation, 2021. 10. 30. Forrás: idmalbania.org [2022. 06. 10.]
- Dafa, Alban (2021c): *(Un) Democratic Control of the Albanian Armed Forces: Centralisation of Defence Policy and Ineffective Oversight.* [online], Institute for Democracy and Mediation, 2021. 11. 05. Forrás: idmalbania.org [2022. 05. 10.]
- Dafa, Alban (2022): *Elusive Standards: Governance and Oversight of Security Sector Procurement in Albania.* [online], Centre for European Security Studies, 2022. 04. Forrás: cessa.org [2022. 06. 08.]
- Danopoulos, Constantine P. – Skandalis, Konstantinos S. (2011): *The Military and Its Role in Albania's Democratization.* *Armed Forces & Society*, 37(3), 399–417. Online: <https://doi.org/10.1177/0095327X11404131>
- Demontimi.* [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.]
- Gjevori, Elvin (2015): *Crises, Interests and Elite Behaviour: Military Reform in Albania.* *Southeast European and Black Sea Studies*, 15(4), 585–603. Online: <https://doi.org/10.1080/14683857.2015.1026547>
- Gjevori, Elvin (2018): *Democratisation and Institutional Reform in Albania.* Cham: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73071-4>

<sup>73</sup> *Albania Proposes ex-Soviet Naval Base to NATO to Counter Russia.* [online], Navy Recognition, 2022. 05. 27. Forrás: navyrecognition.com [2022. 06. 11.]

<sup>74</sup> Lásd például Hudhra 2018: 139–144.

- Gjevori, Elvin – Visoka, Gezim (2016): *Albanian Peacekeepers: Exploring the Inward-Looking Utility of International Peacekeeping*. *International Peacekeeping*, 23(4), 513–539. Online: <https://doi.org/10.1080/13533312.2016.1172010>
- Hudhra, Thimi (2018): *Defence Planning System of the Republic of Albania in the Framework of NATO Collective Planning System*. PhD-disszertáció. Tirana: Academy of the Armed Forces.
- Irak*. [online], Forrás: Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.]
- Italy to Transfer Beretta AR70/90s to Albania*. [online], The Firearm Blog, 2017. 10. 16. Forrás: thefirearmblog.com [2022. 06. 11.]
- Kontributi Aktual*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.]
- Kosovë*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.]
- Likmeta, Besar (2014): *Albania Army Bids Farewell to Kalashnikovs*. [online], Balkan Insight, 2014. 07. 14. Forrás: balkaninsight.com [2022. 06. 11.]
- Malyasov, Dylan (2019): *US Donates 37 MRAP Vehicles to Albania*. [online], Defence Blog, 2019. 04. 08. Forrás: defence-blog.com [2022. 06. 11.]
- The Military Balance 2010* (2010). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge.
- The Military Balance 2012* (2012). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge.
- The Military Balance 2019* (2019). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge.
- The Military Balance 2021* (2021). International Institute for Strategic Studies. London: Routledge.
- Ministry of Defence (Albania), Officeholders (1912–present)*. [online], Wikipedia, (é. n.). Forrás: en.wikipedia.org [2022. 06. 12.]
- NATO (2016a): *Albania Joins NATO Maritime Activities*. [online], 2016. Forrás: mc.nato.int [2022. 05. 30.]
- NATO (2016b): *Defence Expenditures of NATO Countries (2008–2015)*. [online], 2016. 01. 28. Forrás: nato.int [2022. 05. 28.]
- NATO (2018): *Defence Expenditure of NATO Countries (2010–2017)*. [online], 2018. 03. 15. Forrás: nato.int [2022. 05. 28.]
- NATO (2022): *Defence Expenditure of NATO Countries (2014–2021)*. [online], 2022. 03. 31. Forrás: nato.int [2022. 05. 28.]
- Nexter Signs a Contract to Supply NARWHAL Turrets to the Albanian Navy*. [online], European Defence Review Online, 2017. 05. 27. Forrás: [2022. 06. 11.]
- Ozturk, Talha (2020): *Albanian President Approves Military Deal with Turkey*. [online], Anadolu Agency, 2020. 08. 03. Forrás: aa.com.tr [2022. 06. 11.]
- Prezenca e Përparuar e Përforcuar e NATO (eFP) Letoni*. [online], Ministria e Mbrojtjes, (é. n.). Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 31.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2017a): *The Delivery of Armored Vehicles from the US has Commenced*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2017. 09. 05. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2017b): *Xhaçka: We Will Increase Our Presence by 60% in Afghanistan in 2018*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2017. 12. 31. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2018a): *1 Thousand Military Officers are Certified by NATO, Xhaçka: Today We are Equal among Equals*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2018. 09. 30. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2018b): *NATO Ministerial, Xhaçka: 2% of GDP for the Army by 2024*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2018. 10. 04. Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 31.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2019a): *Black Hawk Helicopters for the Air Force, Minister Xhaçka Finalizes the Agreement with US Government*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 04. 20. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2019b): *Naval Force Ends Up Its Mission in Aegean Sea, Xhaçka: Fleet Will Overhauled, Pashaliman, NATO Base*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 12. 14. Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 31.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2019c): *The Starting Off the Investment into NATO's Kuçova Air Base, Albania a Promoter of Extending the Course of Collective Stability and Security*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 01. 24. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.]

- Republic of Albania Ministry of Defence (2019d): *USA Donate 37 MRAPs to the Armed Forces, Xhaçka: Performance and Capacities of AAF will Increase Even More*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 04. 04. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2020): *Mida Mountain Radar Has Been Activated. Xhaçka: We have A Completed View of the Albanian Territory*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2020. 11. 06. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2022a): *Albania Special Forces Headquarters for Europe; Peleshi: Strong Link between Two Partners Displayed*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2022. 03. 09. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (2022b): *Starting Work for NATO Air Base in Kuçova, Rama and Peleshi: Albania, Added Value for the Alliance*. [online], Ministria e Mbrojtjes, 2022. 01. 20. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 10.]
- Republic of Albania Ministry of Defence (é. n.). *Others from MoD*. [online], Forrás: mod.gov.al [2022. 05. 29.]
- Rishikimi Strategjik i Mbrojtjes* (2013). [online], Qendra e Botimeve Zyrtare, 2013. 04. 03. Forrás: qbz.gov.al [2022. 06. 11.]
- Rishikimi Strategjik i Mbrojtjes* (2019). [online], Ministria e Mbrojtjes, 2019. 09. 25. Forrás: mod.gov.al [2022. 06. 11.]
- Sinoruka, Fjori (2022a): *In Albanian City Once Named 'Stalin', a Base for NATO*. [online], Balkan Insight, 2022. 02. 28. Forrás: balkaninsight.com [2022. 05. 26.]
- Sinoruka, Fjori (2022b): *US Designates Albania as Special Operations 'Forward HQ'*. [online], Balkan Insight, 2022. 01. 07. Forrás: balkaninsight.com [2022. 05. 26.]
- SIPRI Arms Transfer Database*. [online], Forrás: armtrade.sipri.org [2022. 06. 11.]
- Varsori, Antonio (2012): *Italy and the End of Communism in Albania, 1989–1991*. *Cold War History*, 12(4), 615–635. Online: <https://doi.org/10.1080/14682745.2011.650633>
- Young, Thomas-Durrell (2018): *Anatomy of Post-Communist European Defense Institutions: The Mirage of Military Modernity*. New York: Bloomsbury Academic.
- Young, Thomas-Durrell (2019): *NATO's Selective Sea Blindness: Assessing the Alliance's New Navies*. *Naval War College Review*, 72(3), 12–39.

Márkus László<sup>1</sup>

## A koszovói háború és a KFOR békefenntartó misszió<sup>2</sup>

*Koszovó területének birtoklásáért az albán és a szerb nacionalizmus négy fegyveres konfliktust vívott a 20. században, amelyek sorában a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) gerillaháborúja volt a legutolsó 1998–99-ben. A gerillák aszimmetrikus hadviselésének lényegi célja volt, hogy a nemzetközi közösség beavatkozását kiprovokálják. A háború kimenetelét a NATO légitámadásai döntötték el. A háború nacionalista narratívában való feldolgozásának következményeként a két nemzet között nem történt megbékélés, ez adja a KFOR békefenntartó missziójának jelentőségét a mai napig. A KFOR parancsnoki pozíciójának megszerzése egy Magyarország számára ennyire fontos területen, kiváló példája annak, hogyan kell érdekeinket érvényesíteni a multilaterális katonadiplomácia területén.*

**Kulcsszavak:** Koszovó, etnikai háború, aszimmetrikus hadviselés, KFOR, békefenntartás

### *The Kosovo War and the KFOR peacekeeping mission*

*For the control of the territory of Kosovo, Albanian and Serbian nationalism fought four armed conflicts in the 20th century, the last of which was the guerrilla war of the Kosovo Liberation Army (UÇK) in 1998–99. The essential purpose of the asymmetric warfare waged by the guerrillas was to provoke the intervention of the international community. The outcome of the war was decided by NATO air strikes. The memory of the war has been recorded on both sides in a nationalistic interpretation that very much contributes to the lack of any reconciliation. That gives significance to KFOR's peacekeeping mission in Kosovo even at present. Gaining the COMKFOR position for a Hungarian general in 2021 is an excellent example of how to promote our vital interests in the field of multilateral military diplomacy.*

**Keywords:** Kosovo, ethnic wars, asymmetrical warfare, KFOR, peacekeeping

## Jugoszlávia felbomlása és az etnikai háborúk

Az egykori Jugoszlávia felbomlását hat háború kísérte, illetve követte 1991 és 2001 között. Közös jellemzőjük volt, hogy etnikai alapú konfliktusok voltak, és valamelyik többségi nemzet vélt vagy valós dominanciája ellen irányultak. A háborút kiobbantók célja minden

<sup>1</sup> Márkus László a Külügyi és Külgazdasági Intézet vezető kutatója, Magyarország volt pristinai nagykövete. E-mail: laszlo.markusz@ifat.hu

<sup>2</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

esetben az elszakadás volt, mert úgy érezték, hogy a status quo veszélyeztetni etnikai közösségük jövőjét. A szlovének a Jugoszlávián belül az 1980-as évek végére kialakult szerb politikai dominancia miatt léptek a fegyveres elszakadás útjára. A krajainai és szlávóniai szerbek lázadása nagyrészt a függetlenségét kikiáltó Horvátország második világháborús usztasamozgalmat idéző politikai retorikája és szimbólumrendszere gerjesztette félelemből táplálkozott. A boszniai szerbek saját hatalmi pozícióikat féltették a demográfiailag megerősödött boszniai muszlimokkal szemben egy új független államban. A koszovói és Preševo-völgyi albánok a belgrádi hatalom szerbesítő törekvéseivel fordultak szembe. A macedóniai albánok 2001-es felkelése a szláv többségi nemzet hegemoniája és a kisebbségek politikai marginalizálódása ellen irányult.

Ezek a fegyveres konfliktusok intenzitásukban és időtartamukban jelentősen eltértek egymástól. A szlovéniai „tíznapos háborúként” maradt fenn az emlékezetben, míg Horvátországban több mint négy évig tartott a hadiállapot. Bosznia-Hercegovinában három és fél évig tomboltak a két szomszédos ország által is tüzelt, véres etnikai összecsapások, amelyek közel 100 ezer halálos áldozatot követeltek, ami messze magasabb a többi posztjugoszláv konfliktusban regisztrált veszteségeknél. Koszovóban másfél év alatt lezárultak ugyan a harcok, de ezek egy bizonyos szakaszukban a nemzetközi rend stabilitását is veszélybe sodorták, mivel egy ponton a NATO közvetlenül beavatkozott, az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása nélkül és Oroszország heves tiltakozása ellenére. A hidegháború vége óta ez volt az első alkalom, hogy felbukkant az orosz és amerikai katonák közvetlen harcba keveredésének kockázata.

Jugoszlávia felbomlása 1991-ben meglehetősen váratlanul érte az európai közvéleményt. A nyugati világ politikai és katonai elitjét éppen a gazdasági integráció mélyítése, illetve a hidegháborús tömeghadseregek leszerelése foglalkoztatta. Évek voltak szükségesegek, hogy az európai és amerikai döntéshozók feldolgozzák és megértsék a jugoszláviai történéseket, illetve megtalálják a válságkezelés hatékony eszközeit és módozatait. Az egyik ilyen tanulási folyamat középpontjában a katonai békefenntartás politikai és katonai irányítási rendszerének kialakítása állt. A boszniai háború az ENSZ-nek (UNPROFOR), a koszovói békefolyamat hullámvölgyei pedig a NATO-nak (KFOR) szolgáltak kihívásokkal, keserű kudarcokkal és fontos tanulságokkal.

## Az UÇK gerillaháborúja 1998–1999

Koszovó területének birtoklásáért az albán és a szerb nacionalizmus négy fegyveres konfliktust vívott a 20. században: a balkáni háborúkban (1912–1913) aratott látványos szerb győzelmeket a lázadó albán kaçakok elkeseredett ellenállása (1918–1924) és a második világháború alatti kölcsönös etnikai leszámolások követték.<sup>3</sup> A negyedikre az 1990-es évek végén került sor, amelyet a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) gerillaháborújának nevezhetünk. Ezt az 1998–1999-es háborút közvetve előidéző geopolitikai háttér a hidegháború utáni nemzetközi erőviszonyok radikális megváltozása volt, elsősorban

<sup>3</sup> Ezekről a fegyveres konfliktusokról részletesebben lásd Márkus László (2022): *Koszovó története Dardániától a brüsszeli dialógusig*. Budapest: Ludovika.

az egyedüli szuperhatalomként talpon maradt Egyesült Államok és a NATO, illetve a de-integrálódó és gazdasági válságba merülő Szovjetunió/Oroszország relációjában.

Az albánok döntő többségének sokáig nem tűnt célravezető opciónak a háború, hiszen könnyen felmérhették, hogy a szerbek minden tekintetben erősebb pozícióban voltak. A belgrádi vezetés által irányított rendőrség önmagában veszélyes ellenfél volt. Belgrád mögött állt a Jugoszláv Néphadsereg (JNA) 1992-ig, majd onnantól a kisjugoszláv hadsereg (Vojska Jugoslavije). A kisjugoszláv hadigépezet mozgósítás utáni létszáma messze meghaladta azt az élőerőt, amelyet az alig kétmillió koszovói albánság reális esélyekkel harcba küldhetett volna a maga részéről. Szintén hatékony eszköz volt a szerb vezetés kezében a titkosszolgálati apparátus: az UDBA (Uprava Državne Bezbednosti, Állambiztonsági Hivatal), majd 1967-től az SDB (Služba Državne Bezbednosti, Állambiztonsági Szolgálat) számos „disszident”, köztük koszovói albánokat likvidált Nyugat-Európában a hidegháború alatt. Utódja 1991 után az RDB (Resor Državne Bezbednosti, Állambiztonsági Szolgálat), amely a horvátországi és boszniai háborúkban különösen hatékonynak bizonyult olyan paramilitáris egységek mozgósításában, mint az „Arkan Tigrisei”.

Az albánok nem rendelkeztek fegyverekkel az 1990-es évek elején, és sokáig nem is volt semmilyen beszerzési forrásuk. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1991 szeptemberében nemzetközi fegyverembargót vezetett be a volt Jugoszlávia egész területére, ez pedig lehetetlenné tett bármilyen *legális* fegyvervásárlást, vagy másik országból érkező *hivatalos* fegyverszállítmányokat. Megfigyelhető volt ebben az időben, hogy a nehézfegyverzet hiánya 1991–94 között milyen súlyos veszteségeket okozott a Jugoszlávia felbomlása nyomán kirobbant háborúkat vívó horvátoknak és bosnyákoknak, ami intő példaként szolgált. A koszovói albánok egy konvencionális, úgynevezett második generációs háború megvívására Szerbiával nem voltak felkészülve az 1990-es években.

Nem véletlen, hogy Ibrahim Rugova koszovói elnök békés ellenállásra buzdító politikája 1989 és 1997 között elsöprő támogatást élvezett, de politikai pártja még a háború után is, egészen 2007-ig verhetetlennek bizonyult a Koszovóban tartott választásokon. Rugova minden áron el kívánta kerülni, hogy az albánok olyan helyzetbe kerüljenek, mint a horvátok és a bosnyákok 1991–94-ben, akik súlyos civil és katonai vereségeket szenvedtek a szemben álló szerbektől, és csak a nemzetközi közösség intervenciója mentette meg őket a teljes vereségtől. A koszovói albán vezető ezért 1991-ben elzárkózott attól a horvát kéréstől, hogy követőit fellázítva egy újabb frontvonalat nyisson a volt Jugoszlávia területén dúló etnikai háborúk sorában.<sup>4</sup>

Rugova alkatilag olyan vezető volt, aki mélyen hitt az erőszakmentes politikában. Munkatársai emlékeiben úgy maradt fenn, mint akitől távol állt minden hazardírozásra való készség, alaposan felmérte az erőviszonyokat és a szerbek várható reakciójának brutalitását.<sup>5</sup> (Rugova apját a második világháború végén jugoszláv partizánok végezték ki.)

<sup>4</sup> Judah, Tim (2000): *Kosovo: War and Revenge*. New Haven and London: Yale University Press, 113–114. A történeteket azonos módon elevevítette fel a tárgyaláson jelen lévő Veton Surroi, egykori koszovói albán politikus egy interjú során. 2020. 11. 25.

<sup>5</sup> A szerző saját interjúja Ibrahim Rugova pártjának (Koszovói Demokratikus Liga, LDK) munkatársaival 2017–2019 között: Fatmir Rexhepi, Bajram Gecaj, Ismet Beqiri.



Egy koszovói háború kirobbantásához másfajta karakterű vezetők kellettek, akiknek akkor nyílt tér, mikor Rugova éveken keresztül stabil pozíciója 1995 után meggyengült.

Az 1981 óta egyre erősödő szerb rendőrterror, a korábbi koszovói autonómia 1989-ben történt megszüntetése felett érzett elkeseredés, illetve az 1991 óta már leplezetlen kollektív diszkrimináció lassan felőrölte az albánok egy részének türelmét. Leginkább azonban a békés ellenállás politikájának kudarca volt az, ami egyre több koszovói albánt fogékonytá tett a radikális megoldásokra. A boszniai háborút lezáró Daytoni békeszerződés megkötése (1995) a koszovói kérdés rendezése nélkül azt a világos üzenetet hordozta, hogy a nemzetközi közösség együtt tud élni ezzel a status quóval. Ez súlyos csapás volt Rugova békés megoldást előnyben részesítő politikája számára, egyben esélyt adott az otthon és külföldön már jó ideje szervezkedő militáns koszovói albánoknak.

Ramush Haradinaj gerillaparancsnok és későbbi miniszterelnök a hangulatváltást úgy foglalta össze: „Minden albán tudta, hogy soha nem fogunk megszabadulni Szerbia elnyomásától, ha nem harcolunk. Mindenki tudta. Rugova tudta és az LPK (az UÇK elődszervezete) is tudta. De az emberek először a könnyű utat választják.”<sup>6</sup> Egyre többen érezték magukat sarokba szorítva a rendőrterror által, ami jelentősen megnövelte a harci kedvet és az áldozatvállalási készséget az albán lakosság részéről. Haradinaj úgy fogalmazott: „Nem volt sok választásunk abban az időben. Tudtuk, hogy megölhetnek minket így vagy úgy – vagy a szerbiai börtönökben vagy egy merényletben, vagy úgy, hogy ellenállunk. Tudtuk, hogy bármelyik nap sor kerülhet ránk. Nem volt más választásunk, mint harcolni.”<sup>7</sup>

A koszovói fegyveres ellenállás gyökerei az 1970-es években az albán diaszpóra körében szerveződő radikális sejtekhez nyúltak vissza. A fegyveres és politikai szervezkedés sokáig csak külföldön volt lehetséges, Koszovóban a jugoszláv állambiztonsági szervek csírájában eltiporták az ellenállást. A Koszovói Népfront (LPK) – amelyet az UÇK elődszervezeteként tartanak számon – Svájcban és Németországban alakult meg 1985-ben,<sup>8</sup> és fejlődött 1997-re ütőképes, etnikai alapú terrorszervezetté. Az LPK, majd a belőle létrejött UÇK teoretikusai egyrészt nemzeti felszabadító mozgalomként tekintettek magukra, ezért alaposan tanulmányozták az antikolonialista küzdelmeket a harmadik világban. Másrészt tudták, hogy kezdetben mindenképpen a terrorizmus taktikájához kell nyúlniuk, ezért példaként vizsgálták az északír IRA, a baszk ETA és a palesztin PLO módszereit.<sup>9</sup>

A Koszovói Felszabadítási Hadsereg aszimmetrikus háborúja a szerb rendőri erők és a szövetségi hadsereg ellen a Jashari család 1998 márciusában történt lemészárlásától a KFOR 1999. júniusi bevonulásáig tartott. Ezt megelőzően is voltak összecsapások, de azok inkább elszórt terrorcselekmények, semmint egy valódi gerillaháború keretében vívott harcok voltak. A koszovói albánok részéről a katonai felkészés továbbra is elég reménytelennek látszott, tekintve a szerb fegyveres erők létszámbeli és technikai túlerejét. Nehéz volt elképzelni, hogy pusztán gerilla-hadviseléssel meg lehet változtatni Koszovó

<sup>6</sup> Ramush Haradinajt idézi Perritt, Henry H. Jr. (2008): *Kosovo Liberation Army: The Inside Story of an Insurgency*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 1, 37.

<sup>7</sup> Perritt 2008.

<sup>8</sup> Eredeti nevén: LPRK (Lëvizja Popullore për Republikën e Kosovës/Népfront a Koszovói Köztársasáért).

<sup>9</sup> Perritt 2008: 37.

státuszát. A Koszovói Felszabadítási Hadseregnek kizárólag az aszimmetrikus hadviselés előnyeit kihasználva volt esélye. Meg kellett találnia a szerbek gyenge pontját, ami kontroll nélküli heveskedésükben és brutalitásukban, illetve növekvő nemzetközi elszigeteltségükben volt keresendő.

A fegyveres mozgalom deklarált politikai célja Koszovó „felszabadítása” volt. Elkezdtek megjelenni a nyilatkozatokban az olyan klasszikus nacionalista jelszavak, mint „függetlenség vagy halál”, ami retorikájában hasonlított a szerb Fekete Kéz első világháborút megelőzően használt mottójára: „egyesülés vagy halál”.<sup>10</sup> Célként fogalmazódott meg a gerillák körében a felszabadított tartomány egyesítése Albániával, ami a militáns koszovói albánok régi álma volt.<sup>11</sup> Ez a nacionalista doktrína természetes naivitással úgy tekintette, hogy ha a német nemzetnek 1990-ben engedélyezték az egyesülést, akkor a nemzetközi közösségnek semmilyen erkölcsi vagy jogi érve nem lehet, amely alapján az albánoktól megtagadhatná ugyanezt. Az UÇK ideológusai számára az egyesülés magában foglalta volna a Macedón Köztársaságban (ma Észak-macedón Köztársaság) és Montenegróban élő albánok csatlakozását is ehhez az etnikailag egységes Albániához. A Rugova pártja (LDK) által propagált független koszovói állam ebben a stratégiában csak közbenső célként merült fel. Ibrahim Rugovát, aki a harcok kitörésekor formálisan a koszovói párhuzamos állam elnöke volt, az UÇK nem tekintette saját parancsnokának, és nem egyezett bele abba, hogy képviselje a gerillákat a nemzetközi tárgyalásokon.<sup>12</sup>

Az aszimmetrikus gerillaháború taktikai elemei részben a nyolcvan évvel korábbi „kaçak-hadviselés” hagyományaihoz nyúlt vissza. Ennek az volt a kiindulópontja, hogy a gerillák a szomszédos Albániát logisztikai és hadművelleti bázisnak használva hajtanak végre váratlan támadásokat szerb célpontok ellen, minél nagyobb veszteségeket okozva. A régi taktika továbbfejlesztése volt, hogy eltűzött válaszcsoportokat provokáljanak ki a terület szuverén, de legitimációs bizonytalanságtól szenvedő (az albán lakosság többségének támogatását nélkülöző) hatóságainak részéről, lehetőleg polgári célpontok ellen. Ha ez elég sok áldozatot követel, akkor a konfliktus majd visszakerül a nemzetközi sajtó figyelmének központjába, és előbb-utóbb a nagyhatalmaknak be kell avatkozniuk a további atrocitások megfékezése érdekében, mint ez Bosznia-Hercegovinában is történt pár évvel korábban.

Ezt a taktikát számos tényező segítette az 1990-es évek végén. Az egyik, hogy a szerb hatalom a tartomány albán lakosságának döntő többségét már teljesen elidegenítette magától. A Rugova körül tömörülő pacifisták ugyan nem kedvelték a gerillákat, de óvakodtak attól, hogy nyíltan szembeforduljanak velük, mivel tudták, hogy ezzel a szerbeket segítenék. Szerbia nemzetközi megítélése is rendkívüli módon megromlott 1991 óta, és Milošević személyét – a Daytont követő rövid időszakot leszámítva – nagyfokú

<sup>10</sup> Waller, Douglas (1998): Mission Impossible: An Inside Look at How Richard Holbrooke Tries to Halt the Ethnic Bloodshed in Kosovo. *Time*, 151(26), 68–70.

<sup>11</sup> Perritt 2008: 22.

<sup>12</sup> Sandra Kasalo: Intervju Oslobođenja s Komandantom OVK Naš cilj je oslobođenje Kosova i priključenje Albaniji. *Oslobođenje*, 7. (1998.), 4. 13.; Albright, Madeleine (2004): *Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai*. Budapest: Geopen, 530.

bizalmatlanság és ellenszenv övezte a nyugati politikusok körében.<sup>13</sup> Harmadik tényezőként említhető a nyugati hatalmak előző években kialakított intervenciók gyakorlata humanitárius megfontolásokból, Irak kurdok lakta területein, Szomáliában és Bosznia-Hercegovinában. (Ez a számítás hordozott magában kockázatokat: a hatalmas áldozatokkal járó ruandai népiirtás [1994] nem generált nemzetközi fellépést.) Negyedikként megemlíthető még a NATO szerepkeresése a hidegháború után, amely folyamat egyre inkább az európai béke önjelölt őrének küldetése felé tolta a katonai szövetséget. A konkrét koszovói esetben különösen felerősítette ezt az intervenciók hajlandóságát a nyugati katonai szövetség félelme a balkáni konfliktus eszkalációjától, főleg Macedónia, Albánia és Görögország belesodródásától.<sup>14</sup>

Az UÇK gerillataktikája jól működött: a rajtaütéseik által okozott embervesztés fájdalmasnak bizonyult a rendőrség számára. Ez dühödt reakciókat váltott ki az állományból, és megjósolható taktikai hibákhoz vezetett. Az egyik legnagyobb melléfogás a koszovói konfliktus kezelésében a prekazi vérengzés volt 1998 februárjának utolsó napjaiban. Néhány korábbi rajtaütés megtorlásául a szerb belügyi erők lemészárolták a Jashari család 57 tagját, köztük nőket és gyerekeket. Ezzel a szerbek egyik napról a másikra magukra vonták a nemzetközi sajtó figyelmét, ami innentől meghatározta a folyamatokat.<sup>15</sup>

A nyugati sajtó napi érdeklődése a koszovói konfliktus iránt elkerülhetlenné tette, hogy az európai és amerikai diplomácia is lépéseket tegyen. Március 5-én meg is jelent Belgrádban Robin Cook brit külügyminiszter az Európai Unió ultimátumával, amivel megkezdődött a koszovói konfliktus „nemzetköziesítése”. A belgrádi vezetés korábbi negatív megítélése miatt ez várható reflexeket indított be: 1998 márciusától elkezdték visszaépíteni az 1992–1996 között érvényben volt, de Dayton után nagyrészt lebontott szankciós falat Szerbia és Montenegró körül.<sup>16</sup> A jugoszláv dinár árfolyama újra megbicsaklott: a korábbi két és fél évben (1995. december – 1998. március) stabilan 3,3 arányban váltották a német márkával szemben. Alig egy hónap leforgása után, 1998 áprilisában viszont már hat dinárt kellett adni egy márkáért, ami 45%-os leértékelésnek felelt meg.

<sup>13</sup> Márkus László (2000): Milosevics és a Nyugat – Az 1996–98-as boszniai események hatása a Jugoszlávia bombázásáról hozott döntésre. *Külpolitika*, 6(1–2), 36–56; „Nem fogjuk ölbe tett kézzel nézni, hogy a szerb hatalom azt tegye Koszovóban, amit már nem tehet Boszniában.” Albright 2004: 525.

<sup>14</sup> „A Koszovóban romló helyzet fenyegetést jelent a régió békéjére és biztonságára. Komoly aggodalmat okoz nekünk a konfliktus szomszédos országokra való áttérjedésének kockázata, ezért szövetségeseinkkel karöltve világossá tettük Milošević elnöknek, hogy nem fogjuk eltérni Albánia és Macedónia belerángatását ebbe a konfliktusba.” Robert Gelbard, a Clinton-adminisztráció balkáni különmegbízottjának a szavai az amerikai törvényhozás előtti meghallgatáson. Committee on International Relations (1998): *Kosovo: Current Situation And Future Options* [online], 1998. 07. 23. Forrás: [commdocs.house.gov](http://commdocs.house.gov) [2023. 01. 22.].

<sup>15</sup> Hedges, Chris (1998): *On a Garage Floor in Kosovo, A Gruesome Serbian Harvest*. [online], The New York Times, 1998. 03. 10. Forrás: [nytimes.com](http://nytimes.com) [2023. 01. 12.]; Calabresi, Massimo (1998): How Many will Perish? *Time*, 151(11), 30–31; Despic-Popovic, Hélène (1998): *Prekaz, village martyr du Kosovo*. [online], Libération, 1998. 03. 17. Forrás: [liberation.fr](http://liberation.fr) [2023. 01. 14.].

Madeleine Albright volt amerikai külügyminiszter is a prekazi vérengzéssel kezdi visszaemlékezéseinek koszovói válsággal foglalkozó első fejezetét. Albright 2004: 521.

<sup>16</sup> Serbs Offer Kosovo Autonomy Talks. *International Herald Tribune*, 1998. 03. 13., 8.

A jugoszláv GDP az 1970-es évek szintjére süllyedt vissza, a fizetések reálértéke pedig az 1950-es évekére.<sup>17</sup>

A szerb rendőrség eltűzött erőszakos reakciói egyértelműen a gerillák malmára hajtotta a vizet, mivel ez utóbbiak viszonylag kevés energiával és veszteséggel jelentős nemzetközi figyelmet generáltak. A Koszovói Felszabadítási Hadsereg a következő hetekben egy zavarosnak tűnő marxista-nacionalista háttérű terrorista szervezetből az albán lakosság jogaiért kiálló gerillahadsereggé vált. Öt hónappal később, 1998 júliusában az amerikai adminisztráció már nyilvánosan politikai szereplőnek ismerte el a gerillahadsereget: „Az UÇK megkerülhetetlen tényezővé vált, és bármennyire is elítéljük az erőszakot mindkét oldalon, részesei kell hogy legyenek a fegyverszüneti vagy a rendezésről szóló tárgyalásoknak.”<sup>18</sup>

Az UÇK azonban legalább három komoly hibát elkövetett a háború különböző szakaszaiban, amivel veszélyeztette stratégiai célját, a nemzetközi katonai beavatkozás kiprovokálását. Az egyik meggondolatlanúság a szerb civilek elleni brutális támadásokban öltött testet, amivel a gerillák kockára tették a nyugati közvélemény és egyben a washingtoni adminisztráció szimpátiáját.<sup>19</sup> Ennek a későbbi következményei lettek azok a büntető-eljárások, amelyeket a Nemzetközi Törvényszék (ICTY), az UNMIK és EULEX bírói fórumain, valamint a 2015-ben felállított Különleges Törvényszék előtt indítottak a koszovói albán gerillaparancsnokok egész sora ellen.

Az UÇK másik hibája az volt, hogy teret adott a szervezett bűnözéssel fenntartott kapcsolatairól szóló vádaknak. Ennek gyökerei oda nyúltak vissza, hogy a háború finanszírozási háttérét mindenképpen biztosítani kellett, ami nem volt egyszerű feladat. A diaszpóra sokat segített, az Egyesült Államok albán kolóniája 1998 májusára már állítólag 3-4 millió dollárt összegyűjtött a gerilláknak.<sup>20</sup> Bujar Bukoshi, az akkori koszovói emigráns kormány miniszterelnöke is biztosított forrásokat a gerilláknak, erről Ramush Haradinaj, az UÇK dukagjini parancsnokának visszaemlékezése is tanúskodik.<sup>21</sup> Ennek ellenére számos olyan cikk, majd hivatalos jelentés látott napvilágot, amely a gerillák kábítószer-kereskedelemez, illetve más súlyos bűncselekmények elkövetőihez való kétes viszonyát firtatta.<sup>22</sup> Ez a koszovói függetlenség nemzetközi támogatottságának ügyére is negatívan hatott.<sup>23</sup>

A gerillahadsereg harmadik tévedése az volt, hogy időről időre a gerillaháborút olyan konvencionális hadviseléssé alakította, amelynek eredményes megvívására nem volt felkészülve. A szerb–jugoszláv erők, ezt a hibát kihasználva, több súlyos vereséget mértek

<sup>17</sup> *Hard Times Taking Bite Out of ICN Yugoslavia*. [online], Los Angeles Times, 1998. 10. 21. Forrás: latimes.com [2022. 01. 08.].

<sup>18</sup> Committee on International Relations 1998.

<sup>19</sup> Robert Gelbard balkáni különmegbízott: „We have also condemned attacks against Serb civilians by the UCK, including kidnaping. The Hague Tribunal has pledged to investigate reports of possible war crimes in Kosovo by both sides.” Committee on International Relations 1998.

<sup>20</sup> Ragaru, Nadège – Dymi, Amilda (2004): The Albanian-American Community in the United States: A Diaspora Coming to Visibility. *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 31(1–2), 45–63; 23.

<sup>21</sup> Hamzaj, Bardh (2000): *A Narrative about War and Freedom*. Prishtina: Zeri, 91.

<sup>22</sup> Higgins, Andrew – Copetas, A. Craig (1999): *In Kosovo, KLA Can't Seem To Win the Battle for Funds*. [online], The Wall Street Journal, 1999. 05. 20. Forrás: wsj.com [2022. 02. 06.].

<sup>23</sup> Albright 2004: 531.

a koszovói albán felkelőkre. Az UÇK 1998. nyári offenzívája, amely iskolapéldája volt a fenti taktikai malőrnek, katonai értelemben teljes fiaskóval zárult. A paradoxon viszont, hogy egyben politikailag mégis komoly nyereséget hozott, mert a nemzetközi sajtó szalagcímeit uralva, a gerillavezetés a nyugati diplomáciát egyre mélyebbre rángatta bele a koszovói konfliktus megoldásába. Christopher Hill amerikai diplomata, akkori szkopjei nagykövet, Richard Holbrooke békeközvetítő és Wolfgang Petritsch EU-különmegbízott 1998 nyarán folyamatosan azzal voltak elfoglalva, hogy próbálták Belgrádot tárgyalóasztalhoz ültetni a koszovói albánok képviselőivel.<sup>24</sup>

1998 őszére a korábbi status quo nemzetközi segítséggel megváltozott.<sup>25</sup> Az EBESZ megfigyelő misszióján keresztül létrejött a Rugova által már korábban kért és vízionált „nemzetközi felügyelet”, amelyet az albánok átmeneti állapotnak tekintettek a számukra kedvező politikai rendezés felé vezető úton. A megfigyelők pusztán jelenlétének is nagy értéke volt a gerillavezérek szemében. Haradinaj így fogalmazott:

„Nagyon örültem, amikor megtudtam, hogy nemzetközi ellenőrök fognak Koszovóba érkezni, és meg voltam győződve, hogy ez számunkra győzelem. A nemzetközi közösség a saját szemével fogja látni, milyen barbárságokat követ el Szerbia Koszovóban, és meg fogják érteni annak szükségességét, hogy az albánok megszabaduljanak ettől a rezsimtől.”<sup>26</sup>

Fontos az is, hogy az UÇK milyen hibát *nem követett el*: hallgatott a CIA figyelmeztetésére, és nem engedte be a sorai közé az iszlám szélsőségeket.<sup>27</sup> Ezt az óvatlanságot a bosnyákok a saját háborújuk során, 1992–1995 között elkövették, és súlyos árat fizettek érte a nemzetközi közvélemény megnyeréséért folytatott diplomáciai erőfeszítéseik során. A koszovói gerillák eltérő megközelítése arra is visszavezethető, hogy az albán nacionalizmus karakterénél fogva vallássemleges, hiszen másképpen nem is tudná a katolikus, ortodox és iszlám hitű albánokat „egy zászló alá” tömöríteni. A gerillák egyes vezetői ráadásul baloldali szekulárisok, mások egyenesen marxisták voltak az enveri nacionalista értelemben, akiktől mi sem állt távolabb, mint az iszlám fundamentalizmus iránt érzett szimpátia.

Ezzel szemben a bosnyák nacionalizmus erősen vallásos színezetű. Nem annyira, mint ezt sokan hajlamosak eltúlozni, hiszen a vallás mellett a közös történelmi emlékezet is összeköti azokat, akik Bosznia-Hercegovinát hazájuknak tekintik. Az 1992–1995-ös háború alatt azonban a vezetés Szarajevóban egy klerikonacionalista politikai klikk kezébe csúszott át, akik számára az iszlám minden másnál fontosabb igazodási pont volt, ezért számukra természetes volt az iráni segítség elfogadása és az iszlám országokból érkezett önkéntesek integrálása egy önálló zászlóaljba.<sup>28</sup> A lényegyet tekintve azonban valóban fontos, hogy az UÇK vezetése egy pillanatra sem adott esélyt a szerb propaganda „iszlám

<sup>24</sup> Hill, Christopher R. (2015): *Outpost A Diplomat at Work*. New York: Simon & Schuster Paperbacks, 131.

<sup>25</sup> A szerbek Glogovac környékén elkövetett újabb felesleges vérengzései nyomán Richard Holbrooke rávette Milošević jugoszláv államfőt az EBESZ-misszió beengedésére Koszovó területére.

<sup>26</sup> Hamzaj 2000: 115–116.

<sup>27</sup> Perritt 2008: 2–4.

<sup>28</sup> A témában lásd Márkus László (2020): *Alija Izetbegović – az apokalipszis lovasa vagy békeangyal* (könyvrecenzió). *Világtörténet*, 42(1), 139–142. Čengić, Mustafa (2015): *Alija Izetbegović jahač apokalipse ili anđeo mira*. Sarajevo: Kult B.



fundamentalistákról” szóló narratívájának. Ezt nyilvánvalóan bölcsen tette, mert ugyan a „9/11 szindrómán” még innen voltunk, de Bin Laden már 1996-ban hadat üzent az Egyesült Államoknak és az al-Káida 1998 augusztusában, a koszovói háború kellős közepén végrehajtotta első nagyszabású támadásait amerikai célpontok ellen.<sup>29</sup>

Az 1998–1999-es koszovói háború már az úgynevezett „negyedik generációs háború”<sup>30</sup> újabb változata volt, amelynek egyik alapjellemzője, hogy legalább az egyik oldalon nem állami hadviselő fél áll. Az ilyen típusú konfliktusban a propaganda és politikai elemek súlya jóval megnőtt a korábbiakhoz képest. A küzdelem távról sem korlátozódott a koszovói albánokra és a szerb/jugoszláv hatóságokra. A háború kimenetele szempontjából meghatározó szerepet játszott a nemzetközi sajtó, a nemzetközi szervezetek hálózata (főleg az EBESZ), az európai és amerikai diplomácia, illetve az Észak-atlanti Szövetség, amely katonai értelemben végül eldöntötte a konfliktus kimenetelét.

Éppen ezért a szerb/jugoszláv rendőrség és fegyveres erők tömeges fellépésének a polgári lakosság ellen, illetve ezzel összefüggésben annak, hogy az UÇK megnyerte a nemzetközi szinten az 1990-es évek hegemon szerepben lévő szuperhatalmának, az Egyesült Államoknak a szimpátiáját és támogatását, döntő jelentőségű volt. A szerbek a világpolitikai változásokból, a negyedik generációs hadviselésből nem értettek meg sokat. Ők ugyanúgy nyers erővel akartak győzni az albán gerillák ellen, ahogy az első világháború után a kaçakok, majd 1945-ben a ballisták ellen. Ezt Milošević elnök nem is nagyon rejtette véka alá, hanem a NATO európai főparancsnokának az egyik tárgyalás során leplezetlenül ki is fejtette.<sup>31</sup>

Katonai értelemben a NATO erői mérték vereséget a szerbekre az *Operation Allied Force* hadművelet során. A légicsapások megkezdése (1999. március 24.) és a kumanovói megállapodás (1999. június 9.) közötti időszakban a Koszovó Felszabadítási Hadsereg ráhatása a háború végső kimenetelére minimális volt. Az UÇK Koszovó belső területein már a NATO-légítámadások első napjaiban súlyos defenzívába került a számbeli és technikai fölényben lévő jugoszláv erőkkel szemben. A Mitrovica, Vučitrn és Podujevo városok közötti hegyekben egészen május elejéig tevékenykedtek gerillacsoportok, ekkor viszont felszámolták őket. Az észak-macedóniai határ melletti Kačanik/Kaçanik hegyekben valamivel kitartóbbnak bizonyultak az albán fegyveres ellenállók, egészen május végéig tudtak kellemetlenségeket okozni, de ennél többre nem futotta az erejükből.<sup>32</sup> A Montenegróval és Albániával határos, hegyvidékes Dukagjini vidékén a hadra fogható emberben és lőszerben egyaránt hiányt szenvedő UÇK-egységek már április elejétől inkább a rejtőzködést választották, nyílt összetűzést nem mertek többé vállalni.<sup>33</sup>

A NATO-bombázások alapjaiban rázták meg Szerbia katonai és gazdasági erejét, ami végül fegyverszüneti megállapodásra készítette a belgrádi vezetést. A kumanovói

<sup>29</sup> Tierney, Dominic (2016): *The Twenty Years' War*. [online], The Atlantic, 2016. 08. 23. Forrás: theatlantic.com [2022. 01. 12.].

<sup>30</sup> A négy generációs modern háború elméletének rövid kifejtését lásd Lind, William S. (2004): *Understanding Fourth Generation War*. [online], Antiwar, 2004. 01. 15. Forrás: original.antiwar.com [2023. 01. 11.].

<sup>31</sup> Clark, Wesley (2001): *Waging a Modern War*. Oxford: PublicAffairs Ltd., 153–154.

<sup>32</sup> Abrahams, Fred – Ward, Benjamin (2001): *Under Orders. War Crimes in Kosovo*. New York: Human Rights Watch, 400.

<sup>33</sup> Hamzaj 2000: 158–159.



megállapodásban és az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244. számú határozatában foglalt előírások alapján a szerb–jugoszláv fegyveres erőknek el kellett hagyniuk Koszovót. A terület katonai ellenőrzésének feladatát egy nemzetközi haderő vette át a NATO irányítása alatt. Az 1998–1999-es háborút tehát nem az UÇK nyerte meg katonai értelemben, szemben a később költött legendákkal. A gerillák csak kirobbantották a háborút és onnantól az volt a stratégiai céljuk, hogy kieroszakolják a nemzetközi katonai intervenciót a maguk oldalán.<sup>34</sup> Ahhoz, hogy a NATO-beavatkozás megtörténjen, illetve amikor megtörtént, akkor az a koszovói albánok érdekeit szolgálja, szükséges volt, hogy előzetesen a koszovói albán politikai vezetők (Ibrahim Rugova, az amerikai albán lobbis, Hashim Thaçi és Adem Demaçi mint a gerillaerők „politikai arcai”) győzelmet arassanak a nemzetközi diplomáciai erőterben a szerb/jugoszláv vezetés felett. Ennek hiányában, illetve más geopolitikai környezetben, nemzetközi támogatás nélkül, az 1998–1999-es gerillaháború valószínűleg a 1945-ös ballista felkelés és a kaçakok harcainak sorsára jutott volna.

A stratégiai változások mellett kérdés, hogy mit változtatott a háború az érintett két nemzet kollektív gondolkodásán. Mindkét oldalon jellemző maradt a nacionalista narratíva, amelynek egyenes következménye a saját erők által elkövetett háborús bűncselekmények tagadása vagy relativizálása. A szerbek és albánok körében egyaránt jellemző, hogy a háború áldozataként tekintenek magukra. Az albánok, akik sokkal nagyobb fizikai veszteségeket szenvedtek, az elmúlt húsz évben jelentős nemzeti kohéziót építettek minderre, amit az Adem Jashariról elnevezett nemzetközi repülőterétől kezdve a prekazi mészárlás színhelyén létesített emlékművön át a Koszovó első női államfője, Atifete Jahjaga részéről felkarolt, megerősökolt albán nők ügyéig lehet példákkal demonstrálni.<sup>35</sup> A háború nacionalista narratívában történt feldolgozásának bizonyos fokig logikus következménye, hogy a két nemzet között nem történt megbékélés 1999 óta.

A szerbek számára az 1998–1999-es háború több tekintetben is súlyos vereséget jelentett. A kumanovói megállapodás a jugoszláv fegyveres erők teljes kivonulását jelentette Koszovó területéről. Az összezavarodott koszovói szerb lakosság védelem nélkül maradt, teljesen kiszolgáltatottá vált a visszatérő albánok bosszújának, etnikai élettere pedig rövidesen az Ibar folyótól északra fekvő területekre és hat, attól délre fekvő enklávéra (Štrpce, Gračanica, Novo Brdo, Klokot, Ranilug, Parteš) szűkült le. A Nemzetközi Törvényszék (ICTY) által indított büntetőeljárások morális vereséget és megaláztatást hoztak Szerbiának. A Törvényszék kilenc magas rangú szövetségi, illetve szerb köztársasági szintű politikai és katonai-rendőri vezető ellen folytatott le büntetőeljárást az 1998–1999-es koszovói háborús bűncselekmények miatt. A vád alá helyezettek között volt a szerb elnök, a szerb miniszterelnök és két kisjugoszláv vezérkari főnök. Közülük hatnak az ügyben jogerős elmarasztaló ítéletet hoztak. A háborús vereség elvezetett a terület feletti

<sup>34</sup> Az egyik amerikai közvetítő már 1998 nyarán megfigyelte, hogy az albánokat igazából nem érdekli a konfliktus tárgyalásos megoldása. Az egyetlen céljuk az volt, hogy a NATO-t, illetve az Egyesült Államokat rávegyék a katonai beavatkozásra. A szerbek pedig a polgári lakossággal szembeni brutális fellépésükkel ehhez kiválóan asszisztáltak. Hill 2015: 131.

<sup>35</sup> Dautry, Marion (2019): *The Endless Struggle of Wartime Rape Victims in Kosovo*. [online], Equal Times, 2019. 04. 05. Forrás: equaltimes.org [2023. 01. 15.].

szuverenitás elvesztéséhez is, amikor a nemzetközi közösség egy részének támogatásával sor került Koszovó függetlenségének egyoldalú kikiáltására 2008-ban.

Biztató viszont, hogy Aleksandar Vučić, a 2017-ben megválasztott szerb államfő egy 2019-es, nagy létszámú koszovói szerb hallgatóság előtt mondott észak-mitrovicai beszédében már kizárta a háborús opciót mint a koszovói kérdés megoldásának lehetséges eszközét, és arra kérte a koszovói szerbeket, ilyen megoldásban ne is gondolkodjanak, mert Szerbiának egy újabb háborúhoz nincs elegendő erőforrása. A szerb militarista és expansionizmusnak keserű mérlegét vonta meg azzal a rá jellemző drámai retorikával, hogy „a szerb nemzet a 20. században akkora veszteséget szenvedett, amit a következő két évszázadban sem tud pótolni”.<sup>36</sup>

## A KFOR békefenntartó misszió

A koszovói békefenntartó misszió alapjait már rambouillet-i béketárgyalások idején lerakták 1999 elején. A tervezés nagymértékben hagyatkozott a boszniai békefenntartás Daytoni békeszerződés aláírását (1995) követő tapasztalataira (IFOR/SFOR).

A tervezők Boszniához hasonlóan Koszovót is „nemzeti” szektorokra osztották, és mindegyiket egy-egy domináns méretű kontingenssel rendelkező ország parancsnoksága alá helyezték. Mivel a britek adták kezdetben a legtöbb békefenntartó katonát, ezért övék volt az első választás, ők pedig Pristinát és vonzáskörzetét választották. A németek módfelett aggódtak a második világháborús emlékek és áthallások miatt, ezért mindenképpen olyan szektort akartak, ahol a legkevesebb szerb él. Így kapták meg a délnyugati részt, Prizren városával. Az amerikaiak határozottan visszautasították a Szerbiával közvetlenül határos északi részt, ahol az etnikailag megosztott Mitrovica városa igen kemény diónak ígérkezett. Ezt végül a franciák vállalták magukra, akik történelmi okokból még mindig a legszívélyesebb kapcsolatot ápolták a szerbekkel a NATO tagállamai közül. Az olaszok Peja/Peć környékére (Dukagjini) települtek, ahol talán legnagyobb arányban koncentrálódtak a koszovói albán katolikusok.

Az *Operation Joint Guardian* elnevezésű műveletben részt vevő békefenntartók kezdeti létszáma közel 50 ezer fő volt 1999 nyarán.<sup>37</sup> Az amerikaiak mintegy 6000 fős kontingenssel vettek részt ebben az első időszakban a koszovói békefenntartásban. A Pentagon a legcsendesebb és legnyugodtabb szektort kívánta biztosítani magának, amely viszont idővel mégis nagyon fontos lett stratégiai és logisztikai szempontból. Az Észak-Macedóniával határos területen megépült a következő két évtized egyik legemblematisabb és legnagyobb amerikai katonai bázisa a Balkánon: a Bondsteel.

A békefenntartás feladataiba a kezdetektől bekapcsolódott egy magyar katonai kontingens is, amely a Magyar Őr- és Biztosító Zászlóalj elnevezést kapta. Az egység Pristina és Mitrovica térségében végezte biztosító feladatait, megépítette az első pristinai táborn, és színvonalasan ellátta annak védelmét, megghiúsítva egy tervezett terrortámadást is.

<sup>36</sup> Aleksandar Vučić szerb államfő nyilvános beszéde a koszovói Észak-Mitrovicán, 2018. szeptember 9., a szerző saját film- és hangfelvétele. A posztjugoszláv háborúk mellett itt az államfő az első és második világháborúban elszenvedett embervesztésre is gondolt.

<sup>37</sup> NATO (1999): *NATO's Role in Relation to the Conflict in Kosovo*. [online], 1999. 07. 15. Forrás: nato.int [2023. 01. 20.].

Később, 2006-tól néhány évre a magyar békefenntartók az olasz parancsnokság alatt álló Dukagjinibe települtek át. Állományukat a hódmezővásárhelyi Bercsényi-dandár, a debreceni Bocskai-dandár és a tatai Klapka-dandár adta váltásokban, majd ezek az alakulatok adták a koszovói magyar békefenntartókat az azóta eltelt bő két évtizedben is.

Az 1244. sz. ENSZ BT határozat a békefenntartók egyik legfontosabb feladatának a közbiztonság helyreállítását („to establish a secure environment”) szabta meg. Ennek megvalósításában a KFOR 1999 nyarán csak nagyon mérsékelt eredményt tudott elérni. Az elkeseredett albánok tömegei dühödt bosszúhadjáratba kezdtek a szerbek ellen, amelynek méretei és intenzitása valósággal sokkolta az európai közvéleményt. Albright amerikai külügyminiszter emlékirataiban kitért arra a félelmére ezekben a hónapokban, hogy ennek az új etnikai tisztogatásnak a hatása alatt az európai vezetők megvonhatják vagy lecsökkenthetik a koszovói újjáépítésre szánt pénzeszközöket, ami súlyosan ártott volna a washingtoni elképzeléseknek, amelyek a háború utáni újjáépítést az európaiak számlájának terhére valósították volna meg.

Természetesen a KFOR-nak rendkívül nehéz feladata volt. Akkor is bírálták, amikor nem tartóztatta fel az albánok tömegeit, de akkor is, amikor igen. Az Ibar folyótól északra fekvő szerb etnikai területre a francia békefenntartók nem engedték be a feldühödött albánokat, amivel az Ibar folyó környékére sikerült lokalizálniuk az etnikai összecsapásokat, de egyben kikövezték az utat Észak-Koszovó etnikai és közigazgatási elkülönülése előtt. Mitrovica kettészakadt egy albán, illetve egy szerb városrészre, amit 2000 elején a békefenntartók hivatalosan is elfogadtak status quónak. Ezzel a hercegovinai Mostar mellett ez a koszovói város vált az etnikai gyűlölködés és megosztottság élő szimbólumává a Balkánon. A két városrész között a mai napig nem állt helyre a mozgásszabadság, a szerbek makacsul igyekeznek megakadályozni az albánok átjárását Észak-Mitrovicába.

Amikor a KFOR egységei bevonultak Koszovóba, feladatuk lett volna a gerillahadsereg lefegyverzése a kumanovói megállapodás alapján, de ez sem valósult meg teljes mértékben. A KFOR parancsnoksága június 19-én az UÇK feloszlata helyett inkább annak átalakításáról, tehát csak részleges leszereléséről állapodott meg. A nemzetközi közösség hallgatólagosan eltűrte az UÇK állományának részbeni átmentését az 1999 szeptemberében felállított Koszovói Védelmi Erő (Kosovo Protection Corps) keretein belülre. Természetesen volt lemorzsolódás, a gerillaparancsnokok közül sokan a politikai életben találtak maguknak boldogulást. A nemzetközi közösség, illetve főleg a NATO, ezzel később jelentős bírálati felületet adott Szerbiának. Nebojša Pavković szerb vezérkari főnök egy 2000 áprilisában adott interjújában felháborodottan szónak is tette: „A KFOR nem fegyverezte le az albán terroristákat, hanem létrehozta belőlük a Koszovói Védelmi Erőt. Miért nem engedték meg a szerbeknek egy Szerb Védelmi Erő megalakítását?”<sup>38</sup>

A KFOR és a NATO vezetői nem voltak bolondok, hogy két egymással rivalizáló etnikai hadsereg vagy akár milícia létezését engedélyezzék. A döntés, hogy meghagyták az UÇK mögött álló elitnek, hogy megőrizze katonai (valamint politikai és gazdasági) potenciálját, nem volt véletlen. Ebben a stádiumban ugyanis a NATO számára az albán gerillák szövetségesek, de legalábbis partnerek voltak, a szerbek pedig a korábbi ellenség,

<sup>38</sup> Interjú Nebojša Pavković vezérezredessel (2000). *Nedeljni Telegraf*, 26(4), 11.

akikben legkevésbé sem bíztak. A NATO-tagállamok megítélése a szerbekről és albánokról, illetve általában a koszovói helyzetről a következő két évtizedben árnyaltabbá vált, ami összességében a szerbeknek kedvezett. Mindez leglátványosabbá a 2008-as függetlenségi nyilatkozatot követően vált, amelynek legitimitását négy tagállam (Spanyolország, Görögország, Románia, Szlovákia) a mai napig nem ismerte el.

Egy bizonyos ponton kezdett visszaütni a KFOR engedékenysége az egykori UÇK gerilláival szemben, akik közül a radikálisabbak gátlástalan erőszakosorozatot indítottak el Koszovóban. A háború utáni években több alkalommal buszok, konvojok váltak célponttá, amivel jócskán sikerült korlátozni a szerbek mozgásszabadságát, mivel a szó szoros értelmében életveszélyes lett számukra utazni. A támadások néha klasszikus terrorista jellegű öltöttek. Másfél évvel a háborús cselekmények lezárását követően, 2001. február 16-án a Niš és Gračanica között menetrendszerűen közlekedő autóbusz ellen hajtottak végre bombatámadást, amelyben 11 szerb azonnal életét veszítette és további 40 megsebesült.

Az erőszak Koszovó határain is átcsapott. Az UÇK egykori keményvonalas tagjai támogatást nyújtottak és részt vettek a dél-szerbiai (Preševo-völgyi) harcokban 2000 ősz és 2001 májusa között. A szerb rendőrség és csendőrség, illetve az albán lázadók közötti összecsapások legalább száz halálos áldozatot követeltek, és mintegy 12 500 albán volt kénytelen elmenekülni a harcok következtében. A konfliktus végzetes elmergesedését az akadályozta meg, hogy a szerbek ebben az esetben nagyobb óvatosságot tanúsítottak, a NATO pedig hatékony közvetítőnek bizonyult a belgrádi vezetés és a lázadók közötti tárgyalásokon.<sup>39</sup> 2001 elején a koszovói albánok támogatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Macedóniában a helyi albán közösség fegyveres lázadást robbantson ki a szkopjei kormányzat ellen. Az eszkalációt ebben az esetben is a NATO, valamint az EU hatékony és gyors intervenciója akadályozta meg.

A Koszovóban 2004. március 17-én kezdődött zavargások jelentették a békefenntartók számára a legnagyobb megmérettetést, és nem vizsgáztak túl fényesen. Az eredeti létszámának már kevesebb mint felére csökkentett KFOR képtelen volt megfelelő gyorsasággal reagálni, egységei több alkalommal órákon keresztül tétlenül szemlélték a lincselő és romboló tömegeket, ami a parancsnoki irányítás súlyos hiányosságaira enged következtetni. Prizrenben a pusztító csőcselékkel szemben a német KFOR-egységek nem léptek fel, hanem engedélyt és időt kértek saját evakuálásukra. A 3600 fős német KFOR-kontingens a későbbiekben igen sok kritikát kapott általános passzivitása miatt, amit parancsnokuk a restriktív harcászati szabályokkal igyekezett mentegezni. Egy kiszivárgott ENSZ-jelentés szerint a sorozatos segítségkérésekre nem reagált a KFOR, az ENSZ rendőrsége magára maradt a feladattal.

Utóbb a Boszniából átvezényelt NATO-alakulatokkal a békefenntartóknak sikerült úrrá lenniük a helyzeten, de ekkorra már jelentős volt az áldozatok száma, és számos történelmi értékű épületben keletkezett végzetes kár. A zavargások mérlege: 19 halálos áldozat, mintegy 800 sebesült, akik döntően szerb etnikumúak, illetve kisebb részben szerbül

<sup>39</sup> International Crisis Group (2007): *Serbia: Maintaining Peace in the Presevo Valley*. [online], 2007. 10. 16. Forrás: [crisisgroup.org](http://crisisgroup.org) [2023. 01. 22.].

beszélő romák voltak. A 2004. márciusi zavargások a szerb közösség újabb elvándorlási hullámát hozták, mintegy 4000-en menekültek el a vészterhes napokban, döntően a városokból, ahol nem tudtak védekezni a pogromok ellen.

A KFOR az elmúlt 23 évben számos átstrukturáláson, jelentős létszámcsökkenésen ment keresztül, időközben a művelet neve is *Operation Joint Enterprise*-ra változott. A kezdetben 50 ezer békefenntartóból álló KFOR létszáma 2022-re 4000 alá csökkent. Az oroszok, franciák, spanyolok, szlovákok, portugálok és még sokan mások kivonultak a misszióból, és minimálisra csökkent a brit és német jelenlét is. Az elmúlt években az amerikai, olasz, osztrák, magyar, illetve török kontingensek adták az állomány létszámának gerincét. A KFOR közbiztonsági szerepe mára elvileg lecsökkent, hivatalosan csak a „harmadik reagáló erő” Koszovóban a helyi rendőrség és az Európai Unió rendőri és igazságszolgáltatási missziója (EULEX) után. Az EULEX azonban nem rendelkezik a második reagáló erő feladatának ellátásához szükséges képességgel, ezért a valóságban a KFOR Taktikai Manőver Zászlóalja jelenik meg mindenhol, ahol a helyi rendőrség ereje vagy tekintélye nem elegendő.

A KFOR jelenléte biztonsági garanciát jelent a koszovói szerbeknek, ezért kissé bizarr módon mára Belgrád a NATO koszovói missziójának egyik fő támogatójává vált. Ennek hátterében persze nem kizárólag biztonsági megfontolások, hanem hideg és cinikus politikai számítások is állnak. Amíg ugyanis a nemzetközi békefenntartó misszió a Koszovói Köztársaság területén tartózkodik, addig annak szuverenitása nem tekinthető teljesnek és korlátlanul. Belgrád például egy korábbi szóbeli megállapodásra hivatkozva, makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy a pristinai kormány csak akkor küldhet bármilyen fegyveres egységet az észak-koszovói területekre, ha erről előzetesen értesítette a KFOR parancsnokát.

A békefenntartó erők élén jellemzően olasz, német és francia tábornokok álltak az első 15 évben. 2013 és 2021 között azonban ez a pozíció nyolc évre olasz „hitbizományyá” vált, ami részben annak volt köszönhető, hogy ebben az időszakban az EU tagállamai közül Róma járult hozzá legnagyobb erővel a misszióhoz. Az első olasz jelzések 2016-ban érkeztek annak lehetőségéről, hogy esetleg átadnák a KFOR parancsnoki pozícióját egy magyar tábornoknak. Ennek az alapját mindenképpen a leglátványosabb magyar katonai hozzájárulás, a KFOR Harcászati Tartalék Zászlóalj (KTRBN) teremtette meg. Ez a kezdetben a portugálokkal közösen feltöltött egység 2017-től magyar irányítás alá került, amivel a békefenntartó misszióknak adott hozzájárulásunk láthatósága számottevően megnövekedett.

Bár ezt a jelzést Pristinában a KFOR élén szolgáló olasz tábornokok többször megisméltették az oda akkreditált magyar nagykövetnek, a római vezetéssel 2017–2019-ben folytatott hivatalos tárgyalások sokáig nem vezettek sikerre. Eredményt végül a Külgazdasági és Külügyminisztérium, illetve a Honvédelmi Minisztérium közös, összehangolt fellépése hozott 2020-ban.

Mindennek köszönhetően 2021 októberétől Kajári Ferenc vezérőrnagy lett az első magyar COMKFOR. Ő az első magyar tábornok, aki egy nemzetközi békefenntartó misszió parancsnoki pozícióját betöltötte. Ez már csak azért is komoly felelősség átruházását jelentette, mert 2022-re a KFOR lett a legnagyobb NATO-misszió. Ráadásul a Kajári tábornok



parancsnoksága alatt álló 3600 fő nemcsak a koszovói, hanem a szélesebb balkáni stabilitás megőrzésében is kulcsszerepet kapott. Szükség esetén ugyanis a KFOR-nak segítségnyújtási kötelezettsége van az EU-békefenntartók (EUFOR) felé Bosznia-Hercegovinában.

Az 1990-es évek jugoszláv háborúi nemcsak biztonságpolitikai kihívást, hanem számottevő gazdasági károkat is okoztak Magyarországnak. A koszovói háború, illetve a NATO beavatkozása 1999-ben ráadásul közvetlen katonai konfliktusba sodorta hazánkat Szerbiával, amit a magyar kormány kényszerrel tudomásul vett, de nyilvánvalóan legkevésbé sem örült neki. Az albán és szerb nacionalizmus Koszovóért folytatott küzdelme másfél évszázada tart, és nem lehet biztosan látni a végét. Amit biztosabban állíthatunk, hogy Magyarország érdekét csakis a térség stabilitása szolgálja a jelen pillanatban, amit kitartó hozzájárulásunk a KFOR 23 éves munkájához híven tükröz. A másik tétel, amelyet megfogalmazhatunk, hogy a parancsnoki pozíció megszerzése egy számunkra ennyire fontos területen, kiváló példája lett annak, hogyan kell érdekeinket és elkötelezettségünket világossá és látványossá tenni a multilaterális katonadiplomácia területén.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Abrahams, Fred – Ward, Benjamin (2001): *Under Orders. War Crimes in Kosovo*. New York: Human Rights Watch.
- Albright, Madeleine (2004): *Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai*. Budapest: Geopen.
- Calabresi, Massimo (1998): How Many will Perish? *Time*, 151(11), 30–31.
- Čengić, Mustafa (2015): *Alija Izetbegović jahač apokalipse ili anđeo mira*. Sarajevo: Kult B.
- Clark, Wesley (2001): *Waging a Modern War*. Oxford: PublicAffairs Ltd.
- Committee on International Relations (1998): *Kosovo: Current Situation And Future Options*. [online], 1998. 07. 23. Forrás: commdocs.house.gov [2023. 01. 22.]
- Dautry, Marion (2019): *The Endless Struggle of Wartime Rape Victims in Kosovo*. [online], Equal Times, 2019. 04. 05. Forrás: equaltimes.org [2023. 01. 15.]
- Despic-Popovic, Hélène (1998): *Prekaz, village martyr du Kosovo*. [online], Libération, 1998. 03. 17. Forrás: liberation.fr [2023. 01. 14.]
- Hamzaj, Bardh (2000): *A Narrative about War and Freedom*. Prishtina: Zeri.
- Hard Times Taking Bite Out of ICN Yugoslavia*. [online], Los Angeles Times, 1998. 10. 21. Forrás: latimes.com [2022. 01. 08.]
- Hedges, Chris (1998): *On a Garage Floor in Kosovo, A Gruesome Serbian Harvest*. [online], The New York Times, 1998. 03. 10. Forrás: nytimes.com [2023. 01. 12.]
- Higgins, Andrew – Copetas, A. Craig (1999): *In Kosovo, KLA Can't Seem To Win the Battle for Funds*. [online], The Wall Street Journal, 1999. 05. 20. Forrás: wsj.com [2022. 02. 06.]
- Hill, Christopher R. (2015): *Outpost A Diplomat at Work*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- Interjú Nebojša Pavković vezérezredessel (2000). *Nedeljni Telegraf*, 26(4), 11.
- International Crisis Group (2007): *Serbia: Maintaining Peace in the Presevo Valley*. [online], 2007. 10. 16. Forrás: crisisgroup.org [2023. 01. 22.]
- Judah, Tim (2000): *Kosovo: War and Revenge*. New Haven and London: Yale University Press. Online: <https://doi.org/10.12987/9780300237665>
- Kasalo, Sandra (1998): Intervju Oslobođenja s Komandantom OVK – Naš cilj je oslobođenje Kosova i priključenje Albaniji. *Oslobođenje*, 7(4).
- Lind, William S. (2004): *Understanding Fourth Generation War*. [online], Antiwar, 2004. 01. 15. Forrás: original.antiwar.com [2023. 01. 11.]



- Márkus László (2000): Milosevics és a Nyugat – Az 1996–98-as boszniai események hatása a Jugoszlávia bombázásáról hozott döntésre. *Külpolitika*, 6(1–2), 36–56.
- Márkus László (2020): Alija Izetbegović – az apokalipszis lovasa vagy békeangyal (könyvrecenzió). *Világtörténet*, 42(1), 139–142.
- Márkus László (2022): *Koszovó története Dardániától a brüsszeli dialógusig*. Budapest: Ludovika.
- NATO (1999): *NATO's Role in Relation to the Conflict in Kosovo*. [online], 1999. 07. 15. Forrás: nato.int [2023. 01. 20.]
- Perritt Jr., Henry H. (2008): *Kosovo Liberation Army: The Inside Story of an Insurgency*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Ragaru, Nadège – Dymi, Amilda (2004): The Albanian-American Community in the United States: A Diaspora Coming to Visibility. *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 31(1–2), 45–63.
- Serbs Offer Kosovo Autonomy Talks. *International Herald Tribune*, 1998. 03. 13., 8.
- Tierney, Dominic (2016): *The Twenty Years' War*. [online], The Atlantic, 2016. 08. 23. Forrás: theatlantic.com [2022. 01. 12.]
- Waller, Douglas (1998): Mission Impossible: An Inside Look at How Richard Holbrooke Tries to Halt the Ethnic Bloodshed in Kosovo. *Time*, 151(26), 68–70.

Pintér Attila<sup>1</sup>

## Szerbia szomszédságpolitikája<sup>2</sup>

Szerbia közvetlen szomszédságában az EU és a NATO folyamatos bővítésének köszönhetően az elmúlt két évtizedben jelentős változások történtek, ezáltal a térség stabilabbá és biztonságosabbá vált. Belgrád az elmúlt évtizedben arra törekedett, hogy a térségben stabilizáló tényezőként tűnjön fel, ennek keretében igyekezett előmozdítani és támogatni különböző regionális kezdeményezéseket. 2015–2019 között elsősorban Bulgária és Románia irányában fejtett ki komolyabb aktivitást, majd 2019-től Albánia és Észak-Macedónia felé közeledett. Térségbeli stabilizáló tényező szerepét előmozdítandó Szerbia igyekezett érdemi lépéseket tenni a koronavírus-járvány egyik következményeként létrejött „vakcinadiplomácia” területén. Ennek köszönhetően megerősítette térségbeli vezető szerepét.

**Kulcsszavak:** stabil és biztonságos térség, regionális kezdeményezések, stabilizáló tényező, vakcinadiplomácia, régi és új szomszédok

### *Serbia's Neighbourhood Policy*

*Serbia's immediate neighbourhood has undergone significant changes over the past two decades, thanks to the continued enlargement of the EU and NATO, making the region more stable and secure. Over the past decade, Belgrade has sought to become a stabilizing factor in the region, promoting and supporting various regional initiatives. Between 2015 and 2019, it became more active, mainly in Bulgaria and Romania, and from 2019 onwards, it approached Albania and Northern Macedonia. In order to promote its role as a regional stabilizing factor, Serbia has sought to take substantive steps in the field of "vaccine diplomacy" as a consequence of the coronavirus epidemic. As a result, it has strengthened its leadership in the region.*

**Keywords:** *stable and secure region, regional initiatives, stabilizing factor, vaccine diplomacy, old and new neighbours*

Szerbia a hagyományosan konfliktusokkal terhelt délkelet-európai régió egyik kulcsországa, amely az elmúlt években több szempontból is dinamikus fejlődésnek indult. Mindez elsősorban a 2014 óta hivatalban lévő kormány gazdaságpolitikájának köszönhető, amelyet makrogazdasági stabilitásra és jelentős költségvetési tartalék képzésére törekvés, szigorú monetáris politika, minél több külföldi működőtőke-beruházás (FDI) vonzása és magas hozzáadott értékű beruházások jellemeznek. A koronavírus-válság alatt kellő időben meghozott kormányzati lépések eredményeként a GDP 2020-ban

<sup>1</sup> Pintér Attila PhD, rendkívüli és meghatalmazott nagykövet, Magyarország Nagykövetsége, Belgrád. E-mail: [apinter@mfa.gov.hu](mailto:apinter@mfa.gov.hu)

<sup>2</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

alig 1%-kal csökkent, míg 2021-ben már 7,4%-kal nőtt.<sup>3</sup> Az államadósság mértéke, bár a 2019-es 52%-ról negatív irányban mozdult el, így is a maastrichti kritérium alatt maradt és 57%-ot tett ki, majd 2022 elején ismét 52%-ra csökkent.<sup>4</sup> Az ország továbbra is vonzóan bizonyult a külföldi működő tőke számára, hiszen 2020-ban a válság ellenére hárommilliárd euró értékű FDI érkezett, 2021-ben pedig megközelítette a négymilliárd eurót.<sup>5</sup> Az infláció ugyan 2022 elején növekedésnek indult és 9% körül mozgott, a dinár árfolyamát 2017–2022 között a nemzeti bank szinten tudta tartani.<sup>6</sup> Amennyiben a korábbi trendek tartósak bizonyulnak, vagyis a jelentős FDI-beáramlás és a magas hozzáadott értékű beruházások folytatódnak, a bérek emelkedése pedig folyamatos lesz, Szerbia belátható időn belül a régió vezető gazdasági hatalma lehet, ez pedig erősíteni fogja térségbeli pozícióit is.

Szerbia közvetlen szomszédságában az EU és a NATO folyamatos bővítésének köszönhetően az elmúlt két évtizedben jelentős változások történtek. Azzal, hogy a két szervezet 1999–2020 között több körben is új tagokat vett fel a régió szűkebb és tágabb környezetében, fokozatosan stabilizálta az 1990-es években még polgárháborúk által sújtott térséget, amely ezáltal biztonságosabbá is vált.<sup>7</sup>

Szerbia szomszédságpolitikája vizsgálatokor célszerű szem előtt tartani azt a fontos szempontot, hogy déli szomszédunk esetében régi és új szomszédokról beszélhetünk. Az első kategóriába azok az országok tartoznak, amelyek Jugoszlávia szomszédjai is voltak, míg a másodikba azok, amelyek az egykori délszláv állam széthullását követően jöttek létre.<sup>8</sup> Szerbiának a két országcsoporttal fenntartott kapcsolatait elemezve azonnal szembevetünk, hogy míg a régi szomszédokkal viszonya kiegyensúlyozott, és bár időről időre felmerülnek vitás kérdések, e relációk sokkal kevésbé terheltek problémákkal, mint az új szomszédokkal folytatott kontaktusok. Ez utóbbi körrel a viták túlnyomó része alapvetően Jugoszlávia felbomlásában gyökerezik, és a folyamat eltérő értelmezésében keresendő. A szomszédokat illetően célszerű külön kezelni az Albániával és a Koszovóval fenntartott kapcsolatokat, annál is inkább, mert a szerb–albán viszony a térség stabilitásának és biztonságának egyik, ha nem a legfontosabb kérdése.

Egy másik fontos szempont, amiről Ahmet Davutoğlu volt török miniszterelnök, külügyminiszter *Stratégiai mélység* című könyvében beszél, nevezetesen, hogy a délkelet-európai régióban két fontosabb konfliktusterület van. Az egyik a Dráva–Száva-vonal

<sup>3</sup> Narodna Banka Srbije (é. n.): *Osnovni makroekonomski indikatori*. [online], NBS, (é. n.). Forrás: nbs.rs [2022. 06. 06.].

<sup>4</sup> Republic of Serbia Ministry of Finance, Public Debt Administration (2021): *Monthly Report, Analysis of Public Debt and General Government Debt, December 2021*. [online], MoF PDA, 2021. 12. Forrás: javnidug.gov.rs [2022. 05. 15.]; Republic of Serbia Ministry of Finance, Public Debt Administration (2022): *Monthly Report, Analysis of Public Debt and General Government Debt, January 2022*. [online], MoF PDA, 2022. 01. Forrás: javnidug.gov.rs [2022. 05. 15.].

<sup>5</sup> Razvojna agencija Srbije (2022): *Serbia has Attracted over €34 Billion of Inward Foreign Direct Investment since 2007*. [online], RAS, 2022. 01. Forrás: ras.gov.rs [2022. 05. 25.].

<sup>6</sup> *Tabaković: Inflacija u Srbiji među najnižima u Evropi*. [online], Biznis, 2022. 04. 13. Forrás: biznis.rs [2022. 05. 25.].

<sup>7</sup> A NATO-ba 1999-ben nyert felvételt Csehország, Lengyelország és Magyarország, 2004-ben Bulgária, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Észtország, Lettország és Litvánia, 2009-ben Albánia és Horvátország, 2017-ben Montenegró, 2020-ban pedig Észak-Macedónia. Az EU-hoz 2004-ben csatlakozott Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia, Szlovénia, 2007-ben Bulgária és Románia, 2013-ban pedig Horvátország.

<sup>8</sup> A régi szomszédokat Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia, Görögország, míg az új szomszédokat Horvátország, Bosznia és Hercegovina, Montenegró és Koszovó jelentik.

mentén található horvát–szerb–bosnyák, míg a másik a Morava–Vardar-vonalon lévő szerb–albán–macedón.<sup>9</sup> Ez egybeesik a CeSid által a Belgrádi Biztonságpolitikai Központ számára 2020 őszén 1200 fős mintán készített közvélemény-kutatás eredményével, amely szerint Szerbia legnagyobb ellenségének a válaszadók 30%-a Horvátországot, 20%-a Albániát, míg 13%-a az Egyesült Államokat jelölte meg.<sup>10</sup> Ugyanezen felmérés értelmében a szerb állampolgárok majdnem 50%-a szerint Szerbiának a térségben több ellensége van, mint barátja. Pozitívum ugyanakkor, hogy azok száma, akik szerint az országot inkább barátok veszik körül, csaknem megduplázódott 2017 óta és 40% körül mozog. Ugyancsak a pozitívumok közt említhető, hogy a válaszadók több mint 70%-a nem tartott attól, hogy a következő 5 évben fegyveres konfliktus robban ki a régióban, ez 20%-kal meghaladta a 2017-ben mért adatokat. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy a válaszadók 52%-a szerint egy konfliktus esetén Szerbiának katonai erőt kellene alkalmaznia Koszovóval szemben, és ebben a válaszadók 47%-a hajlandó lenne részt venni. Montenegró és Bosznia és Hercegovina esetében teljesen más a helyzet, mivel előbbi esetében a megkérdezettek 69%-a, míg utóbbi esetében 58%-a utasította el, hogy részt vegyen egy fegyveres összecsapásban.

Belgrád az elmúlt évtizedben arra törekedett, hogy a térségben stabilizáló tényezőként tűnjön fel, ennek keretében igyekezett előmozdítani és támogatni különböző regionális kezdeményezéseket. 2015–2019 között elsősorban Bulgária és Románia irányában fejtett ki komolyabb aktivitást, majd 2019-től Albánia és Észak-Macedónia felé közeledett. A Visegrádi Együttműködés mintájára megalakuló Krajovai Csoport eredeti célja a résztvevők közötti politikai, gazdasági, energetikai, infrastrukturális kapcsolatok előmozdítása volt.<sup>11</sup> A tömörüléshez 2017-ben csatlakozott Görögország is, azonban a 2019. júliusi görögországi választásokat követően a csoport tagjai ebben a formában nem találkoztak többet.<sup>12</sup>

Térségbeli stabilizáló tényező szerepét előmozdítandó Szerbia igyekezett érdemi lépéseket tenni a koronavírus-járvány egyik következményeként létrejött „vakcinadiplomácia” területén. A folyamat keretében így vakcinaadományokkal, illetve a térségbeli államok állampolgárainak szerbiai oltásával támogatta például Észak-Macedóniát, Montenegrót, valamint Bosznia-Hercegovinát, miközben – a felek között némi feszültséget generálva – gondoskodott a Koszovó északi területein élő szerbek oltásáról és egészségügyi ellátásáról is. A vakcinadiplomáciának köszönhetően Szerbia megerősítette térségbeli vezetőszerpét, és jóllehet a szerb EU-csatlakozási folyamat továbbra sem gyors, Belgrád befolyása az egykori jugoszláv térségben jelentős.

Szerbia szomszédságpolitikáját meghatározza az a tény, hogy a szomszédos országokban csaknem 2 millió szerb él, több mint 50%-uk Bosznia-Hercegovinában. Emellett jelentős,

<sup>9</sup> Davutoğlu, Ahmet (2016): Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete. Budapest: Antall József Tudásközpont, 275.

<sup>10</sup> *Many Faces of Serbian Foreign Policy Public Opinion and Geopolitical Balancing*. [online], BCSP, 2020. 11. 20. Forrás: bezbednost.org [2021. 12. 05.].

<sup>11</sup> Vučić: *Zajedno možemo mnogo*. [online], B92, 2015. 04. 24. Forrás: b92.net [2022. 05. 20.].

<sup>12</sup> A Krajovai Csoport utolsó találkozására 2019. március 29-én került sor Bukarestben. *Uspešan sastanak balkanske četvorke u Rumuniji: Pišu pismo podrške za Srbiju u EU, Vučić najavio nove projekte*. [online], Telegraf, 2019. 03. 29. Forrás: telegraf.rs [2022. 05. 20.].

százezres lélekszámban élnek Horvátországban, Montenegróban és Koszovóban. A többi szomszédos országban, Albániában, Romániában, Bulgáriában és Magyarországon lélekszámuk lényegesen kevesebb, néhány tízezerre, illetve néhány ezerre tehető.

Az alábbiakban országonként összefoglalom Szerbiának a szomszédjaival fenntartott kapcsolatait, majd röviden vázolólok a szerb kormány és a szerb államfő, Aleksandar Vučić legfontosabb regionális projektjét, a Nyitott Balkán együttműködést, illetve az ezzel szinte párhuzamosan megjelenő és negatív felhangokat kiváltó „Srpski svet” retorikát.

## Régi szomszédok

### Magyarország

A magyar–szerb kapcsolatokat az elmúlt két évszázadban elsősorban a rivalizálás jellemezte, a különböző konfliktusokban rendszerint ellentétes oldalon álltunk. Viszonyunkat azonban leginkább az 1941–1948 közötti események terhelték meg, amelyek egészen az előző évtized elejéig komoly problémát jelentettek a kapcsolatok fejlesztése tekintetében. Tomislav Nikolić szerb elnök 2012. november 13–14-i budapesti, valamint Áder János magyar államfő 2013. június 25–26-i belgrádi látogatása azonban áttörést jelentett ebben a tekintetben. A magyar köztársasági elnök a szerbiai parlamentben bocsánatot kért azokért a bűnökért, amelyeket magyarok követtek el a második világháború során ártatlan szerbek ellen, majd a két államfő közösen hajtott fejet a magyar és szerb áldozatok emlékműveinél Csúrogon.

A megbékélési folyamatnak köszönhetően az elmúlt évtizedben a magyar–szerb kétoldalú kapcsolatok rendkívül jelentős változáson mentek keresztül. Miután a szerbiai kormány 2014. október 31-i ülésén eltörölte a Sajkás-vidék három települése, Csúrog, Mozsor és Zsablya magyar lakosságát kollektív bűnösséggel sújtó egykori jugoszláv kormányhatározatot, ki lehetett jelenteni, hogy a két ország, a két kormány között nincsenek nyitott, megoldatlan politikai kérdések. 2014 és 2021 között a két kormány hat együttes kormányülést tartott, amelyeken megállapodás született többek között az infrastrukturális fejlesztések összehangolásáról, illetve a 6. Magyar–szerb Kormányzati Csúcson, Budapesten, aláírták Magyarország Kormánya és a Szerbia Köztársaság Kormánya között a baráti kapcsolatokról és a stratégiai partnerségi együttműködésről szóló szerződést. Mindez azt jelenti, hogy kapcsolatainkat új szintre helyeztük: a rendkívül sikeres és eredményes megbékélési folyamatot immáron a stratégiai partnerség váltotta fel. A kormányzati csúcok közötti időszakban számtalan magas szintű találkozóra került sor a két kormány tagjai között.

Szerbia a Nyugat-Balkán országai közül a legfontosabb kereskedelmi partnerünk, a térséggel folytatott külkereskedelmünk mintegy kétharmadát déli szomszédunkkal bonyolítjuk. A KSH adatai szerint 2021-ben a forgalom 41,8%-kal bővült és 3,78 milliárd eurót tett ki. A magyar kivitel 30,4%-kal nőtt és 2,25 milliárd euró volt, míg a behozatal

62,1%-kal erősödött és 1,55 milliárd euró volt. A magyar aktívum ugyan 668,9 millió euróra csökkent, ám mégis a teljes magyar külkereskedelmi aktívum 35,26%-át adta.<sup>13</sup>

Az elmúlt években a magyar vállalatok szerbiai befektetései komoly eredményeket hoztak és immáron meghaladják az egymilliárd eurót. Ebben jelentős szerepe van az OTP Banknak, a MOL-nak, az Indotek csoportnak, valamint a Vajdasági Gazdaságfejlesztési programnak.

## Románia

A szerb–román kétoldalú viszony meglehetősen összetett. Miközben a nem túl gyakori magas szintű találkozók mindkét fél hangsúlyozza, hogy országaik soha nem álltak hadban egymással és ezt a jövőben sem tervezik, illetve Szerbia nagyra értékeli, hogy Románia nem ismerte el Koszovó önállóságát, az elmúlt években csupán a kereskedelmi kapcsolatok terén sikerült előrelépést elérni.<sup>14</sup> A kétoldalú kapcsolatokat két nyitott kérdés terheli: a Timok-völgyi vlahok és a Román Ortodox Egyház kelet-szerbiai tevékenysége. Előbbi esetében az jelent problémát, hogy Bukarest a vlahokat románoknak tekinti, míg ők magukat nem. Belgrád álláspontja szerint a vlahok nem románok, egyébként őket kell megkérdezni, minek vallják magukat. Román részről az elmúlt években a kisebbségekkel kapcsolatos kérdéseket nem bilaterális úton kívánták rendezni, hanem Brüsszelben, ami a szerb kormányzat nemtetszését váltotta ki. Utóbbi kapcsán a Szerb Ortodox Egyház nehezményezi a másik egyház fokozatos térnyerést célzó lépéseit, és arra törekszik, hogy ezt minden lehetséges eszközzel gátolja.<sup>15</sup>

A kapcsolatok előmozdítását a felek 2015–2019 között a V4 mintájára létrehozott Krajovai Csoport révén kívánták elérni. A regionális fejlesztési projektek főként az infrastruktúrára és az energetikára vonatkoztak, ám ezekből vajmi kevés valósult meg szerb–román viszonylatban, annál több a szerb–bolgár relációban. Bár felmerült a Belgrád–Temesvár autópálya, Mokrin–Arad gázinterkonnektor, illetve a Constanca–Pančevo kőolajvezeték kivitelezése, ezekből semmi nem realizálódott.<sup>16</sup> A helyzetet megnehezítette, hogy a szerb külpolitikát 2014 óta meghatározó Aleksandar Vučićnak tucatszámú román miniszterelnökkel kellett együttműködnie, illetve a 2019-es parlamenti választásokat követően Görögország fokozatosan távolodni kezdett a regionális kezdeményezéstől, amely mára szinte teljesen elvesztette korábbi jelentőségét.

<sup>13</sup> KSH (é. n.): *17.1.1.8. A külkereskedelmi termékforgalom értéke euróban és értékindexei a fontosabb országok szerint [folyó áron]*. [online], KSH, (é. n.). Forrás: ksh.hu [2022. 05. 28.].

<sup>14</sup> A kereskedelmi forgalom a 2015-ös 1,13 milliárd euróról 2021-re 2,4 milliárd euróra nőtt. Republički zavod za statistiku (2022): *Mesečni statistički bilten 12/2021*. [online], RZS, 2022. 01. Forrás: publikacije.stat.gov.rs [2022. 02. 05.].

<sup>15</sup> Đukanović, Dragan – Simić, Dragan – Živojinović, Dragan (2013): Serbia and its Neighbors: Continuity of Old and/or New Policy? *The Review of International Affairs*, 64(1151), 108.

<sup>16</sup> *Serbia and Romania Sign a Roadmap for a New Gas Connection*. [online], Balkan Engineer, 2017. 09. 11. Forrás: balkanengineer.com [2022. 05. 20.].



## Bulgária

A két ország közötti viszony a 20. század során meglehetősen terhelt volt, amit elsősorban az határozott meg, hogy a térséget érintő négy komoly fegyveres konfliktus<sup>17</sup> idején három esetben is ellentétes oldalon álltak. Szerbia nehezen dolgozta fel, hogy Bulgária hamarabb csatlakozott az EU-hoz, a viszonyt azonban a 21. század első éveiben főként nem ez, hanem a szerbiai bolgár közösség helyzete befolyásolta. Szófia úgy ítélte meg, hogy a dél-szerbiai bolgár kisebbség jogai folyamatosan csorbulnak, és nem zárta ki, hogy blokkolja a 23. és 24. csatlakozási fejezetek megnyitását. Nem javította a kapcsolatokat az sem, hogy Szerbia Bulgáriát tette felelőssé azért, mert 2014 végén Oroszország úgy döntött, nem építi meg a Déli Áramlatot. A kétoldalú kapcsolatokban 2014 után következett be változás, amelyben jelentős szerepe volt a Vučić miniszterelnök, majd államfő és Bojko Boriszov bolgár miniszterelnök között kialakított munkakapcsolatnak.<sup>18</sup> Ennek során három fő témakörre összpontosították figyelmüket: a Szerbia EU-csatlakozásához nyújtandó bolgár támogatás különösen a 2018 első félévi bolgár EU-elnökség miatt, valamint az infrastrukturális fejlesztések és az energetika. Utóbbi vonatkozásában a Balkáni Áramlat gázvezeték és a szerb–bolgár interkonnektor megépítése, míg az infrastrukturális fejlesztéseket illetően a két főváros közötti autópálya-összeköttetés biztosítása jelentett prioritást. A külkereskedelmi forgalom a két ország között folyamatosan 1 milliárd euró körül mozgott, 2021-ben viszont meghaladta az 1,5 milliárd eurót.<sup>19</sup> A Vučić–Boriszov-viszonyt jól jellemezte a szerb államfő 2020. június 1-jei bulgáriai munkalátogatása, amelynek során a bolgár kormányfő személyesen, terepjáróját maga vezetve mutatta meg neki az épülő gázvezeték bolgár nyomvonalának egy részét, illetve helikopterről megtekintették a Bulgáriában épülő autópálya egyik szakaszát.<sup>20</sup> Ezt követően a bolgár miniszterelnök Veliko Trnovoban látta vendégül ebéden szerb vendégét, aki felkereste azt a helyet, ahol Szent Száva, az autokefál Szerb Ortodox Egyház megalapítója utolsó napjait töltötte, és ahol elhunyt.<sup>21</sup>

<sup>17</sup> Első és második Balkán-háború, illetve az első és a második világháború.

<sup>18</sup> Külügyminiszteri látogatásra 2014–2021 között egyetlen alkalommal sem került sor. Nikola Selaković szerb külügyminiszter 2021. január 20-án tett hivatalos látogatást Szófiában.

<sup>19</sup> 2018-ban a szerb export 724,9 millió euró, az import 510,7 millió euró volt. 2019-ben az export 647 millió euróra csökkent, az import viszont 519,7 millió euróra nőtt. A koronavírus hatásai 2020-ban látszottak a kivitelén – 623,3 millió euró – és a behozatalon – 466,8 millió euró –, majd 2021-ben a 828,7 milliót elérő szerb kivitel 709,2 millió euró behozatallal párosult. Republički zavod za statistiku (2020): *Mesečni statistički bilten 12/2019*. [online], RZS, 2020. 01. Forrás: publikacije.stat.gov.rs [2022. 02. 05.]; Republički zavod za statistiku (2021): *Mesečni statistički bilten 12/2020*. [online], RZS, 2021. 01. Forrás: publikacije.stat.gov.rs [2022. 02. 05.]; Republički zavod za statistiku 2022.

<sup>20</sup> *Borisov zbog predsednika Srbije prekrši protokol: Seo lično za volan! VUČIĆ: Bojko odlično vozi džip!* [online], Kurir, 2020. 06. 01. Forrás: kurir.rs [2022. 04. 22.].

<sup>21</sup> Szent Száva 1236. január 14-én bekövetkezett halála előtt a 40 Szent Mártír Templomában tartotta utolsó liturgiáját. Ezt követően a délnyugat-szerbiai Mileševa monostorban temették el, amelyet unokaöccse, Stefan Vladislav szerb uralkodó építtetett. Szent Száva földi maradványait 1594-ben, megtorlandó a bánáti szerb parasztok felkelését, az albán származású Szinán pasa nagyvezír Belgrádba vitette és Vračar fennsíkján elégettette. Ezen a helyen állították fel később a Szent Száva-székesegyházat. *Predsednik Vučić na grobu Svetog Save u Trnovu*. [online], ALO, 2020. 06. 01. Forrás: alo.rs [2022. 04. 22.].

Bár a Boriszov-kormányt 2021 decemberében a Petkov-kabinet váltotta Bulgáriában, az új miniszterelnök arra törekedett, hogy az elmúlt években elért eredményeket megőrizze. Kiril Petkov egyik első útja Belgrádba vezetett, 2022. február 8-án tett hivatalos látogatást a szerb fővárosban, ahol tárgyalópartnereivel a biztonságos gázellátásról és az ellátási útvonalak diverzifikálásáról egyeztetett. Egyetértettek abban, hogy a Szerbia, Bulgária és Görögország közötti összeköttetések megépítése hozzájárul a térség stabilitásához és energiabiztonságához.<sup>22</sup>

## Új szomszédok

### Észak-Macedónia

Szerbia számára Macedóniának több tekintetben is kiemelt jelentősége van. Fontos kereskedelmi partner, a szerb termékek kiemelt exportpiaca, a 10-es folyosó révén biztosítja Szerbiának a tengeri kijáráshoz vezető utat. A kereskedelmi forgalom az elmúlt években folyamatosan 1 milliárd euró körül mozgott, jelentős szerb aktívummal, majd 2021-ben meghaladta az 1,3 milliárd eurót.<sup>23</sup> A két nép között fontos összekötő kapcsot jelent a pravoszláv vallás (a két egyház közötti viszony ellenére), valamint a térségbeli albán törekvésekkel szembeni azonos álláspont. A kétoldalú kapcsolatokat 2016 végéig egyetlen kérdés terhelte tartósan, a két ortodox egyház egymáshoz való viszonya, hiszen a Szerb Ortodox Egyház nem ismerte el a Macedón Ortodox Egyházat.<sup>24</sup> 2022. május 24-én a helyzetet rendezték, hiszen Porfirije pátriárka Szkopjében bejelentette, a Szerb Ortodox Egyház autokefálnak ismerte el a Macedón Ortodox Egyházat.<sup>25</sup>

Az együttműködés politikai téren 2017 elejéig zavartalan volt, azonban miután véget ért a VMRO-DPMNE kormányzati szerepvállalása, Belgrád és Szkopje között fokozatosan elmergesedett a helyzet.<sup>26</sup> Ennek legfőbb oka elsősorban a Koszovó UNESCO-tagságával kapcsolatos macedón álláspont változása lehetett. A helyzetet a szerb és a macedón vezetés nagyon gyorsan igyekezett rendezni, és 2017 novembere és 2021 februárja között több magas szintű találkozót bonyolítottak le, amelyek során igyekeztek a gazdasági

<sup>22</sup> *Brnabićeva sa premijerom Bugarske: Želimo zajedničko energetske tržište.* [online], RTS, 2022. 02. 08. Forrás: rts.rs [2022. 04. 22.].

<sup>23</sup> Republički zavod za statistiku 2022.

<sup>24</sup> A két ország között átmeneti elhidegülést okozott, hogy Szkopje 2008 októberében elismerte Koszovó önállóságát, amelyet követően Belgrád kiutasította déli szomszédja szerbiai nagykövetét, de a viszonyt a következő év tavaszán, Trajko Veljanovski macedón házelnök belgrádi látogatása révén már helyreállították.

<sup>25</sup> *SPC odobrila autokefalnost Makedonskoj pravoslavnoj crkvi.* [online], Politika, 2022. 05. 24. Forrás: politika.rs [2022. 05. 25.].

<sup>26</sup> Nikola Gruevski távozása a kormányfői pozícióból nemcsak azért volt komoly veszteség a Szerb Kormány számára, mert ezáltal Macedóniában olyan kormány került hatalomra, amely megengedőbb volt az albánokkal fenntartott kapcsolatok tekintetében, hanem azért is, mert Gruevskivel a VMRO-DPMNE szerbbarát szárnya szorult háttérbe. Belgrád számára az összkép azonban nem teljesen negatív, hiszen 2016 óta a külföldi befektetések célpontja Macedónia helyett Szerbia lett.

kapcsolatok és az infrastruktúra fejlesztésére helyezni a hangsúlyt.<sup>27</sup> Szerbia miután érzékelte, hogy Észak-Macedónia integrációs folyamata az identitással kapcsolatos vita miatti bolgár vétó miatt megakadni látszik, lehetőséget látott arra, hogy korábbi befolyását mielőbb helyreállítsa déli szomszédjánál. A 2021. február 14-én a tabanovcei határállomáson Vučić szerb elnök 4680 Pfizer vakcinát adott át Zoran Zaev észak-macedón kormányfőnek, ezzel megkezdődhetett az egészségügyi dolgozók oltása Észak-Macedóniában.<sup>28</sup>

## Montenegró

A szerb–montenegrói kapcsolatokat jelentősen befolyásolta a 2006. május 21-i referendum, amelyet követően a Szerb–Montenegrói Államközösség megszűnt, ezzel pedig véget ért Jugoszlávia 1991 óta tartó felbomlási folyamata. Szerbia számára a montenegrói függetlenség azt jelentette, hogy mintegy 100 év után az ország ismét tengeri kijárat nélkül maradt, másrészt csaknem 200 ezer szerb került az anyaország határain kívül. A montenegrói szerbek jogainak, identitásának, kulturális örökségének védelme ettől a pillanattól fogva a szerb külpolitika legfontosabb elemévé vált a szerb–montenegrói kétoldalú viszonyban. A két ország kapcsolatában első perctől kezdve nyitott kérdést jelentett még a határkérdés, valamint az, hogy Belgrád és Podgorica egyaránt állampolgárságot biztosított a területén élő szerb, illetve montenegrói lakosok számára. A 2012-es szerbiai államfő- és parlamenti választásokat követően a két ország közötti kapcsolatok lassan javulni látszottak, hiszen 2013 januárjában sor került Nikolić szerb elnök montenegrói látogatására, igaz a fent vázolt kérdések közül egyikben sem történt előrelépés.<sup>29</sup> Ezzel együtt mindkét fél arra törekedett, hogy megtalálja azokat a témákat, amelyekben van lehetőség a sikerre. Mivel Szerbia számára létkérdés, hogy tengeri kijáratát biztosítva legyen Bar vagy Thesszaloniki felé, a közös nevező a két ország között a gazdasági és infrastrukturális kapcsolatok fejlesztése lett. A 11-es folyosó (Belgrád–Bar autópálya) építése nemcsak az összeköttetést biztosítja, illetve lehetővé teszi a tengeri kijárat gyorsabb elérését Szerbia számára, de előmozdítja a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat és közelebb hozza egymáshoz Belgrádot és Szarajevót is.<sup>30</sup>

<sup>27</sup> 2017. november 21-én hivatalos látogatást tett Belgrádban Zaev miniszterelnök, a vizitet Ana Brnabić szerb miniszterelnök 2019. augusztus 26-án viszonzta. A két kormányfő közösen nyitotta meg a Preševo–Tabanovce integrált határátkelőhelyet. 2019 májusában Vučić és Zaev együtt adta át a Grdelicai-szurdokban megépített autópálya-szakaszt, aminek köszönhetően megteremtődött a két ország közötti autópálya-összeköttetés. 2019 novemberében hivatalos látogatást tett Szerbiában Sztevo Pendarovszki északmacedón államfő. 2017. november 21-i belgrádi látogatásán Zaev a legnépszerűbb macedón futballcsapat, a Vardar Skopje 9-es számú, a szerb elnök nevével ellátott mezét ajándékozta Vučićnak. A gesztus háttere a következő: A szerb elnök a legnépszerűbb szerb labdarúgócsapat, a Crvena Zvezda szurkolója, amely 1991-ben első – és egyben utolsó – jugoszláv klubként megnyerte a Bajnoksapatok Európa Kupáját. A mindent eldöntő büntetőt a 9-es mezben játszó macedón Darko Pančev lőtte, aki 1987-ben, egyedül a jugoszláv futball történetében macedónként gólkirályi címet szerzett. *Vučić Zaevu: Makedonija u Srbiji ima iskrenog prijatelja*. [online], Novosti, 2017. 11. 21. Forrás: novosti.rs [2022. 05. 25.].

<sup>28</sup> *Vučić na prelazu Tabanovce uručio Zaevu prvi kontingent vakcina protiv korone*. [online], Danas, 2021. 02. 14. Forrás: danas.rs [2022. 05. 25.].

<sup>29</sup> Đukanović–Simić–Živojinović 2013: 112.

<sup>30</sup> A Belgrád–Szarajevó autópálya jelentős szakasza, Belgrád és Požega között a 11-es folyosó részét képezi, majd Požegánál nyugatra fordulva éri el Bosznia és Hercegovina fővárosát.

2019. december 27-én a montenegrói törvényhozás elfogadta a vallásszabadságról szóló törvényt, amelynek értelmében az egyháznak igazolnia kell, hogyan került az adott ingatlan a birtokába, ellenkező esetben a tulajdonjog az államot illeti meg.<sup>31</sup> A jogszabály komoly viharokat generált a két ország viszonyában: meglehetősen barátságtalan hangvételű üzengetés kezdődött Belgrád és Podgorica között, emellett tömegdemonstrációkra került sor Montenegróban. Miután a montenegrói államfő, Milo Đukanović 2020 januárjában a Tanjug hírügynökségnek adott interjújában elismerte, a jogszabály fontos pillére a montenegrói identitás megerősítésének, a montenegrói társadalom lelki és vallási önállósága kialakításának, amelyet többek között a Montenegrói Pravoszláv Egyház autokefállá válásával is kívánnak biztosítani, a kialakult ellentétek tovább mélyültek. Belgrád attól tartott, hogy a törvény végrehajtása motivációt jelenthet más térségbeli államokban is, hogy a szerbséget hátrányosabb helyzetbe hozzák.

Ilyen előzmények után nem jelentett nagy meglepetést, hogy Belgrádban kitörő örömmel üdvözölték a 2020. augusztus 30-án megtartott montenegrói parlamenti választásokat, amelyek az országot három évtizede irányító DPS vereségét és a szerb pártokat magában foglaló koalíció győzelmét eredményezték. Ekkor úgy tűnt, a kétoldalú viszony rendeződhet, ám az új kormány megalakulását megelőzően mélypontra süllyedtek a kapcsolatok, mivel a montenegrói kormány 2020. november 28-án *persona non grata*-vá nyilvánította a podgoricai szerb nagykövetet, és 72 órát adott neki az ország elhagyására.<sup>32</sup> A Szerb Külügyminisztérium azonnal jelezte, a reciprocitás elve alapján Belgrád is kiutasítja Montenegró belgrádi nagykövetét.<sup>33</sup> Egy nappal később azonban, miután az államfő konzultált a miniszterelnökkel és a külügyminiszterrel, a szerb kormány visszavonta a döntést.<sup>34</sup> A gesztus egyértelműen az új kormánynak szólt, amelyben ugyan a szerb államfőhöz közel álló montenegrói szerb politikusok (Andrija Mandić, Milan Knežević) nem kaptak miniszteri pozíciót, de Belgrád a lépéssel jelezte, jó kapcsolatokra törekszik az új podgoricai kabinettel. Ezzel együtt Zdravko Krivokapić montenegrói miniszterelnök hivatalos belgrádi látogatására csaknem egy évet kellett várni, a 2021. november 2–3-án lebonyolított program során azonban a felek igyekeztek a pozitívumokra koncentrálni, vagyis a gazdasági kapcsolatok bővítését, az infrastrukturális hálózat (autópálya, vasút) fejlesztését és az EU-csatlakozást helyezték a középpontba.<sup>35</sup>

<sup>31</sup> *Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica.* [online], Paragraf, 2020. 01. 09. Forrás: paragraf.me [2022. 05. 28.]. A szóban forgó részt a jogszabály 62. cikkelye tartalmazza.

<sup>32</sup> *Ambasador Srbije nepoželjan u Crnoj Gori, zamoljen da napusti zemlju.* [online], RTS, 2020. 11. 28. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]. A hivatalos indoklás szerint a nagykövet rendszeresen beleavatkozott a montenegrói belpolitikai folyamatokba, nyilvános állásfoglalásai nem feleltek meg a Bécsi Egyezmény szellemének, továbbá megsértette Montenegró legfőbb törvényhozó testületét. Fontos megjegyezni, hogy a podgoricai szerb nagykövet kiutasításáról még a Marković-kabinet hozott döntést, azaz a Đukanovićhoz szorosan kötődő DPS-kormány.

<sup>33</sup> *Srbija uzvraća recipročno merom: Ambasador Crne Gore dužan da napusti zemlju u naredna 72 sata.* [online], RTS, 2020. 11. 28. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.].

<sup>34</sup> *Vučić, Brnabićeva i Selaković danas o dešavanjima u Crnoj Gori i regionu.* [online], RTS, 2020. 11. 29. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]; Mihovilović, Ivana Šundić (2020): *Tarzan Milošević: Jedini u Crnoj Gori.* [online], Danas, 2020. 12. 01. Forrás: danas.rs [2022. 05. 28.].

<sup>35</sup> *Krivokapić u Beogradu, Brnabić: Početak nove faze u odnosima djevu zemalja.* [online], RTS, 2021. 11. 03. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.].

## Horvátország

A szerb–horvát viszony a délszláv polgárháború lezárása óta továbbra is vitákkal, megoldatlan, nyitott kérdésekkel terhelt. A múltban gyökerező legfontosabb rendezetlen kérdések közé a polgárháború során eltűnt személyek felkutatása, a két ország közötti határok, a kisebbségvédelem és a jugoszláv államutódlás ügye, a szukcesszió tartozik. E témaköröket időről időre terhelik olyan viták is, mint például az illegális migrációval szembeni fellépés, illetve Szerbia EU-csatlakozási folyamata, amellyel kapcsolatban Horvátország egyre gyakrabban fogalmaz meg kritikai észrevételeket. A szerb–horvát viszonyban ezzel együtt időnként érzékelhetők átmeneti javulások, amelyek többnyire egy-egy magas szintű látogatással vannak összefüggésben, de az alapvető bizalom hiánya rövid időn belül visszarántja a relációt a régi kerékvágásba. 2016. június 20-án Vučić és Kolinda Grabar Kitarović horvát államfő látogatást tettek a horvátországi Dályán és a szerbiai Alsótavankúton, majd megbékélési nyilatkozatot írtak alá, amely 6 pontban foglalta össze a két ország között fennálló nyílt kérdéseket.<sup>36</sup> A két politikus bő másfél évvel később Zágrábban találkozott, ahol Vučić államfőként tett hivatalos látogatást 2018. február 12–13-án. Bár a konzultáció egyik legfőbb célja az volt, hogy kimondja, a két ország és vezetői nem a múltba révednek, hanem a jövőbe próbálnak tekinteni,<sup>37</sup> néhány hét múlva ismét nyilatkozatháború tört ki a két főváros között. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Vojislav Šešelj, a Szerb Radikális Párt elnöke és egyik képviselőtársa 2018. április 18-án inzultálta a Parlamentbe érkező horvát parlamenti delegációt,<sup>38</sup> majd Aleksandar Vulin védelmi minisztert nyilvánították 2018. április 21-én persona non gratának Horvátországban, így nem vehetett részt egy, a jasenovaci haláltábor területén tartott megemlékezésen.<sup>39</sup> A két eset következtében a szerb–horvát kapcsolatok ismét mélypontra süllyedtek. Átmeneti javulást jelentett, hogy a 2016-os Vučić – Grabar Kitarović találkozón kötött megállapodásnak megfelelően a szerb kormány megvásárolta Josip Jelačić horvát bán péterváradai szülőházát, és elvégezte a külső homlokzat felújítását, majd a szerb államfő és a horvát külügyminiszter jelenlétében 2020. október 16-án megtörtént a ház ünnepélyes átadása a Horvát Nemzeti Tanács részére.<sup>40</sup> Ezzel együtt az elmúlt évek tapasztalata az, hogy bármilyen kérdés elégséges

<sup>36</sup> *Potpisana Deklaracija o odnosima Srbije i Hrvatske*. [online], Politika, 2016. 06. 20. Forrás: politika.rs [2022. 05. 15.].

<sup>37</sup> *Kolinda i Vučić posle sastanka: „Nismo o prošlosti”*. [online] 2018. 02. 12. Forrás: B92 [2022. 05. 15.].

<sup>38</sup> *“Šešelj ugrozio dostojanstvo Narodne skupštine”*. [online], RTS, 2018. 04. 18. Forrás: rts.rs [2022. 05. 15.]. A radikális politikus először ledöntötte a Parlament bejáratánál elhelyezett horvát zászlót, majd sértegette a közelben tartózkodó horvát delegációt. Gordan Jandroković horvát parlamenti elnök, miután konzultált Andrej Plenković horvát miniszterelnökkel, úgy döntött, megszakítja a hivatalos látogatást és visszatér Zágrába. A szerb államfő, a parlamenti elnök és miniszterelnök egyaránt elítélte a radikális pártelnök lépését. Vučić kiemelte, zágrábi látogatása során több szerb zászlót is felgyújtottak, az utcán többen is csetniknek nevezték őt és sértegették, de ő nem szakította meg látogatását, miközben horvát partnerén kívül egyetlen horvát közjogi méltóság sem ítélte el ezeket a cselekedeteket.

<sup>39</sup> *Vulin u Hrvatskoj proglašen personom non grata*. [online], RTS, 2018. 04. 21. Forrás: lat.rtrs.tv [2022. 05. 15.]. A védelmi miniszter a Szerb Ortodox Egyház vendégeként vett volna részt a ceremónián. A szerb válaszlépés nem maradt el, a szerb kormány 2018. április 26-án nemkívánatos személyé nyilvánította Damir Krstičević horvát honvédelmi minisztert.

<sup>40</sup> *Vučić na otvaranju kuće Jelačića u Novom Sadu: Srbija je domovina svih Hrvata koji žive u njoj*. [online], Kurir, 2020. 10. 16. Forrás: kurir.rs [2022. 05. 15.]. Az épület belső rekonstrukcióját a HNT végzi el, az erről szóló megállapodást 2021-ben írták alá. *Potpisan sporazum o obnovi unutrašnjosti dela kuće bana Jelačića u Petrovaradinu*. [online], 021, 2021. 04. 20. Forrás: 021.rs [2022. 05. 15.].

ahhoz, hogy feszültség alakuljon ki a felek között, illetve Jasenovac és az 1995-ös Oluja egyaránt olyan témát jelentenek, amelyek felkorbácsolják a két kormány és nép között az indulatokat.

## Bosznia és Hercegovina

Szerbia, valamint Bosznia és Hercegovina kapcsolatait hosszú időn keresztül a Belgrád – Banja Luka reláció fémjelzte. Szerbiának a Boszniai Szerb Köztársasággal (RS) fenntartott politikáját egyrészt a 2006-ban megkötött „Különleges párhuzamos kapcsolatokról szóló megállapodás”,<sup>41</sup> másrészt a Boszniai Szerb Köztársaság Daytoni jogköreinek megtartása, illetve kibővítése (függetlenség), valamint Milorad Dodik ezzel kapcsolatos politikája határozza meg. Belgrád és Szarajevó viszonyát máig a háborús múlt és több lezáratlan jogi kérdés terheli, elsősorban a szerb – boszniai és hercegovinai közös határszakasz kijelölése, az eltűnt személyek ügye és a szukcesszió kérdése.<sup>42</sup> A szerb–bosnyák megbékélést nehezíti a Bakir Izetbegović és a bosnyák politikai elit részéről időnként feltámadó háborús retorika.<sup>43</sup> A 2012-es szerbiai hatalomváltást követően a kapcsolatok felívelő szakaszba kerültek. 2013. április 24-én látogatást tett Belgrádban az Államelnökség bosnyák és szerb tagja, és ennek kapcsán a BHT interjút készített Nikolićsal. Az elnök ebben bocsánatot kért azokért a bűnökért, amelyeket Szerbia és a szerb nép nevében követtek el bosnyákok ellen.<sup>44</sup> Vučić 2014–2017 között miniszterelnökként, majd 2017 után államfőként igyekezett bizalomerősítő lépéseket tenni Szarajevó irányába. 2015. július 11-én felkereste az 1995-ös srebrenicai mészárlás emlékhelyét,<sup>45</sup> majd 2017. szeptember 7–8-án hivatalos látogatást tett Szarajevóban.<sup>46</sup> A két esemény között került sor 2015. november 4-én Szarajevóban, bő egy évvel később, 2017. január 22-én Belgrádban a szerb, illetve a boszniai és hercegovinai kormány első és második együttes ülésére. Ezek legfőbb témái a gazdasági együttműködés és a közös infrastrukturális projektek voltak: a Belgrád–Szarajevó autópálya megépítése, a Belgrád–Szarajevó-vasútvonal és a két országot összekötő 12 híd felújítása.<sup>47</sup>

<sup>41</sup> *Sporazum o upostavljanju specijalnih paralelnih odnosa između Republike Srbije i Republike Srpske*. [online], Politika, 2006. 09. 26. Forrás: politika.rs [2022. 05. 12.].

<sup>42</sup> Goran Katić (2021): *Na rješenje granice BiH sa susjedima čeka se četvrt vijeka*. [online], Slobodna Evropa, 2021. 11. 03. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 05. 09.]. A határ négy szakaszán, 40 km<sup>2</sup>-es területen kell a pontos vonalat meghatározni: a Belgrád–Bar-vasútvonal mentén fekvő Štrpca falunál, a međurječjei enklávéjánál, illetve a zvonikói és a Bajina Bašta-i vízi erőmű térségében.

<sup>43</sup> Szarajevó éveken át azzal fenyegetőzött, hogy ismételt felülvizsgálati kérelmet nyújt be a Hágai Nemzetközi Törvényszék ellen a srebrenicai népiirtás ügyében. 2017. február 23-án Izetbegović, a háromtagú elnökség bosnyák tagja kezdeményezésére átadták Hágában a perújrafelvételi kérelmet, amelyet a bíróság 2017. március 9-én elutasított. A jogi lépést az elnökség szerb és horvát tagja nem támogatta.

<sup>44</sup> *Nikolić se izvinió zbog Srebrenice*. [online], RTS, 2013. 04. 25. Forrás: rts.rs [2022. 05. 09.].

<sup>45</sup> *„Majke Srebrenice” i Čamil Duraković osudili napad na Vučića*. [online], RTS, 2015. 07. 15. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]. A szerb miniszterelnököt ért támadást azonnal elítélte a srebrenicai polgármester és a „Majke Srebrenice” szervezet elnöke, majd néhány nappal később a boszniai és hercegovinai parlament mindkét háza.

<sup>46</sup> Utoljára 2011-ben látogatott szerb államfő Bosznia és Hercegovinába, Boris Tadić személyében.

<sup>47</sup> Szerbia számára több szempontból is kiemelt jelentőségű a Bosznia és Hercegovinával folytatott kereskedelem: a forgalom rendszeresen 1 milliárd euró körüli szerb aktívummal párosul, emellett a szerb export átlagosan 7%-a körül mozog. Republički zavod za statistiku 2022.



A kedvezően alakuló kétoldalú kapcsolatokat érzékenyen érintette a Boszniai Szerb Köztársaság egykori elnöke, Radovan Karadžić, illetve hadserege főparancsnoka, Ratko Mladić hágai pere és ítélethirdetése. Karadžićot 2016. március 24-én elsőfokon 40 évi, 2019. március 20-án másodfokon életfogytiglani börtönre,<sup>48</sup> míg Mladićot 2017. november 22-én elsőfokon, majd 2021. június 8-án másodfokon is életfogytiglani börtönre ítélte a Hágai Nemzetközi Törvényszék.<sup>49</sup> A két per és az ítélethirdetések alátámasztották, hogy a délszláv polgárháború majd három évtized után is nagyon komoly érzelmeket képes felkorbácsolni mindkét oldalon.

## Albán szomszédok

### Albánia

A szerb–albán kapcsolatokat hosszú éveken keresztül a történelmi múlt eltérő megítélése, a koszovói helyzet, illetve a Nagy-Albánia megteremtésének időről időre megjelenő kérdése határozta meg. Mivel mindhárom fontos témakörben a felek egymástól gyökeresen eltérő álláspontot fogalmaztak meg, az együttműködés szinte lehetetlen volt. 2014–2015-től a helyzet lassú javulásnak indult, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy Belgrád és Tirana is azokra a kérdésekre igyekezett koncentrálni, amelyekben jó esély kínálkozott az előrelépésre. A folyamat Edi Rama albán kormányfő szerbiai látogatásával kezdődött 2014. november 10-én, majd Vučić 2015. május 27-i tiranai konzultációival folytatódott.<sup>50</sup> Rama 2016. október 13–14-i szerbiai látogatása jelezte, hogy az együttműködés alapjait a regionális biztonság és a gazdasági kapcsolatok előmozdítása jelentheti: látogatásának gerincét a Belgrade Security Forum (BSF) nemzetközi biztonságpolitikai konferencián, valamint a Nišben megrendezett szerb–albán üzletember fórumon való részvétel képezte. A következő év márciusában először Bujar Nishani, majd novemberében utóda, Ilir Meta államfő tett nem hivatalos látogatást Dél-Szerbiában a helyi albán közösség vezetőinek meghívására.<sup>51</sup> Bár Nishani dél-szerbiai látogatásának időzítése a szerbiai elnökválasztás és a súlyosbodó macedóniai belpolitikai válság miatt nem volt a legszerencsésebb, fontos megemlíteni, hogy személyében, Enver Hoxha 1948-as látogatása óta első ízben járt Szerbiában albán államfő. Meta 2017. novemberi látogatásával egy időben került sor a Szerb–Albán Közös Kereskedelmi és Iparkamara első közgyűlésére. A gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok fejlődése eredményeként a forgalom 2013–2018 között

<sup>48</sup> *Karadžić osuđen na doživotni zatvor, povećana prvobitna kazna: Pravosnažna presuda prvom predsedniku Republike Srpske.* [online], Telegraf, 2019. 03. 20. Forrás: telegraf.rs [2022. 05. 12.].

<sup>49</sup> *Ratko Mladić, Balkan i ratni zločini: Pravosnažna presuda – doživotna kazna zatvora.* [online], Danas, 2021. 06. 08. Forrás: danas.rs [2022. 05. 12.]; *Ratko Mladić pravosnažno osuđen na doživotnu kaznu zatvora.* [online], RTS, 2021. 06. 08. Forrás: rts.rs [2022. 05. 12.].

<sup>50</sup> *Vučić u Tirani: Srbija je spremna za saradnju.* [online], Aljazeera, 2015. 05. 27. Forrás: balkans.aljazeera.net [2022. 05. 10.].

<sup>51</sup> Nishani Bujanovacon és Prešovban, míg Meta Medvedában járt.

101 millió euróról 181 millió euróra nőtt,<sup>52</sup> 2016–2020 között pedig további 70%-kal bővült.<sup>53</sup> A Belgrád–Tirana kapcsolatok fejlesztése egyrészt jelezheti, hogy a szerb–albán viszonyban van lehetőség a közeledésre, másrészt a reláció révén Szerbia igazolhatja, létezik olyan albán fél, amellyel együtt tud működni.

## Koszovó

Szerbia és Koszovó kapcsolatait az ENSZ BT 1244. számú határozata,<sup>54</sup> a Szerb Köztársaság 2006-os Alkotmánya,<sup>55</sup> Koszovó Függetlenségi Nyilatkozata,<sup>56</sup> illetve a 2013-ban aláírt Brüsszeli Szerződés<sup>57</sup> határozza meg. Ez utóbbi megállapodás végrehajtása az elmúlt években jelentős módon befolyásolta Belgrád és Pristina viszonyát. Aláírásának pillanatától kezdve Belgrád számára a legfőbb kérdés a dokumentum első hat pontjában vázolt Szerb Önkormányzatok Szövetségének létrehozása lett. A pristinai kabinet nem törekedett túlságosan a megállapodás végrehajtására, különösen miután az Alkotmánybíróság 2015. december végén kimondta, hogy annak a Szerb Önkormányzatok Szövetségének létrehozására vonatkozó pontjai nincsenek összhangban a Koszovói Alkotmánnyal.<sup>58</sup> Ennek köszönhetően a Belgrád–Pristina párbeszéd 2016-ra gyakorlatilag befagyott, így a 2017 tavaszán megválasztott szerb államfőre várt annak újraindítása. Vučić arra törekedett, hogy a befagyott konfliktussá váló helyzetet kezelje, egyúttal Szerbia ne vesztesként kerüljön ki ebből a szituációból. Ennek megfelelően határmódosításra tett javaslatot, amelynek értelmében négy észak-koszovói önkormányzat, amely felett Pristina joghatósága nem vagy szinte alig érvényesült, Szerbia irányítása alá kerüljön.<sup>59</sup> Ezzel párhuzamosan Pristina és Belgrád között hatalmas diplomáciai csatározás zajlott, amelyben előbbi arra törekedett, hogy a függetlenségét elismerő államok számát növelje, és minél több nemzetközi szervezetben szerezzen teljes jogú tagságot, míg utóbbi célja ezek megakadályozása volt. Amikor 2018 novemberében Koszovó elvesztette az Interpol-tagságért folytatott küzdelmet, a pristinai kabinet 10%-ról 100%-ra emelte az importvámot a Szerbiából és Bosznia és Hercegovinából behozott árukra. A helyzet tovább súlyosbodott, amikor a koszovói képviselőház 2019. március 7-én elfogadta a Belgráddal folytatandó párbeszéd tárgyalási platformját. A dokumentum olyan kulcsfontosságú követeléseket tartalmazott, mint Koszovó elismerése jelenlegi határaival, a Szerbia területi integritását garantáló ENSZ BT

<sup>52</sup> Privredna Komora Srbije (2019): *Spoljnotrgovinska Razmena Republike Srbije i Republike Albanije*. [online], PKS, 2019. 02. 01. Forrás: api.pks.rs [2022. 05. 10.].

<sup>53</sup> Božović, Jelena (2021): *Albanska privreda se menja – srpske kompanije očekuju još bolje rezultate*. [online], RTS, 2021. 06. 07. Forrás: rts.rs [2022. 05. 10.].

<sup>54</sup> UNMIK (1999): *United Nations Resolution 1244*. [online], 1999. 06. 10. Forrás: unmik.unmissions.org [2022. 05. 24.].

<sup>55</sup> Narodna Skupština Republike Srbije (2006): *Ustav Republike Srbije*. [online], 2006. 11. 08. Forrás: parlament.gov.rs [2022. 05. 24.].

<sup>56</sup> *Kosovo Declaration of Independence*. [online], Refworld, 2008. 02. 17. Forrás: refworld.org [2022. 06. 06.].

<sup>57</sup> The Government of the Republic of Serbia (2013): *Brussels Agreement, First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations*. [online], 2013. 04. 19. Forrás: srbija.gov.rs [2022. 05. 24.].

<sup>58</sup> Zejneli Loxha, Amra (2015): *Ustavni sud: ZSO nije u skladu sa Ustavom Kosova, ali se može uskladiti*. [online], Slobodna Evropa, 2015. 12. 23. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 05. 24.].

<sup>59</sup> Beswick, Emma (2018): *Serbia-Kosovo Possible Border Changes Explained: What's at Stake?* [online], Euronews, 2018. 08. 27. Forrás: euronews.com [2022. 05. 24.].

1244. sz. határozatának hatályon kívül helyezése, emellett kijelentette, hogy a párbeszédnek olyan kötelező érvényű megállapodással kell végződnie, amelyben Szerbia elismeri Koszovó államiságát. Szerbia 2019 május végén reagált a pristinai lépésekre: az államfő a Parlament rendkívüli ülése keretében ismertette a kormány Koszovó-ügyi Hivatalának Koszovóról szóló, 2013–2019 közötti időszakra vonatkozó jelentését. A dokumentum állást foglalt a brüsszeli párbeszéd jelentősége és folytatásának szükségessége mellett, ám kijelentette, hogy bizonyos határvonalakat Belgrád nem hajlandó átlépni. Az államfő beszédében kiemelte, a Brüsszeli Megállapodás lehetővé tette a szerbeknek, hogy Észak-Koszovóban intézményeket hozzanak létre, és arra is jogot kaptak, hogy megalakítsák a Szerb Önkormányzatok Szövetségét.<sup>60</sup> Miután a szerb elnöknek a határmódosításra vonatkozó javaslata, elsősorban német ellenzésre, lekerült a napirendről, a szerb politika számára még nagyobb hangsúlyt kapott a Szerb Önkormányzatok Szövetségének létrehozása. 2020-ban változás történt a párbeszéd tekintetében, hiszen az EU különmegbízottat nevezett ki Miroslav Lajčák személyében. Az elmúlt két évben a szlovák diplomata számos egyeztetést bonyolított le a két fővárosban, illetve más helyszíneken is, áttörés azonban egyelőre nem történt, aminek egyik fő oka a Kurti-kabinet politikájában keresendő: a jelenlegi pristinai vezetés a párbeszéd vonatkozásában elődeinél is keményvonalasabb álláspontot képvisel. 2020 kora őszen a Trump-adminisztráció kísérletet tett arra, hogy a gazdasági együttműködésre helyezve a hangsúlyt közelebb hozza egymáshoz Belgrádot és Pristinát.<sup>61</sup> Bár a 2021 januárjában hivatalba lépett Biden-adminisztráció jelezte, nem tekinti semmisnek az akkor aláírt szándéknyilatkozatot, az elmúlt másfél évben nem történt érdemi lépés a végrehajtást illetően. A párbeszéd továbbra is akadályokkal küzd, a 2021 szeptemberében a rendszámhasználat miatt kirobbant vita rávilágított, bármilyen téma elegendő ahhoz, hogy feszültség alakuljon ki Belgrád és Pristina között.

## Nyitott Balkán Együttműködés

A Nyitott Balkán (Open Balkan) együttműködés 2019. október 10-én vette kezdetét az Újvidéken megtartott háromoldalú szerb–albán–észak-macedón találkozón, amelyen Aleksandar Vučić szerb államfő, Edi Rama albán és Zoran Zaev északmacedón kormányfő vettek részt. A kooperáció ekkor a „Mini-Schengen” kezdeményezés nevet viselte, deklarált célja pedig a részt vevő országok állampolgárai szabad mozgásának elősegítése volt. Alig egy hónappal később, 2019. november 11-én Ohridban, a második találkozón, amelyen már részt vett Denis Zvizdić, Bosznia-Hercegovina Minisztertanácsának elnöke, valamint Dragica Sekulić montenegrói gazdasági miniszter is, a szerb elnök, valamint az albán és az északmacedón miniszterelnökök megállapodtak egy olyan gazdasági övezet létrehozásáról, amely megkönnyítené a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat a részes államok között. A harmadik találkozóra ugyanebben az évben december 20–21-én Durrresben került sor, ezen a három ország vezetői vettek részt, a második napon pedig megjelent Milo Đukanović montenegrói elnök is. A sajtótájékoztatón a három politikus

<sup>60</sup> *Usvojen Izveštaj o Kosovu i Metohiji*. [online], RTS, 2019. 05. 28. Forrás: rts.rs [2022. 05. 24.].

<sup>61</sup> *Šta je potpisano – tekst sporazuma*. [online], N1, 2020. 09. 05. Forrás: rs.n1info.com [2022. 05. 24.].

bejelentette, hogy 2020 januárjától az Ohridi-tó nyugati partján lévő Kjafasan – Qafë Thanë határátkelőhelyen a vámügyintézés megkönnyítése végett egységesítik a vámkezeléshez szükséges igazolásokat.

Bár a koronavírus-járvány első és második hulláma megnehezítette az éppen csak megkezdett regionális együttműködés lendületes továbbvitelét, a három ország 2020-ban is folytatta a kooperációt. Ennek legekleatásabb példája a 2020. november 9-én megrendezett online találkozó volt, amelynek keretében aláírták azt a megállapodást, amely lehetővé teszi, hogy a három ország állampolgárai érvényes, biometriai azonosítóval ellátott személyi igazolvány birtokában szabadon beléphessenek és 90 napot tartózkodhassanak a másik két állam területén.<sup>62</sup> A következő évben, a július 21-én Szkopjében megrendezett találkozón további három megállapodást írtak alá a résztvevő országok politikai vezetői. Ezek értelmében a három ország közösen reagál természeti és egyéb katasztrófákra, emellett országaikban lehetővé teszik egymás állampolgárainak munkavállalását, valamint az áruk szabad mozgását. A 2021. november 3-i belgrádi, illetve a 2021. december 20–21-i tiranai–elbasani találkozón további szerződések megkötésére került sor, valamennyi dokumentum a határok könnyebb átjárását volt hivatott elősegíteni.

A 2022. június 7-8-i ohridi csúcson már az adóhatóságok közötti együttműködésről, a diplomák elismeréséről, a munkaerőpiac egységesítéséről kötöttek megállapodásokat, ám az igazi sikert nem kizárólag ez jelentette, hanem az, hogy a rendezvényen megjelent Várhelyi Olivér, az EU bővítésért felelős biztosa, és online jelentkezett be Gabriel Escobar, a State Department különmegbízottja. A többi térségbeli állam vezetői közül Dritan Abazović montenegrói miniszterelnök és Zoran Tegeltija Bosznia-Hercegovina Minisztertanácsa elnöke vett részt a programon. További áttörést jelentett az Open Balkan életében, hogy a 2022. szeptember 2-án megrendezett belgrádi találkozóra meghívást kapott a magyar, a török, a görög és az olasz külügyminiszter is, közülük Szijjártó Péter magyar és Mevlüt Çavuşoğlu török külügyminiszter vett részt az eseményen, ahol ismét megjelent a montenegrói kormányfő és Bosznia-Hercegovina Minisztertanácsa elnöke is.

Az Open Balkan ellenzői elsősorban azt hozták fel az együttműködéssel szemben, hogy az nem különbözik a CEFTA-tól és a Berlini Folyamat keretében létrehozott Közös Regionális Piacától, ezzel együtt viszont párhuzamosságokat generál. Főként Koszovó részéről jelent meg az a félelem, hogy a szerveződés egy új Jugoszlávia létrehozásához vezethet, amelyben Szerbia domináns szerepet játszik majd.

Az Open Balkan együttműködés elsődleges célja a részes országok állampolgárai szabad mozgásának előmozdítása, illetve a gazdasági kapcsolatokat terhelő akadályok lebontása, a gazdasági kooperáció felgyorsítása volt. Az első pillanattól kezdve arra törekedett, hogy résztvevői a térségből, a Nyugat-Balkán nem EU-tagállamai közül kerüljenek ki, vagyis egy külső szereplők nélküli együttműködésre törekedett, amelyben a szerbek és az albánok játszanak a vezető szerepet. Ennek háttérben az a felismerés húzódott meg Vučić és Rama részéről, hogy a regionális stabilitás alappilléret egy szerb–albán megállapodás jelenti, amelyhez a gazdasági kooperáción keresztül vezethet az út. Természetesen

<sup>62</sup> *Srbija, Albanija i S. Makedonija potpisale memorandum o borbi protiv COVID-19.* [online], Slobodna Evropa, 2020. 11. 09. Forrás: slobodnaevropa.org [2023. 03. 04.].

nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szerb szándékot sem, hogy a régió legerősebb, legnépesebb államaként Belgrád célja egyértelműen az lehet, hogy vezető szerepre törekedjen. Nem véletlen, hogy az együttműködés a legtöbb kritikát a Német Kormánytól, valamint Berlin legfőbb regionális szövetségesétől, a Pristinai Kormánytól kapta, míg a német külpolitika balkáni törekvéseit kellő figyelemmel követő Washington az első pillanattól kezdve támogatásáról biztosította a kooperációt, hiszen abban a Berlini Folyamat lehetséges ellenpólusát látta. Megjegyzem, éppen az amerikai támogatás volt az, ami a részvételre ösztönözte Tiranát is.

### „Srpski svet” („Szerb világ”) retorika

A „Srpski svet” retorika, pontosabban inkább kifejezés 2020 szeptemberében jelent meg a szerbiai politikai színtéren, amikor Aleksandar Vulin védelmi miniszter egy interjúban úgy fogalmazott: „Vučićnak létre kellene hoznia a szerb világot. Belgrádnak muszáj összegyűjtenie az összes szerbet, akik Szerbiában és környékén élnek, Szerbia államfőjének pedig minden szerb elnökének kell lennie”. Néhány hónappal később, 2021. április 9-én, immáron belügyminiszterként, a Happy TV-nek adott nyilatkozatában kifejtette, a jelenlegi helyzet nem kedvez valamennyi szerb lakta terület egyesítésének, de azon reményének adott hangot, hogy erre 10, 20 vagy 50 éven belül sor kerül.

Aleksandar Vučić szerb államfő 2021 júliusában fogalmazta meg álláspontját a téma kapcsán, és a Vulin gondolataira érkezett negatív reakciókat Szerbia elleni kampányként értékelte. Hozzátette, a hivatalos szerb álláspont értelmében Szerbia határai sérthetetlenek, emellett nem foglalkozik más ország határaival sem.<sup>63</sup> A szerb belügyminiszter 2021 őszén megerősítette, a szerb világ idea nem a szerb kormány és az államfő gondolata, hanem az övé, egyúttal hangsúlyozta, joga van ahhoz, hogy megfogalmazza ezt a véleményét. Parlamenti felszólalásában leszögezte, Orbán Viktor magyar miniszterelnök érti a szerb világ gondolatot, ami nem is meglepő, hiszen a magyaroknak is megvan a maguk világa, akárcsak minden népnek, amelynek komoly diaszpórája van.<sup>64</sup> Bár e nyilatkozata finomította kezdeti gondolatait, hiszen a magyar kormány célja a kedvezményes honosítással a magyar nemzet határmódosítás nélküli békés újraegyesítése volt, nem mindenkit nyugtatott meg teljesen. Šaip Kamberi a délszerbiai albán Demokratikus Akciópárt parlamenti képviselője egyenesen azon véleményének adott hangot 2021 decemberében, hogy Szerbia éppúgy „propagandaháborút” folytat a térséggel szemben, mint az 1990-es években, és úgy gondolta, nem őszinte, hogy miközben Szerbia az Open Balkan kezdeményezés mellett száll síkra, a belügyminiszter „Nagy Szerbiáról”, vagyis a „szerb világ”-ról beszél.<sup>65</sup>

<sup>63</sup> Vukićević, Jasna – Tuhina, Gjerajina (2021): *‘Srpski Svet’ Koncept Koji Region Čini Nervoznim*. [online], Slobodna Evropa, 2021. 10. 19. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 06. 12.].

<sup>64</sup> *Vulin: Srpski svet je moja ideja, to smeta samo onima koji nisu završili etničko čišćenje*. [online], Danas, 2021. 10. 19. Forrás: danas.rs [2022. 06. 12.].

<sup>65</sup> *Kamberi: Srbija navodno zagovara Otvoreni Balkan a promovise srpski svet*. [online], Danas, 2021. 12. 18. Forrás: danas.rs [2022. 06. 12.].

Mindent egybevetve, megítélésem szerint, két dolog jelenthető ki a téma kapcsán:

1. A szerb külpolitika irányításában részt vevő politikusok – államfő, miniszterelnök, külügyminiszter – részéről a „szerb világ” koncepció kapcsán nem hangzottak el olyan mondatok, amelyek arra utaltak volna, hogy ez a szerb kormány hivatalos álláspontja lenne.
2. A délszláv polgárháború egyik legjelentősebb negatívuma Szerbia számára, hogy a korábban gyakorlatilag egy államban élő szerbek arra kényszerültek, hogy több országban éljenek, ráadásul úgy, hogy számos esetben alapvető jogaikért is napi küzdelmet kell folytatniuk. Ez alól kizárólag Magyarország a kivétel, ahol a szerb közösség minden támogatást megkap a magyar kormánytól, beleértve a Szerb Ortodox Egyház 1945 után elkobzott javainak visszaszolgáltatását is. Mivel Szerbia az elmúlt évtizedben több tekintetben is jelentősen megerősödött, kormánya elérkezettnek látta az időt, hogy a szomszédos államokban élő szerbek érdekeinek védelme érdekében határozottan lépjen fel. Belgrád, ebben a vonatkozásban, nem is titkoltan, a magyar kormány politikáját követi, erre utalnak Vulin szavai is. Más kérdés, hogy a „szerb világ” gondolata éppen az 1990-es évek délszláv polgárháborúja miatt az albánok és a bosnyákok mellett elsősorban a horvátokat és a montenegróiakat ijesztette meg. Nem véletlen, hogy Zoran Milanović horvát államfő 2021. szeptember 16-án Zágrábban arról győzködte montenegrói partnerét, Milo Đukanovićot, hogy kettejük feladata egyértelműen az, hogy nyugati partnereiket tájékoztatassák a „szerb világ fenyegetéséről”.<sup>66</sup>

## IRODALOMJEGYZÉK

- Ambasador Srbije nepoželjan u Crnoj Gori, zamoljen da napusti zemlju.* [online], RTS, 2020. 11. 28. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]
- Beswick, Emma (2018): *Serbia-Kosovo Possible Border Changes Explained: What's at Stake?* [online], Euronews, 2018. 08. 27. Forrás: euronews.com [2022. 05. 24.]
- Bozov zbog predsednika Srbije prekršio protokol: Seo lično za volan! VUČIĆ: Bojko odlično vozi džip!* [online]. Kurir, 2020. 06. 01. Forrás: kurir.rs [2022. 04. 22.]
- Božović, Jelena (2021): *Albanska privreda se menja – srpske kompanije očekuju još bolje rezultate.* [online], RTS, 2021. 06. 07. Forrás: rts.rs [2022. 05. 10.]
- Brnabićeva sa premijerom Bugarske: Želimo zajedničko energetsko tržište.* [online], RTS, 2022. 02. 08. Forrás: rts.rs [2022. 04. 22.]
- The Government of the Republic of Serbia (2013): *Brussels Agreement, First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations.* [online], 2013. 04. 19. Forrás: srbija.gov.rs [2022. 05. 24.]
- Davutoğlu, Ahmet (2016): *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete.* Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Đukanović, Dragan – Simić, Dragan – Živojinović, Dragan (2013): *Serbia and its Neighbors: Continuity of Old and/or New Policy? The Review of International Affairs*, 64(1151), 108.
- Kamberi: Srbija navodno zagovara Otvoreni Balkan a promovise srpski svet.* [online], Danas, 2021. 12. 18. Forrás: danas.rs [2022. 06. 12.]

<sup>66</sup> Vukićević–Tuhina 2021.



- Karadžić osuđen na doživotni zatvor, povećana prvobitna kazna: Pravosnažna presuda prvom predsedniku Republike Srpske.* [online], Telegraf, 2019. 03. 20. Forrás: telegraf.rs [2022. 05. 12.]
- Katić, Goran (2021): *Na rješenje granice BiH sa susjedima čeka se četvrt vijeka.* [online], Slobodna Evropa, 2021. 11. 03. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 05. 09.]
- Kolinda i Vučić posle sastanka: "Nismo o prošlosti".* [online], B92, 2018. 02. 12. Forrás: b92.net [2022. 05. 15.]
- Kosovo Declaration of Independence.* [online], Refworld, 2008. 02. 17. Forrás: refworld.org [2022. 06. 06.]
- Krivokapić u Beogradu, Brnabić: Početak nove faze u odnosima dweju zemalja.* [online], RTS, 2021. 11. 03. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]
- KSH (é. n.): *17.1.1.8. A külkereskedelmi termékfoglalom értéke euróban és értékindexei a fontosabb országok szerint [folyó áron].* [online], KSH, (é. n.). Forrás: ksh.hu [2022. 05. 28.]
- "Majke Srebrenice" i Čamil Duraković osudili napad na Vučića.* [online], RTS, 2015. 07. 15. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]
- Many Faces of Serbian Foreign Policy Public Opinion and Geopolitical Balancing.* [online], BCSP, 2020. 11. 20. Forrás: bezbednost.org [2021. 12. 05.]
- Mihovilović, Ivana Šundić (2020): *Tarzan Milošević: Jedini u Crnoj Gori.* [online], Danas, 2020. 12. 01. Forrás: danas.rs [2022. 05. 28.]
- Narodna Banka Srbije (é. n.): *Osnovni makroekonomski indikatori.* [online], NBS, 2022. 06. 06. Forrás: nbs.rs [2022. 06. 06.]
- Nikolić se izvinio zbog Srebrenice.* [online], RTS, 2013. 04. 25. Forrás: rts.rs [2022. 05. 09.]
- Potpisana Deklaracija o odnosima Srbije i Hrvatske.* [online], Politika, 2016. 06. 20. Forrás: politika.rs [2022. 05. 15.]
- Potpisan sporazum o obnovi unutrašnjosti dela kuće bana Jelačića u Petrovaradinu.* [online], 021, 2021. 04. 20. Forrás: 021.rs [2022. 05. 15.]
- Predsednik Vučić na grobu Svetog Save u Trnovu.* [online], ALO, 2020. 06. 01. Forrás: alo.rs [2022. 04. 22.]
- Privredna Komora Srbije (2019): *Spoljnotrgovinska Razmena Republike Srbije i Republike Albanije.* [online], PKS, 2019. 02. 01. Forrás: api.pks.rs [2022. 05. 10.]
- Ratko Mladić, Balkan i ratni zločini: Pravosnažna presuda – doživotna kazna zatvora.* [online], Danas, 2021. 06. 08. Forrás: danas.rs [2022. 05. 12.]
- Ratko Mladić pravosnažno osuđen na doživotnu kaznu zatvora.* [online], RTS, 2021. 06. 08. Forrás: rts.rs [2022. 05. 12.]
- Razvojna agencija Srbije (2022): *Serbia has Attracted over €34 Billion of Inward Foreign Direct Investment since 2007.* [online], RAS, 2022. 01. Forrás: ras.gov.rs [2022. 05. 25.]
- Republic of Serbia Ministry of Finance, Public Debt Administration (2021): *Monthly Report, Analysis of Public Debt and General Government Debt, December 2021.* [online], MoF PDA, 2021. 12. Forrás: javnidug.gov.rs [2022. 05. 15.]
- Republic of Serbia Ministry of Finance, Public Debt Administration (2022): *Monthly Report, Analysis of Public Debt and General Government Debt, January 2022.* [online], MoF PDA, 2022. 01. Forrás: javnidug.gov.rs [2022. 05. 15.]
- Republički zavod za statistiku (2020): *Mesečni statistički bilten 12/2019.* [online], RZS, 2020. 01. Forrás: publikacije.stat.gov.rs [2022. 02. 05.]
- Republički zavod za statistiku (2021): *Mesečni statistički bilten 12/2020.* [online], RZS, 2021. 01. Forrás: publikacije.stat.gov.rs [2022. 02. 05.]
- Republički zavod za statistiku (2022): *Mesečni statistički bilten 12/2021.* [online], RZS, 2022. 01. Forrás: publikacije.stat.gov.rs [2022. 02. 05.]
- "Šešelj ugrozio dostojanstvo Narodne skupštine".* [online], RTS, 2018. 04. 18. Forrás: rts.rs [2022. 05. 15.]
- Šta je potpisano – tekst sporazuma.* [online], N1, 2020. 09. 05. Forrás: rs.n1info.com [2022. 05. 24.]
- Serbia and Romania Sign a Roadmap for a New Gas Connection.* [online], Balkan Engineer, 2017. 09. 11. Forrás: balkanengineer.com [2022. 05. 20.]
- SPC odobrila autokefalnost Makedonskoj pravoslavnoj crkvi.* [online], Politika, 2022. 05. 24. Forrás: politika.rs [2022. 05. 25.]
- Sporazum o uspostavljanju specijalnih paralelnih odnosa između Republike Srbije i Republike Srpske.* [online], Politika, 2006. 09. 26. Forrás: politika.rs [2022. 05. 12.]

- Srbija, Albanija i S. Makedonija potpisale memorandum o borbi protiv COVID-19.* [online], Slobodna Evropa, 2020. 11. 09. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 06. 12.]
- Srbija uzvraća recipročnom merom: Ambasador Crne Gore dužan da napusti zemlju u naredna 72 sata.* [online], RTS, 2020. 11. 28. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]
- Tabaković: Inflacija u Srbiji među najnižima u Evropi.* [online], Biznis, 2022. 04. 13. Forrás: biznis.rs [2022. 05. 25.]
- Uspesna sastanak balkanske četvorke u Rumuniji: Pišu pismo podrške za Srbiju u EU, Vučić najavio nove projekte.* [online], Telegraf, 2019. 03. 29. Forrás: telegraf.rs [2022. 05. 20.]
- Narodna Skupština Republike Srbije (2006): *Ustav Republike Srbije.* [online], 2006. 11. 08. Forrás: parlament.gov.rs [2022. 05. 24.]
- Usvojen Izveštaj o Kosovu i Metohiji.* [online], RTS, 2019. 05. 28. Forrás: rts.rs [2022. 05. 24.]
- UNMIK (1999): *United Nations Resolution 1244.* [online], 1999. 06. 10. Forrás: unmik.unmissions.org [2022. 05. 24.]
- Vučić, Brnabićeva i Selaković danas o dešavanjima u Crnoj Gori i regionu.* [online], RTS, 2020. 11. 29. Forrás: rts.rs [2022. 05. 28.]
- Vučić na otvaranju kuće Jelačića u Novom Sadu: Srbija je domovina svih Hrvata koji žive u njoj.* [online], Kurir, 2020. 10. 16. Forrás: kurir.rs [2022. 05. 15.]
- Vučić na prelazu Tabanovce uručio Zaevu prvi kontingent vakcina protiv korone.* [online], Danas, 2021. 02. 14. Forrás: danas.rs [2022. 05. 25.]
- Vučić u Tirani: Srbija je spremna za saradnju.* [online], Aljazeera, 2015. 05. 27. Forrás: balkans.aljazeera.net [2022. 05. 10.]
- Vučić Zaevu: Makedonija u Srbiji ima iskrenog prijatelja.* [online], Novosti, 2017. 11. 21. Forrás: novosti.rs [2022. 05. 25.]
- Vučić: Zajedno možemo mnogo.* [online], B92, 2015. 04. 24. Forrás: b92.net [2022. 05. 20.]
- Vukićević, Jasna – Tuhina, Gjeračina (2021): *‘Srpski Svet’ Koncept Koji Region Čini Nervožnim.* [online], Slobodna Evropa, 2021. 10. 19. Forrás: slobodnaevropa.org [2022. 06. 12.]
- Vulin: Srpski svet je moja ideja, to smeta samo onima koji nisu završili etničko čišćenje.* [online], Danas, 2021. 10. 19. Forrás: danas.rs [2022. 06. 12.]
- Vulin u Hrvatskoj proglašen personom non grata.* [online], RTS, 2018. 04. 21. Forrás: lat.rtrs.tv [2022. 05. 15.]
- Zakon o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica.* [online], Paragraf, 2020. 01. 09. Forrás: paragraf.me [2022. 05. 28.]
- Zejneli Loxha, Amra: *Ustavni sud: ZSO nije u skladu sa Ustavom Kosova, ali se može uskladiti* [online] 2015. 12. 23. Forrás: Slobodna Evropa [2022. 05. 24.]

Pap Norbert<sup>1</sup> – Wittmann Tamás<sup>2</sup>

## A magyarok Balkán-képe<sup>3</sup>

A magyarok a honfoglalás óta erős kapcsolatban álltak a Balkán-félsziget lakóival, így a szomszédság miatt saját tapasztalatokon alapuló, valós ismeretekre tehetnek szert a térségről. Az elmúlt évszázadok történelme mégis oda vezetett, hogy a magyar Balkán-képet ma inkább sztereotípiák jellemzik, amelyben egyszerre jelenik meg egy elmaradott, groteszk, balkáni, valamint egy túlromantizált, sokszínű, mediterrán világ. A magyar történelem és kollektív emlékezet szerves részét képezi a Balkán, ami lenyomatát őrzi az oszmánellenes háborúknak és annak az önképnek, amely szerint Magyarország védelmezi Európát a Balkán felől érkező veszedelmekkel szemben. Elevenen él a délszláv háború emléke is, amely miatt a Balkánra puszkaporos hordóként tekinthetünk. Mindezek mellett pedig a tömegturizmus hatására mára sokkal többen rendelkezhetnek személyes tapasztalattal a Balkánról, ezáltal valós, tapasztalatokon alapuló Balkán-kép alakulhatott ki a magyarokban. Vizsgálatunkban azt kívánjuk feltárni, hogy a magyar társadalomnak térségre nyitottan tekintő része hogyan vélekedik a Balkánról, miből építi fel Balkán-képét, és ezt milyen szociálpszichológiai folyamatok mentén teszi.

**Kulcsszavak:** Magyarország, Balkán-kép, nemzeti identitás, kollektív emlékezet, Európa védőbástyája

### *The Balkan image of the Hungarians*

*The Hungarians have had a strong relationship with the inhabitants of the Balkans since the conquest of the Carpathian basin. This proximity gave them knowledge of the region based on their own experiences. However, the history of the past centuries has led to a situation where the image of the Balkans in the eyes of Hungarians is now characterised by stereotypes. We see both an underdeveloped, grotesque Balkan world and an over-romanticised, colourful Mediterranean world. The Balkans are an integral part of Hungarian history and collective memory, bearing the imprint of the anti-Ottoman wars and the self-image of Hungary as a defender of Europe against Muslim invaders from the Balkans. The memory of the Yugoslav war is also vivid, which makes us see the Balkans as a powder keg of Europe. In addition to this, mass tourism has made it possible for many more Hungarians to have personal experience of the Balkans, thus creating a real, experience-based image of the Balkans in their minds. In our study we want to explore how the part of Hungarian society that is open to the region perceives the Balkans, what they use to build their image of the Balkans and what social-psychological processes they use to do so.*

<sup>1</sup> Pap Norbert a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi és Földtudományi Intézet Politikai Földrajzi Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék egyetemi tanára. E-mail: [pnorbert@gamma.ttk.pte.hu](mailto:pnorbert@gamma.ttk.pte.hu)

<sup>2</sup> Wittmann Tamás a Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola Geopolitikai Doktori Programjának doktori hallgatója, pszichológus. E-mail: [mail.tamas.wittmann@gmail.com](mailto:mail.tamas.wittmann@gmail.com)

<sup>3</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

**Keywords:** Hungary, Balkan image, national identity, collective memory, bastion of Europe

## Bevezetés

A magyaroknak mint közép-európai, a Balkán-félsziget északi határán élő népnek, erős kapcsolata alakult ki történelme során a Balkán-félsziget lakóival. Míg Nyugat-Európából akár Magyarország is a Balkán részének nevezhető (a Balkán valódi határainak vitatottsága miatt), a magyarok éppúgy nem tekintik magukat balkáni népnek, mint ahogy a félsziget lakói közül is akadnak, akik igyekeznek magukról lemosni a balkáni jelzőt. A *balkáni* kifejezés magában hordozza azt a sztereotip megközelítést, miszerint az egész Balkán egy gazdaságilag elmaradott, kevésbé civilizált régió, amelyre az agresszió, a vehemencia, a biztonság hiánya jellemző. Elég csak a délszláv háborúra, a görög gazdasági válságra vagy az e térséget érintő, 2015-től kezdődő európai menekültválságra gondolnunk. Ezzel szemben megjelenik egy másik kép is a térségről: a tömegturizmus fellendülésének következtében a magyarok számára az Adriai- és a Fekete-tenger kedvelt úticéllá vált, így a tengerparttal rendelkező országokról egy sokkal kedveltebb, *mediterrán* kép alakulhatott ki.

A honfoglalás óta tartó intenzív kapcsolat és a közelség miatt a magyarság, vagy legalábbis a magyar elit hajlamos magát a Balkán-térség szakértőjének gondolni. A magyar tudományos élet valóban számos eredményt tudott felmutatni a térség vizsgálatában, de ez inkább csak a távolabbi múltra jellemző, nem a közelire.

Jelentős mennyiségű magyarországi, a Balkánnal mint sajátos térséggel kapcsolatos szakirodalom áll rendelkezésre. Itt most a földrajzi gondolkodás példáján keresztül szeretnénk röviden szemléltetni a helyzet változásait. A hazai geográfia megalapításától egészen a második világháborút követő bezárkózásig a magyar földrajzi figyelem nagyon aktív volt a Balkán iránt. A magyar geográfia a Balkán kutatása által érte el első nemzetközi hírű és jelentőségű eredményeit. Az intézményes Balkán-kutatás kereteiről és szakaszairól Hajdú Zoltán a *Balkán Füzetek* című periodikában,<sup>4</sup> a korszak alapvető geográfiai írásairól pedig Hajdú Zoltán, Pap Norbert és Tóth József *Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései* című kötetében olvashatunk.<sup>5</sup> Ennek a termékeny időszaknak a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel és az új politikai törésvonalak és a kibontakozó hidegháború vetettek véget. Mivel Görögország a nyugati blokkhoz tartozott, Jugoszlávia köztes helyet foglalt el, Albánia többszörös patrónusváltást (jugoszláv, kínai, szovjet) követően bezárkózott, Magyarország leginkább csak Bulgáriával tudott kapcsolatokat kiépíteni a Balkán-térségből. Utóbbit Dudás Gyula munkásságában lehet tetten érni.<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Hajdú Zoltán (2003): *Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra*. Balkán Füzetek 1. Pécs: PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 71.

<sup>5</sup> Hajdú Zoltán – Pap Norbert – Tóth József (2001): *Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései*. Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 231.

<sup>6</sup> Dudás Gyula (1968): Bulgária. In Marosi Sándor – Sárfalvi Béla (szerk.): *Európa I.-II.* Budapest: Gondolat, 454–478.

Bár a rendszerváltás idején újraindultak a Balkánt érintő magyar kutatások (Pécsett 1988 és 1993 között a Balkanisztikai Szemináriumban, 1999-től a Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központjában, Budapesten a Balkán Tanulmányok Központban), Ábrahám Barna tanulmánya jól mutatja, hogy ez a bezárkózás milyen tudományos veszteséget jelentett a rendszerváltás után. Vizsgálatában a 19. századi és a 20. század eleji szakirodalmi termést, politikai tudatosságot és intézményi rendszert a rendszerváltást követően fennmaradt Balkán-ismeretekkel összehasonlítva rámutatott, hogy ezek intenzitása és mélysége jelentősen visszaesett a második világháború előtti időkhöz képest.<sup>7</sup> Mivel lecsökkent a Balkán iránti magyar érdeklődés, és a Balkánnal kapcsolatos ismeretek, tapasztalatok is megfogyatkoztak a magyarok körében, a magyarországi társadalom kénytelen volt Balkán-képének felépítésében más tényezőkre is támaszkodni. Ilyenek például a térségbe irányuló tömegturizmus, művészetek, irodalom, filmek vagy elektronikus média. Tanulmányunkban azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a magyarok miként gondolkodnak ma a térségről, és pontosan mi vezérli és milyen irányba a magyarok Balkán-képét.

## Nemzeti identitástól a Balkán-képig

Ahhoz, hogy a magyarok Balkán-megközelítését a teljesség igényével tudjuk górcső alá venni, érdemes mindenekelőtt szociálpszichológiai szempontból megvizsgálnunk, mi zajlik le egy csoport vagy nemzet tagjaiban, amikor más csoportokról, nemzetekről saját képet formálnak. Az egyén szintjéről kiindulva, minden ember arra törekszik, hogy saját magáról a lehető legpozitívabb képet alakítsa ki, tehát pozitív identitással rendelkezzen. Az ember társas lény, számos csoporttagsággal rendelkezik élete során, önmagáról alkotott képéhez csoportjainak értékei, céljai és ezek érzelmi jelentései is hozzátartoznak. Henri Tajfel és John Turner szociális identitás elmélete szerint identitásunk azokból a társadalmi kategóriákból, társas tagságokból épül fel, amelyekhez tartozunk, ezek énképünk részét képezik. Elméletük szerint csoportközi helyzetben a személyközi viselkedéseket csoportközi viselkedés váltja fel, így a csoporttagok viselkedése nem a személyes identitásuk, beállítódásaik és tulajdonságaik, hanem szociális identitásuk mentén formálódik.<sup>8</sup> Tehát ahol csoportok vannak, ott az egyéni identitás helyét a szociális identitás tölti be. Ennek egyik konkrét formája a nemzeti identitás.

Mivel az egyének pozitív identitás kialakítására és fenntartására törekednek, saját csoportjaik pozitív értékelése által igyekeznek egy számukra kedvező szociális identitást létrehozni. Ennek eszköze általában a saját és a másik csoport összehasonlítása, ami által a csoport elnyerheti önértékelését.<sup>9</sup> A szociális identitást és annak lehetőleg pozitív tartalmait a csoport általában együttesen hozza létre a kommunikáció által, alapja a közös valóságkonstrukció, a közös tudás és a közös reprezentációk. Ezt figyelembe véve igyekezett

<sup>7</sup> Ábrahám Barna (2007): A Balkán képe a 19–20. századi magyar geopolitikai és tudományos gondolkodásban. *Regio*, 18(2), 47–78.

<sup>8</sup> Tajfel, Henri – Turner, John (1979): An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In Austin, William G. – Worchel, Stephen (szerk.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole, 33–37.

<sup>9</sup> Festinger, Leon (1954): *A Theory of Social Comparison Processes*. *Human Relations*, 7. 117–140.

integrálni Glynis Breakwell a szociális identitás elméletet a szociális reprezentáció elméletével abból a célból, hogy egy, a csoportok viselkedését hatékonyan magyarázó modellt alkosson meg.<sup>10</sup>

A szociális reprezentáció elmélete Serge Moscovici nevéhez fűződik. Ez egyszerre jelenti azt a folyamatot és a folyamatnak a produktumát is, amikor a világunkat képező anyagi dolgoknak, absztrakt fogalmaknak és személyeknek értelmet adunk. Ez által ruházzuk fel jelentéssel és tartalommal a világunkat képező dolgokat és embereket. A szociális reprezentációt mint folyamatot két fő szakaszra különítette el. Az egyik a lehorgonyzás, amely során az ismeretlen, új entitásokat a már ismert fogalmainkhoz, reprezentációinkhoz kötjük. A másik a tárgyiasítás (objektifikáció), amikor az absztrakt fogalmak konkrét tárgyakká válnak, aminek eredménye lehet egy kép, metafora vagy figura, amely az új jelenséget képviseli (például a Balkán mint puskaporos hordó). A reprezentációt mint produktumot, szerkezetét illetően központi (centrális) magra és perifériára osztotta. A központi mag a reprezentáció szilárd, állandó részeit jelenti, amelyek a többség számára azonosak, míg a perifériás elemek egyénenként nagyon eltérők lehetnek.<sup>11</sup>

Breakwell szerint a szociális identitás és a szociális reprezentáció kölcsönösen hatást gyakorolnak egymásra, ugyanis maga az identitásképzés is egy szociális alkotásos folyamat. A szociális reprezentációk jelölik ki a saját és a másik csoport közti képletes határokat, és ezáltal a saját csoport lehetőségeit és betöltendő szerepeit. Mivel a kettő szorosan összefügg, nem vizsgálhatjuk egyiket a másik nélkül, nincs szociális identitás szociális reprezentáció nélkül.<sup>12</sup> Amikor tehát a magyarok Balkán-képét, Balkán-representációit vizsgáljuk, egyben a magyarok önelképzeléséről, identitásáról is képet kapunk, és fordítva, a magyarok identitásából kiindulva megérthetjük, miért vélekednek a Balkánról úgy, ahogy.

Maria Todorova szerint a Balkánnal kapcsolatos jelzők még a Balkán-térség nyelveiben is inkább negatív jelentést hordoznak. A legtöbb ország igyekszik magát a Balkánon kívülre definiálni, magát inkább európainak, adriainak, mediterránnak stb. nevezni.<sup>13</sup> Nem meglepő, hogy a magyarok többsége is úgy gondolja, hogy a Balkán Magyarország déli, délkeleti határainál kezdődik (tehát nem része annak), Magyarországot pedig kulturálisan és vallásilag Európa határán, peremhelyzetben látják, ami által az országot a nyugati kereszténység és egyben Európa védőbástyájának tartják.

## Milyen tényezők alakítják a magyarok Balkán-képét?

A következőkben áttekintjük, mely források állnak a magyarok rendelkezésére, és azok milyen irányú hatást fejtenek ki a magyarok Balkán-képére.

A tudományos elit Balkán-representációjára olyan, történészek által írt, népszerű művek voltak hatással, mint Niederhauser Emiltől a *Forrongó félsziget* (1972), Romsics

<sup>10</sup> Breakwell, Glynis (1993): Social Representations and Social Identity. *Papers on Social Representation*, 2(3), 198–217.

<sup>11</sup> Moscovici, Serge (1961): *La psychanalyse, son image et son public*. Paris: Presses Universitaires de France.

<sup>12</sup> Breakwell 1993.

<sup>13</sup> Todorova, Maria (1997): *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.



Ignáctól a *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században* (1998) és Barbara Jelavichtól *A Balkán története I–II.* (2000).

A tágabb olvasóközönséget elérő szépirodalmi művek szintén nagy hatást gyakoroltak a magyarok Balkánról alkotott képére. Egyik legnépszerűbb példa erre Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című műve, de a Balkán-kép megformálásában részt vett Kosztolányi Dezső, Németh László, Illyés Gyula és Kukorelly Endre is, akik balkáni képeket, élményeket és ismereteket, földrajzi tartalmakat közvetítettek. Marko Čudić, aki Kosztolányi és Kukorelly műveit elemezte, úgy véli, hogy ezekben a könyvekben inkább nyugatias, felsőbbrendű hozzáállást tanúsítanak a térséggel kapcsolatban, és főként az angolszász eredetű sztereotípiák jelennek meg a szomszédsági tapasztalatokon alapuló többlétezés és megértés helyett. Felszínes élményeken alapulnak, nem történik meg bennük a helyiekkel való érdemi kapcsolatteremtés, a Balkán történetének és kultúrájának mélyebb megértése, ráadásul homogén tömegként ábrázolják a félsziget lakóit. Azzal, hogy a Balkánt Európán kívüli területként ábrázolják, véleménye szerint a magyar kultúra közép-európai identitását veszélyeztetik, mert Magyarországot Európa peremvidékére sodorják.<sup>14</sup>

A szakértők által írt *Panoráma útikönyvek* szintén szélesebb körhöz jutottak el, bemutatva többek közt Romániát, Jugoszláviát, Bulgáriát és Görögországot. Ezek gyakran szakértők által írt, utazást segítő, vagy sok esetben azt helyettesítő könyvek voltak, amelyek színvonalas ismereteket közvetítettek a Balkánról. Hasonlóan Germanus Gyula (1884–1979) könyveihez, amelyekben a Balkánt és Törökországot beutazva, a balkáni iszlámról szerzett tapasztalatairól írt.

A képzőművészetben is megjelenik a Balkán, olyan művészek alkotásaiban, mint például Csontváry Kosztká Tivadar. A magyar képzőművészetre a Balkán egy kifejezetten romantikus, sajátos közép-európai, sztereotip megközelítése jellemző, kevésbé a valódián kidolgozott, tapasztalatokon, realitáson alapuló valóságos Balkán-ábrázolás.

A filmek terén többek közt a jugoszláv partizánfilmek, a jugoszláv *Forró szél* televíziós sorozat vagy Emir Kusturica máig népszerű filmjei voltak hatással a magyarokra. Ezek bár a valós balkáni földrajzi környezetet mutatják be, és valamilyen szinten megjelenik bennük a Balkán kultúrája, mégis inkább egy sztereotip balkáni ábrázolással találkozhat bennük a néző. Inkább tekinthető a görbe tükörnek a balkáni és főként a jugoszláv valóságról. A bolgár, az albán és a görög „balkániség” sokkal kevésbé van jelen.

A magyar közoktatásban megjelenő Balkánnal kapcsolatos ismeretanyaggal szinte kivétel nélkül mindenki találkozik, így jelentős szerepet tölthetne be a magyarok Balkán-képének alakításában, viszont az ott megjelenő Balkán-kép inkább egyoldalúnak mondható. A földrajz- és történelemkönyvek sematikus, anakronisztikus, távoli képet festenek a térségről, tele hiányosságokkal és elmaradásokkal. Az ipari korszakra jellemző szemlélet szerint írt tananyag a térség mezőgazdaságára, iparára és szolgáltató szektorára összpontosít, szinte közhelyesen. Ez a típusú reprezentáció a térségbe utazó magyar turisták tapasztalataival is jelentős mértékben ütközik. Emellett ugyanakkor jelen vannak a magyar közoktatásban olyan kisebbségi (nemzetiségi) iskolarendszerek

<sup>14</sup> Čudić, Marko (2010): Balkán-képek a 20. századi magyar irodalomban. *Híd*, 2. 52–63.

és a felsőoktatásban különböző nyelvi tanszékek is, amelyek közelebbi ismereteket tudnak kínálni a Balkánról.

Összefoglalva, a magyar Balkán-képet alapvetően formálják az általánosító sztereotípiák, amelyek gyakran nélkülözik a realitást. Nem csupán az oktatás, hanem a kultúra egésze (magas és popkultúra) valamilyen romantikus vagy groteszk képet fest a Balkánról, kétes történelmi narratívákkal, és mindez nem tükrözi a félsziget kultúrájának, körülményeinek valódi, mély ismeretét.

## Honnan ered a Balkánról alkotott sötét képünk?

Maria Todorova (1997) *Imagining the Balkans* című könyvében ír a Balkán-kép történelmi okairól. A 18. századig a Balkánt az európai leírásokban az egységes Oszmán Birodalom részének tartották, azon belül pedig Európai Törökország néven emlegették. Az Oszmán Birodalom európai és ázsiai területei között így kevésbé a különbségeket, mint inkább a hasonlóságokat vélték felfedezni. A félsziget felszínes ismerete többek közt abból adódott, hogy a Konstantinápoly vagy a Közel-Kelet felé tartó nyugatiak és oroszok többnyire csak átutaztak ezen a vidéken. A *Balkán-félsziget* elnevezést August Zeune (1778–1853) német földrajztudós használta először 1808-ban, a Balkán-hegység alapján, amelyet a félsziget északi határának tartott. Mivel a félsziget néprajzi, vallási és kulturális értelemben fokozatosan egyre különbözőbb képet mutatott az Oszmán Birodalom ázsiai részeitől, a 19. századra főként a Balkán elnevezés terjedt el. A két térség megkülönböztetését segítette még többek közt az ógörög kultúra iránti érdeklődés, illetve a félszigeten élő népek függetlenségi mozgalmai és a nagyhatalmak e térséggel kapcsolatos törekvései is. A berlini kongresszus segítségével 1878-tól a régi elnevezések helyett már Balkánként említették a félszigetet. Mivel kezdettől ambivalens volt az itt élők megítélése, a 20. század elejére meg is jelent az első pejoratív kifejezés, a nagy államok után hátramaradt, a régmúltba gyökerező gyűlöletektől fűtött kis népek egymással kialakuló konfliktusait, majd a káoszt és primitívséget is jelentő *balkanizáció*.<sup>15</sup>

A második világháborút követően a félsziget országai a Kelet–Nyugat határvonal mentén váltak szét, Jugoszlávia pedig külön utat járt be, amely a Balkán-fogalmat egy időre háttérbe szorította. Ma, ha a Balkánra gondolunk, a Jugoszlávia felbomlását jelentő véres délszláv háború sokaknak biztosan eszébe jut. A már korábban kialakult *balkanizálódás* fogalom mintájára lobbantak fel a konfliktusok, amelyekben a külső szemlélő alig láthatja a konfliktuspartnerek különbözőségeit, mint inkább hasonlóságait. Márpedig pont azok a kicsiny különbségek vezettek el az összecsapásokig.

A 2000-es években ezt a térséget is elérte a pénzügyi válság, amelyben Görögország különösen súlyosan érintett volt, de jelentős kihívást jelentett Horvátországnak és Szlovéniának is. Mégis a Balkán magyarországi megítélését a gazdasági válság balkáni vonatkozása nem érintette olyan erősen, mint a 2015-ben kialakult, a térséget, illetve a déli magyar határokat jelentősen érintő migrációs válság. Utóbbi nagy hatással volt a magyar

<sup>15</sup> Todorova 1997.

megítélésre, hiszen ez által a térség visszahullott az egymással marakodó, együttműködni képtelen népekkel és államokkal jellemezhető balkáni valóságra.

Mindezek mellett érdemes megemlíteni azt is, hogy a tömegturizmus kialakulásával a magyarok számára lehetőség nyílt a Balkán más jellegű megismerésére is. A tömegturizmus számára a hatvanas-hetvenes évektől megnyílt az út a szocialista testvérországok felé. A hetvenes évek végére jogilag már bárki látogatást tehetett az Adriai- vagy a Fekete-tengeren, és mára már nagyjából ugyanannyi magyar nyaral az Adrián, mint a Balatonon. Ezenfelül Szlovénia, Horvátország, Románia, Bulgária és Görögország európai uniós tagságával nem lehet többé Európán kívülinek tartani a teljes régiót. Ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Balkánról vagy annak egy részéről kedvezőbb kép is alakuljon ki, amely idővel akár felül is írhatja a pejoratív *balkáni* jelzőt.

## A Balkán és a magyar kollektív emlékezet

Mint említettük, a szociális identitásunk, csoportidentitásunk elválaszthatatlan a szociális reprezentációinktól, tehát attól, hogyan és milyen tartalommal alakítjuk ki képünket a világról, a saját és más csoportokról. A csoportidentitás ugyanakkor szorosan összefügg a csoport emlékezetével is. A csoportok, így a nemzetek is, saját identitásukat a múltjukból eredeztetik.<sup>16</sup> A kollektív emlékezet minden társadalmi csoportra jellemző, legyen az kicsi (család, baráti kör) vagy nagy (egész nemzet).<sup>17</sup> Ezek a kollektív emlékek megkerülhetetlen szerepet játszanak a csoportidentitás fenntartásában és mozgósításában, összehasonlítási dimenziókat kínálnak más csoportokkal, és részt vesznek a csoportok közötti kapcsolatokban.<sup>18</sup> Így az, hogy egy csoport vagy nemzet milyen képet alakít ki magában más csoportokról, népekről, a szociális identitás által összekapcsolódik azzal, hogy mit őriz a kollektív emlékezetében. A magyarok Balkán-képének átfogó vizsgálatához tehát elengedhetetlen a Balkánnal kapcsolatos kollektív emlékezetünk tanulmányozása.

A kollektív emlékezetnek Jan Assmann szerint két változatát különböztethetjük meg: kommunikatív és kulturális emlékezet. A kommunikatív emlékezet a közelmúltbeli, néhány generációnyi történelmi emlékeket foglalja össze, amelyekben a kortársainkkal osztozunk. Az emlékek a személyes tapasztalataink által jönnek létre, a mindennapi kommunikáció útján terjednek, formálódnak, és mindannyian őrzői, alakítói vagyunk. Nagyjából 80-100 év, tehát 3-4 nemzedék után eltűnnek. Rögzített formáik ugyan fennmaradhatnak (például naplók), de alapvetően új kommunikatív emlékek veszik át helyüket.

A kulturális emlékezet ezzel szemben a csoport ősidőig visszanyúló emlékeit gyűjti egybe, és a tényszerű múltat igyekszik emlékezetes múlttá, mítoszokká alakítani. Elsődleges formái a rítusok, ünnepek, amelyek a mindennapokon túli emlékezést teszik lehetővé, illetve szertartásosságuk, megformáltságuk miatt a távoli múltat is élővé,

<sup>16</sup> Liu, James H. – Hilton, Denis J. (2005): *How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and Their Role in Identity Politics*. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537–556.

<sup>17</sup> Licata, Laurent–Mercy, Aurélie (2015): *Collective Memory* (Social Psychology of). In Wright, James D. (szerk.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Second ed.). Oxford: Elsevier, 194–199.

<sup>18</sup> Wertsch, James V. (2002): *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.

jelenvalóvá tehetik. Rögzített, tárgyiasult kifejezőeszközök, szertartásos kommunikáció és jelentős megformáltság jellemzi őket. Kiválasztott hordozói vannak, akik lehetnek papok, művészek, írók, tudósok, a tudás felhatalmazottjai.<sup>19</sup> A kollektív emlékezet két változata erős kapcsolatban áll egymással, mivel a kommunikatív emlékezet hatással van arra, hogy a kulturális emlékezet mely részeire hogyan emlékezzünk, és azoknak mekkora jelentőséget tulajdonítsunk.<sup>20</sup>

A következőkben megvizsgáljuk, hogy milyen tartalmakkal jelenik meg a magyarok kollektív emlékezetében a Balkán. Előbb a kulturális emlékezet, majd a kommunikatív emlékezet szempontjából.

## ***A Balkán a magyar kulturális emlékezetben***

Pierre Nora francia történész úgy véli, a tradicionális közösségekkel szemben modern társadalmainkban nincs emlékezeti folytonosság a múlt és jelen között, így ennek a folytonosságnak az érzését emlékezeti helyek segítségével tudjuk pótolni. Ezek az emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) lehetnek földrajzi objektumok, szimbólumok, versek, zeneművek stb., amelyek hatást gyakorolnak a csoportok identitására.<sup>21</sup> Funkciójukat tekintve az assmanni kulturális emlékezet részeként foghatók fel, mivel a múlt tárgyiasult, rögzített kifejezőeszközei.

A Balkánon jelentős számban található a magyar nemzeti identitásban valamilyen szerepet betöltő emlékpontok és intézményesült emlékhelyek. Ennek oka a térség fontos szerepe a Magyar Királyság történelmében. A 100 legjelentősebb magyar vonatkozású,<sup>22</sup> Balkánon található emlékhelynek 60%-a egyértelműen háborús vonatkozású: csatateretek, katonai temetők, békekötések helyei, azilumhelyek, várak, háborúinkat idéző, középkori királyainkra, katonai vezetőinkre, a törökellenes háborút vezető Hunyadi Jánosra vagy Kapisztrán Jánosra emlékeztetnek. A további 40% nem közvetlenül háborús jellegű, de mégis mindegyik háborúval kapcsolatos: Radnóti Miklós bori munkatábora, Petőfi Sándorra, a forradalmár költőre emlékeztető helyek, a mosztári oszmán híd, amely az 1992–1995 közötti boszniai harcok következtében leomlott, majd magyar utászok emelték ki a Neretvából, vagy éppen Hunyadi Jánosnak a prizreni katedrális udvarán látható portréja, amely az Oszmán Birodalom elleni harcokban aktív hadvezérnek állít emléket. Nemzetek szerint vizsgálva a Balkánon messze kimagaslik a török vonatkozású magyar emlékhelyek száma. Összességében egy háborús övezetet mutatnak a térségben, amelyben a középkori emlékek a magyarok dicső múltját, míg a későbbiek hősiességük kudarcait elevenítik fel. Arra utalnak, hogy a magyar nemzeti identitásnak fontos részét képezi a Balkánon történt törökellenes harcok emléke.

<sup>19</sup> Assmann, Jan (1999): *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.

<sup>20</sup> Welzer, Herald (2008): *Communicative Memory*. In Erl, Astrid – Nünning, Ansgar (szerk.): *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: De Gruyter, 285–301.

<sup>21</sup> Nora, Pierre (1999): *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. *Aetas*, 14(3), 142–157.

<sup>22</sup> Pap Norbert (2020): *Magyarország és a Balkán – Kapcsolati terek és helyek*. MTA doktori értekezés. Pécs: PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 232.

Ezek alapján nem véletlen, hogy Magyarország (a magyarság többsége) ma is a nyugati kereszténység, a Nyugat, a civilizáció keleti védőbástyájának látja és láttatja magát. Bár a Balkán ma sem vallásilag, sem kulturálisan nem egységes, mégis a magyar Balkán-képben az iszlám (és ortodoxia) jelenléte és szimbolikája a meghatározó, amivel szemben Magyarország az utolsó nyugati keresztény végvár szerepében az egész európai kultúra védelmezőjeként állítható be, amelyért súlyos árakat kellett fizetnie, és sosem kapott érte igazi köszönetet. Ezt erősíti meg a Gallup 1993-as és 2000-es felmérése is, amelyben a magyar társadalom 71%-a egyetértett a következő kijelentéssel: „Magyarország volt ezer éven át a Nyugat védőbástyája, ezt sohasem (most sem) hálálták meg nekünk.”<sup>23</sup>

## ***A Balkán a magyar kommunikatív emlékezetben***

Mint írtuk, a kommunikatív és a kulturális emlékezet között szoros kapcsolat van, így bár a nemzetünk ősi múltját is felölelő kulturális emlékezetünket állandónak gondolnánk, valójában a jelen kihívásai és a közelmúlt eseményeiről való gondolkodás, a kommunikatív emlékezet jelentős befolyással van arra, hogy miként vélekedjünk távolabbi múltunkról. A következőkben felsorolunk néhány nagyobb eseményt, amely komoly szerepet kapott a Balkánnal kapcsolatos kommunikatív emlékezetünkben.

A magyar történelem és történelmi emlékezés valószínűleg egyik legtraumatikusabb emléke a trianoni békeszerződés, amely jelenleg is része a kommunikatív emlékezetünknek. Igaz, kevésbé erőteljes módon, mint a világháborúk idején és azt követően, de a kommunista Magyarországon nem volt lehetőség a nemzeti traumákat feldolgozni, így a valódi emlékezést és traumafeldolgozást a rendszerváltást követően kellett szinte az elejéről kezdeni. Ez érintette a Balkánt is, és mivel a trianoni határokon kívül maradt magyarság jelentős része ma is a magyar nemzethez tartozónak vallja magát, az ország szétszabdálása 1920 óta folyamatosan kisebb-nagyobb feszültségeket szül a szomszédos országok és Magyarország viszonyában.

A délszláv háborúról időbeni közelsége miatt nagyon intenzív emlékeket őriz a magyarság. Legalább a híradásokból vagy elbeszélésekből mindenki értesült a háború eseményeiről, de sokan a menekülteken, barátokon, ismerősökön, rokonokon vagy a háború határon átszűrődő hangjain keresztül szinte átérték az ottani borzalmakat. A délszláv háború jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a mindennapi beszélgetéseinkben a mai napig viszonyítási alapként használjuk (például a jelenleg, 2022 tavaszán zajló ukrain háború eseményeivel kapcsolatban).

A Balkán-félszigetet érintő és így Magyarország határain is megjelenő 2015-ös menekültválság olyan jelenség volt, amely nagyon gyorsan felébresztette a magyarok végvári öntudatát. A Balkán felől, a déli határainkon felgyülemlő, idegen kultúrájú, a médiában fenyegetően megjelenő embertömeget a betörni akaró muszlim hadakhoz, míg a magyarokat a keresztény védőkhöz hasonlíthatta az átlagos magyar.

<sup>23</sup> Száraz Orsolya (2012): *A kereszténység védőbástyája*. *Studia Litteraria*, 51(1–2), 51–67.

## A magyarok fenyegetettségészlelése

A *Balkán mint puszkaporos hordó* metafora csak egy azok közül, amelyek magukban rejtik a térségtől való félelmet. A régióról a magyar kollektív emlékezetben hordozott negatív tartalmú elemek mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a magyarok a Balkánt fenyegetőnek tartsák magukra nézve. A csoportközi fenyegetésemélet szerint akkor van szó csoportközi fenyegetettségről, amikor a csoportok úgy érzélik, hogy egy másik csoportnak lehetősége van ártani nekik. Általában kevésbé költséges tévesen észlelni a fenyegetést, mint nem észlelni egy valódi fenyegetést. Emiatt hajlanak az emberek arra, hogy minél gyorsabban észleljék a csoportjukkal szembeni potenciális veszélyeket. Az, hogy az emberek milyen szinten érzik magukat fenyegetve, függ a csoportok közti korábbi kapcsolatoktól, a csoporttagok kulturális értékeitől, a csoportok egymással való kölcsönhatásainak mértékétől vagy a csoportok egymáshoz viszonyított erejétől is. Ugyanakkor az egyének szintjén a csoporttal való azonosulás jósolja igazán meg, hogy mennyire hajlamos valaki más csoportokat fenyegetőnek észlelni. Ennek oka, hogy a csoporttal nagymértékben azonosult csoporttagok fontosabbnak tartják csoportjukat a saját maguk meghatározásához is. Szintén érzékenyebbek a fenyegetettségre azok a személyek, akik nem léptek személyes kapcsolatba a külső csoporttal, vagy kevesebb ismeretük van róla, mint akiknek saját tapasztalata van, vagy széles körű ismeretekkel rendelkeznek az adott csoporttal kapcsolatban.<sup>24</sup>

## Korábbi kutatások

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy mik befolyásolják a magyar társadalom Balkánról való gondolkodását, de hogy ezek a hatások milyen eredményt értek el a magyarokban, lássunk néhány, a Balkánt érintő korábbi kutatást. Balkánnal kapcsolatos *mental map*-es vizsgálatokat végeztek többek közt Bajmócy Péter és Csíkos Csaba,<sup>25</sup> akik egyetemisták Európa-képét, illetve Michalkó Gábor,<sup>26</sup> aki a magyarok olaszországi turisztikai választásait vizsgálta, amely vizsgálatok érintették a magyarság Dél-Európáról alkotott képét is. Lakotár Katalin készítette az egyik utolsó, nagy mintán végzett (1200 kiküldött és körülbelül 1000 feldolgozott kérdőív a 14–16 éves korosztályokban), reprezentatív felmérést, amelyet doktori dolgozatában mértékadó módon mutatott be.<sup>27</sup> Ebben górcső alá vette a fiatalok ismereteit a Balkánról és a mediterrán térségről. A vizsgálati személyek által leginkább ismert és látogatott országok listájára a térségből felkerült Olaszország, Görögország, Horvátország és Szerbia is. Arra a kérdésre, hogy hová utaznának legszívesebben kirándulási, üdülési céllal, az első tíz helyen öt dél-európai, köztük kettő

<sup>24</sup> Stephan, Walter G. – Ybarra, Oscar – Rios Morrison, Kimberly (2009): Intergroup Threat Theory. In Nelson, Todd D. (szerk.): *Handbook of Prejudice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

<sup>25</sup> Bajmócy Péter – Csíkos Csaba (1997): *Európai országok népszerűsége egyetemi hallgatók körében*. *Iskolakultúra*, 7(6–7), 71–77.

<sup>26</sup> Michalkó Gábor (1998): Mentális térképek a turizmus kutatásában. A magyar középiskolások Olaszország képe. *Tér és Társadalom*, 12(1–2), 111–125.

<sup>27</sup> Lakotár Katalin (2007): *A 14-16 éves tanulók hazánk szomszéd országairól alkotott kognitív térképeinek tartalmi elemei*. PhD-disszertáció (kézirat), Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 145.



Balkán-félszigeti ország szerepelt (Olaszország [1], Spanyolország [3], Görögország [5], Horvátország [7], Portugália [8]). Hosszabb tartózkodási céllal (dolgozni, tanulni) pedig az első tízből négy dél-európai, azon belül kettő Balkán-félszigeti országot jelöltek meg (Nagy-Britannia [1], Franciaország [2], Olaszország [3], Németország [4], Spanyolország [5], Ausztria [6], Görögország [7], Hollandia [8], Svédország [9], Horvátország [10]). Ebben a döntésükben a turisztikai jellegű érvek hangsúlyosak voltak. Arra a kérdésre, hogy melyik országot nem választanák semmiképpen sem hosszabb tartózkodásra, a válaszaikban Szerbiát, Albániát és Bulgáriát is megemlítték a térségből. Ezeket a válaszokat az adott országokban található elmaradottsággal és alacsonyabb életszínvonallal magyarázták.

Lakotár,<sup>28</sup> M. Császár Zsuzsa,<sup>29</sup> Seben Glória<sup>30</sup> és Michalkó releváns vizsgálatai továbbá arra is rámutattak,<sup>31</sup> hogy a magyar társadalomnak nem alakult ki a balkáni térséget mint egészét ábrázoló képe, nem tekinti azt egységes, homogén térségnek. Megkülönböztet vonzó és elkerülendő, másképp fogalmazva *mediterrán* és *balkáni* jellegű országokat. A mediterrán és balkáni államok között pedig erős különbséget látnak, így a Balkánról alkotott képekre leginkább a szélsőségek jellemzők.

Seben kis mintán végzett, nem reprezentatív kutatásában, a válaszadók Balkánnal kapcsolatos attitűdjének vizsgálatakor, a résztvevők közül szinte senki sem mutatott érzelmileg semleges hozzáállást a Balkánnal kapcsolatban. A szélsőséges attitűdöket és a semleges megközelítés hiányát azzal magyarázta, hogy a Balkán egy olyan fogalom, amely érzelmileg terhelt tartalmakat hív elő. Megállapítása szerint a magyar társadalomban nem lehetséges, hogy valakit hidegen hagyjon a Balkán, mindenkinek kialakul valamilyen érzelmi kapcsolata vele, vagy pozitív vagy negatív vagy ambivalens, tehát pozitív és negatív is egyben. Az átlagolt eredmények összességében inkább a skála közepén helyezkedtek el, tehát e vizsgálat alapján nem jelenthető ki, hogy összességében a magyarok inkább pozitívan, vagy inkább negatívan vélekednek róla. Rámutatott, hogy a magyar társadalom ambivalens módon gondolkodik a Balkánról, amely tehát megosztó fogalomnak tűnik. A vizsgálatot elvégezte olyan mintán is, ahol a vizsgálati személyek valamilyen Balkánnal kapcsolatos egyetemi kurzus hallgatói voltak. A „laikusokhoz” képest náluk már semlegesebb, szélsőségektől mentesebb és kissé pozitívabb attitűdöt figyelt meg. Ez arra utal, hogy a Balkánnal való tudományos jellegű foglalkozás által egy objektívebb, kiegyensúlyozottabb és összességében kissé pozitívabb képet tudnak a személyek felépíteni. Seben ugyanebben a vizsgálatában azt is vizsgálta, hogy melyek azok a jelentések, amelyekkel a magyarok a Balkán-képüket felruházzák, és mire asszociálnak elsőként a Balkánról, azaz mit is jelent az számukra. A fő asszociátumok a *nyaralás*, *hegyek*, *tenger*, *szegénység*, *elmaradottság* és *háború* voltak. Ezek jelentették a Balkán reprezentációjának magfogalmait, de gyakoriak voltak az etnikai konfliktusokra, kulturális sokszínűsége, gazdasági

<sup>28</sup> Lakotár 2007: 145.

<sup>29</sup> M. Császár Zsuzsa (2006): A magyar oktatás Balkán képe. In Pap Norbert (szerk.): *A Balatontól az Adriáig*. Pécs: Lomart – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 189–201.

<sup>30</sup> Seben Glória (2006): A Balkán szociális reprezentációja. In Pap Norbert (szerk.): *A Balatontól az Adriáig*. Pécs: Lomart – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 211–221.

<sup>31</sup> Michalkó 1998.

fejletlenségre, történelemre, gasztronómiára utaló szavak is. A nyaralás leginkább a saját élményeket, a hegyek, tenger a könnyen elképzelhető természeti képeket, a szegénység, elmaradottság egyaránt a könnyen elképzelhető és személyes élményeket, míg a háború az emlékeinkben élő, könnyen feleleveníthető és nehezen feledhető konkrét képeket hívja elő.<sup>32</sup>

## A vizsgálat bemutatása

Vizsgálatunkban azt kívántuk feltárni, hogy a mai magyar társadalom hogyan vélekedik a Balkánról. Mivel egy csoport reprezentációi a körülményektől függően megváltozhatnak, szeretnénk volna megvizsgálni, hogy a magyarok Balkán-képével kapcsolatos korábbi kutatásokhoz képest változott-e az, ahogyan a társadalom a térséget látja. Az eddigi kutatási eredmények rámutattak arra, hogy a magyarok a félszigethez kettős módon viszonyulnak, Balkán-képükben két részre osztható a térség. Kíváncsiak voltunk, hogy a magyarok Balkán-representációjában egyidejűleg megjelenik-e egy elmaradottabb balkáni és egy vonzóbb mediterrán kép.

1. hipotézis: A magyarok Balkán-képében a térség veszélyes és vonzó országokra tagolódik.

Seben vizsgálata rámutatott, hogy a Balkánnal kapcsolatos tudományos jellegű foglalkozás a Balkán felé mutatott pozitívabb attitűdhöz vezethet. Azt feltételezzük, hogy a Balkán tudományos vizsgálata által olyan ismeretekre tehetnek szert a magyarok, amely által a Balkánt kevésbé tartják fenyegetőnek, félelmetesnek. Kíváncsiak voltunk, hogy azok a személyek, akik Balkán-ismereteiket részben vagy egészen tanulmányaikból szerezték, pozitívabban látják-e a térséget.

2. hipotézis: A Balkánnal kapcsolatos tanulmányi ismeretek pozitívabban Balkán-képhez vezetnek.

A Balkán-félszigeten található magyar emlékezeti helyek jelentős része a törökellenes háborúknak állít emléket. A magyar identitásnak is szerves része, hogy Magyarország Európa peremvidékén helyezkedik el, ami által sokszor a magyarok a nyugat-európai, nyugati keresztény világ ortodox és muszlim kultúrával szembeni védelmezőjeként tekinthetnek magukra. Feltételezzük, hogy azok a személyek, akik erősebben azonosulnak a magyar nemzettel, hajlamosabbak a Balkánt veszélyesebbnek, fenyegetőbbnek látni, mivel számukra még nagyobb jelentősége van a Balkánról a magyarok által kollektíven hordozott emlékeknek. Kíváncsiak voltunk, hogy a magyar nemzettel való azonosulás vezethet-e egy fenyegetőbb Balkán-képhez.

3. hipotézis: Azok a magyarok, akik nagymértékben azonosulnak a magyar nemzettel, veszélyesebbnek tartják a Balkánt.

<sup>32</sup> Seben 2006.

## A vizsgálat módszere

Vizsgálatunk során a Google Űrlapok program segítségével állítottunk össze egy kérdőív-csomagot, amelyet online tölthettek ki a vizsgálati személyek. A mintába kerülés kritériuma a betöltött 18. életév volt, továbbá hogy a kitöltők kizárólag Magyarországon élő személyek lehettek. Vizsgálatunk hólabdatípusú mintavétellel történt, így az nem számít reprezentatívnak. A fő jellemző, hogy a kitöltők érdeklődnek a térség iránt.

A kérdőívben demográfiai kérdéseket követően arról kérdeztük a személyeket, hogy mennyire foglalkoztatja őket a Balkán, milyen forrásokból épül fel a Balkánnal kapcsolatos ismeretanyaguk, mely országokat sorolják a Balkánhoz, a félsziget mely országaiban jártak már életükben, ha az elmúlt 5 évben jártak a Balkánon, milyen céllal tették ezt, összességében mennyire tartják vonzónak és mennyire tartják veszélyesnek a Balkánt, pontosan mely országokat tartják vonzónak és mely országokat veszélyesnek. Megkérdeztük továbbá, hogy puszkaporos hordónak tartják-e a Balkánt, és hogy mennyire értenek egyet az állítással, miszerint „Magyarország Európa védőbástyája”, illetve mennyire értenek egyet a korábbi Gallup-felmérésben szereplő állítással: „Magyarország volt ezer éven át a Nyugat védőbástyája, ezt sohasem (most sem) hálálták meg nekünk”.

A kérdőívcsomag része volt továbbá a Nemzettel való azonosulás kérdőív is, amelyet Szabó és László alakított ki.<sup>33</sup> Ez a kérdőív azt méri, hogy a kitöltő mennyire azonosul a magyar nemzettel, illetve két alskálaja az azonosulás két különböző módját is méri: a *kötődést* (például „Elérzékenyülök, amikor a Himnuszt hallom”), amely a saját nemzet iránti érzelmi kötődést vizsgálja, illetve a *glorifikációt* (például „A magyarok történelmük során általában erkölcsösebben jártak el, mint más nemzetek”), amely a más nemzetekkel szembeni elfogultságot mutatja a saját nemzet iránt. A kérdőív megbízhatósági értéke az egydimenziós azonosulás ( $\alpha = 0.895$ ), a kötődés ( $\alpha = 0.868$ ) és a glorifikáció ( $\alpha = 0.876$ ) esetében is egyaránt megfelelő volt.

Az eredmények statisztikai elemzését a Jamovi 1.6.15 programmal végeztük.

## A minta jellemzése

A vizsgálatban 150 személy vett részt, 93 nő (62,0%) és 57 férfi (38,0%). A résztvevők átlagéletkora 37,3 év, a legfiatalabb kitöltő 18, a legidősebb 81 éves. A vizsgálatban részt vevő személyek 32,7%-a Baranya megyében, 24,0%-a Budapesten, 10,7%-a Pest megyében, 9,3%-a Bács-Kiskun megyében, 8,0%-a Győr-Moson-Sopron megyében, míg a többi kitöltő (15,3%) az ország egyéb területein elszórva él. Legmagasabb iskolai végzettséget tekintve 6 fő szakmunkásképzőt vagy szakiskolát (4,0%), 18 fő gimnáziumot (12,0%), 119 fő főiskolát vagy egyetemet (79,3%), 7 fő doktori képzést végzett (4,7%).

<sup>33</sup> Szabó Zsolt – László János (2014): A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(2), 293–318.

## A vizsgálat eredményei

Első lépésként a kérdőívek deskriptív elemzését végeztük el. Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgálati személyek közepesen érdeklődnek a Balkán iránt (átlagosan 4,05 pont a 7 fokú skálán). A Balkánnal kapcsolatos ismeretei forrásaként 78,5% jelölte meg a híreket, 59,1% a filmeket, 55,0% az ottani tapasztalatait, 47,7% a tanulmányait, 42,3% a balkáni zenét, 24,2% útikönyveket, 23,5% a szépirodalmat, 18,8% a képzőművészeti alkotásokat, míg 16,1% az egyéb popkultúrát. A kérdésre, hogy mely országokat tartják részben vagy egészben a Balkánhoz tartozónak, a kitöltők közül 94% Albániát, 87,3% Bosznia-Hercegovinát, 85,3% Koszovót, 84% Észak-Macedóniát, 81,3% Szerbiát, 80,7% Montenegrót, 76% Bulgáriát, 62% Horvátországot jelölte meg. Mindössze 50% tartotta a Balkánhoz tartozónak Görögországot, 38,7% Romániát és 24,7% Szlovéniát. Utóbbit megelőzte Törökország (28,7%) és Moldova is (27,3%). A balkáni országok a válaszadók általi látogatottságuk szerint az alábbi sorrendbe állíthatók: 1. Horvátország (87,3%), 2. Románia (66,7%), 3. Szlovénia (58,0%), 4. Szerbia (54,0%), 5. Görögország (44,7%), 6. Bosznia-Hercegovina (42,0%), 7. Montenegró (29,3%), 8. Bulgária (20,0%), 9. Törökország (19,3%), 10. Észak-Macedónia (17,3%), 11–12. Koszovó (8,0%) és Albánia (8,0%). Aki az elmúlt 5 évben a Balkánon járt, azok közül 90,3% járt ott turizmus céljából (üdülés, pihenés, kirándulás), 16,5% munka céljából, 6,8% a tanulmányai miatt, míg 5,8% a térségből származik.

A térséget összességében inkább vonzóknak tartják (átlagosan 5,05 pont a 7 fokú skálán), és nem tartják sem túl veszélyesnek, sem veszélytelennek (3,79 pont a 7 fokú skálán). Az országok kedveltség, vonzóság szerinti besorolása a következőképpen néz ki: 1. Horvátország (88,7%), 2. Görögország (82,7%), 3. Szlovénia (70,0%), 4–5. Montenegró (52,7%) és Törökország (52,7%), 6. Románia (37,3%), 7. Bulgária (36,0%), 8–9. Albánia (33,3%) és Bosznia-Hercegovina (33,3%), 10. Szerbia (25,3%), 11. Észak-Macedónia (18,7%), 12. Koszovó (12,0%). Az országok veszélyesség szerinti besorolása pedig így alakult: 1. Koszovó (53,3%), 2. Albánia (36,0%), 3. Bosznia-Hercegovina (24,0%), 4. Törökország (21,3%), 5. Szerbia (17,3%), 6. Észak-Macedónia (16,0%), 7. Románia (10,0%), 8. Bulgária (8,7%), 9. Montenegró (6,0%), 10–11–12. Görögország (1,3%), Horvátország (1,3%) és Szlovénia (1,3%). A válaszadók közül 30,0% egyik országot sem tartotta veszélyesnek. A kitöltők közül 41,3% nem értett egyet azzal, hogy a Balkán egy puskaporos hordó, míg 27,3% egyetértett, és 31,3% nem tudott dönteni.

Semleges hozzáállást tanúsítottak azzal a kijelentéssel kapcsolatban, hogy „Magyarország Európa védőbástyája” (átlagosan 3,83 pont a 7 fokú skálán), és szintén semlegesen álltak hozzá a kijelentéshez, miszerint „Magyarország volt ezer éven át a Nyugat védőbástyája, ezt sohasem (most sem) hálálták meg nekünk”, utóbbi esetben egy kicsit magasabb pontszámot elérve, mint az előző kérdésre (átlagosan 4,18 pont a 7 fokú skálán). A magyar nemzettel való azonosulásban közepesen magas értéket értek el (átlagosan 4,64 pont a 7 fokú skálán), amelyen belül kimagaslott a kötődés pontszáma (5,43 a 7 fokú skálán), szemben a glorifikáció alacsonyabb értékével (3,85 pont a 7 fokú skálán).

## A hipotézisek vizsgálata

Első hipotézisünk igazolására, amely szerint a magyarok Balkán-képében a térség veszélyes és vonzó országokra tagolódik, összevetettük, hogy a résztvevők összességében mennyire látták vonzónak, illetve veszélyesnek a Balkánt, illetve górcső alá vettük az országokkal kapcsolatos válaszaikból felállított vonzóság és veszélyesség szerinti besorolásokat is. Az egész Balkánt érintő két kérdést (mennyire vonzó, illetve mennyire veszélyes) az adatok nem normális eloszlása miatt Spearman-féle korrelációval vettem össze. A vizsgálat megmutatta, hogy ellentétes, szignifikáns kapcsolat van a kettő között ( $r = -0,269$   $p < 0,001$ ). Tehát aki vonzóbbnak tartja a Balkánt, az kevésbé tartja veszélyesnek, és ugyanígy fordítva. Ez a tendencia igaz volt a résztvevők országokkal kapcsolatos megítélésére is: az eredmények alapján a legvonzóbbnak tartott országok egyben a legkevésbé veszélyesek is. A besorolások alapján az országokat nagyjából két nagyobb csoportra oszthatjuk: 1. Vonzó és nem veszélyes (például Horvátország, Görögország, Szlovénia, Montenegró), 2. Veszélyes és nem vonzó országok (például Koszovó, Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia). A skála két vége között persze elhelyezkednek olyan országok is, amelyekkel kapcsolatban semlegesebb a megítélés, és kivételt jelent például Törökország, amit egyszerre tartanak vonzónak és veszélyesnek, illetve Észak-Macedónia, amit nem tartanak sem vonzónak, sem igazán veszélyesnek. Ezek az eredmények mindenesetre alátámasztják hipotézisünket, a magyarokra továbbra is jellemző az a kettős Balkán-kép, amelyben egyszerre élnek vonzó, veszélytelen és veszélyes, nem vonzó országok.

Második hipotézisünk igazolására, miszerint a Balkánnal kapcsolatos tanulmányi ismeretek pozitívabb Balkán-képhez vezetnek, megvizsgáltuk, hogy a Balkán-ismeretüket részben vagy egészben tanulmányaikból megszerző személyek a Balkánról nem tanulókhöz képest jobban érdeklődnek-e a térség iránt, illetve eltérően ítélték-e meg, hogy mennyire vonzó és mennyire veszélyes a térség. Mivel az adatok nem normál eloszlásúak, ezért összehasonlításukhoz Mann–Whitney-próbát alkalmaztunk. Az eredmények azt mutatták, hogy nincs szignifikáns különbség a Balkánról tanulók és nem tanulók válaszai között, így ez a hipotézisünk nem nyert igazolást.

Egy kiegészítő vizsgálat keretében, amelyben szintén Mann–Whitney-próbát alkalmaztunk, megnéztük, hogy a más jellegű ismeretek (hírek, filmek, személyes tapasztalatok, zene, útikönyvek, szépirodalom, képzőművészeti alkotások és egyéb popkultúra) okozhatnak-e eltérést a Balkán iránti érdeklődésben és megítélésében. Ennek eredményeként azt láthatjuk, hogy kizárólag a Balkánnal kapcsolatos személyes tapasztalatok vezetnek szignifikáns eltéréshez. Aki járt már ott életében, azt egyrészt jobban érdekli a Balkán ( $Mdn = 5,00$ ), mint aki nem ( $Mdn = 3,00$ ),  $U = 1790$   $p < 0,001$ , másrészt vonzóbbnak tartja ( $Mdn = 5,50$ ), mint aki soha nem járt ott ( $Mdn = 5,00$ ),  $U = 1928$   $p < 0,001$ .

Harmadik hipotézisünk vizsgálatára, miszerint azok a magyarok, akik nagymértékben azonosulnak a magyar nemzettel, veszélyesebbnek tartják a Balkánt, a nemzettel való azonosulás kérdőív eredményeit hasonlítottuk össze azzal, hogy mennyire foglalkoztatja őket a Balkán, mennyire tartják vonzónak, mennyire veszélyesnek, illetve egyetértenek-e azzal, hogy a Balkán egy puskaporos hordó. Mivel az adatok nem normális eloszlásúak, ezért Spearman-féle korrelációval végeztünk elemzést. Bár a nemzettel való azonosulás

szignifikáns kapcsolatot mutatott azzal, hogy mennyire érdeklődnek a vizsgálati személyek a Balkán iránt ( $r = 0,284$   $p < 0,001$ ), más kérdéseknél nem volt kapcsolat. Ez alapján azt látjuk, hogy aki erősebben azonosul a magyar nemzettel, nagyobb érdeklődést mutat a Balkán iránt, de ez a Balkán megítélésére a vizsgált mintánkban nem volt hatással, így tehát ezt a hipotézisünket nem tudtuk bizonyítani.

Egy kiegészítő vizsgálatként, szintén Spearman-féle korrelációval, megvizsgáltuk azt is, hogy a nemzettel való azonosulás mutat-e kapcsolatot a „Magyarország Európa védőbástyája” és a „Magyarország volt ezer éven át a Nyugat védőbástyája, ezt sohasem (most sem) hálálták meg nekünk” kijelentésekkel való egyetértéssel. Az eredmények azt mutatják, hogy mindkettővel szignifikáns kapcsolatot mutat, tehát minél inkább azonosul valaki a magyar nemzettel, annál inkább egyetért azzal, hogy „Magyarország Európa védőbástyája” ( $r = 0,698$   $p < 0,001$ ), és hogy „Magyarország volt ezer éven át a Nyugat védőbástyája, ezt sohasem (most sem) hálálták meg nekünk” ( $r = 0,664$   $p < 0,001$ ).

## Összefoglalás – következtetések

A magyarság kapcsolata a Balkánnal a távoli múltig nyúlik vissza. Saját identitásunk szempontjából is lényeges, hogyan viszonyulunk a térséghez és lakóihoz, miben kapcsolódunk hozzá, és miben különböztetjük meg magunkat tőle. A szomszédságból adódóan a magyarság rendelkezhetne tapasztalati tudással a térségről, de Balkán-képünket sztereotip, groteszk vagy túlromantizált, a valóságtól elrugaszkodott elemek is tarkítják. Ma a Balkán mint kifejezés a magyarok körében is többnyire pejoratív tartalmú. A kommunizmus és a 20. század végéig fennálló geopolitikai helyzet felőrölte korábbi kapcsolatunkat a térséggel, és így a Balkánnal kapcsolatos addigi ismereteinket is. Az ezt követő délszláv háború, a 2000-es évek pénzügyi válsága és a 2015-ös menekültválság a Balkánról egy elmaradott térség képét mutatta, miközben a magyarok identitásában olyan kollektív emlékek játszanak erős szerepet, amelyek a Balkánról mint háborús térségről emlékeznek meg. A balkáni régiónak a Magyar Királyság számára nagy jelentősége volt, amit ma a térségben megtalálható emlékhelyek híven őriznek. A 100 legjelentősebb térségbeli magyar emlékhely közül 60 kötődik közvetlenül háborús eseményekhez vagy hadvezérekhez, főleg a törökellenes harcok kapcsán, de a többi 40 is közvetve háborús emlékeinket őrzi. Az oszmánellenes harcok következményeként a magyar önelképzésben ma is fontos szerepet játszik, hogy Nyugat-Európa, a nyugati kereszténység védelmezői voltunk a muszlim hadakkal szemben. Mindezek mellett a tömegturizmus hatására a mai magyar társadalom a Balkánnal már egy más jellegű, személyes tapasztalatokra épülő kapcsolatra is szert tehet. Részben ez is hozzájárul ahhoz, hogy a magyar társadalom mára ambivalens módon gondolkodik a térségről, Balkán-képét kettősség jellemzi. A Balkánnal kapcsolatos eddigi kutatások rámutattak, hogy a magyarok a térséget egyszerre látják vonzóan és veszélyesnek, megkülönböztetve elmaradott, veszélyes, elkerülendő, *balkáni* jellegű országokat a veszélytelen, vonzó, mediterrán jellegű országoktól.

Jelen kutatásunkban azt kívántuk feltérképezni, hogy a magyar társadalom ma miként gondolkodik a Balkánról, milyen hatásra és mit épít be Balkán-képébe. Nem reprezentatív vizsgálatunk résztvevői közepes érdeklődést tanúsítottak a Balkán iránt, a legtöbben



Balkán-képüket hírekből, filmekből, saját tapasztalataikból, tanulányaikból és a balkáni zenéből alakították ki. A térséget inkább vonzónak tartották, miközben a Balkán veszélyességét illetően összességében semleges álláspontot képviseltek. Szintén semleges viszonyultak az olyan kijelentésekhez, amelyekben Magyarország Európa védőbástyájaként volt feltüntetve. A nemzettel való azonosulásban összességében közepesen magas értéket adtak, de kiemelkedően magas érzelmi kötődést mutattak a magyar nemzet iránt. A vizsgálat rámutatott, hogy a magyarok Balkán-képére még mindig a kettősség jellemző. Megkülönböztettek jó, vonzó országokat (például Horvátország, Szlovénia, Görögország), és rossz, elkerülendő országokat (például Koszovó, Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia). Feltételeztük, hogy a Balkánnal kapcsolatos tanulmányok pozitívabb Balkán-képhez vezethetnek, de ez a feltételezésünk nem nyert igazolást. Ugyanakkor azok a résztvevők, akik jártak már a Balkánon, szignifikánsan magasabb érdeklődést mutattak a Balkán iránt, és vonzóbbnak is tartották, mint akik még nem jártak ott. Bár pszichológusok szerint a saját nemzettel való nagyobb mértékű azonosulás eredményezheti azt, hogy a másik csoportokat fenyegetőbbnek észleljük, a kutatásunkban részt vevő személyek esetében nem volt kapcsolat a Balkán veszélyességének megítélése és a nemzettel való azonosulás között. Ugyanakkor azok, akik nagyobb azonosulást mutattak a magyar nemzettel, nagyobb arányban tekintették Magyarországot Európa védőbástyájának, amely kép a Balkán irányából érkező veszedelemmel szembeni harcainkra emlékeztet.

Az eredmények alapján azt feltételezhetjük, hogy a magyarok negatív Balkán-képét valójában nem a térséggel vagy annak lakóival kapcsolatos reprezentációk alkotják, hanem a kollektív emlékezetünkben önmagunkról hordozott kép befolyásolja, hogyan vélekedünk a térségről. Tehát, amikor a magyarok magukat Európa védőbástyájának tekintik, saját magukat kényszerítik arra, hogy a Balkánban fenyegetést lássanak.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Assmann, Jan (1999): *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.
- Ábrahám Barna (2007): A Balkán képe a 19–20. századi magyar geopolitikai és tudományos gondolkodásban. *Regio*, 18(2), 47–78.
- Bajmócy Péter – Csíkos Csaba (1997): Európai országok népszerűsége egyetemi hallgatók körében. *Iskolakultúra*, 7(6–7), 71–77.
- Breakwell, Glynis (1993): Social Representations and Social Identity. *Papers on Social Representation*, 2(3), 198–217.
- Čudić, Marko (2010): Balkán-képek a 20. századi magyar irodalomban. *Híd*, 2. 52–63.
- Dudás Gyula (1968): Bulgária. In Marosi Sándor – Sárfalvi Béla (szerk.): *Európa I–II*. Budapest: Gondolat, 454–478.
- Festinger, Leon (1954): *A Theory of Social Comparison Processes*. *Human Relations*, 7. 117–140. Online: <https://doi.org/10.1177/001872675400700202>
- Hajdú Zoltán (2003): *Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra*. Balkán Füzetek, 1. Pécs: PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.
- Hajdú Zoltán – Pap Norbert – Tóth József (2001): *Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései*. Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.

- Lakotár Katalin (2007): *A 14-16 éves tanulók hazánk szomszéd országairól alkotott kognitív térképeinek tartalmi elemei*. PhD-disszertáció (kézirat). Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Licata, Laurent – Mercy, Aurélie (2015): Collective memory (social psychology of). In Wright, James D. (szerk.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (Second ed.). Oxford: Elsevier, 194–199. Online: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24046-4>
- Liu, James H. – Hilton, Denis J. (2005): *How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and their Role in Identity Politics*. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537–556. Online: <https://doi.org/10.1348/014466605X27162>
- M. Császár Zsuzsa (2006): A magyar oktatás Balkán képe. In Pap Norbert (szerk.): *A Balatontól az Adriáig*. Pécs: Lomart – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 189–201.
- Michalkó Gábor (1998): Mentális térképek a turizmus kutatásában. A magyar középiskolások Olaszország képe. *Tér és Társadalom*, 12(1–2), 111–125. Online: <https://doi.org/10.17649/TET.12.1-2.464>
- Moscovici, Serge (1961): *La psychanalyse, son image et son public*. Paris: Presses Universitaires de France. Online: <https://doi.org/10.3917/puf.mosco.2004.01>
- Nora, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 14(3), 142–157.
- Pap Norbert (2020): *Magyarország és a Balkán – Kapcsolati helyek és terek*. MTA doktori értekezés. Pécs: PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.
- Seben Glória (2006): A Balkán szociális reprezentációja. In Pap Norbert (szerk.): *A Balatontól az Adriáig*. Pécs: Lomart – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 211–221.
- Stephan, Walter G. – Ybarra, Oscar – Rios Morrison, Kimberly (2009): Intergroup Threat Theory. In Nelson, Todd D. (szerk.): *Handbook of Prejudice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. Online: <https://doi.org/10.4324/9781841697772>
- Szabó Zsolt – László János (2014): A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(2), 293–318. Online: <https://doi.org/10.1556/mpszle.69.2014.2.1>
- Százaz Orsolya (2012): *A kereszténység védőbástyája*. *Studia Litteraria*, 51(1–2), 51–67. Online: <https://doi.org/10.37415/studia/2012/51/4001>
- Tajfel, Henri – Turner, John (1979): An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In Austin, William G.–Worchel, Stephen (szerk.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA, Brooks/Cole, 33–37.
- Todorova, Maria (1997): *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Welzer, Herald: Communicative Memory. In Erll, Astrid – Nünning, Ansgar (szerk.): *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: De Gruyter, 2008. 285–301. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110207262.4.285>
- Wertsch, James V. (2002): *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613715>

Reményi Péter<sup>1</sup> – Sümeghy Dávid<sup>2</sup>

## Bosznia-Hercegovina választási földrajza – a pártok támogatását befolyásoló társadalmi törésvonalak<sup>3</sup>

*A szakértők többsége az etnikai meghatározottságot tartja Bosznia-Hercegovina politikai élete jellegadó sajátosságának. Részben emiatt, valamint a rendkívül összetett politikai rendszer következtében eddig mindössze néhány tanulmány született az ország választási földrajzáról. Célunk – az etnikai megközelítés fontosságát elfogadva – annak feltárása, hogy milyen egyéb tényezők befolyásolják a pártok teljesítményét, és milyen, az etnikaitól eltérő területi mintázat vázolható fel. Munkánkban a társadalmi változók és a pártok eredményeinek korrelációját számoltuk, valamint klaszteranalízist alkalmaztunk a területi jelleg meghatározására. Amellett érvelünk, hogy az „etnikai főszabály” mellett a klasszikus társadalmi törésvonalak is jelen vannak az országban, Európa többi részéhez hasonlóan, de kevésbé szignifikánsan.*

**Kulcsszavak:** Bosznia-Hercegovina, választási földrajz, törésvonal-elmélet, etnikai földrajz, pártok

### **Electoral Geography of Bosnia and Herzegovina – Social Cleavages Affecting Party Support**

*Experts label Bosnia and Herzegovina's political life as ethnicized and consider it its determinative aspect. As a consequence, and also due to the overcomplicated political system, only a few papers have been published so far on the electoral geography of the country. Our objective, while accepting the importance of the ethnic approach, is to uncover what other factors affect party performance and what, if any, territorial pattern, different from the ethnic one, can be drawn. We calculated correlation of social variables and party results, and used cluster analysis to define its territoriality. We argue that besides the 'ethnic rule' the classic social cleavages are also present in the country in a similar way to the rest of Europe, but less significantly. This also has a clear territoriality besides the ethnic one, which in the majority of cases is still the decisive factor.*

**Keywords:** Bosnia and Herzegovina, electoral geography, faultline theory, ethno-territoriality, parties

<sup>1</sup> Reményi Péter a Pécsi Tudományegyetem egyetemi docense. E-mail: [remko@gamma.ttk.pte.hu](mailto:remko@gamma.ttk.pte.hu)

<sup>2</sup> Sümeghy Dávid a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézetének kutatója.

<sup>3</sup> A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” című pályázat keretében készült.

## Bevezetés

A szakértők többsége Bosznia-Hercegovina politikai életét egyszerűen etnicizáltnak tartja, ahol a hagyományos politikai szabályszerűségek sok esetben másodlagosak. Szinte axiomatikus igazság, hogy Bosznia-Hercegovinában a választók többsége etnikai hovatartozásának megfelelően az etnikai alapon szerveződő pártokra adja le szavazatát.<sup>4</sup> Emiatt hibáztathatjuk a háborút és a társadalom posztkonfliktusos sajátosságait, avagy rámutathatunk a daytoni békeszerződés hiányosságaira<sup>5</sup> egyaránt. Több elemzés ugyanakkor azt is feltárta, hogy a politikai elitben létezik etnikumok közötti együttműködés is, amelynek fontos célja e nacionalista elitek kölcsönös hatalomban maradása.<sup>6</sup>

Tanulmányunk célja, miközben elfogadjuk az etnikai megközelítés fontosságát, annak feltárása, hogy milyen egyéb tényezők befolyásolhatják a pártok teljesítményét, és milyen, az etnikai mintától eltérő területi-politikai mintázat rajzolható fel. Az érzékeny témával kapcsolatos esetleges elfogultságokat elkerülendő, elemzésünkben a kvantitatív irányt választottuk, és megpróbáltuk alkalmazni Lipset és Rokkan (1967) törésvonal-elméletét, valamint kiszámítani a társadalmi változók és a pártok eredményeinek korrelációját, hogy megértsük a pártok támogatásának sokrétű társadalmi hátterét. Klaszterelemzést is alkalmaztunk a területiség meghatározására, kísérletet téve Bosznia politikai térképének újragondolására.

## A politikai földrajzi háttér

Bosznia-Hercegovina 1992 márciusában nyilvánította ki függetlenségét, amit követően májusban 177. tagként felvételt nyert az Egyesült Nemzetek Szervezetébe. A gyors elismerés sem akadályozta meg azonban, hogy egy három és fél éves fegyveres konfliktus robbanjon ki, ahol a szemben állókat elválasztó törésvonalak nagyrészt (bár nem mindig és mindenhol) etnikai alapon merevedtek meg.<sup>7</sup> Bosznia-Hercegovina történelme során korábban nem volt olyan kormányzati struktúra, amely nemzeti vagy etnikai vonalak mentén jött volna létre, és amely a nemzeti/etnikai területekhez kapcsolódott volna. A háború alatt azonban a békefolyamat révén az a kompromisszum született a részt vevő felek között (Bosznia-Hercegovinai Köztársaság, Horvát Köztársaság és Jugoszláv Szövetségi Köztársaság), hogy etnikai alapú területi egységeket alakítsanak ki. Elemzésünk szempontjából az állam egyik legfontosabb jellemzője így az az etnoterritoriális rendszer, amely nagymértékben befolyásolja a politikai hatalom megosztását és a választások eredményeit is. A szubnacionális területi egységek (a Bosznia-Hercegovina Föderáció [FBiH]

<sup>4</sup> Hulsey, John W. (2010): 'Why did They Vote for Those Guys Again?' Challenges and Contradictions in the Promotion of Political Moderation in Post-war Bosnia and Herzegovina. *Democratization*, 17(6), 1132–1152; Mujkić, Asim – Hulsey, John W. (2010): Explaining the Success of Nationalist Parties in Bosnia and Herzegovina. *Politička Misao: Časopis za Politologiju*, 47(2), 143–158.

<sup>5</sup> McMahan, Patrice. C. – Western, Jon (2009): *The Death of Dayton. How to Stop Bosnia From Falling Apart*. *Foreign Affairs*, 88(5), 69–83; Kartsonaki, Argyro (2016): *Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive*. *Civil Wars*, 18(4), 488–516.

<sup>6</sup> ICG (2014): *Bosnia's Future*. Europe Report N°232. 2014. július 10.

<sup>7</sup> Juhász József (1997): *A délszláv háborúk*. Budapest: Napvilág.

és a Boszniai Szerb Köztársaság [RS] nevű entitások, a Brčkoi körzet [BD] és a FBiH további kantonizálása) kialakulása a véres háború egyik következménye volt, amelynek hivatalosan a daytoni béke (1995) vetett véget. A jelenlegi alkotmány és a választási törvény a megállapodás eredménye, amely többek között a világ egyik legfurcsább választási rendszerét alakította ki az országban.<sup>8</sup>

Bosznia a földrajzilag kis országok csoportjába tartozik, 51 209 km<sup>2</sup>-es területével a 125. helyen áll a világ országainak terület szerinti listáján. A 2013-as népszámlálás szerint Bosznia lakossága 3 531 159 fő, amelynek 62,9%-a a FBiH-ban, 34,8%-a az RS-ben, 2,3%-a pedig a BD-ben él. A népesség etnikai összetétele szerint a bosnyákok vannak immár abszolút többségben 50,1%-kal. A magukat szerbnek vallók aránya 30,8%, a horvátoké 15,4%, az „egyéb” 2,9%, 0,8% pedig nem jelölte meg etnikai hovatartozását. Az RS-ben a szerbek a lakosság 81,5%-át teszik ki, a FBiH-ban pedig a bosnyákok 70,4%-os, míg a horvátok 22,4%-os részarányt mutathatnak fel.<sup>9</sup>

## A választási rendszer

Az alkotmány és a választási törvény az ENSZ és az EU emberi jogokról szóló nemzetközi egyezményén, az állampolgárok egyenlőségén és az országon belüli helyi közigazgatási egységek széles körű regionális decentralizációján alapul. Bosznia-Hercegovinában a három alkotmányos nemzetnek kiemelt politikai szerepe van. Az állam elnöksége háromtagú, akiket négyéves időtartamra választanak: egy a bosnyákokat és egy a horvátokat képviselő politikust a FBiH-ból és egy a szerbeket képviselőt az RS-ből. Az etnikai alapú politikai rendszer, annak ellenére, hogy a háborút követő rendezés egyik fontos eleme, mára komoly nemzetközi (például a nem az alkotmányos nemzet tagjai nem indulhatnak bizonyos tisztségekért, lásd Sejdić–Finci ügy) és belpolitikai (például a FBiH területén a bosnyákok is szavazhatnak a horvát jelöltre, amit a horvátok kifogásolnak, avagy a nem a „saját” entitásukban élők nem indulhatnak az elnökségi tisztségekért) viták övezik.<sup>10</sup>

A bosznia-hercegovinai parlament kétkamarás, az alsóházba (Képviselőház) az általános parlamenti választásokat nyolc választási területi egységben rendezik meg, amelyek közül öt a Föderációban, három pedig az RS entitásban található. A FBiH, az RS és a BD választási egységeit a bosznia-hercegovinai választási törvény egyértelműen meghatározza. A Képviselőházba 21 közvetlen mandátumot lehet szerezni a FBiH területéről, kilenc közvetlen mandátumot pedig az RS területéről. Ezenkívül hét kompenzációs mandátumot osztanak ki a FBiH-ben és ötöt az RS-ben. A Brčkoi körzet az 515-ös választási egység

<sup>8</sup> Juhász József et al. (2003): *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest: Zrínyi.

<sup>9</sup> Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (2016): *Census of Population, Households and Dwellings in Bosnia and Herzegovina 2013*. Sarajevo.

<sup>10</sup> European Court of Human Rights 2009: Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina, Judgement, Applications nos. 27996/06 and 34836/06. [online], 2009. 12. 22. Forrás: hudoc.echr.coe.int [2019. 12. 24.]; European Court of Human Rights 2014: Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina, Judgement, Application no. 3681/06. [online], 2014. 07. 15. Forrás: hudoc.echr.coe.int [2019. 12. 24.]; European Court of Human Rights 2016a: Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina, Judgement, Application no. 41939/07. [online], 2016. 06. 09. Forrás: hudoc.echr.coe.int [2019. 12. 24.]; European Court of Human Rights 2016b: Case of Šlaku v. Bosnia nad Herzegovina, Judgement, Application no. 56666/12. [online], 2016. 05. 26. Forrás: eods.eu [2019. 12. 24.].

része, amely nagyjából a FBiH területén található. A választók pártokra és konkrét jelöltekre is szavazhatnak (nyílt listás változat).

A bosznia-hercegovinai Népek Háza a parlament felsőháza, 15 tagja van, akik egyenlően oszlanak meg a három alkotmányos nemzet között: öt bosnyák, öt szerb és öt horvát. A tagokat az entitások parlamentjei választják az adott entitás adott etnikumhoz tartozó polgárai közül. Feladatuk annak biztosítása, hogy egyetlen törvényt se fogadjanak el, ha mindhárom csoport nem ért egyet vele (etnikai alapú vétó). Az entitások szintén rendelkeznek választott politikai testületekkel, a FBiH-ben kétkamarás, az RS-ben egykamarás parlament működik, ahova a képviselőket az entitás polgárai választják.<sup>11</sup>

Boszniában két évente tartanak választásokat, felváltva általános és helyi választásokat, így a választások között a hivatali idő négy évig tart. Ezt a rendszert a választási törvény és a bosznia-hercegovinai békéről szóló általános keretmegállapodás hozta létre, és 1996 óta van hatályban.<sup>12</sup> A bosznia-hercegovinai választási törvény előnyben részesíti a nagy pártokat és jelöltjeiket, míg a parlamenten kívüli pártok és a független jelöltek rosszabb helyzetben vannak mind a finanszírozás, mind a médiatérhez való hozzáférés tekintetében. A finanszírozás terén mutatkozó egyenlőtlenséget tükrözi, hogy a nagy politikai pártok több költségvetési forrással rendelkeznek, mivel a forrásokat a kormányzat minden szintjén az elnyert mandátumok száma alapján osztják szét.

Bosznia-Hercegovinában a politikai rendszerváltás és a szövetségi állam felbomlása időben egybeesett, utóbbi adta a politikai változások kontextusát és késleltette is annak kiteljesedését. A mai meghatározó politikai pártok közül elsőnek az SDA (Stranka Demokratske Akcije, Demokratikus Akció Pártja) alakult meg 1990 közepén, amely a (muszlim) bosnyákok és Bosznia-Hercegovina érdekeit hivatott artikulálni és védeni. Két hónappal később a boszniai szerbek megalapították az SDS-t (Srpska Demokratska Stranka, Szerb Demokratikus Párt), majd közvetlenül ezután a horvátok létrehozták a HDZ (Hrvatska Demokratska Zajednica, Horvát Demokratikus Unió) bosznia-hercegovinai ágát. Bár a három nemzeti párt számos kérdésben ellentétes álláspontot képviselt, egy zárt ülésen megállapodtak abban, hogy egységesen lépnek fel az akkori fő ellenféllel, a kommunistákkal szemben, akik időközben átalakultak a Kommunista Szövetsége – Demokratikus Változás Pártjává (SK-SDP), amely később a Szociáldemokrata Párttá (SDP) alakult.<sup>13</sup>

A további pártalakulások főként pártszakadások eredményeként következett be. A Stranka za Bosnu i Hercegovinu – Párt Bosznia-Hercegovináért (SBiH) 1996-ban vált ki az SDA-ból, és a bosnyák érdekek szekulárisabb alternatívájaként indult, de a 2000-es évek közepén radikalizálódott.<sup>14</sup> Ugyanebben az évben Banja Lukában megalakult a Savez nezavisnih socijaldemokrata – Független Szociáldemokraták Szövetsége (SNSD). A párt nevében szociáldemokrata, de most már jobbközép irányvonalat követ. Az elmúlt

<sup>11</sup> Mivel munkánk az állami szint választásaival foglalkozik, az ez alatti területi szint politikai rendszerének bemutatása nem célunk. Bővebben lásd Kemenszky Ágnes (2019): Bosznia-Hercegovina politikai rendszere. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Délkelet-Európa politikai rendszerei (1990–2017)*. Budapest: Dialóg Campus, 69–92.

<sup>12</sup> General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 3. melléklet, 4. cikk.

<sup>13</sup> A bosznia-hercegovinai pártrendszerről bővebben lásd Kemenszky 2019.

<sup>14</sup> Zdeb, Aleksandra (2019): Ethno-nationalism and Political Conflict in Bosnia (Europe). In Ratuva, Steven (szerk.): *The Palgrave Handbook of Ethnicity*. Singapore: Palgrave Macmillan, 595–612.



évtizedben a boszniai szerbek legerősebb pártjává vált, ragaszkodik a jelenlegi állam-szerkezethez és a szerb szeparatizmust szorgalmazza. 2009-ben egy másik párt is kivált az SDA-ból (Savez za bolju budućnost BiH – Szövetség Bosznia-Hercegovina jobb jövőjéért, SBB BiH). Ezt a pártot egy médiamágnás alapította, és új alternatívákat próbál nyújtani a jobbközép szavazók számára. A Demokratska fronta – Demokratikus Front (DF) 2013-ban lépett ki az SDP-ből, hasonló célokkal: új alternatívát nyújtani a balközép szavazóknak. A pártszakadástól létrejött pártok mellett meg kell említeni a viszonylag későn (2008-ban) alapított Naša Stranka (A mi pártunk) pártot is. Országos eredményei alapján nem tudtuk bevonni elemzésünkbe, de fontosak a helyi szintű sikereik miatt, mindenekelőtt Sarajevo-ban. Nyíltan multietnikus és szociálliberális vonalat követnek, hosszú távon hatással lehetnek Bosznia-Hercegovina politikai jövőjére.

Az 1990. november 18-án tartott parlamenti választásokon az SDA, az SDS és a HDZ, azaz a nemzeti pártok győztek, a parlamenti helyek közel 90%-át megszerezve. A nemzeti pártokat meglepte ez a nagyarányú győzelem, de a lakosság nagy része rájuk szavazott, attól tartva, hogy a többi etnikai csoport képviselői győzelmük esetén veszélyeztethetik nemzeti céljaikat.

## Az elmúlt három parlamenti választás

A 2010-es parlamenti választásokon a választópolgárok száma 3 132 231 volt (a Horvátországban élő választópolgárok száma 7970, a Szerbiában élőké 1098 volt). A választók 56,5%-a vett részt a választásokon. A választásokon összesen 39 politikai párt, 11 koalíció és 13 független jelölt vett részt 8242 jelölttel. A választások legnagyobb nyertese egyrészt az SDP (a FBiH-ben), másrészt az SNSD (az RS-ben), valamint az újonnan alakult SBB volt.

A 2014-es általános választásokon a választópolgárok száma 4,8%-kal nőtt, így összesen 3 282 581 főre emelkedett (a Horvátországban élő választópolgárok száma 17%-kal, a szerbiaiaké 27%-kal volt nagyobb), akiknek 54,5%-a vett részt a választásokon. Összesen 65 politikai párt, 24 koalíció és 24 független jelölt volt (összesen 7748 jelölt). Az SNSD megőrizte hatalmát az RS-ben, az SDS azonban közelebb tudott kerülni. A FBiH-ban az SDP meggyengült, az SDA, valamint az újonnan alakult szociáldemokrata DF pedig teret nyert.

A 2018-as általános választásokon a szavazók száma 2014-hez képest 2,3%-kal, 2010-hez képest pedig 7,1%-kal nőtt. A Horvátországban élő választók száma 2,5-szer, a Szerbiában élőké pedig 10-szer nagyobb volt, mint 2014-ben. A választópolgárok száma összesen 3 355 659 volt, de csak 50,4%-uk vett részt a választásokon. A választásokon összesen 69 politikai párt, 36 koalíció és 34 független jelölt vett részt 7497 jelölttel. A pártok támogatottsága nem sokat változott az előző választásokhoz képest. Az SDA maradt a legerősebb párt a FBiH-ban, ahogy az SNSD az RS-ben. A korábban alakult új pártok (SBB, DF) némileg veszítettek támogatottságukból, míg az SDP több szavazatot szerzett. A HDZ által vezetett horvát koalíció a három választás alatt a legjobb eredményét érte el.<sup>15</sup>

<sup>15</sup> A választások eredményeit lásd: izbori.ba

## Módszertan

A különböző szavazói bázisok és választási magatartás különbségeinek elemzéséhez a Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan által kidolgozott híres törésvonal-elmélet volt a kiindulópontunk. A szerzők elmélete alapján a múlt társadalmi szerkezeti átalakulásai-  
ban gyökeredző, mögöttes társadalmi konfliktusok közép- vagy hosszú távon alakítják egy adott ország pártrendszerét.<sup>16</sup> Lipset és Rokkan két ilyen folyamatot azonosított, amelyek a törésvonalak kialakulásához vezettek. A nemzeti forradalmat, amely hasadást hozott létre a központi nemzetállam és az etnikailag, nyelvileg elkülönülő periférián elhelyezkedő közösségek között, valamint egy másikat a központi állam és egy történelmileg kialakult, nemzetek feletti egyház privilégiumai között. Az első törésvonal rendkívül fontos a jelentős etnikai kisebbségekkel rendelkező országokban, mint amilyen Bosznia-Hercegovina is, és terjed a regionális vagy etnikai pártoknak.<sup>17</sup> A második kritikus pont az ipari forradalom, amely a mezőgazdasági és az ipari szektor ágazati, ellentétes érdekeit hozta létre, ami a városi és vidéki különbségek mentén történő törésnek is minősíthető. A Balkán esetében bebizonyosodott, hogy a társadalmi-gazdasági törésvonal modellje nem annyira releváns, és a társadalmakat mélyebben megosztja a kulturális vagy értékbeli törésvonal.<sup>18</sup> Az etnikai megosztottság feltűnően erős, a nemzeti kisebbségek politikai pártokkal rendelkeznek, és a legtöbb esetben saját pártjukat támogatják.<sup>19</sup> Bár más tényezők, mint a város-vidék megosztottság, a korszerkezet és az iskolázottság is hatással vannak a pártpreferenciára, hatásuk viszonylag csekély.<sup>20</sup> A kutatók szerint az etnikai megosztottság (amely szoros, és valószínűleg elválaszthatatlan kapcsolatban áll a vallási hovatartozással) a fő tényező, amely befolyásolja a pártpreferenciákat Bosznia-Hercegovinában, és amely erős háttérrel biztosít az etnikai pártok számára. Az etnikai mintázat elemzéséhez egyszerű csoportarányokat és etnikai indexeket használtuk. Az etnikai indexek használatával egyetlen változót tudunk kiszámítani, amely több információt ad az etnikai képről, mint az egyszerű százalékos arányok.

A diverzitás standard mérőszáma a frakcionáltság fogalmán alapul. Az etnikai frakcionálizációs index (ELF, FRAC), amely a biológiából ered, annak a valószínűségét mutatja, hogy a népességben két véletlenszerűen kiválasztott személy különböző csoportokhoz

<sup>16</sup> Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein (1967): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.

<sup>17</sup> Enyedi Zsolt (2005): *The Role of Agency in Cleavage Formation*. *European Journal of Political Research*, 44(5), 697–720; Gallagher, Michael – Laver, Michael – Mair, Peter (2011): *Representative Government in Modern Europe*. Boston: McGraw-Hill; Saarts, Tónis (2017): *The Sociological Approach in Party System Analysis: The Baltic States in the Central and Eastern European Context*. PhD-disszertáció. Tallin: Tallin University; Ware, Alan (1996): *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press.

<sup>18</sup> Pantić, Dragomir – Pavlović, Zoran (2009): *Political Culture of Voters in Serbia*. Belgrade: Institut društvenih nauka.

<sup>19</sup> Zakošek, Nenad (2002): *Politički sustav Hrvatske*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

<sup>20</sup> Todosijević, Bojan (2013): Serbia. In Berglund, Sten et al. (szerk.): *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, 532–566.

tartozik (0 = tökéletesen homogén népesség; 1 = minden személy más-más etnikai csoporthoz tartozik).<sup>21</sup>

$$FRAC = 1 - \sum_{i=1}^N p_i^2$$

Az etnikai konfliktusok magas kockázatával rendelkező társadalmak esetében a demográfiai polarizációs index jobb alternatívát kínál (MQ, MRQ). Ahogy Jose G. Montalvo és Marta Reynal-Querol érvelt, a konfliktus annál valószínűbb, minél inkább két nagy csoportra polarizálódott a népesség.<sup>22</sup> Az index értéke nulla egy homogén népességben, és akkor éri el a maximumot egynél, ha pontosan két egyenlően eloszló csoport alkotja az adott földrajzi egységben a teljes társadalmat.

$$MRQ = 4 \sum_{i=1}^N p_i^2 (1 - p_i)$$

A Lipset–Rokkan-elmélethez nélkülözhetetlen adatokat a 2013-ban végzett országos népszámlálásból dolgoztuk fel a települések szintjén (79 település a FBiH-ban és 62 az RS-ben, a BD hiányzik az elemzésünkéből, mivel a népszámlálási adatok csak a BD egészére álltak rendelkezésre, a választási adatok azonban két választókerület között oszlottak meg – BD RS és BD FBiH –, így ez eltérést okozott az elemzés szintjeiben). A népszámlálással kapcsolatban viták zajlottak az Eurostat által javasolt egységes adatfeldolgozási módszertan miatt, amit a szerb fél kifogásolt, de jelen munkában mi elfogadjuk a felmérés adatait. A különböző pártok választási eredményei alapján elemeztük a bosznia-hercegovinai Képviselőház (alsóház) tagjaira leadott szavazatokat a 2010-es, 2014-es és 2018-as évekre vonatkozóan. A változókat mind korábbi választási földrajzi tanulmányok, mind a boszniai specialitások alapján választottuk ki.<sup>23</sup>

A választási eredmények és a különböző változók közötti kapcsolat meghatározásához Pearson- és Spearman-korrelációt használtunk az SPSS programban. Kiszámítottuk a pártok elmúlt három választáson elért átlagos eredményeit, és ez alapján először hierarchikus, majd k-közép klaszterezéssel osztályoztuk a településeket. Az egyes pártok helyi fellegráinak, illetve azon régiók meghatározásához, ahol viszonylag alacsony támogatottsággal rendelkeznek, összehasonlítottuk az adott pártok települési szintű választási eredményeit az entitási szintű átlageredményükkel.

<sup>21</sup> Bruk, Solomon Ilich – Apenchenko, V. S. (1964): *Atlas Narodov Mira*. Moszkva: Glavnoje Upravlenije Geodezii i Kartografii Gosudarstvennogo Geologicheskogo Komiteta SSSR – Institut Etnografii im N.N. Miklukho-Maklaya Akademii Nauk SSSR.

<sup>22</sup> Montalvo, Jose G. – Reynal-Querol, Marta (2003): *Religious Polarization and Economic Development*. *Economic Letters*, 80(2), 201–210.

<sup>23</sup> Vida György – Kovalcsik Tamás (2018): Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 13(4), 15–30; Vida György – Kovács Zoltán (2017): Magyarország átalakuló választási földrajza a 2010-es és a 2014-es parlamenti választások tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 141(2), 125–138; Warf, Barney (2011): Class, Ethnicity, Religion and Place in the 2008 US Presidential Election. In Warf, Barney – Leib, Jonathan (szerk.): *Revitalizing Electoral Geography*. Burlington: Ashgate, 134–156.

## Eredmények

A kiválasztott társadalmi változók és a legnépszerűbb pártok választási eredményei korrelációjának kiszámítása vegyes eredményeket hozott (2. és 3. ábra). Egyrészt a FBiH-ban egyértelműen azonosítható több társadalmi törésvonal hatása. Az etnikai hovatartozás rendkívül fontos változó a horvát párt esetében (negatív korreláció a bosnyák változóval az 1. táblázatban), ami nem meglepő egy olyan csoport esetében, amely nemcsak az országban, de még az entitáson belül is egyre fogyatkozó kisebbségben van, és helyzetét veszélyeztetve látja (lásd feljebb az államelnökség megválasztásának módja körüli vitákat). Az állam 1992-es függetlenné válása óta a horvátok időről időre előállnak a saját etnikai alapú entitás létrehozásának gondolatával is. Az etnikai hovatartozással való összefüggés az entitáson belüli összes többi párt esetében is jelentős, de a számok határozottan alacsonyabbak. Nem meglepő módon a konzervatív jobboldali bosnyák párt, az SDA eredményei mutatják a legnagyobb korrelációt a bosnyákok arányával, míg a liberális (DF), az Európa-párti (SBB) és a baloldali (SDP) pártoké alacsonyabb, de az érték még így is jelentős. Némileg meglepő módon sem az etnikai töredezettség, sem a polarizáció nem mutat szignifikáns korrelációt a pártok támogatottságával.

**1. táblázat: Pearson-féle korreláció a kiválasztott társadalmi-gazdasági változók és a 2014/2018-as választási eredmények között a FBiH-ban**

	SDA 2014	SDA 2018	HDZ 2014	HDZ 2018	SBB 2014	SBB 2018	SDP 2014	SDP 2018	DF 2014	DF 2018
Népesség	0,087	0,042	-0,253	-0,268	0,403	0,176	0,103	0,184	0,401	0,388
Házasság (%)	0,670	0,489	-0,513	-0,513	0,223	0,068	0,567	0,485	0,191	0,350
15 év alatti (%)	0,315	0,138	-0,059	-0,102	0,000	-0,126	0,066	0,111	-0,72	0,088
65 év feletti (%)	-0,469	-0,252	0,193	0,218	-0,233	-0,013	-0,177	-0,309	-0,111	-0,299
Bosnyák (%)	0,836	0,796	-0,913	-0,929	0,663	0,514	0,621	0,626	0,680	0,733
Fragmentációs index	-0,116	0,059	0,089	0,042	0,138	0,079	-0,90	-0,010	0,058	0,077
Polarizációs index	-0,121	0,064	0,120	0,070	0,110	0,051	-0,103	-0,026	0,020	0,037
Felsőfokú végzettség (%)	-0,425	-0,382	0,232	0,207	0,008	0,097	-0,266	-0,208	0,193	-0,007
Alapfokú végzettség (%)	0,440	0,410	-0,296	-0,267	-0,093	-0,079	0,289	0,115	-0,155	0,007
Írástudatlan (%)	0,358	0,453	-0,269	-0,254	-0,060	-0,010	0,336	0,072	0,044	-0,022
Számítógépes anal- fabéta (%)	0,246	0,418	-0,337	-0,304	0,107	0,154	0,314	0,125	0,077	0,068
Városiasság	-0,147	-0,077	-0,210	-0,222	0,377	0,317	-0,039	0,107	0,460	0,353
1 szobás lakások (%)	0,114	0,198	-0,237	-0,208	0,275	0,254	-0,004	-0,074	0,284	0,109
4+ szobás lakások (%)	-0,303	-0,414	0,524	0,538	-0,504	-0,419	-0,290	-0,338	-0,533	-0,434
GDP/fő	-0,158	-0,140	-0,054	-0,056	0,244	0,323	-0,111	-0,064	0,338	0,148
Autók/fő	-0,018	0,133	-0,150	-0,138	0,169	0,207	0,233	0,110	0,409	0,202
Foglalkoztatottak (%)	-0,037	-0,037	-0,005	-0,042	0,199	0,089	-0,009	0,168	0,300	0,261
Munkanélküliek (%)	0,286	0,248	-0,296	-0,314	0,285	0,037	0,385	0,420	0,222	0,194
Primer szektorban dolgozók (%)	0,232	0,154	-0,188	-0,170	-0,068	0,037	0,093	-0,076	-0,169	-0,052

	SDA 2014	SDA 2018	HDZ 2014	HDZ 2018	SBB 2014	SBB 2018	SDP 2014	SDP 2018	DF 2014	DF 2018
Szekunder szektorban dolgozók (%)	<b>0,287</b>	<b>0,243</b>	-0,215	-0,206	0,060	-0,100	<b>0,241</b>	<b>0,383</b>	-0,077	0,116
Tercier szektorban dolgozók (%)	<b>-0,424</b>	<b>-0,344</b>	<b>0,394</b>	<b>0,377</b>	-0,096	-0,025	<b>-0,313</b>	<b>-0,282</b>	0,072	-0,135
Quaterner szektorban dolgozók (%)	<b>-0,224</b>	-0,139	0,063	0,044	0,171	0,161	-0,082	-0,095	<b>0,318</b>	0,104
Vándorlási ráta	-0,091	<b>-0,298</b>	0,105	0,108	0,088	0,025	<b>-0,356</b>	0,006	-0,075	0,155

*Forrás: a szerzők szerkesztése*

*(Megjegyzés: A vastag betűs számok azt jelzik, hogy a korreláció 0,05 szinten szignifikáns [2-tailed].)*

Az etnikai hovatartozás mellett más társadalmi-gazdasági törésvonalakra is rámutathatunk. Demográfiai téren azon települések lakossága, ahol az SDA erősebb, jelentősen alulképzettebb azon települések szavazóihoz képest, ahol a többi párt ért el jobb eredményeket. A szociáldemokratákat jobban preferáló települések átlagos iskolai végzettsége is alacsonyabb (negatív korreláció a felsőfokú végzettséggel és pozitív a csak általános iskolai végzettséggel). Az átlagosan képzettebb településeken a horvát párt (HDZ) mutatkozik erősnek. Ezt támasztja alá az írástudatlansággal és a számítógépes analfabétizmussal való korreláció is, amely ugyanezt a mintát mutatja. A bosnyák pártok általában fiatalabb átlagéletkorú településeken erősebbek, míg a HDZ ott ért el jobb eredményeket, ahol a lakosság átlagéletkora magasabb, ami a két etnikai csoport eltérő demográfiai jellemzőinek, valamint családi állapotuknak a következményéből is fakadhat, ami egyértelmű törésvonalat mutat a bosnyák és a horvát szavazók között. Úgy tűnik, hogy a település lakosságának nagysága hatással van a HDZ-re (szignifikáns negatív korreláció) és a Demokratski Frontra (pozitív korreláció), azaz utóbbi városibb párt, előbbi inkább kisvárosi, vidéki.

A konzervatív, Európa-párti SBB és a balközép, Európa-párti DF szavazati arányai jelentős pozitív korrelációt mutatnak az urbanitással és az egy főre jutó GDP-vel, e tekintetben e pártok fő támogatói az urbánus és gazdag települések. Ezzel szemben a HDZ és az SDA (bár csak kis mértékben) jobban teljesít a vidéki területeken. Az SDP nem mutat szignifikáns korrelációt a városiassággal. Amint Barney Warf érvelt, a városiasság és a felsőfokú végzettség befolyásolja az etnikai alapon történő szavazás valószínűségét, és a FBiH-ban ennek hatása egyértelműen kimutatható.<sup>24</sup>

A gazdasági változók közül a munkanélküliség befolyásolja leginkább az SDP szavazóbázisát, minél magasabb a munkanélküliség, annál jobb eredményt érnek el. Pozitív és szignifikáns a munkanélküliség összefüggése az SDA eredményeivel is, míg a HDZ eredményeivel szignifikáns negatív korrelációt mutat. Az SDA sikeresebb azokon a településeken, ahol több a primer és a szekunder szektorban foglalkoztatott, és szignifikánsan gyengébb azokon a területeken, ahol magasabb a képzettebb munkavállalók aránya (tercier és kvaterner szektor). A szociáldemokraták beágyazottsága a középfokú szektorban dolgozók magasabb számával rendelkező településeken az általános európai mintába illeszkedik.

<sup>24</sup> Warf 2011.

A fenti eredményekkel szemben az RS-ben a társadalmi megosztottság kevésbé hangsúlyos. Az etnikai hovatartozás fontos tényező a bosnyák SDA számára, amely a viszonylag nagyszámú visszatérő kisebbséggel rendelkező területeken sikeres. A szerbek aránya pozitívan befolyásolja a legnagyobb szerb-nacionalista párt, az SNSD eredményét. A többi párt esetében, bármennyire is jobboldaliak, nem találtunk összefüggést a szerb etnikummal, aminek egyik magyarázata, hogy az entitásban nem annyira kiélezett az etnikai kérdés, mint a FBiH-ben (horvát–bosnyák), és ennek megfelelően nincs is entitási szinten olyan jelentős etnikai alapú hatalommegosztás. Ezt támasztja alá az is, hogy az SDA erős pozitív korrelációt mutat az etnikai fragmentációval és polarizációval (azaz olyan településeken, ahol a multinacionalizmus újra megjelenik), az SNSD pedig erős negatív korrelációt (homogén szerb lakosságú helyek).

**2. táblázat: Pearson- és Spearman- (városiasság) korreláció a kiválasztott társadalmi-gazdasági változók és a 2014/2018-as választási eredmények között az RS-ben**

	SNSD 2014	SNSD 2018	SDS 2014	SDS 2018	PDP- NDP 2014	PDP25 2018	DNS26 2014	DNS 2018	SDA 2014	SDA 2018
Népesség	-0,078	-0,156	-0,119	-0,082	0,006	<b>0,465</b>	0,102	-0,041	0,112	0,056
Házasság (%)	-0,215	-0,117	0,093	0,000	-0,065	0,160	-0,206	-0,247	<b>0,255</b>	<b>0,251</b>
15 év alatti (%)	-0,169	-0,206	0,099	0,112	-0,127	0,065	0,017	0,019	0,155	0,154
65 év feletti (%)	0,041	-0,013	0,082	0,143	0,079	-0,123	0,118	0,032	-0,188	<b>-0,303</b>
Bosnyák (%)	<b>0,545</b>	<b>0,312</b>	-0,006	0,027	0,105	0,197	0,070	0,162	<b>-0,608</b>	<b>-0,815</b>
Fragmentációs index	<b>-0,580</b>	<b>-0,341</b>	0,077	0,031	-0,084	-0,146	-0,095	-0,201	<b>0,549</b>	<b>0,715</b>
Polarizációs index	<b>-0,554</b>	<b>-0,311</b>	0,097	0,026	-0,087	-0,164	-0,090	-0,169	<b>0,439</b>	<b>0,658</b>
Felsőfokú végzettség (%)	<b>0,358</b>	0,149	-0,096	0,088	0,109	-0,043	-0,143	0,155	-0,233	-0,241
Alapfokú végzettség (%)	<b>-0,282</b>	-0,094	0,007	-0,177	-0,093	0,061	0,217	-0,153	0,191	0,161
Írástudatlan (%)	0,101	0,246	-0,186	-0,203	0,167	0,135	0,071	-0,168	-0,002	0,022
Számítógépes analfabéta (%)	0,078	0,158	-0,029	-0,094	0,004	-0,016	0,210	-0,079	-0,125	-0,227
Városiasság	0,187	-0,038	0,088	0,180	0,045	0,043	-0,088	0,121	<b>-0,211</b>	<b>-0,263</b>
1 szobás lakások (%)	0,125	0,164	0,086	0,167	-0,075	-0,248	-0,177	-0,072	-0,108	0,007
4+ szobás lakások (%)	<b>-0,466</b>	<b>-0,413</b>	0,050	-0,072	-0,046	0,174	0,118	-0,054	0,468	0,308
GDP/fő	0,249	-0,020	-0,145	-0,016	0,048	0,042	0,116	<b>0,323</b>	-0,163	-0,230
Autók/fő	-0,038	-0,126	-0,104	-0,074	0,027	<b>0,488</b>	0,067	-0,065	0,071	-0,005
Foglalkoztatottak (%)	-0,032	-0,181	0,020	0,154	0,161	0,110	0,068	0,031	-0,149	-0,224
Munkanélküliek (%)	-0,050	-0,110	<b>0,362</b>	<b>0,361</b>	-0,030	-0,185	<b>-0,392</b>	0,002	-0,070	0,018

<sup>25</sup> Party of Democratic Progress egy 1999-ben alapított szerb jobbközép politikai párt.

<sup>26</sup> Democratic People's Alliance egy 2003-ban alapított szerb jobbközép politikai párt.



	SNSD 2014	SNSD 2018	SDS 2014	SDS 2018	PDP- NDP 2014	PDP25 2018	DNS26 2014	DNS 2018	SDA 2014	SDA 2018
Primer szektorban dolgozók (%)	<b>0,394</b>	<b>0,392</b>	<b>-0,257</b>	-0,212	-0,037	-0,239	0,054	0,126	-0,142	-0,116
Szekunder szektorban dolgozók (%)	-0,118	-0,032	-0,050	-0,091	0,113	<b>0,323</b>	-0,085	-0,231	0,213	0,152
Tercier szektorban dolgozók (%)	<b>-0,332</b>	<b>-0,356</b>	<b>0,425</b>	<b>0,421</b>	-0,056	-0,071	-0,145	-0,090	-0,129	-0,026
Quaterner szektorban dolgozók (%)	-0,055	-0,140	-0,078	-0,093	-0,019	0,052	0,240	0,249	0,126	0,020
Vándorlási ráta	0,004	-0,215	-0,157	-0,077	0,090	-0,041	0,233	<b>0,546</b>	-0,021	-0,080

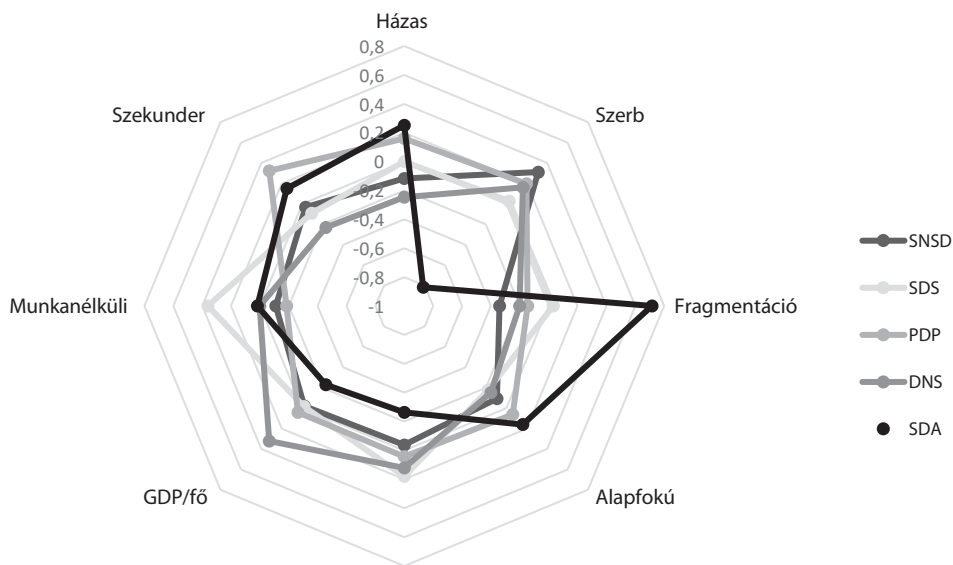
*Forrás: a szerzők szerkesztése*

*(Megjegyzés: A vastag betűs számok azt jelzik, hogy a korreláció 0,05 szinten szignifikáns [2-tailed].)*

Az etnikai hovatartozás mellett úgy tűnik, hogy csak a munkanélküliségnek van jelentős befolyása egy pártra, nevezetesen az SDS-re, ami egy elvben szociáldemokrata párttól és annak választási programjaitól elvárhatónak tekinthető. Az azonban a szociáldemokratáktól nem várt eredmény, hogy az eredményeik nem korrelálnak a szekunder szektorban foglalkoztatottakkal, és a tercier szektorban dolgozók arányával mutatnak erősebb korrelációt.

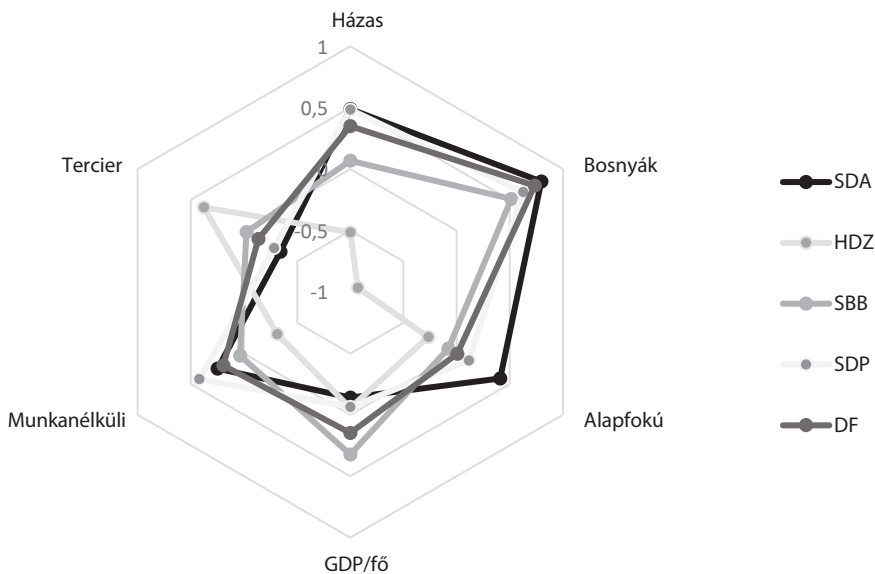
Az SNSD erős korrelációja a ruralitással és az elsődleges szektorban való foglalkoztatással szintén olyasmi, amit egy populista párttól várhatnánk. Az SDA városiassága viszont a kisebbségi visszatérés logikájával magyarázható. Az etnikai kisebbséghez tartozó személyek a ritkán lakott területeken jobban láthatók lehetnek, míg a nagyobb településeken észrevétlenül maradhatnak, és általában a nagyobb városi tolerancia is kedvezhet nekik. E logika mentén próbálhatunk meg magyarázatot találni egy egyébként furcsa összefüggésre, nevezetesen az SDA (amely, mint láthattuk, az RS-ben inkább városias jellegű) és a 4+ szobás lakások (amelytől éppen az ellenkezőjét várnánk) közötti kapcsolatra. A 4+ szobás lakások általában gyakrabban találhatók vidéki területeken, és ez az általános képet mutatja, ha a FBiH-ban is megvizsgáljuk az összefüggéseket: ha egy párt jelentősen városias, akkor a 4+ szobás lakásokkal való korrelációja negatív (SBB, DF). Az SDA teljesítménye a FBiH-ban szintén negatívan korrelál a 4+ szobás lakásokkal, ellentétben az RS-el. Valószínűleg ez is a kisebbségi visszatérés következménye, ahol az etnikai kisebbségek nagyobb családokban biztonságosabbnak érzik az életet.

Egyetlen más társadalmi változó sem mutat egyértelmű korrelációt az RS esetében. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy sem a társadalmi törésvonalak, sem az etnikai elv, amely a boszniai mindennapokat uralja, nem gyakorol egyértelmű hatást az RS politikai tájképére. Itt újra kell hangsúlyoznunk azt is, hogy az RS-ben a „monoetnicitás” miatt, legalábbis alkotmányos szinten, nincsenek etnikai alapú politikai küzdelmek, ami hasonló lenne a bosnyákok és horvátokéhoz a FBiH esetében.



2. ábra: A kiválasztott változók korrelációjának pókdigramja 2018-ban az RS-ben

*Forrás: a szerzők szerkesztése*



3. ábra: A kiválasztott változók korrelációjának pókdigramja 2018-ban az FBiH-ban

*Forrás: a szerzők szerkesztése*

## Az eredmények területi vonatkozásai

Összehasonlítottuk a pártok települési szintű eredményeit az entitási szintű eredményekkel, hogy jobban megértsük a pártok földrajzi túl- és alulteljesítését. A számítás során egyszerűen kivontuk a települési szintű eredményeket az entitási szintű értékekből. Mivel Bosznia-Hercegovina kis ország, ahol az állami szintű kérdések minden településen befolyásolhatják az eredményeket, fontosnak tartottuk, hogy a pártok relatív teljesítményét is ellenőrizzük. Ez a megközelítés lehetővé teszi számunkra annak vizsgálatát, hogy a pártok hol vannak inkább „hazai pályán”, és mely régiók tekinthetők egy párthoz tartozónak.

A bosznia-hercegovinai nagy pártok területi beágyazottsága összhangban van a korrelációval kapcsolatos megállapításainkkal. A HDZ a horvát többségű településeken túlszárnyalja az entitásbeli teljesítményt. A túlteljesítő települések szinte teljesen megegyeznek a jelentős horvát lakossággal rendelkező területi egységekkel Nyugat-Hercegovinában, Közép-Boszniában és Észak-Bosznia egyes részein (Posavina). Másrészt a horvát lakosság hiánya a párt alulteljesítését jelenti. Ez ismét a párt etnikailag kötött választói bázisának bizonyítéka.

A szociáldemokrata SDP viszonylag erősebb az ipari régiókban, különösen Tuzlában és környékén, valamint Szarajevótól nyugat-délnyugatra. Sem a horvát, sem a közép-boszniai településeken nem tudta a párt felülmúlni az entitási szintű eredményeit, annak ellenére, hogy az egyik leginkább multietnikus pártnak számít, amelyet hagyományosan sok vegyes házasságból származó ember támogat.

A korrelációs eredmények szerint az SBB fellekvára a főváros és egyben a legnagyobb város, Szarajevó és agglomerációja, ezért ez az egyik leginkább városi párt. Északnyugat-Bosznia Bihaćsal és Tuzla városával szintén az SBB túlteljesítő települései közé tartoznak.

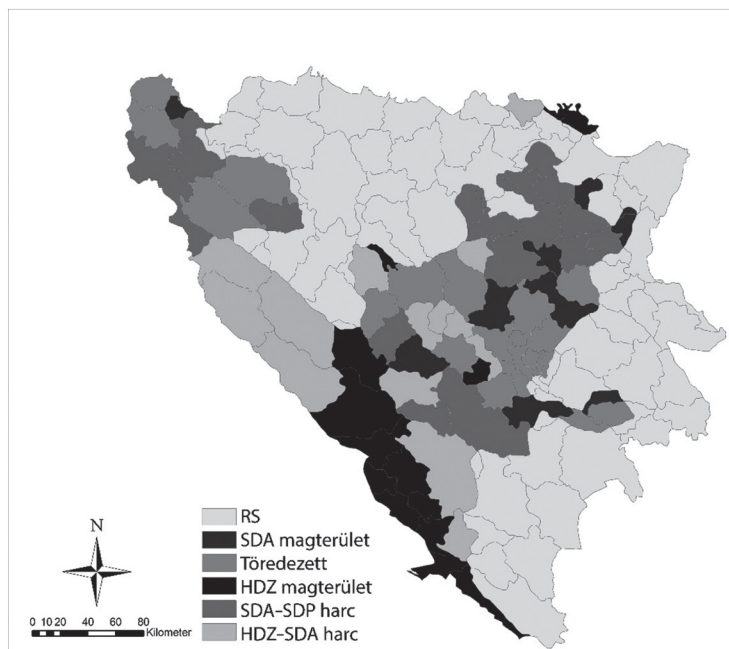
Az SDA meglehetősen erős a kevésbé városi és kevésbé ipari területeken, kivéve a horvátok lakta területeket. Az öt legnagyobb bosznia-hercegovinai város közül négyben, Szarajevó központjában, Tuzlában, Zenicában és Mostarban is alulteljesít.

Az RS esetében, a korrelációhoz hasonlóan, a területiség is kevésbé kapcsolódik a társadalmi törésvonalak térbeliségéhez. A bosnyák jelenlét egyértelműen növeli az SDA teljesítményét, de emellett a területi beágyazottság a társadalmi törésvonalakon kívül más tényezőkhöz is kapcsolódik. Az SDS, a boszniai szerbek jobboldali háborús pártja Kelet-Boszniában, ahol egykor a szeparatista egység politikai központja volt (Pale), jobban teljesít. Ezzel szemben az SNSD, az RS most kormányzó pártja, amely a háború után alakult, úgy tűnik, jobban beágyazódott az RS nyugati részein.

A szavazóbázisok térbeli stabilitásáról és az ország választási földrajzának térbeli szerkezetéről alaposabb képet kaphatunk, ha nem csak önmagában a legutóbbi választást vizsgáljuk, hanem kiegészítjük a 2014-es és a 2010-es eredményekkel. Ez alapján jól meghatározhatók a két entitás párttámogatásának klaszterei. A FBiH esetében két pártnak, az SDA-nak és a HDZ-nek területileg jól lehatárolható magterület tulajdonítható. A HDZ magterülete magában foglalja a horvát etnikum főbb szállásterületeit, ezeken a területeken a párt eredménye választásról választásra alig változik. Egyetlen komoly horvát konkurenciája, a HDZ 1990 ugyan néhány településen időszakosan megelőzi a HDZ-t,

a párt dominanciáját nem befolyásolja. Az SDA ugyan szintén magterülettel jellemezhető, ez térben korántsem olyan stabil, és egyes választási években komoly térbeli eltérések is megfigyelhetők. Ráadásul a magterületben nincs olyan település, ahol a legutóbbi három választást mindig az SDA nyerte volna. Százalékosan azonban olyan jól szerepelt ezekben, hogy az elemzés magterületté nyilvánította őket, ahol az SDA győzelme abszolút nem esne a meglepetés kategóriába. A korrelációs eredményekkel összevetve jól látszik a párt rurális térségben való ereje, ami a térben, az urbánus és ipari területek által, széttöredezett mintát alkot. Az SDA támogatottsága különösen erős az entitásközi határvonal (IEBL) szomszédságában, a határvonal által széttagolt egykori községek kis létszámú maradványaiban (Teočak, Sapna, Čelić, Pale). A párt hasonlóan erős egy másik kontakzónában, aminek hatására alakul ki a HDZ-SDA „harc” klasztere. Ez a klaszter magában foglal olyan településeket, mint Mostar, Vitez vagy Novi Travnik. A bosnyák–horvát kontakzónában az SDA a legerősebb bosnyák párt, ami jól jelzi az etnikai faktor fontosságát.

Egy másik, két párt közti versengés újabb színtere az SDA-SDP „harc” klaszter, ami magában foglalja az SDP fellegvárait (Konjić, Jablanica), valamint a nagyobb városok közül Tuzla és Bihać településeket, valamint Tuzla közvetlen térségét is. A multikulturalizmus hagyománya és az ipari szektor dominanciája olyan faktorok, amelyek megágyazzák az SDA támogatottságát, azonban az SDA még így is komoly kihívást jelent, amit az előző választási évek ingadozó SDP-eredménye is sugall.



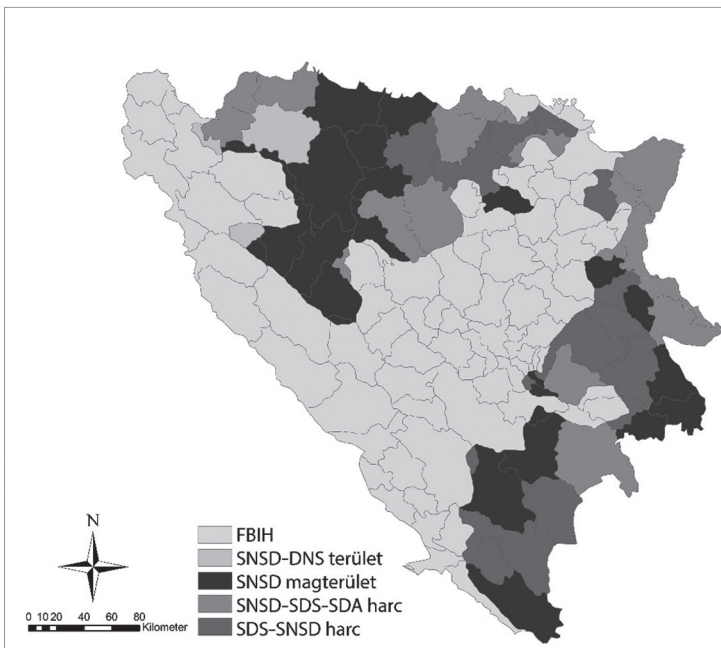
**4. ábra: A pártok támogattságának klaszterei a 2010/14/18-as választások alapján az FBiH-ban**

*Forrás: a szerzők szerkesztése*

A többi egység egy politikailag széttöredezett klasztert alkot. Ennek oka a fiatal urbánus pártok nagyvárosi erős pozíciói (Szarajevó, Zenica) mellett a HDZ egyes településeken (Fojnica, Vareš, Travnik, mindannyian körülbelül 30% horvát kisebbséggel) meglévő viszonylagos erőssége. Ugyanebben a klaszterben az SDA minden egységben a verseny fő favoritja, Szarajevóban (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo) az Európa-párti pártok számítanak a legerősebbnek. Ezek a városi területek szintén alátámasztják a korrelációs eredményeket, ami igazolja a nem etnikai törésvonal meglétét, ami egyes esetekben még hangsúlyosabbnak bizonyulhat.

A városi központokért folyó politikai verseny egyértelmű: Mostar esetében ez inkább etnikai alapú politikai verseny (bosnyák–horvát), míg a többi (Szarajevó, Tuzla, Zenica, Bihać) esetében inkább más, politikai ideológiákban megjelenő társadalmi tényezők jellemzik.

Az RS-ban az SNSD ereje annyira domináns, hogy nem tudunk klasztert alkotni e párt nélkül. A párt magterülete a történelmi hagyománynak is köszönhetően Banja Luka és környéke, valamint néhány keleti település. Ugyan megjelenik egy SNSD-DNS terület is, ez a két párt szoros kötelékéből fakadóan inkább kooperatív, mintsem konfrontatív terület. Az SDS szintén a történelmi faktornak köszönhetően Északkelet- és Kelet-Boszniában veszi fel eredményesen a versenyt az SNSD-vel, míg a bosnyák szállásterületeken az etnikai faktorból fakadó erős SDA-támogatottság tovább fragmentálja a hatalomért zajló küzdelmet.



**5. ábra: A pártok támogattságának klaszterei a 2010/14/18-as választások alapján az RS-ben**

*Forrás: a szerzők szerkesztése*

## Konklúziók

A kvantitatív elemzés is igazolja azt a közismert tényt, hogy a boszniai politikai palettát még mindig az etnikai alapú párttámogatás uralja. Egyes pártok nem is indulnak olyan választási körzetekben, ahol a lakosság jelentős hányada nem valamelyik „baráti” etnikumhoz tartozik. Az etnikai rivalizálás a Föderációban a legmarkánsabb, ahol két területi jogokkal rendelkező államalkotó nemzet él: a bosnyákok és a horvátok. A Boszniai Szerb Köztársaságban a pártok teljesítményének szintén etnikai korrelációja van, de mivel az RS homogénebb, és a bosnyákok sehol sem alkotnak egyértelmű többséget települési szinten, a területi harc kevésbé látható, a jelentős kisebbségi visszatéréssel rendelkező településekre koncentrálódik. Ezért a szerb pártok sem mutatnak olyan erős korrelációt a szerb etnikummal.

A Lipset–Rokkan-féle társadalmi törésvonal elméletet Bosznia-Hercegovinában is lehet alkalmazni, azonban az eredmények azt mutatják, hogy csak néhány esetben találunk társadalmi törésvonalakat a pártok támogatottsága mögött. A következtetés nagyon jól illeszkedik a korábbi hasonló, a Balkánon a törésvonal-elméletre vonatkozó tanulmányok sorába.<sup>27</sup> A városiaság, az iskolázottsági szint és a munkanélküliség törésvonalakat alkot az FBiH esetében, és ezek a változók hasonlóan működnek, mint Közép- (posztoszocialista) Európa más országaiban.<sup>28</sup> Az RS-ben az etnikai hovatartozáson kívül alig találtunk más társadalmi törésvonalakat, amelyek tagadhatatlanul befolyásolják a pártok támogatottságát. Úgy tűnik, hogy a társadalmi változók itt kisebb szerepet játszanak a párttámogatás meghatározásában, mint a FBiH-ban.

A pártok teljesítményének területi jellege megfelel az elvárásainknak, és követi mind az etnikai, mind a társadalmi, mind a történelmi logikát. Az etnikai kisebbségi helyzetben élő szavazók az egyes entitásokban az etnonacionalista pártokat (HDZ és SDA) részesítik előnyben. A társadalmi változók különösen jól látható területi különbségeket hoznak létre a FBiH-ban, ahol a városi központok és az ipari régiók esetében egyértelműen kirajzolódnak a pártok támogatásának klaszterei.

Összefoglaló következtetésünk az, hogy Bosznia-Hercegovina választási földrajza beillik a közép- és kelet-európai sémákba, az analógiák többszörösek. A jelentős különbség Bosznia etnonacionális megosztottságából és a daytoni békeszerződések révén való alkotmányozásából adódik. Más szóval az ország választási földrajzának etnicizálódása nem a társadalmi törésvonalak helyett, hanem azokon felül történik. Ha és amennyiben ez leküzdhető, a pártok támogatottságát más társadalmi változók határoznák meg.

<sup>27</sup> Pantić–Pavlović 2009; Todosijević 2013.

<sup>28</sup> Vida–Kovalcsik 2018; Vida–Kovács 2017.



## IRODALOMJEGYZÉK

- Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (2016): *Census of Population, Households and Dwellings in Bosnia and Herzegovina 2013*. Sarajevo.
- Bruk, Solomon Ilich – Apenchenko, V. S. (1964): *Atlas Narodov Mira*. Moszkva: Glavnoye Upravleniye Geodezii i Kartografii Gosudarstvennogo Geologicheskogo Komiteta SSSR – Institut Etnografii im N.N. Miklukho-Maklaya Akademii Nauk SSSR.
- Enyedi Zsolt (2005): *The Role of Agency in Cleavage Formation*. *European Journal of Political Research*, 44(5), 697–720. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2005.00244.x>
- European Court of Human Rights 2009: *Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, Judgement, Applications nos. 27996/06 and 34836/06. [online], 2009. 12. 22. Forrás: hudoc.echr.coe.int [2019. 12. 24.]
- European Court of Human Rights 2014: *Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina*, Judgement, Application no. 3681/06. [online], 2014. 07. 15. Forrás: hudoc.echr.coe.int [2019. 12. 24.]
- European Court of Human Rights 2016a: *Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina*, Judgement, Application no. 41939/07. [online], 2016. 06. 09. Forrás: hudoc.echr.coe.int [2019. 12. 24.]
- European Court of Human Rights 2016b: *Case of Šlaku v. Bosnia nad Herzegovina*, Judgement, Application no. 56666/12. [online], 2016. 05. 26. Forrás: eods.eu [2019. 12. 24.]
- Gallagher, Michael – Laver, Michael – Mair, Peter (2011): *Representative Government in Modern Europe*. Maidenhead: McGraw-Hill.
- Hulsey, John W. (2010): ‘Why did They Vote for Those Guys Again?’ Challenges and Contradictions in the Promotion of Political Moderation in Post-war Bosnia and Herzegovina. *Democratization*, 17(6), 1132–1152. Online: <https://doi.org/10.1080/13510347.2010.520552>
- ICG (2014): *Bosnia's Future*. Europe Report N°232. 2014. július 10.
- Juhász József (1997): *A délszláv háborúk*. Budapest: Napvilág.
- Juhász József – Márkus László – Tálás Péter – Valki László (2003): *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest: Zrínyi.
- Kartsonaki, Argyro (2016): *Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive*. *Civil Wars*, 18(4), 488–516. Online: <https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1297052>
- Kemenszky Ágnes (2019): Bosznia-Hercegovina politikai rendszere. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Délkelet-Európa politikai rendszerei (1990–2017)*. Budapest: Dialóg Campus, 69–92.
- Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein (1967): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- McMahon, Patrice. C. – Western, Jon (2009): *The Death of Dayton. How to Stop Bosnia From Falling Apart*. *Foreign Affairs*, 88(5), 69–83.
- Montalvo, Jose G. – Reynal-Querol, Marta (2003): *Religious Polarization and Economic Development*. *Economic Letters*, 80(2), 201–210. Online: [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(03\)00080-6](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(03)00080-6)
- Mujkić, Asim – Hulsey, John W. (2010): Explaining the Success of Nationalist Parties in Bosnia and Herzegovina. *Politička Misao: Časopis za Politologiju*, 47(2), 143–158.
- Pantić, Dragomir – Pavlović, Zoran (2009): *Political Culture of Voters in Serbia*. Belgrade: Institut društvenih nauka.
- Saarts, Tönis (2017): *The Sociological Approach in Party System Analysis: The Baltic States in the Central and Eastern European Context*. PhD-disszertáció. Tallin: Tallin University. Online: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24839.29603>
- Todosijević, Bojan (2013): Serbia. In Berglund, Sten – Ekman, Joakim – Deegan-Krause, Kevin – Knutsen, Terje (szerk.): *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, 532–566. Online: <https://doi.org/10.4337/9781782545880.00022>
- Vida György – Kovács Zoltán (2017): Magyarország átalakuló választási földrajza a 2010-es és a 2014-es parlamenti választások tükrében. *Földrajzi Közlemények*, 141(2), 125–138.
- Vida György – Kovalcsik Tamás (2018): Magyarország választási földrajzi sajátosságai a 2014-es és a 2018-as parlamenti választások tükrében. *Modern Geográfia*, 13(4), 15–30.

Ware, Alan (1996): *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press.

Warf, Barney (2011): Class, Ethnicity, Religion and Place in the 2008 US Presidential Election. In Warf, Barney – Leib, Jonathan (szerk.): *Revitalizing Electoral Geography*. Burlington: Ashgate, 134–156. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315606293>

Zakošek, Nenad (2002): *Politički sustav Hrvatske*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Zdeb, Aleksandra (2019): Ethno-nationalism and Political Conflict in Bosnia (Europe). In Ratuva, Steven (szerk.): *The Palgrave Handbook of Ethnicity*. Singapore: Palgrave Macmillan, 595–612. Online: [https://doi.org/10.1007/978-981-13-2898-5\\_43](https://doi.org/10.1007/978-981-13-2898-5_43)

*A Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle* kötelezi magát a publikálás etikai normáinak magas szintű betartására. Annak érdekében, hogy a folyóirat olvasói a legmagasabb minőségi elvárásoknak eleget tevő kiadványt olvassák, a következő etikai normákat és célokat határozzuk meg:

#### *A szerkesztők feladatai*

A szerkesztők a publikálásra szánt kéziratokról kötelesek pártatlan, tárgyilagos kettős-vak szakértői véleményt készíttetni. A szerkesztők biztosítják a kéziratok, illetve az ahhoz kapcsolódó valamennyi információ publikálás előtti bizalmas megőrzését. A szerkesztők munkáját a főszerkesztő koordinálja. A *Nemzet és Biztonság* nem tolerálja a plagizálás semmilyen formáját, és más etikátlan magatartást sem.

A szerkesztő köteles a szerzők felé mindenkor biztosítani az esélyegyenlőséget, és kizárólag a leadott anyag minősége és kutatási eredményei alapján eldönteni, hogy mely szövegek kerülnek publikálásra. A szerkesztők továbbá lehetőséget biztosítanak a szerző számára, hogy reagáljon a művével kapcsolatban esetleg felmerülő kifogásokra, illetve javítsa a kifogásolt részeket. Többszerzős publikációk esetében a szerkesztőség a szerzőket egyenrangú felekként kezeli, minden egyéb tényezőtől függetlenül. A szerkesztők a leadott, de végül nem publikált anyagokat saját kutatásban nem használják fel, kivéve, ha erre a szerző kifejezetten engedélyt ad.

#### *A lektorok feladatai*

A *Nemzet és Biztonsághoz* benyújtott anyagokat anonim lektorok véleményezik, és a szövegeket bizalmasan kezelik. A bírálatok elkészítése során a legfőbb szempont az objektív szakmai megítélés, és a szerző személye semmilyen módon nem befolyásolja a folyamatot. A lektoroknak ugyanakkor kötelessége jelezni a főszerkesztő irányába, ha a szerző bármilyen szerzői jogi sértést követett el, vagy plagizált. A lektorok a leadott anyagokat szövegesen értékelik, amelyben jelzik a kifogásolt elemeket és a javítandó részeket, illetve eldöntik, hogy az adott kéziratot javasolják-e publikálásra. A lektori vélemények figyelembevételével a főszerkesztő dönt arról, hogy végül mely anyagok kerülnek publikálásra.

#### *A szerzők kötelességei*

A szerzők kötelesek a kutatási eredményeiket pontosan és objektíven bemutatni, világosan feltüntetve azok jelentőségét. A kéziratokat a folyóirat szerzői útmutatójában közölt kritériumoknak és a nyelvtani, illetve stilisztikai szabályoknak megfelelő minőségben kérjük elküldeni. A leadott anyagokban kérjük továbbá a szerző nevének és munkahelyének feltüntetését. A tanulmányok a szerzők saját szakmai eredményeit és meggyőződését tükrözik, amelyek nem azonosíthatók más személyek vagy szervezetek állásfoglalásaival, és nem sérthetik más személyek jogait. Ha a szerző a leadást követően jelentős hibát észlel, vagy bizonyos elemek idejétmúlttá válnak, akkor saját felelőssége a szerkesztők értesítése és az anyag javításában való közreműködés vagy a visszavonás. A leadott kéziratok más folyóiratokban történő megjelentetése súlyos etikai vétség. A leadott és elfogadott szövegekhez kapcsolódó valamennyi jog a szerzőé, de az első közreadás joga a folyóiraté. Amennyiben bármilyen jogsértésre kerülne sor, az azzal kapcsolatos jogi lépések megtétele a szerző felelőssége.

## Tartalom

<b>EGERESI ZOLTÁN: Előszó</b>	<b>2</b>
<b>ÖRDÖGH TIBOR: Egy non-paper margójára</b>	<b>4</b>
<b>OROSZ ANNA: Bosznia-Hercegovina útja válságból válságba</b>	<b>20</b>
<b>LŐRINCZNÉ BENCZE EDIT: A Nyugat-Balkán transznacionális biztonságpolitikai kihívásai</b>	<b>43</b>
<b>ÁRMÁS JULIANNA: Észak-Koszovó, a brüsszeli dialógus kulcsa(?)</b>	<b>56</b>
<b>HARANGOZÓ DÁNIEL: Atlanti sasok: Albánia a NATO-ban (2009-2022)</b>	<b>74</b>
<b>MÁRKUSZ LÁSZLÓ: A koszovói háború és a KFOR békefenntartó misszió</b>	<b>89</b>
<b>PINTÉR ATTILA: Szerbia szomszédságpolitikája</b>	<b>105</b>
<b>PAP NORBERT – WITTMANN TAMÁS: A magyarok Balkán-képe</b>	<b>124</b>
<b>REMÉNYI PÉTER – SÜMEGHY DÁVID: Bosznia-Hercegovina választási földrajza – a pártok támogatását befolyásoló társadalmi törésvonalak</b>	<b>142</b>